

63.3

х-71

Ўткир ҲОШИМОВ

Турмушнинг тўрт тиргаги

**Kitob shu yerda ko'rsatilgan muddatdan
kechiktirilmagan holda topshirilishi shart**

Ilgarigi berilmalar miqdori _____	

ЎТКИР ҲОШИМОВ

**ТУРМУШНИНГ
ТЎРТ ТИРГАГИ**

(қисса ва ҳикоялар)

**“MERIYUS”
Тошкент — 2018**

УЎК 94 (575)
КБК: 63.3(5Ў)5
Х71

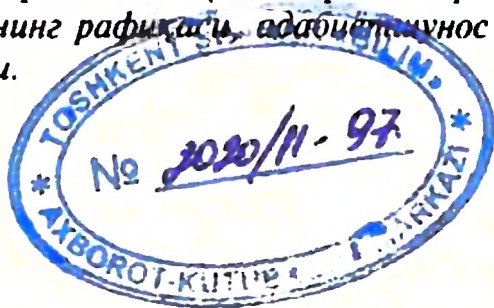
Ҳошимов, Ўткир.

Турмушнинг тўрт тиргаги / қисса ва ҳикоялар;
Ў.Ҳошимов; мас.муҳаррир: А.Самад — Т: «MERIYUS», 2018. — 416 б.

Тўплаб нашрга тайёрловчилар:
Ў.ҲОШИМОВА, Э.ЮСУПОВ

Масъул муҳаррир ва кириш қисмлари муаллифи
АСРОР САМАД

Ўзбек адабиётининг атоқли намояндаси, ўзбек насрчилигини юксакликка олиб чиқа олган севимли адибимиз, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимовнинг вафот этганига бир ярим йилча вақт бўлди. Адибимиз 2013 йил, 24 майда вафот этган эди. У 71 йиллик умри давомида китобхонларга ажойиб романлар, қиссалар, драматик асарлар, саёхатномалар, публицистик мақолалар қолдирди. Бундан ташқари, Ўткир Ҳошимов ҳикоялар устаси ҳам эди. Умрининг сўнгги ойларида у ҳикояларини бир тўплам қилиб, китобхонларга тақдим этиш ниятида тинмай ишларди. Афсуски, бу ишни охирига етказишга умри бевафолик қилди. Нашриётимиз унинг ана шу бошлаган ишини давом эттириб, адиб ҳикояларини бир муқовага жамлади. Бизга бу ишда адибнинг рафиқаси, адабиётшунос Ўлмасхон Ҳошимова яқиндан ёрдам берди.

ISBN 978-9943-4352-9-2

© «MERIYUS» XHMK, 2018 й.
© Ўткир Ҳошимов, 2018 й.

УНУТИЛАЁЗГАН ҚИССА

Ўткир Ҳошимовнинг “Квазарлар” деган қиссаси деярли унутилаёзган эди. Қисса 1982 йилда яратилган ва ундан бир парча “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида босилган эди. Кейинчалик адибнинг “Сирли юлдуз” номидаги тўпламида (Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти) илк бор тўлиқ равишда эълон қилинган эди.

Албатта, 1965 йилдан кейин ҳам адибнинг жуда кўп асарлари битилди ва аксарият асарлари қайта-қайта нашр этилди. Умрининг сўнгги йилларида олти жилдлик сайланма асарларини нашр эттирди, аммо биронтасида “Квазарлар” қиссаси учрамайди.

“Квазар” сўзининг бизда — ўзбекчада муқобили йўқ. Аслида, инглизча сўз бўлиб, квазиюлдузли манба дегани экан. Бу юлдузлар бурчаклари жуда кичик ўлчамли коинот объектидир. Галактимиздан жуда узоқда жойлашган кучли нурланиш манбаи бўлиб, оптик диапазонда жуда хира юлдузсимон кўринишга эга. Бу юлдузлар 1960 йилда радионурланиш манбаи сифатида кашф этилган. Бугунга қадар 2000 мингга яқин квазарлар топилбди. Бу юлдузлар биздан космологик масофада жойлашиб, коинот кенгайиши жараёнида иштирок этадиган асосий объектлардир. Олимлар яна бир гапни таъкидлайдилар, квазарлар энди туғиладиган галактикаларнинг хамиртурушидир. Бу фикрни илк бор Ўзбекистон Миллий университети астрономия кафедрасининг илмий ходимлари баён этганлар.

КВАЗАРЛАР

*Дилором, бу қиссани сен
ёзишинг керак эди...
Энди мен ёзаяпман...
Муаллиф*

Ташқарида сим-сим ёмғир ёғади. Томчиларнинг шитирлаши, тарновнинг шовиллаши ҳам эшитилмайди. Аммо ёмғир ёғяпти, эзиб-эзиб куз ёмғири ёғяпти. Деразалар буғланиб, хиралашиб қолган, ташқари кўринмайди. Фақат ҳовлидаги симёғоч учига илинган қалпоқда чироқнинг акси олмадек қизариб турибди. Лампочканинг ўзи эмас; хира доғ кўринади.

Барак ичи ёруғ. Узун шифтнинг тўрт жойида лампочка бор. Икки қават қатор-қатор сўрилар, сўриларда ҳар ким ўз уйидан олиб келган кўрпа-тўшаклар. Барак, ўртасидан қоп тутиб, иккига бўлинган. Бир томонида ўғил болалар ётади, бир томонида — қизлар. Ўртада узун ёғоч стол. Столнинг икки томонига харрақлар қўйилган. Болалар шу столда овқатланишади. Бир томонда қизлар тизилиб ўтиради, бир томонда ўғил болалар. Стол ёнида Омонулла Рустамовнинг йиғма каравоти. У — ўқитувчи, астрономия ўқитувчиси, географиядан ҳам дарс беради. Пахта теримига ҳашарга чиққан тўққизинчи синф ўқувчиларига Омонулла Рустамов раҳбар бўлиб келган. Болалар унинг отини ҳам, фамилиясини ҳам айтишмайди. “Муаллим” деб чақиради.

Муаллим стол ёнидаги харрақда оёғини чалиштириб ўтирибди. Эғнида водолазка, чарм куртка. Домла Ҳамроев уни “Тошканлик боди” дейди. (“Боди” бўлгани учун пахтага чарм куртка кийиб чиққан.) Бош яланг. (Яна ўша домла Ҳамроевнинг айтишича, “жингалак сочини кўрсатиш учун” бош яланг юради, бўлмаса шляпа киймасмиди?) “Боди” бўлсаям, болалар уни яхши кўришади. Пахтага Омонулла Рустамов бошлиқ бўлиб боради, дейишганида тўққизинчи синф ўқувчилари хурсанд бўлиб кетиш-

ди. Аслида, улар бешинчи сентябрдан пахтага чиқишган. Аввалига дарсдан кейин чиқиб юришди. Кейин эрталабдан чиқадиган бўлишди. Октябрнинг ўрталарига бориб, уларнинг хўжалиги режани бажарди. Кейин, аксига олиб, ёмғир ёғди. Ўқувчиларни мактабга тўплаб, эртага кўрпатўшак билан келинлар, чўлдаги янги хўжаликка борасизлар, дейишди. Болалар ўрганиб кетишган. Ёмғир ёғса далага машина кирмайди, қўлда териш керак. Илгари ҳам бошқа хўжаликларга кўп боришган.

Йигирма кундан ошди: ўқувчилар янги очилган хўжаликда подбор теришяпти. Ҳаво очиқ кунларда кечалари муаллим уларни ҳовлига олиб чиқиб “Сомон йўли”ни, “Катта айиқ”ни, “Оққуш” юлдузларини кўрсатади. Икки кундан буён тинимсиз ёмғир ёғиб, болалар далага чиқолмай қолди. Икки кундирки, муаллим уларга рубоб чалиб беради, коинот ҳақида, космонавтлар тўғрисида қизиқ-қизиқ ҳикоялар айтади. Ҳозир ҳам у узун стол ёнида ўтирганча осмон сирларини сўзлаяпти. Стол устида каттакон тунука чойнак, пиёлалар, бир чеккада буханка нон бурдалари, қуюлтирилган сут банкалари. Ҳозиргина овқатланиб бўлган ўқувчилар муаллимнинг икки томонига тизилиб ўтириб олишган. Баъзи болалар ўз ўрнида ётганча инидан мўралаган қалдирғочдек бошини чиқариб муаллимга қарашади. Бир хил қизлар кафтини иягига тираб жимгина ўтиришибди. Баъзилари тиззасини қучоқлаб, бошини бир ёнга ташлаган кўйи унинг гапларини тинглайди. Хонада қарам шўрва ҳиди аралаш намиққан пайпоқ иси кезади. Ёмғир ҳаммаёқни захлатиб юборган.

— Биз чексиз коинотда шиддат билан учиб юрибмиз, — дейди муаллим ўйчан оҳангда. Унинг овози бўғиқроқ. Шамоллаган одамдек хириллаб чиқади. Дарсни ҳам шунақа ўтади. Аммо болалар дарсида қилт этмай ўтиришади. — Учиб юрибмизу ўзимиз билмаймиз. Ер шари ўз ўқининг атрофида соатига бир минг етти юз эллик километр тезликда айланади. Унча-мунча самолёт етолмайди.

Тошпўлат “иккинчи қаватда” — тахта кат устида ёстиққа суянганча оёғини осилтириб ўтирибди. У ҳам тўққизинчи

синфда ўқийди, астрономияни яхши кўради. Космонавт бўлгиси келади. Муаллимнинг гапини берилиб тинглайди. Шунақа-ю, оёғи оғрияпти. Айниқса, ўнг оёғининг тиззаси. Шунақанги зирқираб оғрияптики, инграб юбормаслик учун лабини тишлаб ўтирибди. Оёғи азалдан оғрийди ўзи.

Эсида, кичкиналигида томоғи оғрирди. Томоғи оғриб, кечаси билан иситмалаб чиқар, онаси ярим кечада уйғониб сут қайнатар, дурдаёғ қўшиб ичишга мажбур қиларди. Дадаси сувчи бўлгани учун кўпинча кечалари далада қолиб кетар, эрталаб ҳориб-чарчаб қайтиб келар, лойга ботган этигини кавшандозга ечиб, дарров чўян печка ёнига чўзиларди. Онаси бўлса Тошпўлатнинг бошида ўтириб ҳасрат қиларди:

— Шу бачам нимжон чиқди-да...

Бир куни онаси уни етаклаб, деразасига оқ парда тутилган докторхонага олиб борди. Докторхона қишлоқ марказида — почтанинг ёнида экан. Тошпўлат кичкина эди, ҳали мактабга қатнамасди. Ичкарига кирдию оқ халатли доктор хотинни кўриб, кўрқиб кетди. Онасининг пинжигига тикилди.

— Ҳеч нима қилмайди, — деди онаси уни юпатиб. — Доктор опа томоғингни кўриб қўядилар.

— Полвон экан-ку бу! — Доктор стакандан қошиқ бандига ўхшаган ялтироқ темирни олиб, оғзига тикди.

— А-а дегин!

Тошпўлатнинг томоғи қичишиб, кўзидан ёш чиқиб кетди. Жонҳолатда докторнинг кўлига ёпишди. Доктор хотин кулди.

— Иби, мен сени домод қилмоқчиман-ку!

— Керакмас! — деди Тошпўлат ҳеч балога тушунмай.

— Ҳозир битта укол қиламиз, касалинг тузалиб қолади. Онаси Тошпўлатнинг иштонини тушираётганида у йиғлаб юборди.

— Иби, — деди доктор хотин яна кулиб. — Уколдан кўрқасанми? Ана, Солия кўрқмайди-ку!

Тошпўлат хона бурчагидаги курсида қўғирчоқ ўйнаб ўтирган, зардўппи кийган қизалоққа энди эътибор берди.

Қизалоқ қўғирчоқнинг сочини кафти билан тарар, худди Тошпўлатникига ўхшаган кемшик тишларини кўрсатиб кулиб турарди. Тошпўлат ҳиқиллаб-ҳиқиллаб чиқиб кетаётганида ҳам қизалоқ кулиб қараб қолди.

Биринчи марта мактабга борган куни худди ўша қизалоқ билан битта партага ўтқазиб қўйишди. Кейинчалик қишлоқ этагидаги мазористонга тутшиб кетган ўтлоқда мол боқишганида Солия ҳам ола сигирини етаклаб чиқадиган бўлди. Тошпўлат уни ёмон кўрарди. Ёмон кўргани учун ўзининг молини ҳам Солияга боқтирарди.

Кейинчалик ҳам Солиянинг онаси вақт-бевақт Тошпўлатни укол билан “сийлаб” турди. Бешинчи синфда ўқиётганида унинг бўғинлари қақшаб оғрийдиган бўлди. Айниқса, тиззасининг кўзи шу қадар азоб берардики, Тошпўлат кечаси билан йиғлаб чиқар, эрталаб кўзининг таги кўкариб кетарди. Бир куни доктор опа Тошпўлатнинг онасига қаттиқ тайинлади:

— Бўғинлари шишибди. Ревматизмга ўхшайди. Бициллин олиш керак.

Онаси уни туман марказидаги поликлиникага олиб борди. Ҳафтасига бир мартадан укол қилишди. Укол олган кунининг эртасига оқсоқланиб юрарди-да, кейин нинининг ўрнидаги оғриқ босилиб қоларди. Бир ҳафтадан кейин яна укол... Кейин бўғинларининг оғриши босилгандай бўлди. Онасининг койишига қарамай, Тошпўлат поликлиникага қатнамай қўйди.

Ташқарида сим-сим ёмғир ёғади. Томчиларнинг шитирлаши ҳам, тарновнинг шовиллаши ҳам эшитилмайди. Аммо ёмғир ёғяпти. Эзиб-эзиб куз ёмғири ёғяпти. Муаллим оёғини чалиштириб ўтирганча ҳикоя қиляпти.

— Ер шари қуёш атрофида бундан ҳам тез айланади, — дейди у ҳамон бўғиқ оҳангда. — Секундига ўттиз километр тезликда.

— Иби, — дейди харракнинг бир четида ўтирган Солия кўзларини катта-катта очиб. — Шундай тезми, маълим!

— Шунақа тез! — муаллим мамнун жилмайиб қўяди. — Биз яшаб турган ер фақат қуёш атрофида эмас, Галакти-

ка атрофида ҳам айланади. Буниси ундан ҳам тез: секундига икки юз қирқ километр!

Болалар, қизлар чекка-чеккадан ҳайратланиб хитоб қилишади:

— Эҳ-ҳе!

— Нега бўлмаса биз билмаймиз, маълим?

Бу — яна Солиянинг овози. Тошпўлат унга қарамасликка ҳаракат қилади: Солиядан аразлаган. Аммо уни кўп туш кўради. Анчадан буён.

...Саккизинчи синфга ўтишганида ҳам Тошпўлат уни менсимайди. Ҳатто бошқа партага — Абдулланинг ёнига ўтиб олганди. Абдулла дудуқ бўлсаям аълочи бола. Ҳамма нарсани билади...

Биринчи Май байрами кунини Тошпўлат Солияни автобуста кўриб қолди. Уям шаҳарга ўйнагани кетаётган экан. Кўрди-ю, ғалати бўлиб кетди. Йўқ, бу ўзи билан мол боқиб юрадиган Солия эмасди. У сочини чиройли қилиб турмаклаб олган, оёғида оппоқ туфли, эгнида атлас кўйлак... Кўйлак остида кўкси бўртиб турибди... Тошпўлат эсанкираб қолди. Нимагадир томоғи қақраб, ютинди.

— Сенам шаҳаргами? — деди овози титраб.

— Ҳа, — Солия кулди. Чиройли киприклари пирпираб кетди. — Бирга-бирга айланамизми?

Шаҳарга тушишди. Автостанция олдидаги дўкончадан музқаймоқ олиб ейишди. Тошпўлат ўтган-кетган йигитларнинг Солияга тикилиб-тикилиб қараётганини кўрар, ғаши келар эди. Қишлоққа келгунча гап-гапга қовушмади. Хайрлашаётганда Тошпўлат нима дейишини билмай сўради:

— Эртага дарсга борасанми?

Солия унга қараб турди-турди-да, шарақлаб кулиб юборди. Шунақа чиройли кулдики, Тошпўлат мулзам бўлиб, гандираклагудек юриб кетди.

Кейин қулоғига дарс кирмайдиган бўлиб қолди. Икки кўзини Солиядан узмайди. Солия уч парта олдинда, нариги қаторда Шарифа билан ўтиради. Тошпўлатга унинг сочи, юзининг бир томони, бежирим бурни кўриниб туради. Доскага чиққанида эса унга қарамасликка ҳаракат

қилади. Қараса, гапидан адашиб кетади. Таътил яқинлашган сайин унинг юраги безиллар эди. Таътилга чиқишса, Солияни кўролмай қолади. Барибир, вақти-соати билан имтиҳонлар ҳам ўтди, таътил ҳам келди. Тўғри, имтиҳон бошланганда ҳам улар ҳар куни кўришиб туришди: синовдан бўш кунлари ўқувчиларни чопиққа олиб чиқишар, Тошпўлат бошига оқ рўмол танғиб олган Солиянинг эгилиб чопиқ қилаётганини кўриб турар эди... Кейин таътил бошланди. Уч кунда Тошпўлат уни соғиниб қолди. Солиянинг онаси ишлайдиган поликлиника олдидан атайлаб велосипедини етаклаб бир неча марта ўтди. Солия йўқ эди. Уларнинг уйи ҳам яқин. Пochтадан нарироқда. Аммо Тошпўлат уйига бирон нарсани баҳона қилиб бораё деса, Солиянинг дадасидан кўрқади.

У ҳар куни қоронғи тушганида пахтага сув тараётган дадасига овқат олиб борар эди. Велосипеднинг рулига тугунни осади-ю, гириллаб кетаверади. Дадаси марза четидаги тут тагида ёнбошлаганча шошилмай овқатланади. Тошпўлат унгача пойлаб туради.

Бир куни кечаси тупроқ кўчадан велосипед миниб қайтаётганида мактаб дарвозаси олдида шарпа кўринди. Тошпўлат аллақандай ички сезгидан ҳаяжонланиб велосипеддан тушди. Яқинроқ борди. Қараса — Солия. Қоронғи бўлсаям Тошпўлат уни узоқданоқ таниганига ўзиям ҳайрон бўлди.

— Солия! — деди овози титраб. — Нима қилопсан?

— Гўсала бўшалиб кетибди, — деди Солия негадир велосипеднинг рулига қўлини қўйиб.

— Қачон?

— Билмасам... — Солия Тошпўлатга жилмайиб қаради. Жилмайди-ю, қоронғида юзи ёришиб кетгандай бўлди. — Сен дадангга ҳар куни овқат олиб борасанми?

— Ҳа! — деди Тошпўлат алангалаб. — Гўсаланг қаёққа кетдийкин?

— Ўзи топиб боради! — Солия қўл силтади. — Майли, хайр. — Шундай деди-ю, тупроқ кўчадан юриб кетади. Тошпўлат серрайиб қолаверди. Анчадан кейин ўзига келдида, кўчани бошига кўтариб бақирди:

— Шошма, обориб қўяман!

Велосипеднинг рулидан чангаллаганча лўкиллаб югурди. Эллик қадамча нарига бориб қолган Солияга етиб олди.

— Ўтир, — деди велосипеднинг орқа ўриндиғини кафти билан артиб, Солия орқа ўриндиққа оёғини жуфтлаштириб ёнбошлаб мингашди. Тошпўлатнинг биқинидан енгил тутди.

Тошпўлат ерда эмас, осмонда учиб бораётгандек эди. Филдирак остида тупроқ шит-шит этади, осмон тўла юлдузлар... Солиянинг юмшоқ, иссиқ қўллари вужудини ёндиради, Тошпўлат юлдузлар сари учиб боряпти. Ана, ҳозир, ҳозир осмону фалакка учиб кетади, ёнида — Солия.

— Бўлди, — деди Солия унинг елкасига оҳиста шапатаилаб. — Бўлди, келдик-ку.

Тошпўлат қараса, амбулатория яқинига келиб қолишибди.

Солия ўриндиқдан лип этиб тушди-да, секин қўл силтади.

— Хайр...

Ўша кеча у Солияни биринчи марта туш кўрди. Икковлари велосипед миниб осмонда учиб юришганмиш.

Кейин яна икки марта Солиянинг бузоғи “йўқолиб” қолди. Тошпўлат уни велосипедга мингаштириб уйига обориб қўйди. Улар кўп гаплашишмас, дарров хайрлашар эдилар. У Солия билан тушида гаплашарди.

... Аразлашиб қолишгани чатоқ бўлди. Уч кундан буён гаплашишмаяпти. Шунинг учун у харрак четида ўтириб, муаллимнинг ҳикоясини берилиб тинглаётган Солияга қарамасликка ҳаракат қилади. Аслида, ҳозир оёғининг қақшаб оғриётганига ҳам бир чеккаси Солия сабабчи. Йўқ, Солиямас, Мамат сабабчи. Уч кун аввал (ҳали унда ёмғир ёлмаган эди) одатдагидек подбор теришди. Подбор териш унча қийинмас: машина терганида эгатларга тўкилиб қолган, чанокларда янги очилган пахта териб кетилаверади, этак тез тўлади. Аммо аввал ҳам ёмғир ёққани учун тўкилган пахта ерга ёпишиб қолган. Тирмалаб олиш керак.

Кечқурун болалар терган пахтасини орқалаб йўл чеккасига олиб чиқишди. Одатда тушда, кечқурун йўл четиде битта тележка тайёр туради. Тарозисини шайлаб табелчи ҳам келади. Табелчи пахталик кийган, соқоли тикандек ўсиб кетган киши. Шляпа кийиб юради. Ёнига яқин келсангиз, димоғингизга гуп этиб вино ҳиди урилади. Афтига қараб ёшини билиб бўлмайди: ўттиздами, элликдами? Болалар терган пахтани тортиб олаётганда доим қовоғини солиб туради. Аммо қизларга кўзи йилтираб, илжайиб қарайди. Тошпўлат этагини орқалаб биринчи бўлиб келди. Этак оғир эди. Икки кўллаб кўтариб тарози устига қўйди. Шу пайт елкасига икки этак пахтани ортмоқлаб муаллим ҳам келиб қолди. (Қизлар терган пахтани даладан ўзи кўтариб чиқарди.)

— Ўн саккиз! — табелчи “ол этагингни” дегандек Тошпўлатга имо қилди-да, кирланиб кетган дафтарини очди.

Тошпўлат энди этакни тарозидан олмоқчи эди, муаллим унинг қўлидан тутди.

— Шошманг, — деди табелчига. Тарози тошини қайтадан ўнгга сурди. — Ўттиз кило-ку!

— Искидка бор, акамулло, искидка бор!

— Скидка шунча бўладими! — деди муаллим лабини қимтиб.

— Нима деёбсиз, акамулло, биз ҳам ўқиган, ҳисобкитобни биламиз.

Муаллимнинг ранги ўчди.

— Уялмайсизми, — деди овози хириллаб. — Ёш боланинг ҳақи-ку бу! Тағин барматуха ичганини...

— Иби, нима дейди бу! Барматухаси нима ўзи! — Табелчи тележка устида турган телпакли шеригига қаради. Негадир лабининг бир чети билан заҳарли илжайди. — Закунчи бўлсангиз, директорга жалоба қилинг, акамулло, бизлар кичик одам. Ҳай, ана, йигирма ёздик.

Муаллим атрофини ўраб олган болаларга қараб қўйди-да, индамай этакни тарозидан олди.

— Бундан кўра қушхонага бориб без термайсанми! — деди паст овозда ижирғаниб. — Виждонсиз!

Табелчи ё эшитмади, ё эшитса ҳам парво қилмади.

— Қани? — деди навбатда турган болага. — Чаққон-чаққон! Кеч бўп кетопти.

Навбатнинг охирида турган болалар ҳам пахтани торттириб тележкага узатишаётганда мотор гуриллади. Икки биқинига лой сачраган “Нива” машинаси тележка орқасига келиб тўхтади. Эшик очилиб, кирза этик кийган, юзи унниқиб кетган, уйқусизликдан кўзлари қовжираган ўрта ёшлардаги киши тушди. Бу — совхоз директори эди. Ётоққа келганда болалар уни кўришганди.

Табелчи директорни кўриб, типирчилаб қолди.

— Ассалом, — деди-ю, пилдираб бориб, қўшқўллаб кўришди.

Директор у билан енгилгина кўришиб, муаллимнинг қўлини қисди.

— Ҳормайлар-ов, азаматлар! — деди болаларга юзланиб. Болалар, қизлар уялиброқ салом беришди.

— Биладан, қийин, ҳаммамизга қийин, — деди директор деҳқонча дилкашлик билан. — Наилож, куз сабил оғир келди. Шу пахтани оталарингиз, оналарингиз экишган. Йил бўйи ишлашган. Ерда қолиб кетса бўлмайди-да, — у муаллимга қаради. — Бизга талаблар борми?

— Бор, — деди муаллим секин. Тошпўлат табелчининг кўзини пирпиратиб-пирпиратиб орқага тисарилганини, муаллимга қараб аянчли илжайгани, тележка устида турган телпакли шеригига мадад кутгандай қараб қўйганини кўрди.

— Печка керак, — деди муаллим. — Совуқ тушиб қолди.

— Яхши! — директор кескин бош силкиди. — Иккита печка олиб келишади.

— Йўқ! — деди муаллим кўрслик билан. — Тўртта керак. Барак катта. Беш-олти қоп кўмир ҳам керак.

— Яхши, — деди директор яна бош силкиб. — Тўртта бўлса тўртта-да! Аммо кўмир йўқ. Ўтин топамиз. Балки саксовул юборармиз. Чўл яқин-ку. — У муаллим билан қўл олишиб хайрлашди-да, қайтиб рулга ўтирди. Машинани кескин буриб ҳайдаб кетди.

— Ана энди уйимиз исиб кетади! — деди муаллим мамнун жилмайиб. — Кўмирдан саксовул яхши-да, тўғрими! — У болалардан кўра кўпроқ ўзи қувонгандек тетик овозда буюрди. — Кетдик, болалар!

Сўқмоқ йўлдан канал ёқалаб ётоққа қайтиша бошлади. Тизилишиб келишарди. Энг олдинда муаллим, кетидан қизлар, болалар... Тошпўлат орқароқда келарди. Болаларнинг тизилиб боришими, ранг-баранг кийимими, хуллас, нимасидир сомон йўлига ўхшарди назарида. Худди осмондаги Сомон йўлига. Ана, Сомон йўлидаги энг чиройли юлдуз — Солия. У Маматдан олдинроқда келяпти. Тошпўлат хафа. Бугун ҳам у Солия билан ёнма-ён эгатга тушолмай қолди. Бир томонига Шарифа, бир томонига Мамат тушиб олди. Умуман, пахтага чиқишганидан бери шу — Мамат Солияга эргашиб юрибди. Аввал ҳам шунақа қиларди, Тошпўлат шу болани жинидан ҳам ёмон кўради. Дадаси сельпо раиси. Бултур лотореяга “Жигули” ютган. Оппоқ “Жигули”. Отаси лотореяга ютганини Маматнинг ўзи айтган. Тошпўлат бу янгиликни ўз дадасига етказганида дадаси нимагадир кулган. “Сўраб кўр, Аҳмад бойвочча неча сўмлик лотореяга ютган экан, ўн беш минг сўмгами, ўн олти минггами”, деган. Кейинроқ Тошпўлат билса, лотореяда ҳеч қанақа “суперлюкс” “Жигули” ўйналмас экан. Шу Мамат Солиянинг атрофида кўп айланишяпти. Ана, ҳозир ҳам Солиянинг кетидан соядек эргашиб боряпти. Солиянинг ўнг қўлида этак, чап қўлигига аллақандай қалин китоб қистириб олган. У этакни боши устида вертолёт паррагидай пирпиратиб айлантирганча сакраб-сакраб қадам ташлайди, худди ёш боладек. Мамат бўлса дўриллаб алланималарни гапириб боряпти. Тошпўлат билди: Мамат Солияга гапиряпти. Билган сайин алам қилади. Солия ҳам аҳмоқ, келиб-келиб шу билан гаплашадими?

Бир маҳал қизиқ иш бўлди. Солия бир сакраган эди, қоқилиб мункиб кетди. Қўлтиғидан китоб отилиб, варақлари очилганча сувга учиб тушди. Болалар қий-чув қилиб юборишди.

— Иби, сувга тушди!

— Китобим, китобим! — Солия соҳил бўйлаб орқага қайта бошлади. У канал қирғоғидаги кесакларга қоқилиб-қоқилиб келар, икки кўзи сувда қалқиб бораётган китобда эди. Ҳамма чувир-чувир қилар, китоб эса канал ўртасига бориб қолганди.

— Нима гап? — Олди томондан муаллимнинг овози келди. Тошпўлат унинг энгашиб ботинкасининг боғичини ечаётганини кўрди. Энди китоб Тошпўлатнинг шундоқ рўпарасига келиб қолган эди. У шўрхок босиб қордек оқариб кетган тик соҳилдан сирғалиб пастга тушди. Этиги лойга ботиб кетди. Амаллаб лойдан чиқди-да, этигини ечмасдан шалоп-шалоп қилганча сувга кирди. Канал саёз экан, тиззасидан келди. Аммо шу ондаёқ этиги муздай сувга тўлиб чиқди. Сирғана-сирғана ўртага борди-да, китобни тутиб олди. Негадир илжайиб, муқовасига қаради. “Қизил ва қора” деган китоб экан.

Соҳилга етганида қараса, Солия кўлини чўзиб турибди. Тошпўлатни ток ургандек вужуди зириллаб кетди. Назарида Солия унинг кўлини бошқача қисгандек бўлди. Юраги гурсиллаб ура бошлади.

— Раҳмат, — деди Солия жилмайиб. — Оёғинг совуқ едими?

Тошпўлат сувни ҳам, совуқни ҳам сезмасди, бахтиёр эди. Нарироқда илжайиб турган Маматни ҳам кўрмади, лекин гапини эшитди, аниқ эшитди.

— Язнамиз гирой-ку!

Тошпўлат сувга тўлган этигини шитиллатганча чиқиб келди-ю, Маматнинг башарасига мушт туширди.

Мамат кўзи олайганча бурнини тортди, кафтининг орқаси билан лабини артиб-артиб оғир-оғир киприк қоқди.

— Нега уропсан? — деди дўриллаб.

— Солиядан нари юр! — Тошпўлат бутун вужуди титраб таъкидлади. — Уқдингми?

Мамат сузонғич буқадек бошини эгганча Тошпўлатга ташланди.

Аммо етиб келолмади: болалар орасидан отилиб чиққан муаллим елкасидан ушлаб, бир тортган эди, Мамат оёғи сирғаниб ўтириб қолди.

— Вой хўрозлар-ей! — деди муаллим бош чайқаб. — Уялмайсанларми!

Тошпўлат гоҳ Маматга, гоҳ Солияга қараб ўшшайиб турарди.

— Нима, сан манга хўжайинми? — деди Солия Тошпўлатга қараб. Шундоқ деди-ю, китобни қулочкашлаб сувга улоқтирди. Индамасдан бориб қизлар тўдасига қўшилди.

— Жигарингни эзаман! — Мамат дўриллаб, Тошпўлатга муштини дўлайтирди.

— Еч этигингни! — муаллим Тошпўлатни қуруқроқ кесак устига ўтқазди. Этигини тортар экан, елкаси оша болаларга юзланди:

— Этак беринглар!

Кимдир узатган иккита этакни олди-да, пайтава ўрнига Тошпўлатнинг оёғига ўради. Барибир, ҳўл пахта терилгани учун этаклар ҳам нам эди.

Муаллим ҳар бирига салкам ярим челақдан сув тўлиб қолган этикларни силқитиб қайта кийгизди-да, Тошпўлатга буюрди.

— Марш ётоққа! Югур!

* * *

...Ташқарида сим-сим ёмғир ёғади. Томчиларнинг шитирлаши ҳам, тарновнинг шовуллаши ҳам эшитилмайди. Аммо ёмғир ёғяпти. Эзиб-эзиб кўз ёмғири ёғяпти. Хонада макарон шўрва ҳиди, намиққан пайпоқ иси кезади. Тошпўлат сирқираб оғриётган оёғини силаб ўтирибди. Муаллим ҳамон ўша бўғиқ овозда ҳикоя қилади:

— Олам чексиз. Биз яшаб турган Ер шарни олам олдида заррадек бир гап. Ҳозирги астрономия фани етмиш беш миллион галактикани аниқлаган. Шундан учтаси бизнинг галактикага яқин жойлашган. Биттаси Катта Магеллан, биттаси Кичик Магеллан, яна биттаси Андромеда туманлиги. Андромеда туманлигининг нури Ерга икки миллион йилда етиб келади.

Тошпўлат Андромеда туманлигини кўз олдига келтиради. Муаллим шундоқ Сомон йўлининг четроғида турган туманга ўхшаш хира зич юлдузлар тўдасини кўрсатиб туншунтирган. Шу Андромеда туманлиги. Бизнинг галактикага кўшни. Аммо Андромеда туманлигида ҳам ҳаёт борлигига олимлар ишонмайди. Агар унда онгли мавжудот бўлса, Ерга бирон сигнал беришарди. Шунга қарамай, қаердир барибир одамга ўхшаган мавжудот бор. Муаллим айтган. Бор. Албатта, бор! Муаллим бир нарсани билмаса гапирмайди.

— Юлдузлар абадий яшайди, — дейди муаллим ўйчанлик билан. — Ўзи сўнганидан кейин ҳам нури бизга етиб келаверади... Осмондаги юлдузлар бизга бир текис жойлашгандек кўринади. Лекин ёнма-ён тургандек кўринган юлдузлар ҳам аслида бир-биридан жуда узоқда бўлади. — У негандир маънос хўрсиниб кўяди. — Одамларга ўхшаб... Бир хил одамлар бор. Ёнингда турганга ўхшайди-ю, ўзи олисда бўлади. Жуда олисда.

Тошпўлат муаллимнинг бошқаларга ўхшаб қаҳ-қаҳ уриб кулганини ҳеч кўрмаган. Нимага бунақа?

Қизиқ, домла Ҳамроев янги ўқитувчи келгандаёқ ёмон кўриб қолган. Домла Ҳамроев Тошпўлатлар билан ҳамсоя. Тошпўлатнинг дадаси билан жўра. Кечқурунлари чиқадида, ҳовлидаги сўрида гурунглашиб ўтиради. Тошпўлат уларнинг гапини беихтиёр эшитиб қолади.

— Тошканлик боди ўзларини кўрсатоптилар. Янги жўроб яхши супуради-да! Бруклар утукланган, бўйнида бўйинбоғ, соқоллар паратка... Педагог ҳамма жойда ўрناق бўлиши керак деб лекция ўқидилар. Мен ҳам эдим санингдек, сен ҳам бўласан манингдек! Ўқувчиси олдида гўсаланинг уч-тўрт сатил гўнгини томорқага ташисин, кўрамиз, соқол олишга вақти қолармикин!..

Тошпўлатнинг дадаси жавоб беришга шошилмайди.

— Энди, домла, — дейди салмоқлаб, — гўсала боқадиган жой ҳам қолмади-ку ўзи. Мана, биз ҳам молдан қутулдик. Бирини сотдик, бирини кесдик. Қишлоқ жойда туриб, зардолини шаҳардан сотиб оламиз.

Дадаси тўғри айтади. Тошпўлат олтинчи синфда ўқиб юрганида қишлоқ чеккасидаги мазористонга туташиб кетган ерлар бўш ётарди. Тошпўлат укаси, ўртоқлари билан мол боққани чиқарди. Бир сигир, икки бузоқ, тўрт қўйлари бўларди. Молларни ўтлоққа қўйиб юбориб, ўзи бақатерак тагида ётиб китоб ўқирди. Осмонда илиқ баҳор қуёши, эринчоқ булутлар. Ҳавода пудина иси, ерда майсалар... Негадир Солияни ёқтирмасди. Шунинг учун ўзининг молиниям унга боқтирарди. Ҳатто бир марта йиғлатган ҳам. Ўшанда Солия дадамга айтиб бераман, сени отиб ташлайди, деган. Солиянинг дадаси — мелиса. Тўппонча тақиб юради. Қизиқ, нега йиғлатган экан? Келиб-келиб Солияни-я!

...Кейин пахта майдонлари кенгайтирилди. Мол боқишга жой қолмади. Пахтазордан ўт юлишга ям иккиланади киши. Дори сепилган бўлса иш чатоқ. Сигирга ҳеч нима қилмагандаям сутини одам ичади-ку! Тошпўлатнинг дадаси томорқадаги олма-ўрикларни кесиб ташлаб макка экиди. Мол деганнинг жағи тинмас экан. Томорқадан чиққан жўхори урвоқ ҳам бўлмади. Ҳозир иккита қўйлари бор, холос. Ўшаниям ёнига боргиси келмайди. Молни ёмон кўриб қолган.

— Барибир! — дейди домла Ҳамроев бўш келмай. — Бу шаҳарлик боди қишлоқни билмайди. Раис бованинг қўлига тушмаган ҳали. Саратонда уч кун яганага чиқсин, шаҳарига қараб таранг қочиб қолади.

Йўқ, муаллим шаҳарига қочиб қолмади. Колхоз ҳаммининг ёнидага меҳмонхонада, битта хужрада туриб икки йилдан буён ишлаб келяпти.

Муаллим ҳали уларга кўп дарс бергани йўқ: пахтага чиқиб кетишди. Бироқ муаллимнинг биринчи марта дарсга кирган кунини Тошпўлат яхши эслайди. Учинчи дарс эди. Қўнғироқ чалиниши билан синфга янги муаллим кириб келди. Қўйлаги қордек оппоқ. Шими текис дазмолланган, жингалак сочли, оёғида гард юқмаган туфли... Болалар бошқа ўқитувчиларнинг ҳам домла Ҳамроевга ўхшаб, пала-партиш кийиниб кираверишига кўникиб кетишгани учунми, бир оз эсанкираб қолишди.

— Салом, болалар, — деди янги муаллим хиёл бўғиқ овозда. — Менинг исмим Омонулла, фамилиям Рустамов. Мен сизларга астрономиядан дарс бераман. Хоҳласангиз, исмимни айтиб чақиринглар, хоҳласанглар, фамилиямни. Муаллим десанглар ҳам майли...

— Маълим деймиз, — Мамат ўтирган жойидан дўриллади. — Маълимсиз-ку, ахир.

— Яхши! — Муаллим маъқуллаб бош силкиди. — Мен ўзимни таништирдим. Энди сизларниям таниб олай.

У йўқлама қила бошлади. Ҳар бир бола, ҳар бир қиз ўрнидан турганида кўзига тикилиб қарайди, гўё нимани ўйлаётганини билиб олмоқчидек.

Муаллим дарсни ўқувчилар кутганидан ўзгачароқ бошлади.

— Бундан бир неча йил илгари Тошкентдан Москвага учаётган Ил-62 самолётида қизиқ тажриба қилиб кўришди, — деди бўғиқ овозда. — Учувчилар кабинасининг ойнасига қора парда тутиб қўйишди. Самолёт Москвадаги Домодедово аэропортига қўнаётганида ҳам пардани олиб ташлашмади. Учувчилар ерни кўрмасдан кўнишди. Бундан мақсад самолётдаги навигация асбобларини, электрон-техника аппаратларини синаб кўриш эди.

Болалар дарсни ғалати мисол билан бошлаган муаллимга бир қадар ҳайрон қараб қолишди.

— Биласиз, ҳозир техника жуда ривожланган, — деди муаллим давом этиб. — Компасдан тортиб электроникагача ҳаммаси бор. Космосдан туриб ерда, стол устига ёзиб қўйилган газетани бемалол ўқиш мумкин. Лекин бундан минг йиллар илгари ҳам саҳроларда карвонлар юрган, океанларда кемалар сузган. Майли, кундузи улар шарқ билан ғарбни осон топишган. Аммо кечаси-чи! Денгиздаги кемалар, саҳродаги карвонлар кечаси тўхтаб қолмаган-ку. Уларда оддий компас ҳам бўлмаган. Улар йўлни қандай топишган! Ёки баҳорда шимолга, кузда жанубга учадиган қушлар кечаси нимани мўлжалга олади?

— Қушлар кечаси дам олади, — Мамат яна ўтирган жойида дўриллади.

— Дам олмайди, — деди муаллим қатъий қилиб. — Шунақа қушлар борки, Атлантика океанини қўнмасдан учиб ўтади. Бир ҳафтагача кеча-кундуз тинимсиз учади. Хўш, улар нимани мўлжал қилишади?

— Юлдузларни! — деди Мамат яна дўриллаб. Билағонлигидан хурсанд бўлиб, қадини ростлаб қўйди.

— Мана шунинг учун ҳам инсоният жуда қадим замонлардан астрономияга қизиққан. Осмон сирларини билишга уринган. — Муаллим ички ҳаяжон билан жингалак сочли бошини силкитди.. — Биз яшаб турган ер осмон билан чамбарчас боғлиқ. Агар Ойда бирон ўзгариш бўлса, Ерда автомобиль ҳалокатлари кўпайиб кетади, юрак касалликлари кучаяди. Қуёш активлиги ошганда Ер юзида zilзилалар, сув тошқинлари бўлади.

...Қизиқ, муаллим биринчи дарсданоқ болаларни юлдузлар оламига олиб кирди-қўйди. Болалар унинг “боди”-лигини унутиб, яхши кўриб қолишди...

Бултур қишда Тошпўлат мактаб кутубхонасига кирса, муаллим ҳам турган экан. У ҳали Тошпўлатларга дарс ўтмаган эди. Тошпўлат “Менинг укам Юрий” деган китобни кутубхоначи опага топшираётганини кўриб, ёнига келди.

— Осмонни яхши кўрасанми? — деди тўсатдан.

Тошпўлат дафъатан тушунолмади.

— Нима?

— Космонавтликка қизиқасанми?

— Ҳа, — деди Тошпўлат. — Жудаям!

— Юр, сенга китоб бераман. — Муаллим шундай деди-да, уни ўзининг ҳужрасига бошлаб борди.

Тошпўлат муаллимнинг бир хоналик уйига кирди-ю, ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Икки томонидаги деворга ойнабанд шкаф тираб қўйилган, шкафлар китобга тўлиқ эди. Дераза олдида стол, стул, этак томонда диван. Деворга рубоб илиб қўйилган.

— Анави токчадагилар ҳаммаси астрономия билан космонавтика тўғрисида. — Муаллим шундай деди-да, чиқиб кетди. Зум ўтмай бир челақ кўмир кўтариб кирди. — Ҳозир

печка ёқамиз, — деди голланд печканинг бурама бандли эшигини очиб. — Чой ичамиз.

Тошпўлат баттар ҳайратланди. “Боди” муаллимнинг печка ёқишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Қарашиб юборишни ҳам, индамай туришни ҳам билмай серрайиб қолди. Муаллим печканинг кулини куракча билан эҳтиётлаб сидириб олиб пачоқ пақирга солди, чўғ устига кўмир қалади. Кейин икковлари конфет билан чой ичишди.

Муаллим унга ўлкамизда астрономияга қизиқиш қадимдан кучли бўлганини, бобомиз Беруний бундан минг йил илгари Ернинг диаметрини аниқ ўлчаганини айтди. Тунгуска воқеасини гапириб берди.

Сибирдаги Тунгуска дарёси ёнига 1908 йил 30 июнда метеорит тушганида, Хиросимага ташланган атом бомбасидан минг марта кучли портлаган экан. Орадан кўп йиллар ўтгандан кейин академик Петров, Тунгускага тушган нарса метеорит эмас, оғирлиги юз минг тонналик қор массаси деб исботлаган экан. Аммо Тунгускага тушган нарса бошқа планетадан келган космик кема, деб ҳисобловчи одамлар ҳам бор.

Ўша суҳбатдан кейин Тошпўлат космонавт бўлишни кўнглига тутиб қўйди. У муаллимнинг домла Ҳамроев айтганидай шаҳарга таранг қочиб қолишини хоҳламасди! Асло хоҳламасди. Йўқ, муаллим шаҳарга қочиб қолмади. Қайтага қишлоқдагилар уни яхши кўриб қолишди. Тўйлар, маъракалар муаллимсиз ўтмайдиган бўлди.

Қаерга бормасин, доимо озода кийиниб юради. Домла Ҳамроев айтганидай: “боди” бруклар утукланган, бўйнида бўйинбоғ, соқол қиртишланган...

* * *

... Ташқарида сим-сим ёмғир ёғади. Томчиларнинг шитирлаши, тарновнинг шовуллаши эшитилмайди. Аммо ёмғир ёғяпти. Эзиб-эзиб куз ёмғири ёғяпти. Хона ичи ёруғ, лекин зах. Болалар жим. Муаллимнинг ҳикоясини тинглайди. Тошпўлатнинг оёғи янаям қаттиқроқ оғрияпти. Ўша сувга тушган куни ҳашарчиларга овқат қилинадиган катта-

кон темир ўчоқ ёнидаги гўзапоя алангасида пайтавасини қуритди. Аммо кечаси билан томоғи оғриб чиқди. Кейин оёғи қақшаб оғрий бошлади.

— Ердан Қуёшгача бўлган масофа юз эллик миллион километр, — дейди муаллим. — Офтоб нури эса шу масофани саккиз ярим минутда босиб ўтади.

— Маълим, осмонда нечта юлдуз бор ўзи?

Тошпўлат Маматнинг дўриллаган овозини эшитиб, ижирғаниб бошини кўтарди. Мамат тўшагига ёнбошлаганча юзидаги ҳуснбузарни тирноғи билан ҳадеб ситяпти. Оғрийди шекилли, бир кўзини қисиб, пешонасини тириштириб кўяди.

Тошпўлат муаллимнинг “ўчир овозингни” дейишини хоҳлайди. Лекин муаллим осойишта алпозда Маматга қараб кўяди.

— Бизнинг галактикамизда бир юз йигирма миллион юлдуз бор, — деди хиёл бўғиқ оҳангда. — Бобомиз Улуғбек бир минг ўн саккизта юлдузнинг картасини чизган. Бу ўн бешинчи аср учун энг катта иш эди. Аммо муҳими бу эмас. Муҳими шуки — Улуғбек планеталар ҳаракатини ўрганган. Юлдузлар планеталарга қараганда жуда узоқда бўлади. Ерга энг яқин юлдуз ҳам қуёшгача бўлган масофадан олтмиш олти минг марта узоқ.

Болалар яна ҳайратланиб хитоб қилишади:

— Эҳ-ҳе!

— Вой-бў!

— Юлдузлар орасида ўзининг равшанлигини ўзгартириб турадиганлари ҳам бор, — дейди муаллим. — Минг йил илгари араблар бунақа юлдузларга “шайтон кўзи” деб ном қўйишган.

Мамат ҳиринглаб кулади.

— “Шайтон кўзи?” Қизиқ-ку!

...Тошпўлат домла Ҳамроев билан дадасининг яна бир суҳбатини эслайди. Тошпўлатнинг дадаси бир умр сувчилик қилгани учунми, совуқ тушиши билан бели оғрийди. Қиш кунларидан бирида дадаси белига кепак қиздириб босиб ётганида ҳамсоялари кирди.

“Яхшими, саломатми?” деб омонлашгандан кейин Тошпўлатнинг дадасидан “суюнчи” оладигандек “янгилик”-ни айтди.

— “Боди” бежиз келмаган экан, жўра! Эшитдик, гулдек хотини билан уч яшар болани сағир қилиб ташлаб келган экан.

Тошпўлатнинг дадаси ётган жойида инқиллаб белини чангаллади.

— Сурилиб кетибди, ўғлим, — деди Тошпўлатга, — тўғрилаб қўй.

Тошпўлат дадасининг биқинига сурилиб кетган кепакли “белбоғни” қайта боғлади.

— Энди, домулло, ҳар кимнинг бошида бир ташвиш бор, — деди Тошпўлатнинг дадаси. — Мурасаси келишмагандирки, шундоқ қилгандир. Бировдан ўтганини биров билмайди.

— Иби, сизам қизиқ! — домла Ҳамроев қўл силтади. — Нимаси педагог муни. Хотинбоз! — У қизиқ воқеани эслади шекилли, ингичка овозда кулди. — Аммо-лекин Аҳмад сельпо боплабди бодини. Биласиз, сельпони ўғли бор — Мамат. Ўзи шўхроқ бола. Боди бориб отасига айтибди. “Болангизни мазаси йўқ, иккидан боши чиқмаёпти, яхшиси ҳунар ўргансин”, дебди. Шунда сельпо нима дебди денг? — Домла Ҳамроев янаям ингичкароқ овозда кулди. — Майли, ҳозирча ўқиб тураверсин-чи, жуда бўлмаса сизга ўхшаган маълим-паълим бўлар, дебди.

Тошпўлатнинг дадаси қовоғини солди.

— Ўзингизам маълимсиз-ку, домулло, — деди зардалироқ оҳангда.

— Мен бодимас! Ҳаммага бир хил талаб қўймайман. Ҳамма олим бўлаверса подани ким боқади!

Тошпўлатнинг дадаси ихраб яна белини ушлади.

— Аҳмад сельпонинг ўғли пода боқмайди, — деди оғриқдан афтини бужмайтириб. — Бўлса ўзига ўхшаган савдогар бўлар...

— Иби, нима деёпсиз ҳали! — домла Ҳамроев овозини баландлатди. — Сельпо ўғлини институтга киргизмоқчи. Прокурор қиламан дейди. Киргизади, қиладиям-да!

...Ўша суҳбатдан кейин Тошпўлат Маматни янаям ёмон кўриб қолган. Нимага энди институтга аълочи Абдулла эмас, Мамат кириши керак? Абдулла врач бўлмоқчи эди. Муаллимнинг астрономия дарсини эшитганидан кейин уям Тошпўлатга ўхшаб космонавтликни орзу қиладиган бўлиб қолди.

Дадаси тўғри айтади: шу кетиши бўлса Мамат отасидан ўтса ўтадики, қолишмайди. Ўтган йили баҳорда Мамат мактабга жинси шим кийиб келди. Чарм марка ёпиштирилган, ғиж-ғиж ялтироқ занжирли ҳақиқий жинси шим. Домла Ҳамроев уни койиди.

— Сен мунай шайтон тери брукларни кийма, — деди насихат қилиб. — Кийсанг ана шерс кий, ҳай ана кримплин кий... Нима қиласан муннай брукни!

Танаффусда болалар Маматнинг атрофини ўраб олишди.

— Н-неча сўм? — деди Абдулла ҳавас билан.

— Икки юз. Мана, фирменний! — Мамат отнинг боши тасвирланган чарм маркага шапатилади. — Дадам Тошкентдаги бозордан икки юзга олибдилар.

Тошпўлат Маматнинг шимини сеҳрлангандек томоша қилар, хаёлида нукул битта гап айланар эди. Ўзи ҳам шунақа жинси шим кийиб, велосипедда Солиянинг олдига борса... Шундай деб ўйларди-ю, бу гаплар хомхаёл эканига ўзининг ақли етиб турар эди. Аввало, дадаси Тошпўлатга шим олиб бераман деб атайлаб Тошкентга бормайди. Борганда ҳам икки юз сўмга шим олмайди. Икки юз сўм ҳазилми?

Орадан икки ҳафталар ўтгач, “фирменний” шим жуда ҳам унчалик янгилик бўлмай қолди, ўнинчи синфда ўқийдиган бир эмас, уч бола худди Маматникидақа шим киядиган бўлишди.

Кўп ўтмай Тошпўлатнинг синфдоши — доим орқа партада ўтирадиган дороз Баҳодир ҳам шунақасидан кийиб келди. Баҳодир — колхоз бухгалтерининг ўғли, яхши бола. Бундан чиқди, унинг отаси ҳам Тошкентга борган. Тошпўлат ҳарчанд сўрамай деса ҳам чидаб туролмади.

- Қанчага олдинг?
- Икки юз эллик.
- Даданг Тошкентдан олиб келдиларми? — деди Тошпўлат шимнинг маркасини беихтиёр силаб.
- Нега? — Баҳодир елкасини қисди. — Маматдан олдим. Сенинг ҳам размеринг бор.

* * *

...Ташқарида ҳамон ёмғир ёғади. Ичкарида болалар, қизлар ўтиришибди. Ҳаммаси жимжит. Ҳаммаси муаллимларининг гапларини тинглайди. Тошпўлат ўз хаёли билан бўлиб гап пахтага келиб тақалганини сезмай қолади. У оғриётган оёғини икки қўллаб қисиб-қисиб уқалайди. Оғриқ босилгандай бўлади-ю, ўша заҳоти яна сирқиллай-веради. Муаллимнинг гапи унинг қулоғига олисдан эшитилаётгандай бўлади.

- Пахтадан нималар олиншини биласизлар-а?
- Биламиз, маълим.

Бир зумда Тошпўлатнинг хаёллари тўзиб кетади. Солиянинг овозини эшитиб, ярқ этиб қарайди. Солия ҳам муаллимга гапираяпти-ю, кўзи Тошпўлатда. Икковлари баравар кўзини олиб қочишади.

— Биламиз, — дейди Солия муаллимга қараб. — Пахтадан ип олинади, газлама, ёғ...

— Кунжара, — дейди Мамат дўриллаб.

“Ўзинг кунжара!” — дейди Тошпўлат хаёлан ижирғаниб. — Солиянинг олдида билафонлигини кўрсатмоқчи!”

Муаллим негадир хўрсинади.

— Одам нима учун меҳнат қилаётганини билиши керак, — дейди паст, бўғиқ овозда. Курткасининг чўнтагини узоқ титкилаб сигарет чиқаради. Чекиб, гугурт чўпини қуюлтирилган сўтнинг бўшаган банкасига ташлайди. Ҳа, айтгандай, қайси куни Мамат этакни тагига ёзиб, “Прима” тутатиб ўтирганида муаллим келиб қолди. Мамат шоша-пиша сигаретни ариқ ичига ташлаб этигининг пошнаси билан эзғилади. Муаллим уришмади, сўкмади. Фақат бир оғиз гап айтди: “Нима фойдаси бор”. Мамат илжайди.

“Ўзингизам чекасиз-ку, маълим”, деди. Муаллим қараб турди-турди-да, яна бир оғиз гап айтди: “Мен қилган хатони сен такрорлашинг шартми!” Шундай деди-ю, кета-верди. Ҳозир Тошпўлат шуни эслайди. Муаллимга қараб қўяди.

— Сиз болалар, бу ерда бекорга пахта териб юрибмиз деб ўйлайсизларми? — Муаллимнинг овози янаям босиқ-роқ чиқади. — Пахта дегани ип-газлама-ю, ёғдан иборат деган гапмас. Тўғри, пахтадан юз хиллаб газлама олинади. Бир кило пахта толасидан йигирма метрча бахмал, ўн икки метр чит олинади.

Болалар чекка-чеккадан яна хитоб қилишади:

— Эҳ-ҳе!

— Йигирма метр!!

— Бу ҳали ҳаммаси эмас, — деди муаллим ҳамон ўша оҳангда. — Пахта толасидан олинган корт бўлмаса, машина бир қадам ҳам юролмайди. Филдиракка худди шу мода керак. Ҳозир чарм ўрнида ишлатилаётган кирза ҳам пахта толасидан олинади. Пахта момигида тўқсон процент целлюлоза бор, ёғочдагидан икки ҳисса кўп. Пахта мойидан олинган нитроглицерин энг оғир касалликларни дволайди. Ёўзапоядан шифер, мебель ишланади. — Муаллим жимиб қолади. Сигаретни чуқур-чуқур тортади. Оғзидан тутун чиқариб, кафти билан ҳайдайди. — Ҳатто космонавтика учун ҳам пахтадан олинадиган маҳсулот керак...— дейди бир нуқтага тикилиб. — Эслаб қолинглар: пахта толасидан элик хил, ёўзапоядан етмиш хил, чигитдан юз хил маҳсулот олинади. Бир кило пахта ўттиз кило дон билан барабар баҳоланади. — У яна жимиб қолди-да, секин қўшиб қўйди. — Сизлар катта иш қиляпсизлар, болалар.

Тошпўлат кўз қири билан Солияга қарайди. Солия елкаси оша сочини ўраётган алпозда туриб қолган. Худди суратга тушаётгандек. Мамат қаддини ростлаб олибди, оғзини ярим очиб анграйиб қулоқ соларди.

— Бизнинг юртимизда икки минг йил илгари ҳам пахта экилган, — дейди муаллим. — Археологлар бир

қабрни очиб пахта толасидан тўқилган арқон топишган. Лабораторияда анализ қилиб кўришса, икки минг йиллик арқон экан. — Муаллим сигаретни сут банкасининг қопқоғига эзгилаб ўчиради. — Европаликлар пахтани Америка кашф этилганидан кейин билишган. Унгача пахта деганда шохида мева ўрнига қўй ўсадиган дарахтни тушунишган.

...Еттинчи синфда ўқишаётганида география дарсини домла Ҳамроев ўтганди. У ҳам Колумбнинг Америкага сафарини гапирган эди. Аммо дарсда болалар мудраб ўтиришганди.

Домла Ҳамроев дарсга ғалати кийимда кирарди. Эгнида олача тўн, бошида шляпа, оёғида этик. Бўйнида резинка боғичли галстук. Аммо кўйлагининг тугмаси тақилмаган. Сарғиш ёқаси кўриниб туради. Зихлари тердан оқариб кетган шляпани стол четига қўяди-да, каттакон, гулдор рўмолча билан бошини обдан артади. Кейин болаларга юзланади.

— Хўш, кимдан бошлаймиз?

Билган болалар доскага чиқиб жавоб беради, билмаганлари пусиб ўтираверади.

Кейин домла Ҳамроев негадир бақариб дарс ўта бошлайди.

— Амазонка дарёси...

Бир куни Абдулла домла Ҳамроевга қизиқ савол берди.

— Ер ш-шарида с-сув кўпми, е-ерми?

— Иби! — домла Ҳамроев бир чўчиб тушди. — Шуниям билмайсанми? Уч йилдан бери қулоғингга танбур чертяпманми, хўкиз? Ер шарининг учдан бири қуруқлик, қолгани сув. — Домла “буни қаранглар” дегандек болаларга қаради. — Тағин аълочи эмиш, ўтир жойингга!

Абдулла қип-қизариб жойига ўтирди. Ўтирди-ю, баттар дудуқланиб гапирди:

— О-океаннинг т-тагиям ер-ер-ку! Д-емак, е-ер к-кўп.

— Иби, сен биласанми, китоб ёзган олимлар билади-ми! — Домла Ҳамроев терлаб кетган бошини рўмолчаси билан ишқаб-ишқаб артди.

— М-менам к-китобдан ў-ўқиганман.

Домла Ҳамроев бир зум талмовсираб қолди.

— Маҳмадона! — деди жеркиб. — Олимлар ҳам одам. Ёзаверади-да, бошига келган гапни. Мундай нарсаларни сен титкилаб юрасан. Ана, Маматни қара, жим ўтирибди. — У Маматга ўгирилиб бошини янаям ишқаброқ артди. — Дадангдан сўраб кўр, холагидан келдимикин. Давлена сабил яна кўтарилопти.

Мамат негадир илжайиб “хўп” деб қўйди...

Тошпўлат тушунди. Домла Ҳамроевнинг қон босими баланд. Тўқсон беш чойни “холаги” дейди. Маматнинг дадаси домлага баъзан топиб бериб туради.

Домла Ҳамроев “боди” муаллимни нимага бунчалик ёмон кўришини Тошпўлат анчадан кейин тушунди. Домла дадасига ҳасрат қилганида эшитиб қолди. “Боди” муаллимга ярим ставка дарсини олиб беришган экан. Бу суҳбат қиш охирлаб қолган кезлари бўлган эди. Тошпўлат дадаси билан томдан ғўзапоя тушириб, энди овқатга ўтиришган эди. Домла Ҳамроев кириб қолди. Шунча қисташса ҳам овқатдан бир-икки чўқиган бўлди-ю, емади.

— Сиз, жўра, баҳузур, — деди қўлини кўксига қўйиб. — Ҳозир овқат еб эдим. Мана бу гапни эшитинг. Бодини районда боплашибди. Аввал ҳам бир закун сўқиган эканлар. Ўқувчилар бир йилда тўрт ойдан ортиқ ўқимаёпти, бутун умри далада ўтиб кетопти, дебдилар. Институтга имтиҳон топширгани борган болаларнинг саводсизлиги шундоқ кўриниб қолопганмиш. Районга масала кўтариб чиқибдилар. Ҳай, у деб-бу деб жўнатишибди. Энди, иккинчи чоракда битта эмас, тўрт бачага икки чиқарибдилар. Директор яхшилик билан тушунтирибди. “Биздаям пилон бор, ўзлаштириш пилонини юз қилмасак катталардан гап тегади”, деса осмонга сапчибдилар. “Ақлни пилони бўлмайди, саводсиз болага уч қўёлмайман”, дебдилар. Районога чақириб олиб, таранг тузлашибди. “Шаҳарга автобус чиптасини ўзингиз оласизми ёки паттангизни оберайликми?” дейишибди. — Домла Ҳамроев ҳузур қилиб кулди. — Тошканга кетади-ю, акун қайтиш йўлини

тополмайди. — Ҳамсояси гапини маъқуллашини кутиб қараб-қараб қўйди. Тошпўлатнинг дадаси индамаганидан оғринди.

— Э, сиз нимани тушунасиз, жўра! — деди ҳафсаласи пир бўлиб. — Сиз бир чаласавод одам-да!

Тошпўлат дадасининг ҳақоратланганидан ғижиниб кетди. Қизиқ, дадаси парво қилмади. Индамай шавлани еяверди.

— Шу боди билан ишламайман! — деди домла Ҳамроев ингичка товушда. — Мактабдан бўшайдиган бўлдим. Каттаконлар билан гаплашиб келдим.

Тошпўлатнинг дадаси ялт этиб унга қаради.

— Иби! Нега муннай қилдингиз? Ўзингизни қишлоқ, ўзингизни мактаб. Ташлаб қайга борасиз?

Домла Ҳамроев қўл силтади:

— Деҳқончилик қиламан. Эртадан-кечгача бачаларга дарс ўргатиб жигар хуноб. Оладиган пули ҳолигидай... Деҳқончилик қиламан. Бари умрни ярмиси далада ўтопти.

...Чиндан ҳам шундай бўлди. Март ойидан бошлаб домла Ҳамроев дарсга кирмай қўйди. Катталар билан гаплашиб колхоздан бригада олибди.

Мактабдаги ўқитувчилар домла Ҳамроевни эслашган бўлса бордиру, аммо болалар кўп ҳам куюнишмади. Бир ойчадан кейин эрталаб домла Ҳамроев Тошпўлатларникига кирди. Ширчой ичиб ўтирган Тошпўлатга газета узатди.

— Даданг ишдан келса ўқиб бер. Албатта ўқиб бер, уқдингми?

Шундай деди-ю, шошилиб чиқиб кетди. Тошпўлат варақлаб қараса, район газетаси. Иккинчи бетиде “Ташаббускор педагог” деган мақола чиқибди. Тажрибали педагог Ҳамроев қалб сўзига амал қилиб ўқитувчиликни ташлагани, бригадага бошчилик қилаётгани, юқори ҳосил усталари сафидан ўрин олишга азму қарор қилгани мақталибди. Райондаги бошқа педагоглари ундан ўрнат олишга чақиришибди.

Кечкурун Тошпўлат мақолани дадасига ўқиб берди. Дадаси қўл силтади.

— Бригадир бўлмоқчи экан, нимага беш йил ўқитувчиликка ўқиб давлатни аҳмоқ қилди. Аграномликка ўқисин эди! — Мақоланинг охири нашъа қилган экан шекилли, тажанглик билан шанғиллади (Тошпўлат дадасининг шанғиллаб гапирганини камдан-кам кўрганди). — Хўп гапларни топади-да мухбирларам! Нима маълимлик бригадирликдан паст бўптимми! Шу сиёғи бўлса бригадирликниям ташлаб қочади бу!

* * *

... Тошпўлат сирқираб оғриётган тиззасини уқалаб ўтириб, муаллимнинг сўзларига кулоқ соларкан, дадасининг ўша гапларини эслайди. Ташқарида сим-сим ёмғир ёғади. Деразалар буғланиб қолган, ташқари кўринмайди. Фақат симёғоч учидаги лампочкагина олмадек қизариб турибди. Ичкарида болалар, қизлар муаллимга кулоқ солиб ўтиришибди.

— Одам ёлғиз ўзи учун яшамайди, — деди муаллим бир нуқтага тикилиб. Негадир кўзларида ҳорғин ифода пайдо бўлади. — Ёлғиз ўзи учун яшамайди, — деб қайтаради у тагин. — Бугун сиз тераётган пахта эртага Ер шарининг бурчак-бурчакларига тарқалади. Чехословакия, Финляндия, Япония... Эҳ-ҳе! — Муаллим болаларгамас ўзига ўзи сўзлаётгандек хаёлчан гапирди. — Агар шу пахта етиб бормаса, Россияда қанчадан-қанча фабрикалар ёпилади. Қанчадан-қанча одамлар ишсиз қолади. Қанчадан-қанча болалар оч қолади.

Муаллим яна курткасининг чўнтагига қўл суқиб сигарет олади.

— Энди ётинглар, — дейди болаларга юзланиб. — Ёмғир тинса эрталаб далага чиқамиз...

Болаларнинг уйқуси келмайди. Кун бўйи ётишган.

Тошпўлатнинг тагидаги ўриндиқда ўтирган Абдулла бўйнини чўзиб муаллимга қарайди.

— М-маълим, кваз-з-зарлар тез-тез п-пайдо б-бўлади-ми? — дейди.

Муаллим унга майин жилмайиб қарайди.

— Йигирма йил илгари олимлар бешта квазарни кузатишган. Квазар — ўта катта юлдуз дегани. Массаси қуёшдан миллион марта катта бўлади. Олимлар квазарларни галактикаларнинг ядроси деб тахмин қилишяпти. Квазарлар пайдо бўлиши билан телескоплардан дарров кузатишади...

Тошпўлат жойига ёнбошлаганча секин-секин уйқуга кетади. Қулоғига муаллимнинг гаплари элас-элас чалинади. Балки квазарлар биз билмаган коинотнинг қуёшидир... Балки ўша галактикаларда ҳаёт бордир... Тошпўлат туш кўради. Тушида саратон қуёшида қизиб ётган тупроқ кўчадан чопиб бораётган эмиш. Чопиб борармишу оёғи сирқираб оғрирмиш. Офтоб шунақанги қиздирармишки, нафас олишга қийналармиш. Бирдан Солия пайдо бўпти. Қўлида китоб бормиш. Атлас кўйлак кийиб олганмиш. Тошпўлат унинг олдига югуриб бормоқчи экан, аразлагани эсига тушиб қопти. Солия бўлса қўлидаги китобни улоқтириб юборибди. Тошпўлат қараса, бу — Солия эмас, Мамат эмиш. Мамат атлас кўйлак кийиб олганмиш. Тошпўлат оёғи чалишиб йиқилиб тушибди. Мамат унинг тепасига келиб, нуқул “тур-тур” дермиш.

Тошпўлат инграб кўзини очди. Қараса ёнида Абдулла турибди.

— Тур, — деди елкасига туртиб. — П-подъём бўлди. Ҳ-ҳамма т-туриб кетди.

Тошпўлат терлаган пешонасига кафтини босиб кўрди, қўли чўғга теккандай бўлди. Ютинган эди, томоғи ачишиб оғриди. Энди иккала оёғи ҳам зирқираб оғрир, боши оғирлашиб кетганга ўхшарди. У амаллаб “иккинчи қаватдан” тушди.

— К-касалмисан? — Абдулла унга ачиниб қаради. — Б-бўлмаса ётавер.

Тошпўлат индамай бош чайқади. Оёғи оғриётганини сездирмаслик учун хиёл оқсоқланиб ўртоғига эргашди. Икковлари ташқарига чиқишди. Ёмғир тинибди. Аммо ҳаво рутубатли, зах осмонда ҳўмрайган кулранг булутлар муал-

лақ туриб қолган. Ҳовлидаги симёғоч учида ҳамон қалпоқли лампочка ёниб турибди. Эллиқ қадамча наридаги томи шифер билан ёпилган атрофи очик бостирмада бошига кўрпабоп матодан рўмол ўраган кампир куймаланиб юрибди. Бир бурчакда алюмин бак-самовар. Бир бурчакда чўян ўчоқ. Кампир бак-самовар тагига ғўзапоя тикади, бакнинг дудбуронидан ловуллаб аланга кўтарилади. Қулоғи, думи кесилган каттакон ит кампир атрофида ўралашади. Кампир ғўзапоя ўқталиб уни ҳайдайди. Ит лапанглаб нарироққа боради-да, тагин қайтиб келади.

Янаям нарироқда атрофи бўз мато билан пана қилинган ҳожатхона. Болалар навбат кутиб туришибди. Тошпўлат канал томондан ювиниб келаётган қизлар орасида Солияни кўрди. У елкасига сочиқ ташлаб олган, эгнида эски, қалин жун кофта. Ундан орқароқда сочиғини белига боғлаб олган Мамат келяпти... Тошпўлат оқсоқ ҳаракат қилиб, барак орқасига ўтиб кетди.

Узун столнинг бир томонига болалар, бир томонига қизлар ўтириб нонушта қилишди. Тошпўлат ширин сутли чойни ҳар ютганда томоғи ачишади. Бутун вужудидан олов чиқиб кетгандай, аъзои бадани қизиб бораётганини ўзи ҳам сезиб турарди.

Чойдан кейин болалар ўрниларидан туришди, ҳар ким ўз этагини қўлига олди. Эшик олдига борганида муаллим Тошпўлатни тўхтатди.

— Бугун сен навбатчи бўласан, — деди секин.

Одатда қизлар галма-галдан баракда қолиб навбатчилик қилишади. Навбатчи хонани супуриб-сидиради, овқат учун ошпаз кампирга картошка артиб, пиёз тўғраб беради.

— Керакмас, — деди Тошпўлат. Овози хириллаб чиқди.

Муаллим кафтининг орқасини унинг пешонасига босиб кўрди.

— Иситманг баланд-ку, — деди кўзига тикилиб. — Майли, дам олавер. Солия навбатчилик қилади.

— Керакмас! — Тошпўлат тажанглик билан қўл силтади. — Керакмас!

Солия эшикдан чиққан экан. Муаллимнинг гапини эшитди шекилли, остонага қайтиб келди.

— Бугун Шарифа навбатчи-ку, маълим, — деди гоҳ муаллимга, гоҳ Тошпўлатга қараб. Тошпўлат дарров кўзини олиб қочди. У Солиянинг ҳамон ўзига қараб турганини ҳис этиб баттар асабийлашар, бировнинг, айниқса Солиянинг раҳми келишини хоҳламасди. Иложи борица дадил қадам ташлаб ташқарига чиқди.

Ер шу қадар сувга тўйиб кетганки, яна бир томчи ёмғир ёғса туфлаб ташлайдигандек. Пахтазор ботқоққа айланган. Ҳар қадамда оёққа ботмон лой илашиб чиқади. Икки кунлик ёмғир эгатларга тўкилган пахтани ерга чакичлаб ташлаган. Қўлга муздай урилади. Тошпўлатнинг қўлига сўзак кириб кетса ҳам бадани терлайди, нуқул терлайди. Икки оёғи сирқираб оғрийди. Ҳўл пахтага тўлаётган этак тиззасигача урилиб баттар қийнайди. Тушга яқин офтоб кўринди. Булутлар орасидан чиқиб нимтатир илиқ нур сочди. Намиққан ғўзалардан спиртга ўхшаган аччиқ ҳид таралади. Жигарранг пахтазор устида енгил ҳовур кўтарила бошалади. Бир маҳал Солия яримлаган этагини кўтариб тележка томон кетаётганини кўрдию, ўзи ҳам этагининг боғичини бўйнидан ечди. Орқалаб йўл четига чиққунча жиққа терга ботиб кетди. Икки марта сирғаниб йиқилиб кетишига оз қолди. Унинг боши ғувиллаб борар, Солия орқасига қараб-қараб кетаётганини кўргани учун текисроқ қадам ташлашга уринар эди.

Ниҳоят, асфальт йўлга чиқди. Этигининг лойини қоқиб тозалаган бўлди. Солиянинг терган пахтасини тарозига қўйганини кўрди. Шляпали табелчи унга илжайиб алланима деди. Солия қовоғини солди. Тошпўлат қадамини тезлатди. Ҳамон боши ғувиллаб борар, икки кўзи Солияда эди. Кейин Солия этакни тарозидан олиб тележка тепасида турган телпакли одамга узатаётганини кўрди. Бўйи етмади. Телпакли киши эса эгила қолмайди. Табелчи илжайиб яқин борди. Қарашган бўлиб қўлини Солиянинг қўлтиғи тагидан чўзди. Бўртиб турган кўксига бегона қўл текканидан кўрқиб кетган Солия сесканиб

ўзини четга олди. Кўзларини катта-катта очганча ҳайрон бўлиб табелчига қаради. Пахта тўла этак ерга тушди. Тошпўлатнинг юраги отилиб кетгандай бўлди. Елкасидаги этакни улоқтирди-ю, учиб бориб табелчининг ёқасига ёпишди.

— Нега! — деди табелчини кучи борица силтаб. — Нега! Нега!

Табелчининг шляпаси учиб кетди. Тақир боши силкиниб, кўзини бақрайтирганча Тошпўлатнинг қўлига ёпишди.

— Юбор! — деди Тошпўлатнинг қўлидан пахталигининг ёқасини бўшатишга уриниб. Бироқ Тошпўлат унга мушукдек ёпишиб олган, қўйиб юбормасди.

— Нега! Нега! — деди бақариб.

Табелчи унинг важоҳатидан қўрқиб кетди.

— Юбор-е! — деди титраб. Бор кучи билан юлқиниб орқага ташланди. Тошпўлатнинг қўлини омбирдек чайир қўллари билан қайириб ёқасини бўшатди-да, силтаб улоқтириб юборди. Тошпўлат лойга ёнбоши билан йиқилди. Негадир кўкрагининг чап томонидан оловдек ловуллаган оғриқ сездди. Шу пайтгача ҳеч қачон юраги санчмаган эди.

— Нега! Нега! — деб ҳайқирди лой ерни муштлаб. — Нега! Мараз!!!

Бутун вужуди титрар, ҳамон кўкрагининг чап томони ловуллаб ачишар эди. Бир маҳал кимдир унинг қўлтиғидан олиб кўтарди. Қараса, бошида муаллим турибди. Орқа томондан табелчининг овози келди.

— Иби, девонами бу!!!

Муаллим Тошпўлатнинг елкасига қўлини қўйди.

— Тура қол. Касалсан-ку, қара, ёниб кетяпсан.

Тошпўлат ҳеч кимга қарамай канал томон кета бошладди. Ҳеч кимни кўришни ҳам, ҳеч кимга кўринишни ҳам истамасди.

Анчадан кейин орқа томондан шип-шип қадам товуши эшитилди. Тошпўлат бурилиб қаради: муаллим бошини қуйи солганича секин-секин келяпти.

— Кетинг! — деди Тошпўлат алам билан қўл силтаб. — Кетинг!

Муаллим яқинроқ келиб тўхтади.

— Ҳозир ювинамиз, — деди осойишта оҳангла. — Бориб дам оламиз. Машина чақираман... — У Тошпўлатнинг кўзига термулди. — Ревматизминг борми?

Тошпўлат индамай бурилиб кетди.

Ётоққа қайтишганда муаллим дори ичирди. Портфелини титкилаб битта лимон топди. Парраклаб кесиб чойга солди. Униям ичирди. Ўрнига ётқизиб ўраб қўйди. Анчагача ёнида ўтирди. Тошпўлат баданида ҳузурбаҳш илиқлик сезиб ухлаб қолди. Туш кўрди. Осмонда, шундоқ боши устида каттакон юлдуз ёниб турганмиш. “Квазаар!” дермиш у қичқириб, “кваза-а-а-р!” Юлдуз томондан “а-а-ар ... а-ар” деган садо келармиш. У икки қўлини ёйган экан, қушга ўхшаб учиб кетибди. Қараса, ёнида Солия ҳам учиб келаётганмиш. “Кваза-ар!” дермиш у яна қичқириб. Учаверибди, учаверибди... Пастга қараса Ер худди глобусга ўхшаб кўринармиш. Океанлар, Африка... У бир қарашдаёқ Японияни топибди. Худди картадагидек. Битта узунчоқ, учта кичкина орол. У чўнтагига қўл тикса бир чаноқ пахта чиқибди. Пахтани қўйиб юборган экан, худди оппоқ капалакдек пирпираб-пирпираб Ер томонга учиб кетибди. Орол устида турган қисик кўзли япон бола чаноқни илиб олибди-да, унга қараб қўл силтабди. Алланима деб қичқирармишу Тошпўлат унинг овозини эшитмасмиш. Бола эса қўлларини силкитиб қувонч билан нуқул ирғишлармиш. “Кваза-ар! — дермиш Тошпўлат шодликдан нафаси қайтиб. — Мен келдим, кваза-ар!” Борган сайин юлдузга яқинлашармиш. Ёнида Солия ҳам учиб келаётганмиш. Атлас қўйлак кийиб олганмиш...

* * *

У қанча ухлаганини билмади. Бир маҳал гўнғир-гўнғир товушдан уйғониб кетди. Анчагача қаердалигини билолмай гарангсиб ётди. Ниҳоят ўзининг жойида — “иккинчи” қаватда ётганини идрок этди. Оёғининг оғриғи хийла босилган, фақат боши лўқиллаб оғриб турар, терлаб кетган эди. Барак ичи нимқоронғи, деразалар хира оқариб

кўринар, оқшом тушиб қолган эди. “Чироқни ёқишмабди, — деб ўйлади негадир ҳозир кўрган тушини эслаб. — Ёқишса яхши бўларди”.

Боя қулоғига чалинган гўнғир-гўнғир товуш яна эшитилди.

— Ҳаммаси қонуний ҳал бўлган эди-ку!

Бу — муаллимнинг овози эди. Тошпўлатнинг кўнгли негадир хижил бўлди. Нимага шунақа бўлаётганини кейин англади: муаллимнинг товуши қандайдир асабий, ҳатто аламли чиқди. Илгари ҳеч қачон бунақа оҳангда гапирган эмасди.

— Аҳир ҳаммаси қонуний ҳал бўлган-ку, нимага яна бунақа қилишади? — деди у баттарроқ асабий овозда.

— Мен қаердан билай? Райондан келтириб беришди.

Тошпўлат бу овозни ҳам таниди. Мактаб директори! Қаддини ростлашга уриниб, қўлига таянганча бошини кўтарди. Терлаб кетган баданига нам, совуқ шамол тегди.

— Ёзиб қўйибди-ку, повесткага: “Шаҳар судига 14 ноябрга етиб келиши мажбур” деб.

Тошпўлатнинг юраги ёмон нарсани сезиб сирқираб кетди. Мўралаб қаради. Стол олдидаги харракда муаллим билан директор нарийёққа қараб ўтиришар, муаллимнинг жингалак сочли боши, директорнинг йирик гавдаси, айвони кенг шляпаси ғира-шира кўриниб турарди.

— Бормайман! — муаллим алам билан ёғоч столни муштлади. Директорга юзланди. — Тушунсангиз-чи, Маҳмуд Турсунович! Мен ҳам одамман! Ёмон кўрган кишим билан туролмайман-ку!

— Ҳай, мен нима қилай ахир! — директор ҳам овозини баландлатди. — Повесткани мен ёзган эмас-ку!

— Бормайман! — муаллим қатъият билан бош чайқади. — Менга деса отиб ташласин! Хиёнат қилган хотни билан яшамайман!

— Ҳай, нега отади! — Директор унинг елкасига қўлини қўйди. — Биласиз, закун хотин тарафни олади. Бир боринг. Ҳеч ким сизни боғлаб қўймайди-ку! Суд билан ҳазиллашиб бўладими! Тағин “вторично” деб ёзиб қўйибди.

Муаллим узоқ жимиб қолди. Тошпўлат ғира-шира қоронғиликда унинг жингалак сочли бошини чангаллаб столга мук тушганини кўрди.

— Болалар-чи? — деди бошини кўтармай. Овози хириллаб чиқди. — Болалар нима бўлади?

— Болалар нима? — директор юпатувчан оҳангда секин гапирди. — Ҳар доим териб юрган пахтаси. Эртага ўрнингизга математика ўқитувчисини юборамиз. Қайтиб келгунингизча пахтаям...

— Печка сўрагандим, — деди муаллим бошини кўтармай. — Совхоз директори тўртта печка бермоқчи эди. Тезроқ олинглар. Болалар совқотиб қоляпти.

— Ўзимиз тўғрилаймиз, сиз бораверинг охир...

Тошпўлат муаллимнинг оғир тебраниб ўрнидан турганини, йиғма каравот бошидаги михга илиғлиқ плашини олиб билагига ташлаганини кўрди. Плаш тагида осиглиқ турган рубобнинг торлари инграб юборгандай бўлди.

— Маълим, — деди Тошпўлат овози титраб.

Муаллим ярқ этиб шу томонга қаради. Директор ҳам бошини бурди. Муаллим тез-тез юриб Тошпўлатнинг олдига келди.

— Иситманг тушдими? — деди пешонасига кафтини босиб. — Маладес! Эртага машина келади. Касалхонага олиб боришади. Гаплашдим. Ёт, ўралиб ёт.

У илдам бориб, йиғма каравот тагига тиқиб қўйилган дипломат портфелини суғуриб олди. Эшик ёнига етиб чироқни ёқди. Ётоқ ичи ёришиб кетди.

— Маълим! — деди Тошпўлат йиғлаб юбормаслик учун лабини тишлаб. — Маълим...

Муаллим унга қўл силтаб жилмаймоқчи бўлган эди, эплотмади, лаби аянчли бурилиб кетди. Тошпўлатнинг назарида муаллимнинг кўзида ёш айлангандек бўлди.

— Турма, — деди бўғиқ овозда. — Турма, шамоллайсан!

Шундай деди-ю, директорга эргашиб эшикдан чиқиб кетди.

— Маълим... — Тошпўлат бутун кучини тўплаб ўрнидан турди. Ташқарида трактор тариллади.

— Маълим, кетманг! — Тошпўлатнинг бўғзидан титроқли йиғи отилиб чиқди. — Кетманг! Кетма-а-анг!

Иккинчи “қаватдан” сакраб тушди. Пайтавасини ўрамоқчи эди, титраётган қўллари яхши қовушмади. Сарпойчан оёғини муздек этикка тикди-ю, кўйлакчан эшикка отилди. Туман тушган, қоронғи қуюқлашиб борар, бос-тирма олдида турган трактор йўл томонга бурилар эди. Тошпўлат трактор прицепининг устига чиқиб олган муаллимни кўрди-ю, остонада папирос тутатиб турган директорни туртиб ўтиб югурди.

— Кетманг! — деди йиғлаб. — Кетманг, маълим! Кетма-а-анг! — Раста бўлган хирқироқ овозини баралла кўйиб йиғлаб юборди. Бироқ директордан ҳам, қозон бошида чўмич ушлаб турган ошпаз кампирдан ҳам уялмади, бу — болаликнинг сўнгги йиғиси эканини идрок ҳам этмади.

— Кетма-анг! — деди нафаси қайтиб! — Маълим!

Муаллим қўли билан трактор прицепининг орқа бортини чангаллаганча қичқирди:

— Ичкари кир, шамоллайсан!

Трактор қаттиқ тариллаганча тезлаб юриб кетди. Тошпўлат кучи борица югурди. Юраги гурсиллаб урар, совуқ ҳаво нафасини бўғар, трактор ғилдирагидан сачраётган лой юз-кўзига урилаётганига парво қилмас, ҳансираб қолганди. Муаллим алланима деб қичқирар, аммо тракторнинг гуриллашидан гапини англаб бўлмасди.

Катта йўлга чиққанда трактор анча узоқлашиб кетди. Тошпўлат ҳамон тўхтамас, ҳарсиллаб югуриб борар, сирғаниб-сирғаниб кетарди.

Яна бир неча қадам югуриб борди-ю, сирғаниб, юзтубан йиқилди. Титраётган қўллариға таяниб, қаддини ростлади.

— Кетма-анг! — деди кўзидан тирқираб чиққан ёшни лой қўллари билан артиб. — Маъли-им!

Гира-шира қоронғуликда пахтадан қайтаётган болалар кўринди. Улар кўчанинг икки четига чиқиб тракторга

йўл беришди. Кейин прицеп устида турган муаллимни кўриб қолишди шекилли, ҳаммалари трактор кетидан югура бошлашди.

Қоронғулик қўйнида: “Маълим! Маълим!” деган ни-
долар туманли ҳавони титратди.

Тошпўлатнинг мадори қолмаган, лой босган кўча ўртасига чўккалаб қолган эди. Бошқа товушлар орасида Со-
лиянинг ҳам овозини эшитди, аниқ эшитди.

— Маъли-и-им!

Энди трактор ҳам, прицеп ҳам кўринмас, фақат мо-
торнинг гуриллаган товуши эшитилиб турар, муаллим
булутлар орасига, туманлар орасига сингиб борарди. Тош-
пўлат ўзининг квазаридан айрилиб қолаётгандек эди...

1982 йил

УРУШ ЖАРОҲАТИ

Тарихни варақласак, башарият қабила-қабила бўлиб яшай бошлагандан эътиборан қабилалараро, уруғлараро, элатлараро, халқлараро урушлар мунтазам давом этган экан. Қанча-қанча одамлар бу урушларда шаҳид кетган, қанчалаб оилалар сурункали аза тутган... Бу урушлар кимга керак эди? Агар қабилалараро жанглар тарихини ўргансак, шу нарса аён бўладики, кимдир маълум бир қабиланинг иззат-нафсига теккан ё кимдир ўша қабиланинг сигирини ё молини ўғирлаган... Кейинги қатағон урушларда ким айбдор? Масалан, Хитлернинг молини ҳеч ким ўғирламаган эди. Уни шуҳратпарастлик, манманлик, яккаҳокимлик иштиёқи домига тортди. Шунинг учун у немислардан бошқа халқларни иккинчи даражадаги одамлар деб санади, бутун дунёга хўжайин бўлиш ҳавасида дунё халқларига қарши уруш очди ва бу уруш оқибатида миллионлаб одамларнинг ёстиғи қуриди, тараққиёт издан чиқди. Бу урушнинг жароҳати битмасдан туриб, шўро сиёсати Афғонистонда уруш олиб борди. Шўроларнинг мафкураси бўлмиш комфирқа бутун дунёга коммунистик маразни тарқатиш ниятида шу ишни қилди. Ўтқир Ҳошимов пешқадам зиёлилар, адиблар қаторида урушга қарши эди, шунинг учун у бир қатор асарларида урушни ва уруш чиқарган сиёсатдонларни қоралади. “Икки эшик ораси”, “Тушда кечган умрлар” романлари бунга мисол. Кўпгина ҳикояларида эса, уруш етказган жароҳатларни қаламга олган, уруш жароҳатларидан уқубат кўрганларнинг ёрқин тимсолини яратган. Бу бўлимда адабимизнинг ана шундай ҳикояларидан намуналар берилди.

УРУШНИНГ СЎНГГИ ҚУРБОНИ

Шоикром айвон тўридаги сандал четида хомуш ўтирарди. Аллақачон баҳор келиб, кунлар исиб кетганига қарамай, ҳамон сандал олиб ташланмагани, аммо ҳеч ким бу тўғрида ўйлаб кўрмаганини у энди пайқагандай ғаши келди. Бўз кўрпа устидан ёпилган, шинни доғи қотган қуроқ дастурхон ҳам, ҳозиргина гўжадан бўшаган сопол товоқ, банди куйган ёғоч қошиқ ҳам унинг кўзига хунук кўриниб кетди. Аммо бепарволик билан қўл силтади-ю, дўпписини сандал устига ташлаб ёнбошлади.

Ярим кеча бўлиб қолган, атроф жимжит. Фақат олисларда ит улийди. Айвон тўсинидаги узун михга илиғлиқ лампочка хира нур таратади. Чироқ атрофида ўралашган чивинлар бир зум тинмайди. Ҳовлининг ярмигача ариқ тортиб экилган қулупнай пушталари орасида сув ялтирайди. Онда-сонда ранг олган қулупнайлар кўзга ташланиб қолади. Қаёқдандир шамол келди. Ҳовли этагидаги ёнғоқ шохлари бир гувиллаб қўйди. Шоикром уйқу элита бошлаган кўзлари билан ўша томонга қаради-ю, тер ҳиди анқиб турган лўлаболишга бошини ташлади. Шу ондаёқ яна ўша товоқ, банди куйган қошиққа кўзи тушиб, тағин ғашланди: “Зиқна бўлмай ўл! — деб ўйлади хотинини сўкиб. — Азалдан қурумсоқ эди, замон оғирлашгандан буён баттар бўлди”.

Ичкарида чақалоқ йиғлади. Бешикнинг ғичиллагани эшитилди. Бола худди шуни кутиб тургандай, баттар биғиллай бошлади. Каттаси ҳам уйғониб кетди шекилли, қўшилишиб йиғлашга тушди.

Шоикром силтаниб қаддини ростлади.

— Овозини ўчир, Хадича!

Ичкаридан хотинининг бешикни муштлагани, зардали товуши эшитилди:

— Овози ўчса кошкийди! Тўққиз кечасида жин теккан бунга!

“Камбағалнинг эккани унмайди, боласи кўпаяди ўзи!

— деб ўйлади Шоикром ижирғаниб. — Шу кунимдан кўра урушга бориб ўлиб кета қолганим яхшийди”.

Уни урушга олишмади. Тўқимачилик комбинатида мон-тёр етишмасмиди, ё ўзи яхши ишлардими, ҳар қалай, уни олиб қолишди. Шоикром уруш бошланишидан сал олдин уйланган эди. Уруш бўлди-ю, замона ўзгариб кетди. Бир хил одамлар тирноққа зор. Унинг хотини бўлса, ёнидан ўтиб кетса ҳам бошқоронғи бўлаверади. Худо бергандан кейин ташлаб бўлармишми, деб кетма-кет учта қиз туғиб берди. Урушнинг қора қаноти узоқлаб кетган, эртаиндин Гитлернинг тўнғиз кўпиши кўриниб қолган бўлсаям, ҳамон унинг сояси одамлар бошига кўланка ташлаб турибди. Ҳали у қўшниникида аза очилади, ҳали бу қўшниникида.

Ҳовли этагидаги пастак эшик ғийқиллади. Шоикром кафти билан кўзини чироқдан пана қилиб қаради-ю, шу томонга келаётган онасини кўрди. У уйланганидан кейин отадан қолган ҳовлини ўртадан икки пахса девор олиб бўлишган. Бунгаям бир чеккаси Хадичанинг инжиқлиги сабаб бўлган эди. Ҳар хил икир-чикир гаплар чиқаверганидан кейин Умри хола рўзгоринг бошқа бўлса ўзингга қайишасан, деб уларнинг қозонини бошқа қилиб берди. Ўзи кичик ўғли Шонемат билан нариги ҳовлида қолди.

Ранги унниққан чит кўйлак устидан нимча кийиб олган Умри хола шарпадай унсиз юриб келди-да, япалоқ “мусулмон” гиштдан ясалган зинадан айвонга кўтарилди.

— Ҳали ухламовмидинг? — деди у зинадан энкайиб чиқаётганида сурилиб кетган рўмолини қайта ўраб.

— Кўрмайсизми, чақалоқ тинчимаяпти. Ўзим итдай чарчаганман.

— Бола бўлгандан кейин йиғлайди-да, — деди Умри хола юпатувчи товушда. — Ўтиравер, болам.— У яна ўша унсиз одимлар билан ичкари кириб кетди.

Қайнана-келин бир бало қилиб, болаларни тинчитишди. Кейин икковлари бошлашиб чиқишди. Хадича бир қўлида чойнак-пиёла, бир қўлида зогора нон келтириб, дастурхон устига қўйди.

— Чой ўлиб қопти, — деди у зоғора ушатаркан.

Умри хола Шоикромнинг ёнбошига, шапарак кўрпа-чага ўтирди.

— Ол ўзинг ҳам, — деди у томирлари бўртиб чиққан қўллари билан сочилган увоқларни йиғиб оғзига соларкан. Шоикром онасининг бармоқлари тарс-тарс ёрилиб кетганини энди пайқади. Илгари ҳам шунақамиди, йўқмиди, эслай олмади.

— Овқатингдан қолмадими? — деди у чўккалаб ўтирганча чой қуяётган хотинига қараб.

Хадичанинг узунчоқ сарғиш юзи қизарди. Айбдордек маҳзун товушда узр сўради:

— Қолмовди-я.

Шоикром унинг қизарганидан ёлғон гапираётганини сезди. Ким билсин, эрталаб ўзига иситиб бериш учун шунақа деяётгандир...

— Йўқ, болам, овқат керакмас, — деди Умри хола шошилиб. — Хаёл суриб ётиб уйқум ўчиб кетди... — У бир лаҳза жим қолди-да, ўзига гапиргандай секин қўшиб қўйди. — Пайшанба куни Комил тайибнинг уйига борувдим. Ҳар куни наҳорга бир косадан қўй сути ичса, дард кўрмагандай бўлиб кетали, деди.

— Ҳозир қўй сути қатта? — деди Хадича. — Сигир сути отлиққа йўғу... Шу пайтда сигиримиз туққан бўларди-я.

Шоикром хотинининг гапини эшитмади. Бирдан унинг кўз ўнгида пастак дераза остида шифтга тикилиб ётган укаси жонланди. Бир ҳовлида туриб ўн кундан буён ҳолини сўрамаганига афсусланиб, ичидан хўрсиниқ келди. Шонёъмат Россиядан кўчириб келтирилган завод қурилишида ишлай бошлагани учун уни урушга олишмаганидан Шоикром суюнган эди. Гап бошқа ёқда экан. Укаси сил экан. Шунинг учун қолдиришган экан. Мана, уч ойдирки, ерга ёпишиб ётибди.

Шоикром ўн кунча илгари ишга кетаётиб бирров кириб укасидан ҳол сўраган эди. Ўшанда Шонёъматнинг қоқсуяк бўлиб қолганини, катта-катта кўзлари нимагадир чуқур маъно билан ўзига тикилганини кўрган эди.

“Яқинда ўлади, — деб ўйлади у онасининг кўзига қармасликка ҳаракат қилиб. — Барибир ўлади”.

— Тузукми? — деди у ҳаммаси учун ўзи айбдордай қовоғини солиб.

— Шукур, — Умри хола култ этиб ютинди. — Ҳозир ухлади. — Онаси шу топда чиқиб овора бўлмагин, деган маънода гапирганини Шоикром тушунди.

— Эрталаб хабар оламан, — деди у онаси ўрнидан турганида.

— Сендан нега гина қиларкан, болам, — деди Умри хола айвон лабида тўхтаб. — Кўриб турибди-ку. Эрталаб чиқиб кетасан, ярим кечада қайтасан. Бу кунлар унут бўлиб кетади, болам. — Зинага ечган калишининг бир пойи тўнкарилиб қолган экан, Умри хола оёғининг учи билан тўғрилайман деб, анча овора бўлди. Кейин зиналардан энкайиб тушди-ю, шарпадай унсиз юрганча ҳовли этагига қараб кетди. Пастак эшик ғийқиллаб очилиб ёпилди.

— Падарига лаънат шунақа турмушнинг! — деди Шоикром бўғилиб. Кейин дастурхонни йиғиштираётган хотинига ўшқирди. — Сениям падарингга лаънат! Тумшуғингни тагидан сигирингни етаклаб кетса-ю, анқайиб ўтирсанг.

— Нега менга ўдағайлайсиз? — Хадича товоқни қошиққа уриб, йиғламсиради. — Нима, мениям Илҳом самоварчининг хотинидай сўйиб кетсинмиди? Сиз кечалари исменда бўлсангиз. Мен учта жўжа билан жонимни ҳовучлаб ўтирганим етмайдими?!

Шоикром хотинини тарсакилаб юбормаслик учун юзини ўгириб, тишини ғижирлатди.

Сув қалқиса, лойқаси юқорига чиққандай, замон қалқиганидан буён ёмон кўпайди. Эрта баҳорда уларнинг туғай деб турган сигирини ўғирлаб кетишди. Ўша кеча Шоикром тунги сменада эди. Кечаси билан шаррос жала қуйиб чиқди. Шоикром тонг-саҳарда бир нимани сезгандай кўнгли ғаш тортиб, уйига қайтди. Келса хотини, болалари, онаси дод солиб ўтиришибди. Хадича огироёқ эмасми, ўзи билан ўзи овора бўлиб билолмай қолибди. Эрталаб турса кўча эшик ланг очик, ёнғоққа боғлоқлик сигир йўқ.

“Шу пайтгача сигир туғарди, укамнинг оғзига ақалли бир коса сут тутардим, — деб ўйлади Шоикром ўкиниб. — Қани ўшалар қўлимга тушганда чопиб ташлардим”.

Шундоқ дейди-ю эгаси минг пойласин, ўғри — бир. Мана, бундан икки ойча илгари Илҳом самоварчининг хотинини пичоқлаб кетишди. Бечоранинг биттаю битта эчкиси бор экан. Ҳовлига ўғри тушганини билиб, хотин шўрлик дод солибди. Эри чойхонада экан. Югуриб бориб эчкининг арқонидан ушлаганми, хуллас, етиб келган кўни-қўшнилари қора қонига беланиб ётганини кўришибди.

— Шу кунда яна ўғри оралаб қолди, — деди Хадича кўрпачани қоқиб танча четига соларкан. — Кулупнай қизармасидан битта қўймай териб кетяпти.

— Ваҳима қилма! — деди Шоикром қовоғини уйиб. — Болалар териб егандир. Ўғри кулупнайга келадими?

— Оғзига бир дона олган бўлса, буюрмасин. Нега келмас экан? Бир ҳовучини опчиқиб сотса бир коса жўхори беради. Ана, бориб қаранг, деворнинг бир чети ўпирилиб ётибди!

— Ваҳима қилма! — деди Шоикром яна ғўлдираб. Аммо бу сафар ўзининг ҳам юраги сесканиб кетганини пайқади. Кўнглида пайдо бўлган ғашликни сездирмаслик учун ҳовлига тушди. Секин юриб, кулупнай пушталари олдига келди. Ариқлардаги сув чироқ нурида ялтираб, шамолда жи-мирлар, маржондай терилиб ранг олган кулупнайлар сувга тегай-тегай деб турарди.

“Рост-да, — деб ўйлади у пушталар атрофида айланаркан, — бир ҳовуч кулупнайга бир товоқ жўхори беради. Тансиқ нарса... Хадича ёлғон гапирмайди. Болалар еган бўлса, буюрмасин, деяпти-ку. Пишиқ, йўлатмайди...”

Бултур хотини шу кулупнай туфайли онасини ҳам қаттиқ ранжитган эди. Умри хола бир ҳовуч кулупнай олган экан, Хадича болаларга нон пули бўлар деб экканмиз, норасталарнинг насибасига тегманг, деб бобиллаб берибди.

Шоикром ўшанда онасининг ёз бўйи келини билан юз-кўрмас бўлиб юрганини эслади-да, яна шу гап хаёлига келди. “Хадича анойи эмас, қурумсоқ...”

У айланиб ёнғоқ тагига борди. Борди-ю, чиндан ҳам кўча томондаги деворнинг бир чети ўпирилганини, остига тупроқ тўкилганини кўриб, юраги орқасига тортиб кетди. Назарида деворнинг кемтик жойидан биров мўралаб тургандай бўлди. Ёнғоқ шохларининг шамолда вишиллаши ҳам, оёғи остида тўкилиб ётган девор тупроғи ҳам шубҳали, ваҳимали кўриниб, дарров орқасига қайтди.

Хадича аллақачон уйга кириб кетибди. У чироқни ўчириб, сандал четига ётди-ю, кўнглидаги ғулғула кучайиб кетаверди.

Кузда ўзи билан ишлайдиган йигитнинг ҳовлисидаги сўритокдан фарқ пишиб ётган узумларини ўғирлаб кетишганини эслади. Шамол борган сари авжга чиқар, ҳовлидаги ёнғоқ барглари шовиллаб, шохлари шубҳали ғирчиллар, аллаким шир-шир қадам босиб, айвон лабига келаётгандай бўларди.

Хадича рост айтади. Ўзи кечалари сменада бўлса, хотини учта жўжа билан жон ҳовучлаб тонг оттирса, ўғрига ўлжанинг катта-кичиги борми? Кўлига нима илинса олаверади-да. Борди-ю, ўзи йўғида уйини ўғри босса, хотини дод солса, пичоқлаб ташласа. У ёқдан онаси чиқса, уния пичоқласа... “Виждонсиз! Одамларнинг бошига кулфат тушганидан фойдаланиб қоладиганларни қириш керак”.

Бирдан хаёлига келган фикрдан унинг вужуди титраб кетди. Қора кунлари учун, не умидлар билан тишида тишлаб юрган сигирини ўғирлагани учун, ўлим тўшагида ётган укасини охирги насибасидан маҳрум қилгани учун, нон пули бўлар деб етиштирган мевасидан жудо қилаётгани учун шундоқ қасос олсинки, ўша худо беҳабарлардан.

У ўрнидан сакраб туриб кетди. Чироқни ёқиб, отилиб ҳовлига тушди. Ҳамон шамол ўкирар, осмоннинг гоҳ у, гоҳ бу бурчида чақмоқ ярақлаб, ёнғоқ шохлари шубҳали ғийқиллар, аммо энди булар уни кўрқитолмас эди. Уй ёнбошидаги ошхонага кирди-ю, чўнтагидан гугурт олиб чақди. Титроқ қўллари билан қорайиб кетган девордаги михга илиғлиқ турган икки ўрам симни олди. Бир вақтлар урушдан олдин у бу симларни базмларга олиб борар, одам-

ларнинг ҳовлисини машғаладай ёритиб берарди. Эндиям яхшиликка хизмат қилсин!

“Менга деса отиб юбормайдими! — деб ўйлади у айвон лабига чўққайиб ўтирганича усти ёпиқ симни очик симга илдам уларкан. — Ҳарна битта ҳаромхўрни ўлдирганим. Биттаси ўлса, бошқалари алабини ейди”.

У чаққон ҳаракат қилар, аъзойи бадани терлаб кетган, аммо буни ўзи пайқамас, фақат бир сўзни такрорларди: “Менга деса отиб юбормайдими!”

У симнинг очик қисмини қулупнай пушталари устига улоқгирди. Сим илондай биланглаб пушта устига тушди. Ёпиқ қисмини айвон этагидан олиб ўтди-да, бир учини устундаги илгакка тиқиб қўйди. Кейин бирдан болалар кечаси ҳовлига тушса нима бўлади, деган хаёл миясига урилдию уйга кирди. Хадича ётган жойида уйқусираб бошини кўтарди.

— Ҳа?

— Ҳовлига чиқма, болалар ҳам чиқмасин, ўлади! — деди Шоикром кўзлари ёниб.

Хадича ҳеч нимага тушунмади шекилли, “хўп” дедию, бошини ёстиққа ташлади. Зум ўтмай текис, чуқур нафас ола бошлади. Шоикром айвон чироғини ўчириб, яна уйга кирди. Ҳар эҳтимолга қарши шундоқ эшик тагидаги наmatгa кўндаланг ётиб олди.

“Менга деса отиб ташламайдими?” деб ўйлади яна ўшандай зарда билан. Шу топда негaдир болаларини эмас, хотинини ҳам эмас, укасини ўйлади. Шонёмат болалигида ҳам заифгина эди. Шоикром уни ҳар куни мактабдан ўзи олиб келар, иккинчи сменада дарс тугагунча пойлаб ўтирарди. Отаси ўлганида Шоикром олтинчида, укаси иккинчида ўқирди. Ўшанда Шонёмат йиғламаган, аммо ичкиб касал бўлиб қолганди. Она-бола уни авайлаб катта қилишди. Энди бўлса, беш кунлиги қолдими, йўқми, ака бўлиб хабар ҳам ололмайди.

Шоикром ухладими, йўқми, билолмади. Бир маҳал бола йиғладими ё ташқарида шамолнинг гувиллаши аралаш даҳшатли бир фарёд қулоғига кирдими, англай олмай

қолди. Сапчиб ўрнидан туриб кетди. Айвон чироғини ёқиши билан қулупнай пуштасида мук тушиб ётган одам гавдасини кўрди-ю, даҳшатдан қотиб қолди. Шу ондаёқ хато қилганини, қотиллик қилганини пайқади. Сим учини шартта илгакдан юлиб олиб, ҳовлига отилди. “Бошқалари қочди” деган фикр лип этиб хаёлидан ўтди. Пушталар устида сакраб-сакраб юриб бораркан, оёғи ботиб кетаётганини пайқади. Кейин ғужанак бўлиб ётган одамдан уч қадам берироқда тўхтади-ю, бирдан чўккалаб қолди. Бир лаҳза кўзлари олайиб тикилиб турди-да, кўксидан шамол ғувурини ҳам, ўз вужудини ҳам ларзага солувчи бир нидо отилиб чиқди:

— Ойи-и-и!

У бошидан ҳуши учиб бораётганини элас-элас ҳис қилиб ўзини ерга отди. Титроқ қўллари билан лой чангаллаганча чўккалаб кўксига муштлай кетди.

— Ойи! Ойижон!

Умри хола бир қўли билан унниққан чит кўйлагининг этагини маҳкам чангаллаб олган, этак ичида икки ҳовуч пишган-пишмаган аралаш қулупнайлар кўриниб турар, бошқа қўли билан эса илондек симни ушлаб турарди. Шоикром унинг қулупнай қизили юққан, ёрилиб кетган бармоқларини, бўртган томирларини аниқ кўрди. Нарироқда, лойли ариқ ичида унинг калиши ётар, чамаси сим оёғига текканида юлиб олмоқчи бўлгану қўлига ўралашиб йиқилган эди.

Шоикром лойли марзадан эмаклаб борганча, ўзини онасининг қучоғига отди.

— Ойижон, очинг кўзингизни! — деди у гезариб кетган лаблари билан онасининг муздай юзидан ўпиб.

У анчадан кейин ўзига келди-ю, тепасида хотини турганини, қизчалари йиғлаётганини пайқади. Бошини кўтариши билан марза четида чўнқайиб ўтирган Шонёъматга кўзи тушди. Неча ҳафталардан буён ўрнидан жилмай ётган укаси, афтидан, қандайдир куч топиб эмаклаб чиққан, кўйлагининг елкалари осилиб турар, катта-катта кўзлари ваҳима билан боқар эди.

— Нима қилиб қўйдим, укам! — деди Шоикром яна балчиққа беланган кафти билан юзини чангаллаб. Кейин тагин онасининг устига ўзини ташлади. У онасини кўтаришга уринар, аммо онасининг икки букланган гавдаси негадир ҳеч тикланмас эди.

— Сут ичмай заҳар ичсам бўлмасмиди, — деди Шонёмат овози титраб.

Шоикром бу ожиз, титроқ товушдан сесканиб, укасига тикилиб қолди.

— Заҳар ичсам бўлмасмиди, — деди Шонёмат яна ўша оҳангда. Афтидан, у йиғлай олмас, йиғлашга мадори етмасди. — Кечаям айтувдим, кўнмадилар. Қулупнайга сут алишади, дедилар.

Шоикром бошқа ҳеч нимани эшитмади. Эшитолмади. Фойдаси ҳам йўқ эди.

* * *

Умри холани пешин намозига чиқаришди. Гўристондан чиқиб келишаётганида Шоикром одамларнинг ўзаро гапини эшитиб қолди:

— Уруш тамом бўпти, эшитдингизми?

ҲУРКИТИЛГАН ТУШ

*“Кўнгил вайрон бўлиши учун
тақдирнинг ожизгина зарбаси кифоя”.*

С. Цвейг

Тишлари тўкилган кемшик бола эдим. Сой бўйидаги ўтлоқ биз — болаларнинг “катта еримиз” эди. Ҳар куни эрта билан ойим чийдухоба шимимнинг чўнтагига яримта зоғора, бир бўлак қайнаган лавлаги солиб берарди-да, шохсиз, ювош эчкимизни етаклаб “катта ер”га жўнардим. Овози дўриллаб қолган Меливой кўк кўзни айтмаса, ҳаммамиз ёш болалар эдик. Ўтлоқ ёнидаги икки туп азим тол бизнинг овунчоғимиз эди. Баҳор келиши билан болалар

тол новдаларидан ҳуштак ясашар, қизлар бўлса баргак тақиб, дарахт соясида черта ўйнашарди.

Бир куни орамизга янги меҳмон — Ҳалима деган қизча қўшилди. Унинг қишлоғимизга келганини ҳаммадан аввал мен билдим. Кечқурун ойим дадамга айтган гапини эшитиб қолгандим.

— Ҳаким сассиқ шаҳарга бориб қизини топиб келибди. Хотинининг бошига итти кунини солибди. “Ўзинг-ку, шармандалик қилдинг... Майли, сен ўша топганинг билан бўлавер. Менга қизимни бер”, дебди...

Ҳаким сассиқ бултур урушдан келган, полизда бригадир бўлиб ишларди. Мен уни жуда ёмон кўрардим: бир марта эчким полизига кириб кетганида мени икки тарсаки урган. Ойимнинг гапидан ҳеч нима тушунмаган бўлсам ҳам, Ҳаким сассиқнинг қизини кўргим келди. Эртасига кўрдим ҳам...

* * *

Ўша куни эрталаб момақалдироқ бўлиб, жала қуйгани эсимда бор. Ойим одатдагидай эчкининг елин қопини боғлаб (бўлмаса боласи эмиб қўярди) арқонни қўлимга тутқазди.

— Яхшилаб тўйғиз!

“Катта ер”га етиб келгунимча ҳаво чарақлаб очилиб кетди. Эчкининг арқонини ечиб, молларга қўшиб юбордим-да, тол тагида тўдалашиб турган болалар ёнига келдим.

Ўртада урушда ўлган дадасининг каттакон беқасам чопонини кийиб олган Меливой ёнбошлаб ётар, яланг оёқ болалар унинг атрофида ўтириб олиб нимагадир хахолаб кулишарди.

— Ҳаким сассиқнинг қизини кўрдингми, Анвар? — Меливой яқин келишим билан дўриллаб сўради. Кейин қўлидаги тол ёғоч билан имо қилиб кўрсатди. — Дадасига ўхшаган дароз экан.

Болалар тагин бараварига кулиб юборишди. Толнинг панасида турган новча қизалоқни энди кўрдим. Унинг катта-

катта кўзлари маъюслик билан жавдирар, нима қилишни билмай, калишининг учи билан майсаларни эзгиларди.

Меливойдан ҳаммамиз кўрқардик, ҳеч кимни аямасди. Лекин ҳозир унинг қизни масхара қилиши алам қилди менга.

— Дароз бўлса сенга нима? — дедим аламимдан чийиллаб.

Ҳалима ялт этиб менга қаради-ю, индамади. Меливой бирпас бақрайиб турди-да, таёғининг учи билан сой томонни кўрсатди.

— Бор, буқамни қайтариб кел! Сенинг галинг келди.

У ҳар доим молини бизларга қайтартирарди. Нимагадир бу сафар ўжарлигим тутди.

— Ўзинг қайтар! — дедим.

— Шунақами? — Меливойнинг кўк кўзлари олайиб кетди. Ирғиб ўрнидан турди-ю, қўлидаги таёқни баланд кўтарди. Ҳозир елкамга калтак тушишини билиб, кўрқувдан кўзларимни юмиб олдим. Аммо калтак тегмади. Бир маҳал кўзимни очиб қарасам, Ҳалима таёқни ингичка тиззасига тираб, синдирыпти.

— Бузуқнинг боласи! — деди Меливой унга қараб.

Ҳалиманинг лаби пирпираб, йиғлаб юборай деётганидан бу ёмон гап эканлигини тушундим.

— Ўзинг бузуқнинг боласи! — дедим бақириб. — Кўк кўз! Кўк қарға!

...Ўша куни “катта ер”нинг хўжайини — Меливойнинг буйруғи билан эчкимни сойнинг нариги бетида боқади-ган бўлдим.

* * *

Болалар орасига қайтгим келардию, “кўк қарға”дан кўрқардим. Фақат бир нарсага хурсанд эдим: Ҳалима ҳам ола сигирини мен билан бирга боқарди. Кейин билсам, у мендан уч ёш катта экан. Кун бўйи иккаламиз чиллак ўйнардик. Ҳалима бу ўйинда ўғил болалардан қолишмасди.

Ёзда тағин бир одат чиқардик. Ҳар куни пешинда сой бўйида олов ёқиб, кўрига иккитадан картошка кўмиб ейдиган бўлдик. Бир гал у, бир гал мен уйдан картошка олиб келардик.

Чўғда қоп-қорайиб пишган картошкани шоша-пиша артиб, оғзимиз куйишига қарамай еб олишдан лаззатлироқ нарса йўқ эди бизга.

Ҳеч эсимдан чиқмайди. Бир куни ўша тотли тушликни еб бўлиб, майсалар устига чалқанча ётиб олдим. Тубсиз осмоннинг бир чеккасида кўпикдай оппоқ булутлар оҳиста сузиб юрар, баланд-баландларда жажжигина бир тўрғай турган ерида типирчилаб, шодон сайрарди...

Ҳалима ёнимда ўтириб олиб, ўтлардан “ажина кавуш” тўқир, узун-узун бармоқларининг шунчалик чаққон ҳаракат қилишига ҳайрон қолардим. Бирпасдан кейин у ингичка, паст товушда ашула айта бошлади:

“Очил-очил оқтошлар-а...

Мен онамни кўрайин-а...

Дийдорига тўяйин-а...”

Унинг секин хўрсинганини эшитдим. Зум ўтмай яна қайтарди.

“Ойижонимни... кўрайин-а...

Дийдорига...”

Кейин бирдан жим бўлиб қолди. Алланимадан кўрққандай, секин бошимни кўтариб қарадим. Ҳалиманинг катта-катта, қоп-қора кўзлари жикқа ёш эди.

Нима қилишимни билмай, довдираб қолдим.

— Йиғлама, — дедим ялиниб, — йиғламагин...

Ҳалима кўлидаги “ажина кавуш”ни улоқтириб юбордида, қизил чит кўйлагининг этагини қайириб, кўз ёшини артди.

* * *

Арпага ўроқ тушди. Энди бизнинг ҳам ишимиз кўпайиб қолганди, ҳар куни машоққа борардик. Ўша куни пешингача иккаламиз бир тўрвадан машоқ тердик. Ўроқчилар нариги адирга ўтиб кетишган, қизиб ётган арпазорларни куёш ёндирарди.

— Юр, сойдан сув ичиб келамиз, — дедим тўрвачамни орқалаб.

— Полизга бориб қовун емаймизми?

— Даданг бермайди-да, — дедим ишонмай.

— Беради, беради, — Ҳалима кўлимдан ушлади. Чопиб кетдик. Сой бўйидан юриб, полиз ёнига етиб борганимизда тўхтаб қолдим.

— Қўрқма! — Ҳалима судрагудай бўлиб полиз ичига етаклаб кирди. Пушталар устида юмалаб ётган катта-катта қовун-тарвузларни кўриб кўзим ўйнади. Лекин чайла ёнига яқин борганда қўрқа-писа яна тўхтадим. Чайла соясида Ҳаким сассиқ билан табелчи Тўлаш ака чордана қуриб ўтирганча коса қилинган босволдини ейишарди.

— Дада, бизгаям қовун берасизми? — Ҳалима аввал менга, кейин дадасига қараб қўйди.

Ҳаким сассиқ қизариб кетган кўзларини менга қадаган эди, ургани эсимга тушиб кетди. Ўшанда ҳам кўзлари шунақа қип-қизил эди.

Тўлаш ака оғзини катта очиб, хахолаб кула бошлади. Яккам-дуккам тишлари орасида ярим чайналган оппоқ босволди бўлаги кўринди.

— Сассиқ! — деди у оғзини тўлдириб. — Тўйни бошлай-версанг ҳам бўларкан. Мана куёв болаям тайёр. — Кейин яна хахолаб кулди.

Ҳаким сассиқ лабининг бир чеккаси билан илжайиб қўйди. Ҳайрон бўлиб, Ҳалимага қарадим. У ҳам кўзлари жавдираб, атрофга аланглар, ҳов ўшанда — Меливойдан сўкиш эшитганда қандоқ қилган бўлса, ҳозир ҳам ўшандай калишининг учи билан ер чизарди.

Тўсатдан миямга бир нима урилгандай бўлди. Улар мен билмайдиган, ёмон бир нарса тўғрисида гапиришаётганини тушуниб қолдим. Секин бурилдиму йиғлаганча чопиб кетдим. Катта-кичик қовунларни босиб, пушталар устидан сакраб-сакраб борарканман, елкамдан оғир бир нарса босиб тушаётганини анчадан кейин билдим: бошоқ тўла халтам экан. Уни ҳам улоқтирдиму сой бўйига югурдим.

...Ақлимни таниганимдан кейин билсам, мен ширин, жуда ширин, беғубор туш кўраётган эканману Тўлаш бир оғиз гапи билан устимдан муздай совуқ сув қуйиб уйғо-

тиб юборган экан. Мен бўлсам мана шу туш узоқ, жуда узоқ давом этишини хоҳлардим. Ўша-ўша Ҳалимани бошқа кўрмадим, нимагадир кўришни хоҳламадим ҳам. Кейин эшитсам, шаҳарга — ойисининг ёнига кетиб қолибди.

* * *

Кеча “Панорама” кинотеатри ёнида Ҳалимани кўриб қолдим. Агар ўзи чақирмаса, танимасдим. У йўлкадан болалар аравачасини етаклаб борарди. Қизиқ, Ҳалима мени қандай таниганига ҳайронман... Арғувон тагидаги скамейкада ўтириб гаплашдик. Ҳалима турмуш қурибди. Эри аспирант, ўзи врач экан.

— Бу — иккинчи ўғлим, — деди у аравачада ухлаб ётган ширингина чақалоқни кўрсатиб. Анчагача жим ўтирганимиздан кейин секин хўрсинди. — Қандоқ яхши опа-ука эдик-а... Қаранг, ўн олти йил ўтиб кетибди.

Мен уни сизлашни ҳам, сенлашни ҳам билолмай иккиланиб қолдим.

— Ҳалиям кўрга кўмилган картошкани яхши кўрасизми? — дедим анчадан кейин.

— Ҳалиям ёш боласиз-а, Анвар... — у кулди. Бу ўша — ўзимга таниш опаларча меҳрибон кулги эди.

Юрагимнинг бир бурчида соғинч туйғуси жўш уриб кетди. Рост-а, қандоқ опа-ука эдик-а!.. Тўлаш ака ўшанда нимагаям шунақа деди-я?

НЕГА? НЕГА?

Троллейбус силкиниб қўзғалди.

— Кейингиси — Бешинчи мавзе! Патталарни чекичлашни унутманглар. Йўлда назоратчи бор.

Ҳамидулла ўрта қатордаги ўриндикда ўтирибди. Дераза олдида.

“Кўрқади назоратчиларингдан! Талаба анойи экан-да, тутқич берадиган. Ярми самбочи, ярми каратэчи!” Шунақа дейди-ку, кейинги пайтда назоратчилар ҳам кооператив тузган. Паттасиз одамни ушласа, жаримани қўртдек

санаб олади. Бир гал ўзи ҳам қўлга тушди. Кап-катта одам. Уят-э! Палакат босиб, паттаси тугаган экан... Бир эмас, тўртта хирсдай йигит атрофингни ўраб тургандан кейин иложинг қанча? Тўлайсан!

— Эслатаман, йўлда назоратчи бор.

“Қулоқ солади гапингга! Ичида сўкаётгандир ҳаммаси”.

Бунақа пайтда марказ томонга одам кам бўлади. Троллейбус тикилинч эмас. Ҳар куни битта йўлдан юраверганингдан кейин ўрганиб кетаркансан. Саккиз йилдан бери шу (қамоқдан қайтганидан буён) Қорақамиш “икки-бир”-дан (топган номини қаранг: “икки-бир”миш, ўлсин агар, одамнинг тили келишса) секин йўлга тушади. Битта-битта юр-е-еб талабалар шаҳарчасига келади. Троллейбусга ўтириб (эрталаб жой бемалол-да) Ўрдагача боради. Ишига. Ошхонага. Кечқурун шу йўлдан орқага қайтади. Қорақамишга. Уйига. “Шеф” — инсофли одам. Уйғур — Охун ака. Ишга ундан олдин бориб туради. “Чаққон-чаққон қимирлайду, Ҳамидуллахон! Ҳали замон лағмонхўрлар келидў”.

Контролёр кўринмайдими? Даф бўлсин. Болаларга ачинади-да, одам. Талабада пул нима қилсин! Шунақа-ку, елкасига магнитофон осиб, чиройли-чиройли қизларни қўлтиқлаб юрадигани қанча. Магнитофонга етган пул паттага етмайдими? Йў-ўқ, олмайди. Юради отасининг сояи давлатида магнитофон варанглатиб.

Ота шўрлик ўғлим Тошкентдек шахри азимда ўқияпти, олим бўлиб келади, дейди. Офтобда елкаси яғир бўлиб кетмон уради. Насибасидан қийиб жарақ-жарақ пул жўнатади. Булар бўлса... Ўргилдим обберадиган шаҳарингдан! Худога шукр, Раҳматилласи яхши бола чиқди. Ичмайди, чекмайди, ёмон йўлга юрмайди. Уям шу ерда ўқирди. Биофакда. Биринчи курсни битириб армияга кетди. Насиб этса, келади, эрта-индин.

Оббо! Ёмғир бошланди-ку... Қамалишига ёмғир сабабчи бўлган. Ёмғирмас-ку, “Волга” ҳайдарди. ТНО. Вазирни олиб юрарди. Ўша кеча хўжайин идорада анча ўтириб қолди. Кейин тагин “бир жойга” борди. “Северо-Восток”-

даги тўққиз қаватли уй тагида Ҳамидулла моторни ўчириб, узоқ ўтирди. Ўрганиб қолган. Аввал ҳам кўп келишган “Северо-Восток”ка... Кейин хўжайинини уйига олиб қўйди. Ярим кечадан ошган эди. Ёмғир ёғиб турувди. Ҳамидулла шошиларди. Раҳматилланинг туғилган куни эди. Ўн ёшга чиққан куни. Палакатни қаранг: плаш кийган одам кўчани кесиб ўтаётганини кеч пайқабди... Эртасига хўжайини уни юпатди... “Ўзи стовосмой, пиёниста экан. Оёғи синибди. Балоям урмайди. Касалхонага олиб яхши қипсиз. Сизга ҳеч нима қилмайди: мен борман. Фақат, битта илтимос, биров сўраса “анови ёққа” борганимизни айтмайсиз. Уч болам бор, тирикчилик, деб қўяқоласиз”.

Ҳамидулла хўжайин айтганини қилди... Икки йилга кесишди. Бир бегуноҳ фуқарога оғир тан жароҳати етказгани учун, давлат машинасидан ўз шахсий манфаати йўлида фойдалангани учун. Ахлоқ тузатиш колониясига ҳукм қилишди. Ахлоқ тузатармиш! Начора, пешанада бор экан. Хотини қон-қон йиғлади: хўжайиннинг олдида борса, котибаси киргизмабди. Бунақа пайтда одам чодирхаёл бўлиб қоларканми, суддан кейин хотинига айтди: “Ёшсан, мабодо кўнглинг бўлинса... бошқа бировга... майли...” (Керакмиди шу гап?) Хотинининг кўзи ғазабдан ёниб кетди. “Ундан кўра ўлдириб кетақолинг!” Кейин ўғли билан гаплашди. Раҳматилла учинчи синфда ўқирди. Эсини таниб қолганди. Бошига иш тушганда одам ақлли бўлиб кетарканми, Ҳамидулла хўп доно гаплар айтди. “Сен энди катта йигитсан, ўғлим. Оилада сендан бошқа эркак йўқ. Опангга ёрдам бер, сингилларингни бошини сила”. Ўн яшар бола онасига қандай ёрдам беради-ю, сингилларини бошини силаш учун нима қилиши керак?.. Нима десин? Бир нима дейиш керакмиди, ахир? Ўйлаб турди-да, қўшиб қўйди: “Икки йил нима? Физ этади, ўтади-кетади. Сан ўғлим, хапа бўма”. Ўғлининг йиғлаб юборишидан қўрқар эди. Агар Раҳматилла йиғласа, ўзиям... Йўқ, ўғли йиғламадиям, гапирмадиям. Ерга қараб тураверди.

Сурхондарё томонда “ахлоқини тузатишди”. Темир йўл яқинида. Қора пахталик кийган аристонлар... Кечалари оғир

ғўнғиллаган самолётлар, муттасил тарақа-туруқ қилиб ўтадиган юк поездлари... Аввалига ярми очик вагонларга ортилган юкларнинг усти брезент билан ўраб қўйилгани учун ҳеч бало кўринмасди. Кейин брезент қопламасиз ташийдиган бўлишди. Танклар, замбараклар, БТРлар. Колонияда сиёсий ахборот бўлди. Империализм малайлари Афғонистон Демократик Республикасидаги Савр инқилобини бўғиб ташламоқчи бўпти. Шонли совет жангчилари ўзининг байналминал бурчини шараф билан бажаришга киришибди... Ўшанда Ҳамидулла ҳеч нимани ўйламади. Ўйлаб нима қилади? Шу падарингга қусур икки йилни омон-эсон ўтказса, уйига, хотинининг, иккита норасида қизалоғининг олдига борса, ўғлини кўрса, бас. Машина деган палакатнинг рулини ушлаган номард! Дуч келган юмушни қилаверади. Зўр келса, Эски шаҳардаги мардикор бозорига бориб, ҳаммолчилик қилади. Аммо лекин болаларини бировга зор қилиб қўймайди. Қаранг, бир нарса етти ухлаб тушига кирмабди. Ой ўтади, йил ўтади, пайти келиб сенинг ўғлинг ҳам Афғонистонга боради, байналминал бурчини бажаради... деса асло ишонмасди. Шундоқ бўлди.

“Боши тошдан бўлсин ишқилиб. Кўпи кетиб, ози қолди”.

— Кейинги бекат — “Ғунча!” Патта олмаганлар ўзидан кўрсин, жарима тўласа хотинига пайпоқ ололмайди, уйда жанжал бўлади.

“Оббо! Шанғиллайвераркан-да бу хотин қўлимга микрофон тегди деб!”

“Ғунча”. Номиниям топган-да? Майли, буям болаларга бир эрмак-да. “Ну, погоди” деса, жонини беради. Бўрини айтмайсизми, бўрини! Вой, қизғалоқ!”

Ота ҳовлиси шу ерда эди. Сув бўйида. Зилзилада унчаям шикаст етмади. Болохонанинг синч деворидаги гувалалар тўкилганини айтмаса... Ҳамидулла ўшанда ҳали уйланмаганди. Ҳайдовчилик курсини энди битирганди. Аслида-ку, тарихчи бўлмоқчийди. Университетга киришни орзу қиларди. “Китоб ўқигин, ҳа-а, ўқийвер, ёғи чиқади! Отангни

бекитиб қўйган ғазнаси бор! Қайнаб чиқяпти. Сени уйлантиради, бола-чақанг билан қўшиб боқади! Тур ўрнингдан, қулупнайни чопиқ қил! Эртага бозорга опчиқиб сотсанг, кунингга шу ярайди!” (Отасининг асаби чатоқ эди.)

Зилзила баҳонаси билан “бузди-бузди” бошланди. Бу ерда кўп қаватли муҳташам бинолар қад кўтарар эмиш. Осмонўпар қасрлар... Польшага бир оёғини ташлаб келган отаси қўлтиқтаёғини дўқиллатиб, э, югурди-я! Райком, райисполком, горисполком...

Ҳамидулла отасининг чўлтоқ оёғини кўп кўрган. Чап оёғини... Тиззадан юқориси сақланиб қолган оёқ аллақандай ингичка тортиб кетган. Учи тўмтоқ, кўкимтир қизғиш рангда. Шимининг почасини қайириб, оқариб кетган эски қайишга қистириб олади-да, ҳаккалаб бориб деворга қўйилган қўлтиқгаёғига ёпишади. “Резинкаси ейилиб кетибди, — дейди тўнғиллаб. — Бу онангни... аптекада топилса экан!” Ҳассасини дўқиллатиб, ҳовлига тушади. “Керак бўлса Москвагача бораман, — дейди аллакимга дағдаға қилиб. — Кўкча мозорида отам ётибди, онам ётибди! Ота-бувамдан қолган уйни бузадиганнинг боши ўнта. Ана, қўлидан келса ремонт қиб берсин! Ўлигим шу ердан чиқади. — Иккала ҳассатаёғини ерга баравар уради, — шу ердан! Исполкомдаги жипириққа гапирсам, безраяди. “Майли, бузадиган ердан жой олинг, уч йилдан кейин шу маҳалладан дом берамиз”, дейди. Уч йилгача онангни чорбоғида тураманми?”. “Бўлмаса, Қурбақаободдан участка олинг”миш. Қурбақаобод ернинг киндигида бўлса, тилладан тоғим борми, бир четидан ушатиб иморат қурадиган. Йўқ, энг каттангга бораман. Учинчи Украина фронтининг жангчиси, Ватан учун қон тўккан, орден эгаси хор бўлди, дейман. Уйим босиб тушгани йўқ, ремонтIAM бошида қолсин, бузмасин, дейман. Домини пишириб есин, дейман”.

Отасининг елиб-югуришлари шу бўлдики, уйларида чироқ ўчиб қолди. Газ келмай қўйди. Маҳалладаги ўттиз икки хонадон “дом”га кўчишга рози бўпти. Йигирма битта оилага Қурбақаободдан ер берилибди. Саккиз хонадон

“бузиладиган ер”га рози бўлиб, қариндошлариникига кўчиб кетибди. Уйларга бульдозер қўйилди.

— Ўлсин-эй! Мунча имиллайди бу! Аксига олади ўзи. Соатингиз неча бўлди, амаки?

“Амаки-я! Ўзининг юзи тегирмончининг маҳсисига ўхшайди-ку, амаки дейди. Упаниям беармон чаплабдими? Қариликни бўйнига олса ўлади бу хотинлар?! Қимматбаҳо пальто кийиб, гул кўтариб юргандан кўра таксига минсанг жониқиб кутаётганингни олдига ўн минутда борасан. Ана, кўча тўла такси”.

— Соатим йўқ, хола! Манда соат нима қилсин. Пўристой одам бўлсам.

“Э, ўл-а! Ўзинг ҳам жа тажангсан-да! Ёш бўлгиси келса нима қилсин бу шўрлик. Қўндоқда теккан-да. Гўринг нурга тўлгур отанг ҳам шунақа кажбаҳс эди... Қизик, бугун отанг тушингга кирибдими? Қамоқда ётганингда ўлиб кетган отанг? “Қўлтиқтаёғим қани, нега йўқотдинг”, деб бақирибдими?”

Тавба, отаси майка-турсида эмиш. Кесилган чап оёғи нукул ликиллармиш. “Топ! Ҳозир топасан таёғимни, бўлмаса юқорига чиқаман, мен фронтовикман, дейман! Сен ҳам арзимга қулоқ солмасанг, лична Олий Бош Қўмондоннинг ўзига арз қиламан”, дермиш. “Э, одамнинг тушига нималар кирмайди?”

“Ҳамза театrimi? Афишани қаранг, афишани! “Халқлар жаллоди”. “Эртага премьералар!” Қойил! Эртага одамлар янги томоша кўради. Сталинни сўкиб-сўкиб чиқади. Яшавор, шоввоз. Тириклигида дохий ясайсан, ўлганидан кейин гўрдан олиб, гўрга тикасан...

Ана, телестудиядан ҳам ўтдик. Шу... телевизорни ўйлаб топганим отасига минг раҳмат-э! Уйингда индийский чойни ичиб ёнбошлаб ёт-е-еб, дунёни томоша қиласан. Ойнаи жаҳон-да! “Оталар сўзи”ни айтинг. Дилингдаги гапни топади-я. Барака топинг-э, отахон! Ўртадан андиша кўтарилди, одамларда инсоф йўқ... Қаранг, телевизор деган нарсани Тошкентда яшашган экану мушук ановинисини бекитганидек шуниям овоза қилишмайди. Ҳа, энди, Тошкент қолоқ бўлган, саводсиз бўлган”.

— Ўрдада тушмайсизми, синглим?

“Кўрдингми, дарров чехраси ёришди. Нар и борса ўзинг тенги хотин кишига “хола” демасанг, асаканг кетарми-ди? Шунақа-ку, пардоз-андоз қилган хотинни кўрса... Ўзингнинг хотининг бошқача-да. Йигирма бир йил турмуш қилиб, бир марта лабига бўёқ суртмади-я. Икки гапнинг бирида: “Раҳматим келса, ҳафта ўтмай тўй қиламан”, дейди. Кўрпа-кўрпачалар тайёр, келин сарполар таппа-тахт. Шу кунларга етказсин. Майли, ҳафта ўтибмас-ку, баҳорда... Умр савдоси-да бу. Келинниям таг-тахтини суриштириш керак. Ота-онаси ким, авлод-аждоди ким. Раҳматилла келишган бола. Ичмайди, чекмайди, ёмон йўлга юрмайди. Шундоқ бўлгандан кейин келин ҳам... чиройли бўлади, эсли-ҳушли, уйим-жойим дейдиган бўлади... Эрталаб ишга отланганида, “адажон, чойингиз тайёр, қуймоқ пишириб берайми”, дейди. Э, умрингдан барака топ, болам! Қўшганинг билан қўша қаригин, бахтли бўл, қизим! Кейин... Неварали бўлади. Тўнғич невараси (албатта, ўғил бўлади. Раҳматилла азамат йигит) ухлаб ётганида қўйнига кириб олади. Уйғонсаки... ҳалигидақа. “Ие, полвон биз томонга чоптириб юборибдилар-ку”, деса, буви-си юпатади: “Неварангиз ҳалидан буён тортқилайди, уйғонмаганингиздан кейин жаҳли чиқди-да, додажониси! Невараси “додажониси”га қараб қиқир-қиқир кулади...”

— Кечирасиз, синглим, ўтиб кетсам... Раҳмат...

“Вой-бў-ў! Атирга чўмилганми бу хотин, нима бало, димоғни ёради-я! Бола-чақадан вақт орттириб пардоз кўнглига сиққани... Э, бизни хотинларни бошидан сув ўғириб ичсанг арзийди. Уйим-жойим дейди, бола-чақам дейди... Худодан ҳам ўргилдим, яхши кўрган бандасидан дардини аямас экан-да! Бугун тагин нолиди: нафасим қисяпти, адаси, ёмғир ёғади шекилли. Ёққани яхши бўлади, шояд нафаси қисгани ўтиб кетса.

Шошма, тагин нима деди, “Раҳматингиз тушимга кирибди, оёғим совқотиб кетяпти, адамга айтинг, менга этик олиб берсинлар, деяпти. Боламнинг жони соғми-кан?”

Хотин кишининг туши тескари бўлади. “Анави ёқда” юрганида “тушимда ўлиб қопсиз, ўзингизни эҳтиёт қилинг”, деб саккиз марта хат ёзган. Раҳматиллага нима бўларди. Бақувват, эсли-хушли бола... Шунақа дейди-ку, бу... Афғонистон...”

Раҳматиллани аэропортда кузатаётганида қаттиқ тайинлаган. “Ўғлим, сен ақдли йигитсан, опангни ҳоли ўзингга маълум... Мабодо Афғонистонга тушиб қолсанг, хатни Термиздан деб ёзавер”.

Мана, икки йилки “Термиз”дан хат келади. Хотини хурсанд. Телевизорда Афғонистонни кўрсатса, тавалло қилади: “Адажониси, пешанамиз ярақлаган экан, яхшиям Раҳматиллангиз Термизда хизмат қиляпти...” Телевизорни шартта ўчириб қўйсанг, хотининг, қизларингни кўнглига гап келса... Кўраверай десанг... Хайрият, уч кун аввал хат келди. “Термиздан соғинчли салом. Адажон, опа-жон, ширин сингилларим — Маҳфуза, Феруза... Мен соғ-саломат юрибман, ҳеч нимадан камчилик йўқ. Хизматлар осон. Опа! Мендан хавотир олманг. Декабрнинг ўрталарида уйга бораман”.

Бугун нечанчи? Ўн иккинчи ноябрми? Бундан чиқди, узоғи билан бир ойдан кейин.

— Келдингизмў, Ҳамидуллахон. Чаққон-чаққон қимирлайдў... Халат қаёқда эди? Ҳа, мана... Э, ўл-а, пиёз ивиб қолибди-ку. Бу шогирд болалар ғирт аҳмоқ-да! Арзимаган тўртта қопни панароққа олиб қўйишга эринган. Пўкони-дан ел ўтмаган.

— Охун ака! Бу болалар...

— Ҳамидуллахон ука, бу ёққа қаранг, сизну бир одам чакрватидў. Ваенни одам...

Военнийси ким бўлди? Ие, маёр-ку! Савлатидан арава ҳуркади. Нима гуноҳи бор экан? Қизиқ, қучоқлашга бало борми?

— Кечирасиз, ўртоқ начайник... Мен сизни...

— Ҳамид! Танимадинг-а?

“Ўргилдим! Шапка кийганларга кўзинг учиб турувди! Ахлоқ тузатиш колониясида хўп кўргансан!”

— Қарасанг-чи, яхшилаброқ, “тажанг!”

“Нима, “тажанг” дедими? Ахир бу...”

— Мактаб эсингдами, тажанг? Мен — Муҳаммадминорман.

“Шошма, шошма... Ахир, бу...”

— Танидингми? Муҳаммадминор... Мен — Муҳаммадминорман.

— Ие, юй, сен-ей! Вой “военный-ей!” Шошма, битта ўпий! Э, шапкангни ечиб тургин-да мундоқ, Минорка! Мана бу бошқа гап!

Ахир, бу Муҳаммадминор-ку. Бурни товуқникига ўхшагани учун “Минорка” деган лақаб орттирган, мактабни битириб ҳарбий билим юртига кирган, энди сенлар билан йигирма беш йил дийдор кўришолмайман, деб йиглаган Минор...

— Охун ака! Пиёзни болалар тўғрасин. Биз... бир пиёла чой...

— Шошма, дўстим, чой-пойинг керакмас. Юр бу ёққа! Вақт зиқ.

“Ўҳ-ҳў! Армиядаги старшинага ўхшаб приказ қилади-я, шоввоз! Погон бор — закон бор...”

— Гапимни диққат билан эшит. Сени зўрға топдим. Майли, гап бундамас. Диққат билан эшит. Ҳозир бир жойга борамиз. Финг деб овоз чиқармайсан. Ёмон бўлади, тушундингми, менга ёмон бўлади. Военврач сифатида... Бўл тез!

“Нега ёмон бўлади? Қанақа военврач? Шошма, Минор... Муҳаммадминорнинг мойорлик поғонида илон расми борми? Бундан чиқди...”

— Вақт зиқ! Бугун госпитал бўйича мен дежурман.

Ғиштин девор. Панжара дарвоза. Девор четидаги қўнғироқ. Муҳаммадминорга ҳаёт бериб, ғоз қотган сержант...

— Битта халат. Срочно!

Ҳамидулла халатни минг машаққат билан елкасига илди. Ёмғир ёғаяпти. Сердарахт ҳовли. Дилни ғаш қилувчи пастак ғиштин бинолар... Минг лаънат, қарға мунча кўп! Мунча нолиш қилади бу мараз махлуқлар!

— Минор! Муҳаммадминор! Жон дўстим! Нима гап? Нима бўлди?

— Жим! Ўн биринчи блокка борамиз. Келишдик, овозингни чиқармайсан. Қўрқма, ҳаммаси жойида. Ўғлинг...

“Ўғлим? Оёғи нега чалишади? Нега мадор йўқ? Тезроқ! Тезроқ!”

Баракка ўхшаш узун палата... Икки қатор темир каравотлар. Тўшаклар... Оқ чойшаблар... Кулранг адёллар. Бир-бирига ўхшаш қиёфалар... Ҳаммаси ёш, ҳаммаси рангпар... Дори иси... “Банниса” иси... Пастак деразадан тушаётган хира нур...

— Ана! Секин... Илтимос, шовқин солма...

— Ада!

Наҳот! Наҳот шу ўғли бўлса! Аэропортда хайрлашаётганида “мендан хавотир олманглар” деган, аввал онасини, кейин уни қучоқлаган, қучоқлаганида белини қисирлатиб юборган... Ҳар сафар “Термиздан соғинчли салом” деб хат бошлаган, “опамга айтинг, хавотир олмасинлар” деган, уч кун илгари “узоғи билан бир ойдан кейин бораман” деб хати келган... Қани, қани, ўша ўғли? Ўн яшарлигида “онангни эҳтиёт қил” деганида йиғламай ерга қараб турган, хизматга кетиш олдида девдек йигит бўлиб етилган... Тамом бўпти-ку! Ранги докадек оппоқ... Соқол-мўйлови ўсган...

— Ўғлим, жон болам!

Раҳматилла адёл тагидан қўлини чиқариб, унинг бошини силади.

— Йиғламанг, ада.

Қизиқ, нега соқол-мўйлови мунча дағал? Нега оқарган? Ё худо! Ўғли ўзидан қариб кетибдими?

— Болам! Нима қилди? Нима бўлди сенга?

— Секин! — Ҳамидулла елкасига кимдир оҳиста қўл босганини ҳис этди. Аммо қайрилиб қарамади.

Ажаб, ўғлининг қўллари нега мунча ожиз? Нега қалтирайди?

— Опамга айтманг, ада. Опамга айтманг... Сизни кўрдим... Докторга раҳмат...

Ҳаяжонли ҳайқириқ янгради:

— Кордиамин! Сестра, кордиамин!

Раҳматилланинг юзига қон югургандек бўлди. Ҳатто... ҳатто кулимсиради ҳам. Отаси буни кўрди. Аниқ кўрди!

— Сестра! Ўлиб қолдингми? Кордиамин!

— Ўғлим! Кўзингни оч! Ўғлим!

— Нарн туринг, қочинг!

— Йўқ! Бермайман! Боламни сенларга бермайман! Раҳматилла!

У жинни бўлиб қолганга ўхшарди (балки чиндан ҳам эсдан оғандир). Шитоб билан адёлни юлқиб четга улоқтирди.

— Тур болам! Тур ўрнингдан! Кетамиз! Уйга кетамиз!

Шунда... шунда, тўшакнинг ярми бўш эканини пайқайди.

Ўғлининг иккала оёғи йўқ эди. Тиззадан эмас, ундан ҳам юқориюқдан. Кўкрагидан буёғи дока билан ўраб ташланган. Ҳар жой-ҳар жойда қизғиштоб доғлар. Қотиб қолган қон доғлари.

— Қочинг, гражданин. Халақит беряпсиз.

— Ҳамид, кет. Тушунсанг-чи, дўстим, менга гап тегайди.

— Йўқ. — У аввал темир каравот қиррасини муштлади. — Йўқ! Йўқ! — Кейин ўғлининг соқоли тикандек ўсиб кетган юзларидан ўпа бошлайди.

— Болам, кўзингни оч, Раҳмат!

Ўша заҳоти шилқ этиб ерга ўтириб қолди.

— Нега? — деди инграб. — Нега? Инсофларинг борми? Айтинглари, болам нима гуноҳ қилувди? — Ерга мук тушди-да, намиққан тахта полни кўшқўллаб ожиз муштлай бошлайди.

— Нега? Нега? Нега-а-а!!!

ҲОТАМ ҲАСИСНИНГ ҲАЗИНАСИ

Етти ёшлардаги бола тарвақайлаб ўсган дарахт тагида турибди. Эғнида почаси узун иштон, катак кўйлагининг бир енги йиртилган. Бошида қатирмаси чиқиб кетган бахмал дўппи. Дўппи кичикроқ келиб қолган шекилли, бо-

Энди чилласи чиққан қизалоқ отини қаёқдан билсин! Сураткашнинг ҳусн-тароватиданми, аппаратнинг беўхшов уч оёғиданми, кўрқиб йиғлаб юборади.

— Зиёни йўқ! — дейди хасис илжайиб. — Йиғлаш — ёш боланинг зийнати. Мана, бу ёққа қарагин, ҳозир папа учиб чиқади!

У аппаратини уч-тўрт марта чиқиллатади.

— Ана, бўлди! — дейди енгил тортиб. — Қудангизга айтинг, пайшанба куни сурат тайёр бўлади.

Келиннинг онаси-ку чақалоқни кўтариб уйга кириб кетади. Алам-алам куёвнинг онасига! Ҳар битта суратга фалон сўмдан тўлаш алам қилмайдими? Қудаларнинг олдида бир нима деб бўлмаса!

— Майли, — дейди бу қуда мингиллаб. — Битта нева-рамдан айлансин!

Ғалва шу билан битса-ку, гўрга-я! Битмайди-да! Болалар хасиснинг атрофини ўраб олиб, чувиллашади.

— Мениям суратга олинг.

— Мениям ола қолинг.

— Пажалиста, — дейди Ҳотам хасис хурсанд бўлиб. — Пажалиста. Очирид билан келавер.

Ана шунда тўй жанжалга айланиб кетишига бир баҳя қолади. Хизмат қилиб юрган хотинлар бири — ўғлини, бири қизини қарғашга тушади.

— Ергина юткур Тешавой! Сичқон сизмас инига, ғал-вир боғлар думига! Суратга тушишга бало борми, жувон-марг! Отангни тахлаб қўйган пули борми?

— Қиз бўлмай ажални олдида кетгур. Кари! Вой, мушт-дай бошингдан суратга тушишни орзу қилмай тусингни ел есин!

Шу жанжал орасида Ҳотам хасис камида беш-олти боланинг суратини олиб қўяди. Пайшанба куни эшик олдида қўнғироқ жиринглайди: “жиринг-жиринг”.

— Ўғилча суратга тушган эди. Олиб қўйсангиз.

— Қизчангизнинг сурати “во!” чиқибди-да, сингил!

Ана шунақа! Маҳаллада эшигининг тагида велосипед жирингласа бир сапчиб тушмайдиган одам қолмаган. Нима,

боласини ҳафтада бир суратга туширишчун босиб қўйган хазинаси борми?!

Ҳеч кимнинг бўлмасаям, Ҳотам хасиснинг хазинаси бор. Ҳужрасида сандиққа босиб қўйган. Ҳамма билади. Фақат Ҳотам хасиснинг ўзи гапирмайди. Ўз номи билан хасис-да! Хасис бўлмаса машина олмасмиди! Оламан деса қудрати етади. Аслида-ку, велосипед ҳам анқонинг уруғи-я! Лекин Ҳотам хасиснинг аэроплангаям пули бор. Пули кўплигини одамлар кўзидан яшириш учун атайлаб велосипед олган. Айтишлари-ча, у “минг йилдан” бери трамвайда паттачи бўлиб ишларкан. Йўловчилар пул узатса, патта бериш ўрнига секин қўлини қисиб қўярмиш. Бу — “раҳмат сизга, кетаверинг” дегани эмиш. Кунора ишлайди. Ишдан бўш кунлари велосипед миниб маҳаллани айланади. Елкасида “уч оёқ” тасмали аппарат. Худди сурнайчининг баччасидай қайси хонадонда чақалоқ туғилганини, қайси уйда қачон бешик тўйи бўлишию қайси куни кимникида ўғил тўйи борлигини ис билиб етиб келади.

“Жиринг-жиринг!”

— Қани эсдаликка бир суратга тушиб қўйинглар!

Битиб кетган-да, битиб кетган! У ёқда паттачиликка маош олса, бу ёқда суратга пул олса, хасис битмай ким битсин!

Айтишларича, у кечаси “исмин”дан қайтганида дарвозаси олдига келиб велосипедини жиринглатармиш. Хотини уйғонмаса, эшикни тақиллатмасмиш. Кафти билан секин-секин силармиш. Эшик едирилиб кетмасин дейди-да. Иқбол хола бечора эшикнинг тақиллашидан эмас, сийпаланишидан уйғониб кетармиш. Хасис ток исроф бўлмасин деб қишин-ёзин ойдин кечалари уйида чироқ ёқмасмиш. Олган суратлариниям давлатнинг электри ҳисобига ишхонасида битириб келармиш. Бунисиям майли, дазмолга кўмир исроф бўлмасин деб, шимини кўрпачанинг тагига қўйиб ётармиш. Эрталаб турса, шим теп-текис “дазмолланган”! Иложи борица чўнтагига қўл тикмасмиш. Қўл тикса, чўнтак кир бўлади. Кир бўлгандан кейин ювиш керак. Ювиш учун совун кетади.

Бир куни уйига маҳалланинг обрўли одами — кимсан, домком меҳмон бўлиб борганида хасис унинг олдида ликопчада тутмайиз қўйибди. Меҳмон тўрттагина майизни оғзига солган экан, хасис уф тортибди.

— Бир юз қирқ еттита қолди, тақсир, — дебди.

Меҳмон ҳайрон бўпти.

— Нима деяпсиз, Ҳотам ака? — деса, хасис маъюс қиёфада бошини эгибди.

— Майиз бир юз эллик битта эди.

Ўша пайтларда Америкада атом бомба чиқибди, яна уруш бошламоқчи бўлганлар пайдо бўпқопти, деган гаплар чиққан эди. Маҳалла чойхонасида бир ўқитувчи америкалик урушқоқлардан ижирғаниб гапирибди. Битта бомба миллион туради. Шунча пулни тинчлик йўлида ишлатса ўладими деса, Ҳотам хасис хўрсиниб қўйибди. “Қанийди ўшанақа бомбадан биттагинаси томорқамга тушса, анча пулли бўпқолардим”, дебди.

Айтишларича, қирқ еттинчи йили пул ўзгарганида Ҳотам хасис бир қоп пулини Қонқусга оқизганмиш. Шунинг аламига яна бир қоп пул йиғмагунимча қўймайман, деб қасам ичган эмиш.

Ўша гапдан кейин Ҳотам хасиснинг қўшниси Абдусамал прокурор унинг пайига тушибди. Чойхонада: “Бунақа шахсий мулкчини қамоққа тикмагунча қўймайман!” — дебди. Маҳаллада Абдусамал прокурордан кўркмайдиган одам йўқ эди. Хоҳлаган кишини “жойрастони”га тикиб қўйиш қўлидан келарди. Ростдан ҳам шунақа бўлди. Ҳотам хасис уч ойча йўқ бўлиб кетди-да, яна пайдо бўлиб қолди. Бир куни, аниқ эсимда бор, эрта ёз палласи эди, қўшнимиз Адол холаникига бешик келганди. Дарвоза томонда таниш овоз эшитилди.

“Жиринг-жиринг”. Болалар билан югуриб чиқсак, велосипедига суяниб хасис турибди. Қизиқ, Адол холаникида бешик тўйи бўлаётганини қаёқдан билибди!

Ҳотам хасиснинг ранги кетган, аммо тийрак эди. Ичкаридан катталар чиқавермагач, у бир қўлида велосипедининг рулидан тутиб, бир қўлига “уч оёғи”ни олганича ичкарига кирди.

— Ассалому алайкум, қуда холалар, — деди ночор овозига тантанали тус бериб. — Қани, тўй боланинг суратини олмаймизми?

Таванхонадан дастурхончи хотин отилиб чикди. Кўйлагининг этагини липпасига қистириб олган, кўлида баркаш.

— Яна келдингми, гўрсўхта? — деди бақириб. — Шу баркаш билан бошингни ёрайми? Даф бўл кўзимдан, аристон!

Ҳотам хасис худди баркаш бошини ёрадигандек сийрак киприкларини пирпиратди. Қайнатилган олмадек юзи янаям буришиб кетди. Шоша-пиша “уч оёғини” елкасига олди.

Дастурхончи кампир ўзининг шаддодлигидан фахрлангандек қаддини ғоз тутиб, таванхонага кириб кетди. Ҳотам хасис беш-олти қадам юриб тўхтади.

— Тушасанми? — деди тўсатдан. Қарасам, менга гапиряпти.

— Нима? — дедим анграйиб.

— Суратга тушасанми! — У сийрак киприкларини пирпиратиб, таванхона томонга қараб кўйди.

У ёқ-бу ёққа алангладим: онам кўринмайди.

— Майли, — дедим илжайиб.

— Анави олманинг олдига бориб тур, — у елкасидан “уч оёғи”ни олиб ерга тиради.

...Пайшанба куни эшигимиз тагида велосипед жиринглашини кутиб, кўз-қулоқ бўлиб турдим. Қизиқ, хасис келмади. Пайшанба куни ҳам, якшанба куни ҳам... Кейин эшитсак, у сураткашликни ташлабди... Янаям қизиғи шуки, Ҳотам хасисни “жойрастониға” тикмоқчи бўлган прокурорнинг ўзи қамалиб кетди. Айтишларича, қирқ еттинчи йили Қонқусга бир қоп пул оқизган Ҳотам хасис эмас, Абдусамад прокурор экан...

Орадан анча йил ўтди. Ўнинчи синфда ўқиб юрганымда ярим кечаси эшик тақиллаб қолди. Ҳаммамиз уйғониб кетдик. Дадам “кимде-е” деб чиқиб кетдию зум ўтмай маъюс қиёфада кириб келди.

— Ҳотам ака ўтибди.

— Ким? — деди онам тушунмай.

— Ҳотам хасис... — дадам бошини ҳам қилди. — Яхши одам эди, раҳматли. — Кейин ака-укалар ҳаммамизга қараб кўшиб кўйди. — Эрталаб чиқаришаркан. Ҳаммаларинг борларинг. Энди катта бўлиб қолдиларинг. Шўрликнинг маҳалладан бошқа кими бор.

Мозористонда тўпланган одамларни кўриб ҳайрон қолдим. Қизиқ, Ҳотам хасисни шунча одам танирканми?

Сийрак соқолли домла одамларга мурожаат қилди.

— Марҳум Ҳотамбой қандоқ одам эди?

Бир зум сукунатдан кейин гуриллаган овозлар эшитилди.

— Яхши одам эди!

— Марҳум Ҳотамбойнинг бировдан қарзи бормиди?

Ҳамма жим бўлиб қолди.

— Марҳум Ҳотамбойнинг бировдан қарзи йўқми? — деди домла яна ўша оҳангда.

Анча жимликдан кейин ўзи жавоб берди.

— Ҳотамбойнинг ҳеч кимдан қарзи йўқ эди...

Ҳотам хасиснинг йигирмасидан кейин, физикадан имтиҳон топшириб келсам, уйда Иқбол хола ўтирибди. Кўк кўйлақда, бошида қора рўмол, ранги бир ҳолатда...

— Холангникига бориб кел, ишлари бор экан, — деди оғим.

Қизиқ, Ҳотам хасисникида нима иш бўлиши мумкин?

Индамай Иқбол холага эргашдим. Бу ҳовлига биринчи марта қадам қўйишим эди. Пастак эшикдан ичкари кирдик. Этакдаги бостирмада жунлари сарғайиб кетган, соқолли эчки тинмай маърайди. Бостирма томига жўхори поялари уйиб қўйилган. Бўғотнинг у ер-бу ерида калтакесакни қочириш учун атайлаб қистириб қўйилган тухум пўчоқлари. Олди очиқ ошхонада тандир. Дудбурони қорайиб кетган. Айвон устунига исириқ илиб қўйилган. Ерда қатирмаси чиқиб кетган шолча. Бир бурчакда ўша эски велосипед.

Айвон ёнбошидаги нимқоронғи уйчага кирдиму кавшандозда тўхтаб қолдим. Вассажуфтда қалдирғоч ини. Очиқ

деразадан қалдирғочлар отилиб киради. Вижир-вижир қилиб қайтиб кетишади. Шифт ўртасидаги тўсинга илинган олмадек лампочкага пашшалар ўтириб қорайтириб юборган, токчалардан бирида сирланган япасқи идишлар устма-уст тахлаб қўйилган. (Сурат чиқарадиган идишлар эканини кейин пайқадим.)

Иқбол хола пастак деразаларга тутилган эски пардаларни сурди. Индамай бурчакдаги сандиқ олдига борди. Нимчасининг чўнтагини узоқ кавлаштириб калит олди. Калит солиб бураган эди, сандиқ қулфи жаранглаб кетди. Негадир юрагим гурсиллаб ура бошлади. Сандиқ! Ҳотам хасиснинг хазинаси! Қизиқ. Иқбол хола нима қилмоқчи?

— Мана, болам, — деди у наMATга чўккалаб ўтирганча. — Танлаб олаверинг!

Талмовсираб яқин бордим. Нимани танлаб оламан! Бировнинг хазинаси керак эмас-ку менга!

— Амакингиз васият қилган эдилар, — деди Иқбол хола қандайдир осойишта алпюзда. — Ҳар ким ўзиникини олиб кетсин, дегандилар.

Сандиқ ёнига беихтиёр чўккаладим... Ким ўша Ҳотам хасиснинг хазинаси бор деган? Бир қоп пулини Қонқусга оқизган деган ким?

Сандиқ тўла суратлар тартиб билан тахлаб қўйилган эди. Катта-кичик суратлар. Ҳамма-ҳаммаси сурат.

— Танлаб олаверинг, болам! — Иқбол хола шундай деди-ю, увишиб қолган бўғинларини шиқирлатиб оғир қўзғалганча айвонга чиқиб кетди.

Даста-даста суратларни кўздан кечирарканман, ўн йил нарига — етти-саккиз яшар болалигимга қайтиб қолгандек эдим. Мунча кўп бу болалар!!! Нимага энди ҳаммаси болаларнинг сурати! Бошига янги дўппи, эгнига тўнча кийиб олган манави тўйбола ким бўлди! Буниси-чи, ясалган тойчоқ олдида турган бола-чи! Ие, манави Аҳмадку! Кўшнимизнинг ўғли. Кўйлагининг этаги липпасидан чиқиб осилиб қолибди. Булар-чи? Бири йиғлаб, бири бувисининг қучоғида йўргакда ётган чақалоқлар ким бўлди?

Мунча кўп бу суратлар. Болаларнинг, чақалоқларнинг сурати мунча кўп?

Шошма, манови ким бўлди? Катта одамниям сурати бор экан-ку! Танкчиларнинг шлёмини кийиб олибди. Мўйлов қўйган, кулиб турибди. Сурат нимага сарғайиб кетган? Беихтиёр суратнинг орқасига қарадим. Ярим лотинча, ярим ўзимизнинг имлода ёзилган сўзларни ҳиж-жалаб ўқидим: “Меҳрибон дадамга, меҳрибон онажонимга эсдалик учун — Ҳомиджон. 1942 йил. Фарбий Украина фронти”. Ажаб, бу сурат мунча кўп? Ие, бунисиям шу сурат-ку. Ўша мўйлови, ўша кулиб туриши. Фақат эғнида тўн, бошида дўппи... Буниси — портрет. Тағин ўша суратнинг ўзи. Аммо катта, патнисдек келади. Галстук тақиб, замонавий костюм кийиб олибди... Ундан чиқди Ҳомид ака... йўғ-е, урушдан қайтса эшитмасмидик?..

Хаёлимга дафъатан урилган фикрдан юрагим сирқираб кетди. Бундан чиқди, Ҳотам амаки ҳар йили ўғлининг суратини қайта ишлаган. Каттароқ қилиб, замонавий қилиб...

Сандиқни титкилай-титкилай, охири ўзимнинг суратимни ҳам топдим. Етти ёшлардаги бола дарахт тагида турибди. Эғнида почаси узун иштон, катак кўйлагининг бир еғи йиртилган...

Ўзим билан ўзим овора бўлиб, ташқаридан келаётган ашула овозини эшитмай қолибман. Ажаб, кимдир бўғиқ овозда қўшиқ айтяпти...

Суратимни кафтимда кўтарганимча айвонга чиқдим у қотиб қолдим.

Иқбол хола айвон раҳида оёғини осилтириб ўтирар, тиззасида Ҳомид аканинг худди ўша танкчилар шлёмини кийиб тушган суратини ушлаганча илтижо қиларди:

— Вой болам-ей! Отасини доғда қолдириб кетган болам!

Йўқ, у йиғламасди. Чамаси, йиғлайвериб кўз ёши ҳам, мадори ҳам қолмаганди. Бўғиқ овози титраб-титраб илтижо қилар, ҳар “болам” деганда суратни сийпалар эди.

— Отасини куйдириб кетган боле-ем! Ҳасратида ёндириб кетган боле-ем! Биттагина неварога интизор қилиб кетган боле-ем!

ОНАИЗОР

Нега онаизор, деймиз? Форсча талаффузда айтиладиган бу сўз ўзбекчага сингиб кетган. Онаизор дейлишдан мурод шуки, она фақат фарзанди деб яшайди, унинг камолини кўришга интиқ, унинг ҳар бир қадамидан огоҳ. Фарзанд узоққа кетса ҳам унинг йўлига онагина интизор. Она қалби дунёдаги энг олижаноб ҳакам, энг яхши дўст, эзгу ниятларимизни нурафшон қилувчи қуёшдир. Она муҳаббатидан юксакроқ ва беғаразроқ ҳеч нарса йўқ, ҳар қандай меҳр-муҳаббат, ҳар қандай эҳтирос ҳам унга нисбатан ё ожиз, ё ғаразлидир. Онанинг қалби битмас-туганмас мўъжизалар манбаидир. Жаҳоннинг бутун ғурури оналардан; қуёшсиз гуллар очилмайди, севгисиз бахт, аёлсиз муҳаббат йўқ, онасиз эса, бутун дунё йўқ. Меҳри чексиз, бутун дунёни сийнаси билан боққан онани ардоқлаш ҳар бир фарзанднинг муқаддас бурчи. Инсоннинг барча гўзал фазилатлари онанинг меҳридан-дир. Болаликдан она кўзларига боқиб, улардаги ташвиш ва ҳаловатни, сурур ва ҳаяжонни кўришга одатланмаган одам бир умрга ахлоқий жиҳатдан ногирон бўлиб қолади. Севгидаги қўполлик сингари ахлоқий ногиронлик кишиларга кулфат, жамият бошига зарар келтиради. Бинобарин, онага эътиборсиз бўлишга фарзанднинг ҳақи йўқ. Ҳазрат Навоий айтганларидек:

Бошни фидо айла ато қошиға,
Жисмни қил садқа ано бошиға.

Чунки мурғак болалар тили ва дилидаги худо — она. Агар Ўткир Ҳошимовнинг оналар ҳақидаги қисса ва ҳикояларига диққат қилган бўлсангиз, юқорида айтилган фикрлар қизил ип бўлиб ўтади.

ЎЗБЕКЛАР

Маҳаллада қайси кампирни уйидан тополмасангиз, тўппа-тўғри Отинойиникига бораверинг!

Отинойининг ҳовлиси паст кўчанинг этагида. Уйи ҳам бошқаларникидан ажралиб туради. Иккита деразали пастак уй. Бошқаларнинг деразаси олдида гилос бўлса, Отинойиникида икки туп тут бор. Бошқаларнинг томи тунука бўлса, Отинойининг томи шифер. Ҳамманинг томида телевизор антеннаси бор, Отинойиникида йўқ. Аммо унинг уйи ҳамиша ҳамманикидан гавжум бўлади. Доимо очик турадиган пастак дарвозадан киришингиз билан энг аввал димоғингизга гуп этиб райҳон иси урилади. Кейин бир маҳалла хотиннинг гангур-гунгур суҳбатини, болаларнинг қий-чувини эшитасиз. Машина сифмайдиган (унга машинанинг нима кераги бор) тор йўлакдан ўтиб, кутидеккина шинам ҳовлига кирасиз. Ариқ тортиб экилган райҳонлар белга уради. Ош райҳон, сада райҳон, оқ райҳон, қора райҳон. Ҳовли этагида, эски бостирма олдида бир туп ўрик бор. Довучча тукканидан бошлаб туршак бўлгунча маҳалланинг қора-қура болалари шохдан-шохга тармашади. Отинойи ўрикни қизғанганидан эмас, болаларга ачинганидан чирқиллайди: “Ҳой, уйингга буғдой тўлгур, такалар, туш, йиқилиб кетасан!” “Такалар” парво қилмайди. Биладики, Отинойининг тути ҳам, ўриги ҳам уларники! Умуман, бу ҳовли ҳамманики. Эрта кўкламда сумалак шу ерда бўлади. Исмалоқ сомса, ялпиз сомса Отинойининг бостирмасидаги тандирда ёпилади. Кейин тут пишади. Кетидан ўрик. Маҳалладаги хотиноши борми, чалларми, бешик тўйи борми, қуда чақириқми — ҳаммасининг маслаҳати шу ерда пишади. Қанча нон ёпилади, қанча гуруч дамланади. Қудаларга “тўққиз-тўққиз”да нималар тортиш керак...

Тўғри, у отинликдан кўра, кўпроқ ходимлик қилган. Аммо уни ходим хола эмас, Отинойи дейишади. Қолаверса, ҳозир дастурхончиликни ташлаган. Уч йил бўлди. Кексайиб, кучи етмай қолди. Лекин ҳалиям Отинойи дейи-

шади. Ёзда ўрик тагидаги эски сўри, қишда “чийлампа” сувоқ қилинган пастак шифтли, токчаларига баркашлар, чегаланган қадимий “гардим” лаганлар териб қўйилган уй ҳамиша гавжум бўлади.

Ҳозир ёз. Думбул бўлган ўрик шохида одатдагидек қўшни болалар кир майкасининг қўйнига ўрик тўлдиряпти. Биттасини оғзига ташлайди, биттасини қўйнига солади (ҳар эҳтимолга қарши). Отинойи пастак шифтли уйида оғзи очилган эски сандиқ олдида чўккалаб ўтирибди. Уйни куядори ҳиди тутиб кетган. Ўртадаги хонтахта атрофида Иной гарангнинг хотини Баҳри хола, заводда ишлайдиган “гирой” Аҳмаднинг онаси Муаттар хола, “Келинпошша” ўтиришибди. Отинойи сандиқдан бирма-бир ўлимликларини олиб, “кўз-кўз” қиляпти.

— Мана бу — кафанлик, — дейди у бежирим қилиб ўралган докани кўрсатиб.

Муаттар хола доканинг бир учини чимчилаб кўради.

— Яхши, мисқоли дока экан.

— Искандарим атайлаб Масковдан обкелган. — Отинойи керилиб қаддини ростлайди. — Мана буни йиртишга берасила. — У тагин бир тугунни очади. — Аммо-лекин рўмоллардан сал кўнглим тўлмай турибди. Ҳаммаси бир хил бўлгани яхши. Мана, ўттизтаси кўк, йигирматаси мошранг. Майли, Искандаримга айтаман, обкеб беради.

— Кўйинг, овсин мошша, ҳали кўп юрасиз, — дейди Баҳри хола минғирлаб. У минғирламасдан гапиролмайди. Димоғи шунақа бечоранинг. Айниқса, “п”ни айтолмайди, “м” дейди. Сал ғийбатчироқ-ку, аммо яхши хотин, кўнгли бўш. Қўшнининг мушуги туғсаям, “жони оғригандир”, деб йиғлайди. У рўмолининг учини мижжасига босиб хўрсинди. — Қараб туринг, ҳали кўша-қўша неваралар кўрасиз, тўйлар қиласиз, овсин мошша! — У “пошша” деганда овози “мошша” бўлиб чиқади.

— Айтганингиз келсин, — Отинойи маъюс жилмаяди. “Ўлимлигини” тартиб билан яна сандиққа жойлайди.

— Худо Искандаримгаям кўчқордек ўғиллар берса ажабмас. Кечаям келиб кетди, болам бояқиш. — Отинойи сан-

диқни қайтадан титкилайди. — Мана, — дейди икки лўппи ялтироқ қоғозли совунни олиб. — Полча деган жойдан мозор босиб келган. Искандарим обкелди.

У совуннинг биттасини Баҳри холага, биттасини Муаттар холага беради.

— Вой, мунчаям яхши! — Муаттар хола “полский” совунни ҳузур қилиб ҳидлайди. Баҳри хола ҳам ҳидлаётганида Муаттар холадан дашном эшитади.

— Ис билмайсиз-ку, ҳидлаб ниманинг фарқига бордингиз...

— Ўғлимни дуо қилинглар, — дейди Отинойи астойдил ялиниб. — Ўзидан кўпайсин, денглар, яхши фарзандлар берсин, денглар.

Боядан бери индамай ўтирган “Келинпошша” жилмаяди.

— Менга-чи, Отинойи? Мозор босиб келган “Полча” совундан менга бермайсизми?

— Сиз совунни нима қиласиз, Келинпошша, ўзингиз ойдайсиз. Ундан кўра бориб чой дамлаб келинг.

“Келинпошша” — Отинойининг девор-дармиён кўшниси. Ўртадан туйнук очиб қўйишган. Эри проводник. Маҳалладаги ёш-яланглари уни Келинойи деб чақиришади. Отинойи учун у “Келинпошша”. Яхши жувон, бечора. Саккизта боласи бор. Энг кичкинаси энди йўлга кирди. “Келинпошша” шу кўклам тагин бошқоронғи бўлди: довуччага. Ҳовуч-ҳовуч довучча еб эси кетди бояқишни. Келинпошша “дик” этиб ўрнидан туради. Отинойи кетидан тайинлаб қолади:

— Искандарим обкеган чойдан дамланг, болам. Дутор чалиб турганидан.

“Келинпошша” бир зумда чой дамлаб келади.

— “Полча” совунни тўяна қиласиз, Отинойи, — дейди кулиб. — Ақининг тўйига!

Ақида “Келинпошша”нинг тўнғич қизи. Ҳамшира бўлиб ишлайди. Яқинда узатишмоқчи. Янгийўллик пахта бригадирига фотиҳа қилишган.

— Тўяна сиздан айлансин! — Отинойи ҳам кулимсирайди. — Ақи қизимнинг тўйи бўлади-ю, мен қараб турар-

мидим. Совун нима бўпти, ҳали Искандаримга айтсам, гилам олиб беради.

Искандар — Отинойининг ёлғиз ўғли. Катта жойда ишлайди. Оқ машинада юради. Марказда тўрт хонали уйи бор. Отинойининг айтишича, ваннаси чиннидан эмиш. Искандар яхши бола. Домга олиб кетаман, деб уввало ялинсаям, Отинойи кўнмайди: ҳовлисига ўрганиб қолган. Отинойининг биттаю битта орзуси бор. Шу — Искандарининг ақалли биттагина боласини бағрига босса, оёқ-қўлини бемалол узатиб кетарди.

— Майли, тўй бўлсин, — дейди у негадир хўрсиниб. — Энди... Тирик жон-да, ўргилайлар. Вақти қазоим етса, болам бечора югургилаб қолмасин, дейман-да, иши оғир, лак-лак одамга хўжайин бўлиш осонми?

* * *

Искандар Ваҳобович “вертушка” гўшагини жойига қўйди-ю, ичидан хўрсиниқ келди. Вазир ўринбосари телефонда йигирма дақиқа “қовурди”. Юбилей объекти ўлдажўлда бўлиб ётгани учун Искандар Ваҳобович бошчилик қилаётган трест айбдор эмиш. Искандар Ваҳобович ётиғи билан тушунтирмоқчи эди, вазир ўринбосари, “баҳона изламанг”, деб жеркиб берди.

У сирқиллаб кетаётган чаккаларини кафти орасига олиб бир зум кўзларини ярим юмганча стол қиррасига тикилиб ўтирди. “Ҳар куни бир ғалва!”

Эшик ғийқиллаб очилди. Искандар Ваҳобович остонада турган дўмбоқ котибага “ҳа, тагин нима гап!” дегандек зардали қаради.

— Шаҳар телефонида сўрашяпти, — деди котиба хуркиброқ.

— Ким?

Котиба қуюқ бўялган киприкларини пирпиратди.

— Танишиман, дейди.

“Падарига лаънат танишларниям, нотанишларниям! Қайси бирининг иши тушса, дарров “таниш” бўлиб қолади”. У олчаранг телефон гўшагини шаҳд билан кўтарди.

— Ҳа!

Шу заҳотиёқ шанғиллаган овоз қулогини тешиб юборай деди.

— Искандармисан?

“Қанақа саводсиз бу! Бақиради, сансирайди!”

— Ким ўзи бу? — деди Искандар Ваҳобович қони қайнаб. Жавоб ўрнига яна савол эшитилди.

— Искандармисан?

— Ҳа. Ўзингиз кимсиз?

Гўшак яна шанғиллади:

— Холматман! Қўшнинг...

Искандар Ваҳобович беихтиёр қўшниларини бир-бир эслаб кўрди, Холмат деган қўшниси йўқ. Жинни бўлганми бу одамлар?!

— Қиладиган ишингиз бўлмаса, телефонни жойига қўйинг!

Шундай деб энди гўшакни улоқтирмоқчи эди, бояги овоз яна шанғиллади:

— Отинойимнинг аҳволи оғир!

Искандар Ваҳобович эсанкираб қолди. Ахир Отинойи... Ўзининг онаси-ку!

Бўлди-бўлди! Холмат ака уларнинг девор-дармиён қўшниси. Проводник.

— Нима бўлди?! — деди бирдан юрагига гулгула тушиб. — Ойимга нима бўлди?

— Аҳволи оғир.

— Шошманг, ҳозир “скорий” чақираман.

— “Скорий”ни нима қиласан? — Холмат ака тагин бақирди. — Ўзинг кел, тезроқ!

Телефон узилиб, “тут-тут-тут” деган қисқа товуш эшитила бошлади. Искандар Ваҳобович ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. Наҳотки, онаси...

У югуриб қабулхонага чиқди. Машинка чиқиллатаётган котибага буюрди:

— Диля! Тезроқ машина чақиринг! Подъездга!

...Оқ “Волга” гавжум кўчалардан шиддат билан учиб борар, Искандар Ваҳобович орқа ўриндикда ўтирганча

юраги гурсиллаб бир саволни хаёлан қайтарарди. “Наҳотки!”

Машина чорраҳаларда ҳадеб тўхтар, у хаёлига келган даҳшатли ўйни ҳайдашга, “тоблари қочгандир-да”, деб ўзини юпатишга уринар, аммо ўша заҳоти бояги шафқатсиз савол яна вужудини тешиб ўтар эди. “Наҳотки!”

Машина чойхўрлар чақчақлашиб ўтирган гузар олди-дан ўтаётганида у бир қадар таскин топгандек бўлди. “Хайрият, тинчлик экан”. У биледи. Худо кўрсатмасин, бирон кор-ҳол бўлса, чойхонада одам қолармиди? Аммо машина паст кўчага кириши биланоқ юраги музлаб кетди. Ана, ўша шифер томли пастак уй, ана икки туп тут, ранги унниқиб кетган тахта дарвоза. Дарвоза олдида беш-олти эркак тўдалашиб туришибди. Аллақандай аёл тут тагини супуряпти.

“Наҳотки!” Бу савол унинг миясига сўнгги бор чақмоқдай урилди-ю, мажолсиз оёқларини аранг судраб, машинадан тушди. Шу ондаёқ Холмат ака югуриб келиб, уни қучоқлади.

— Онамиздан айрилиб қолдик-ку, укам! — У Искандар Ваҳобовични бағрига босганча бирдан ўкраб йиғлаб юборди. — Айрилиб қолдик!

Искандар Ваҳобовичнинг кўз ўнги қоронғилашиб кетди. У карахт бўлиб қолган, Холмат аканинг елкаси муттасил силкинаётганини, мўйлови ўзининг юзига тегиб, ғашини келтираётганини сезиб турар, аммо бошқа нарсани идрок этолмас, хаёлида фақат бир фикр чарх урарди. “Ойим!” “Ойим!” У амаллаб Холмат аканинг қучоғидан чиқди-да, гандираклагудек бўлиб уй томон йўналди. Дарвоза олдида турган кишилар негадир унга тик қарамас, бири бошини хам қилиб турар, бири юзини ўтирганга ўхшарди. Бироқ ҳозир у бунга эътибор берадиган аҳволда эмасли.

Чайқалиб-чайқалиб ғиштин зиналардан чиқди-ю, салқин даҳлиздан ўтиб, уйга отилиб кирди. Қандайдир аёллар (Искандар қарамади) унга йўл бўшатишди.

Искандар ялтироқ қуббалари занглаб кетган сим каравотда ётган онасини кўрди. Устига оқ чойшаб ёпиб қўйил-

ган. Онаси қандайдир осойишта ётар, худди ухлаётганга ўхшарди. Искандар ҳозир “Ойи!” деб чақирса, уйғониб кетадигандек.

У шундай қилди. Каравот олдига, наमतга чўкканча илтижо қилди:

— Ойи! Ойи-и!

Йўқ, онаси кўзини очмади. Шунда у чойшабни очиб ташлади-ю, онасининг қўлини, йиллар заҳматидан бармоқлари қинғир-қийшиқ бўлиб кетган қўлини чангаллаб ўпди. Қизиқ, онасининг қўли муздек эди!

— Ойи! Ойижо-он! — деди ҳайқириб. Кейинги сўзлар бўғзидан йиғи аралаш отилиб чиқди. — Ойи-и!

У кўз ёшларидан ҳўл бўлиб кетган лаблари билан онасининг қўлларини ўпа бошлади. Кейин нима учундир икки қўллаб наमत тўшалган ерни муштлади.

— Нега? Ойи, айтинг, нега?

У ҳадеб ерни муштлар, аммо бу хитоб онасига қаратилганми, ўзигами, ақли етмас эди. У чўккалаган кўйи тағин онасининг қўлларига ёпишди. Муздек, дағал қўлни юзига босиб, ўкраб юборди.

...Бу қўллар унинг бошини силаган, кўп силаган. Кўнгли ўксиганида, бетоб бўлганида, илк бор мактабга борганида, мактабни олтин медаль билан битирганида... Ниҳоят... уйланганида... Бу қўллар унинг бошини кўп силаган. Ўзи-чи, ўзи онасининг бошини силаганми? Бирон марта, ақалли бирон марта силаганми?!

Юрагининг туб-тубидан отилиб чиққан бу савол аъзойи баданини ўртаб юборди.

— Ойи-и-и! — деди инграб.

Бу қўллар уни йўргаклаган, унга кўкрак тутган, шамоллаганида баданига қўй ёғи сурган. Бу қўллар сигир соққан, таппи қилган, кир ювган, овқат пиширган, нон ёпган...

Нон! Онасининг назарида нондан табаррук нарса йўқ эди. Қўни-қўшнилари нинг гўдак боласи йўлга кирса, оёғи орасидан кулча юмалатиб, бошқа болаларга обқочтирарди. Никоҳ тўйидан аввал икки ёшнинг пок турмушидан

нишона бўлсин деб нон ушатарди. Бостирмадаги тандирда кунора нон ёпарди. Зоғорами, арпа нонми, ишқилиб, нон-да! Тандир ёнида ўралашиб юрган Искандарга энг аввал пишган нонни юзига сув сепиб узиб берарди...

У ёш тўла кўзлари билан беихтиёр каравот устига, шифт томонга тикилди. Ана, ана, ўша нон! “Чийлампа” қилиб сувалган шифт остида, девордаги михга илиғлиқ турибди. Бир чети тишланган, ана, ўша тиш излари. Бу — дадаси тишлаган нон. Қип-қизил...

У онасининг нонни арта-арта жойига илиб қўйганини кўп кўрган. Михдан ҳадеб олиб қўйилавергани учун тешиги кенгайиб кетган. Аммо нон ҳамон турибди. Моғор босмаган, қип-қизил...

Бир маҳал у кимдир оҳиста туртганини идрок этиб, елкаси оша бурилиб қаради. Таниди: Баҳри хола. Кўк рўмол танғиб, кўк кўйлак кийиб олибди. Йиғлавериб, шишиб кетибди.

— Бандалик-да, болам, — деди у минғирлаб. — Оллонинг иродаси, жон болам! Ювғувчи келди... — Шундай деди-ю, ҳиқиллаб йиғлаганча кўк рўмолини юзига босди.

Искандар чиқиб кетиши кераклигини тушунди. Остонага борганида тўхтаб қолди. Онасига термилди. Онаси қуббалари занглаб кетган сим каравотда ётар, гўё ухлаётгандек, ҳозир ўрнидан туриб, уни бағрига босадигандек, икки кафти билан икки юзидан ушлаб, пешанасидан ўпадигандек эди. У доим шундай қиларди. Шу уйда, шу каравотда онаси уни бағрига босиб ухлатган. Эрталаб пешанасини силаб уйғотган.

...Эсида, ўшанда Искандар биринчи синфда ўқирди. Ўрик гуллаган кун эди. Мактабдан иситмалаб келди. Онаси минг зўрламасин, бир пиёла чой ичди-ю, худди мана шу каравотга чўзилди. Уйда хотинлар кўп эди. У иситма аралаш Баҳри холанинг димоғи билан минғирлаб айтаётган гапларини эшитиб ётарди.

“Энди, овсинмошша, худодан ҳам, бандасиданам қарзингиз қолмади. Уруш битди. Келганлар келди. Ўлганларни жони жаннатда бўлсин. Ёш умрингизни хазон қилманг.

Болагаям ота керак, ўргилай, Сизга оғиз солаётганлар таг-зоти кўрган одамлар...”

Искандар онасининг жавобини эшитмади. Ухлаб қолди-ми, ҳушидан кетдими, ўзи билмасди. Умуман, бу гапларнинг маъносини тушунмасди. Фақат эртасига онаси куйиб-ёниб айтган сўзлар қулоғига ўрнашиб қолди.

“Иккинчи унақа гапларни гапирманглар! Худонинг қаҳри келди. Боламга қизамиқ тошиб кетди. Дадаси омон бўлса келар, келмаса пешанамдан кўрдим. Ёлғиз эмасман, шукр, олдимда болам бор...”

— Искандаржон, жон болам, — Баҳри хола унинг елкасига қоқди. — Чиқа қолинг, қоқиндиқ.

Искандар (у энди Искандар Ваҳобович эмас, Искандар, оддий Искандар бўлиб қолганди, негаки, ўлим ҳамма-ни барабар қилиб қўяди) вазмин қадамлар билан салқин даҳлизга чиқди.

Пешайвон устундаги миҳларга онасининг бутун “бисоти” илиб қўйилибди: битта янги, иккита эски кўйлак, унниқиб кетган бахмал нимча, бир бурчи тешилган жун рўмол, ҳали тикилмаган бир кийимлик штапел, шол дастурхон...

Кавшандозда онасининг кавуши турибди. Қизиқ, бу кавушни Искандар уч йил илгари олиб берган эди. Нега яп-янги турибди?

Холмат аканинг хотини — Келинойи йиғидан қизарган кўзлари билан унга термилди. Искандар кавушга тикилиб турганини сезди шекилли, тушунтирди:

— Аяб юрардилар. Тўйга борсалар ёнбошларига — кўрпачанинг тагига беркитиб ўтирардилар. Искандарим оберган, деб мақтанардилар.

Искандар ҳамон кавушдан кўз узмасди. Келинойининг саволини дафъатан яхши эшитмади.

— Нима қилайлик, маставами, шўрвами?

Искандар ҳеч нимага тушунмади.

— Нима? — деди гарангсиб.

— Ҳали-замон уйни одам босади. Иссиқ овқат қилиш керак. — Келинойи куймаланиб тушунтирди. — Ўлик чиқ-

қан уйда қозон қайнатиб бўлмайди. Бизникида қиламиз. Сўрамасам ҳам бўларди-ку, сиз — ўзимизникисиз, укам.

Искандарни Келинойининг саволи эмас, ўзини ўртаётган муаммо қийнар эди.

— Нима бўлди? — деди инграб. — Ойим соппа-соғ эдилар-ку!

Келинойи ўпкаси тўлиб хўрсинди.

— Туппа-тузук эдилар, — деди бурнини тортиб. — Эрталаб ўйнаб-кулиб ўтирдилар. Ўлимликларини кўрсатдилар. Ҳазиллашдик. Мен айтдим: “Ўлимни ўйламанг. Ақининг тўйини... — Келинойи ҳиқиллаб қолди. — Ақиданинг тўйини ўзингиз бош бўлиб ўтказасиз”, дедим. Хўп, дедилар. Кейин бирдан, ғалати бўп кетяпман, дедилар. Каравотга ётқизган эдик...

Искандар кавшандозга ўтирганча бошини чангаллади. Бу қандай гап! Бу қандоқ адолатсизлик! Нимага? Туппа-тузук юрган онаси нимага тўсатдан...

Келинойи ҳамон ҳиқиллаган кўйи унинг бошига эгилди.

— Шўрва қила қоламиз.

Ажаб, шу топда таом ўтадимиз томоқдан! Дарвоқе, онаси шўрва пиширишга уста эди. Тўйда, маъракада хотинлар унинг овқатини мақташса қувониб кетарди. Айниқса, мохорани кўп қиларди. Бу таомни Искандар ҳам еган. Кўп еган. Онаси бева қолганидан кейин жамоат уни Отинойи қилди. У мактабда фаррош бўлиб ишлар, лекин уйда ҳам тинчи йўқ эди. “Келин тушди”га қовурма чучвара пишириш борми, “тўкқиз-тўкқиз”га қатлама қилиш борми, никоҳ тўйида “тортишмачоқ” бўладими, куёв-келиннинг бошидан сочқи сочишми, келин саломда қуда-қудағайларга салом беришми — ҳаммаси онасининг зиммасида эди. У тўйдан албатта тугунча олиб келар, тугунчада нон, монпаси, қовурма чучвара, кейин... албатта мохора бўларди. Баъзан ярим кечалари эшик тақиллаб қолар, Искандар онасининг дик этиб ўрнидан туриб кетганидан уйғонар, зум ўтмай онаси қайтиб кирарди. “Жон болам, Исмат чўлоқ омонатини топширибди, бормасам бўлмайди, сен

қўрқмайсан-а, катта йигитсан-ку”, деб пешанасидан ўпиб чиқиб кетар, шу кетганча эртасига пешинда қайтиб келар, ўзича қуръон ўқир: “Жойи жаннатда бўлсин”, деб юзига фотиҳа тортар эди.

...У онаси ётган уйга оқсоқланиб кириб кетаётган паранжили кампирни кўрди-ю, гарангсиб ҳовлига тушди. Димоғига райҳон ҳиди кирди. Негадир онасининг иси келгандек бўлди.

Келинойи ҳовлидаги райҳонлардан шоша-пиша юлганча уйга кириб кетди. Искандарнинг хаёлига ярқ этиб бир фикр урилди: “Гуляга айтиш керак. Хабари йўқ-ку ҳали”.

У энди эшик томон йўналган эди, хотинига кўзи тушди. Гуля, кўлида оқ сумкача, худди тўйга келгандек ясашиб олган, водолазка кийган, қулоғида бриллиант зирак ялтираб турарди. “Қаёқдан эшитибди бу”, деган хаёлга борди-ю, унинг орқасидан сумка кўтариб келаётган ҳайдовчиси Шавкатни кўриб, ҳаммасини тушунди: “Шавкат хабар қилган”.

— Искандар ака! — Гуля унинг елкасига бошини қўйиб қучоқлади. — Бечора ойм! — У бир зум шу алфозда турди-да, негадир тескари қараб кафти билан юзини чангаллади. Шоша-пиша оқ сумкачасидан рўмолча олиб кўзига босди.

“Сен айбдорсан! — деб ўйлади Искандар вужуди титраб. — Ҳаммасига сен — қанжиқ айбдорсан!” У хотинидан шарт юзини ўтирди-да, бурчакда, ўрик остида турган сўрига бориб ўтирди.

Шу ондаёқ шафқатсиз бир савол аъзои-баданини сирқиратиб юборди. “Ўзинг-чи, ўзинг!”

Унинг уйланиши қизиқ бўлди. Қурилиш факультетида Искандар Ваҳобовнинг олдига тушадиган талаба йўқ эди. Аълочи, жамоатчи... Тўртинчи курсда ўқиётганида “Тураржой қурилишини маҳаллий шароитга мослаш” деган мавзуда маъруза қилди. У шу қадар дадил фикрларни ўртага ташладики, муҳокама жанжалга айланиб кетди. Бировлар уни модернист деди, бошқалар донишмандга чиқарди. Шунда кафедра мудири, Фанлар академиясининг мухбир

аъзоси, профессор Зариф Ҳодиевич уни ҳимоя қилди. “Ёш дўстимиз Искандар Ваҳобовичдан келгусида етук олим чиқади”, деди комил ишонч билан. Ростдан ҳам шундай бўлди. Зариф Ҳодиевич уни ўз тарбиясига олди. Искандар аспирантурада қолди. Биринчи бор домланинг қизи — жинси шим кийиб юрадиган Гуляни кўрганида эътибор бермади. Тўғрироғи, эътибор бермасликка ҳаракат қилди. Кимсан, академикнинг қизи қаёқда-ю, маҳалла отининг ўғли қаёқда! У шундай деб ўйлар, лекин домла билан олча соясида ўтириб суҳбатлашаётганида ичкарида роял чалаётган, баъзан хиёл бўғиқ, аммо юракни ўртовчи овозда қўшиқ айтаётган Гуландом — Гуляга кўнгли талпинаётганини сезиб турарди. Гуля консерваторияда ўқир, замонавий, ўктам қиз эди. Хуллас, Гулянинг ўзи унга кўнглини ёрди.

Тўй ресторанда ўтди. Келиннинг дугоналари паст кўчадаги кулбага келишганида Искандарнинг етти номуси ерга букилди. Назарида, Отинойи келинининг бошидан сочган сочқилар ҳам, пиширган мохораси ҳам ўта бачкана, ўта ғариб кўринар эди. Бунни қарангки, Зариф Ҳодиевич мард одам экан! Худди шу ҳовлида, худди шу сўрида ўтириб (Отинойи катта охурдан ем еган қудаларидан уялиб, ресторанга бормаган, аммо уйда чиройли дастурхон тузаб қўйган эди) қизига насиҳат қилди:

“Искандарни ўзинг танладингми, энди билиб қўй, шу оиланинг жирини жирлайсан. Она бечора бир кўзлаб ўғил ўстирибди. Менинг ҳам бир болам иккита бўлди, Отинойининг ҳам”.

Отинойи бу гапдан боши осмонга етди. Тоғдек суянчиқ топганига қувониб, қудасининг елкасига бош қўйиб йиғлаб юборди.

Ярим йилча яхши туришди. Отинойи келини уйғонмасидан аввал печкага кўмир қалаб қўяр, атайлабдан тандирда нон ёпар, кечқурун эр-хотин ишдан қайтишига овқат тайёр турар эди... Бошқа пайтларда у тўйгами, маъракагами чиқиб кетар, алла-паллада бир лаган совиган ош, бир коса мохора, бир чеккаси ушатишган қатлама олиб

келиб, ўртага қўяр, тантана билан эълон қилар эди: “Олинглар, болажонларим! Сизларниям тўйга етказсин!” Кейин бир кийимлик читми, сатинми келинига узатарди: “Обқўйинг, келинпошша, Худо хоҳласа, ўғил тўйи қилсангиз керак бўлади!”

Гуля қайнарасининг олдида бир нима дея олмас, кечаси Искандарни эговларди: “Онангиз тиланчиликни бас қилсин! Менга биров тишлаган қатламалар, биров садақа қилган латталар керакмас”.

Катта жанжал арзимаган нарсадан бошланди. Бир куни Искандар ишдан келса, хотини диванда мук тушиб йиғлаб ётибди.

Искандар унинг елкасидан оҳиста тутган эди, Гуля диван суянчиғини муштлади, ёшдан туши эриб кетган кўзида ғазаб чақнади:

“Йўқолинг! — деди йиғлаб. — Тиланчи онангиз билан, қўшмозор бўлинг! Гидамим! Гидамимни нима қилди? Белгийский гилам эди! Ирим-сиримларинг бошингда қолгурлар!”

Искандар эсанкираб қолди. Девордаги ипак гиламга қаради. Йўқ, ҳаммаси жойида. Кейин, ерга тўшалган гиламни синчиклаб текшира бошлади. Қараса, Гулянинг гапирост. Гидамнинг бир бурчаги тешилиб қолибди. Тангадек тешик. Искандар гўё шу билан тешик бекилиб қоладиган-цек бармоғини тиқиб кўрди. Юраги сиқилиб уф тортди. Бошини кўтарса, тепасида онаси турибди. Отинойи, “бу ёққа кел”, дегандек уни имлади. Искандар ҳамон диванда юзтубан ётган хотинига ўғринча қараб қўйди-да, онасига эргашди.

“Айб менда, — деди онаси шивирлаб. — Кеча тунда бир уй хотин Гуландомни мақтади. Келинимга кўз тегмасин, деб исириқ тутатгандим. Хокандоз ўлгурдан чўғ тушганини билмай қолибман. — У бир зум ўйланиб турди-да, тушунтирди: — Хотинингни кўнглини ол. Хапа бўлмасин. Жа бўлмаса, пенсиямдан йиғиб-йиғиб олиб берарман!”

На иложки, бу билан жанжал тутамади. Гуля масалани кўндаланг қўйди: “Ё мени денг, ё тиланчи онангизни!”

Кетаман! Дадамникига кетаман! Онам мени кўмирнинг сассигини ҳидласин, деб туққан эмас”.

Охири эр-хотин бошлашиб Зариф Ҳодиевичнинг олди-га боришди. Маслаҳат сўрашган эди, қайнатаси Искандарни жеркиб берди: “Қанақа эркаксиз ўзи! Бир йил турмасдан онангизни ташлаб қочишни мўлжаллаб қолдингизми? Хотин деганни қаттиқ ушлаш керак-да, бундоқ!”

Дадасининг гапи Гулянинг жон-жонидан ўтиб кетди. “Уйингизга сизмасам, ижарага квартира оламан”, деб йиғлади. Қизиқ, шунда яна Отинойининг ўзи ёрдамга келди. “Болаларимга ёрдам беринг, жой олишсин. Гуландомим катта охурдан ем еган, менинг чалдеворимда турса уят бўлади”, деб қудасига ялинди.

Шундоқ бўлди. Зариф Ҳодиевичнинг кўмагида шаҳар марказидан уй олишди. Эр-хотин, “юринг биз билан”, деб Отинойини ҳол-жонига қўйишмади. Аммо Отинойи кўнмади. “Қорада кўрсам қорним тўқ, ўзларингдан кўпайинглар. Мен чолимнинг чироғини ўчириб кетмайман”.

Тўғри, Искандар онасини қаровсиз қолдирмади. Лойсувоқ том устига старापил ўрнатиб, шифер ёптирди. Уй “замонавийроқ” бўлди. Кейин... кейин газ киргизиб берди. Тўғри, табиий эмас, баллонли... Отинойи уларнинг “дом”ига борса кўп ўтиролмас, маҳалладаги бирон тўйними, маъраканими баҳона қилиб, тезгина тура қоларди.

Аввалига эр-хотин бу ҳовлига бот-бот келиб туришди. Кейин Искандарнинг ишлари кўпайиб кетди. Искандар энди кимсан Искандар Ваҳобовичга айланди, фан кандидати, трест бошқарувчиси... Ажаб, унинг иши кўпайгандан-кўпайиб борар, бироқ ҳаммасига улгурар эди. Фақат бир нарсага — онасини кўришга вақт тополмасди. Бунга бир чеккаси Гуля ҳам сабабчи эди. Эр-хотиннинг умри ўтиб борарди. Фарзандлари йўқлиги аввалига билинмаса ҳам бора-бора Гуля серзарда бўлиб қолди. Бир куни эрига пичинг қилди: “Ойингиз сизга янги хотин излаб юрганмиш. Эшикма-эшик тентираб ўрганиб қолган-да! Топса-топадиям!”

Искандар ўшанда хотинини биринчи марта сансиради. “Уят борми санда”, деди ғазабдан титраб. Онаси ҳар доим бир гапни қайтарарди: “Хотинингни хафа қилма, болам. Умид билан бир ёстиққа бош қўйган”. Гуля ҳар эҳгимолга қарши “профилактика” учун шундай деганини билиб, Искандар баттар ғазабланди: “Уят борми санда?” Гуля кинояли кулди: “Уят нима қилади менда, ҳаммасини йиғиштириб сизга берган”.

“Мана энди ҳаммаси тамом бўлди. Ҳаммаси”. Искандар ҳовлида одамлар куймаланиб юрганини пайқар, аммо ҳеч нимани кўрмас эди.

Чеккиси келди. Шимининг чўнтагига қўл суқса, сигарет йўқ. Ҳали ишхонада стол устида қолиб кетаверибди. У маъносиз нигоҳини рўпарасидаги бостирмага тикди. Лойсувоқ том юпқалашиб қолибди. Каталакдек деразанинг бир кўзи синган, ойналари хиралашиб кетган.

Ажаб, охирги марта қачон келувди бу ҳовлига? Ҳа, байрам арафасида, еттинчи мартда келган эди. Тушлик танаффусидан фойдаланиб, бирров келдию кетди. Одатдагидек шошиб турарди. Кейин, Гуля меҳмон келади деб қўйган... Онасини тўртта чой, совун билан қутлади. Машина кутиб турганини баҳона қилиб туфлисини ҳам ечмади. Онаси шошиб қолди. Ялпиз сомса қилган экан. Мажбур қилиб шундан биттасини едирди. Искандар машинага ўтирганда ҳарсиллаб югуриб чиқди. Рўмоли қийшайиб елкасига тушиб кетган. Кўлида эски газетага ўроғлик бир нима. “Ма, — деди машинанинг қия очиқ эшигидан уза-тиб. — Гуландомниям оғзи тегсин”. Искандар газета ости-дан иссиғи сезилиб турган сомсаларни машинанинг орқа ойнаси тагига ташлаб, эшикни ёпди... Ўшанда онасини охирги марта кўраётганини билса эди! Бугун нечанчи ўзи? Ўн иккинчи июль. Бундан чиқди уч ойдан ошибди. Уч ой! Наҳотки, шунча вақт ичида бир соат вақт тополмади? Топарди, хоҳласа, албатта, топарди.

У аллаким ўзининг отини айтиб чақираётганини ид-рок этиб, бошини кўтарди. Қараса, жинси шим кийган талабанамо йигит елкасида картон кути кўтариб турибди.

Искандар уни танимади. Талмовсираб қараган эди, йигит сўради:

— Қаёққа қўяй?

Искандар ҳеч нимага тушунмади. Юки оғирроқ бўлса керак, йигит қутини қўшқўллаб чираниб елкасидан олди-да, сўри бурчагига — сояга қўйди. Искандарнинг кўзи қутига ёпиштирилган конфет этикеткасига тушди. Зум ўтмай бояги йигит тагин бир қути кўтариб келди. Униям сўри устига, бояги қутининг ёнига қўйди.

— Майиз, — деди секин.

Шундагина Искандарнинг хаёлига келди: “Пулини бериш керак”.

— Шошманг, — деди чўнтагини кавлаб. — Неча пул бўлади?

Йигит тўхтаб қолди. Ҳайрон бўлиб унга тикилди.

— Неча сўм? — деди Искандар овози хириллаб.

Йигит негадир ерга қаради.

— Отинойим... — Шундай деди-ю, у ёғини гапирмади. Кўзига шу қадар маъноли тикилиб қарадики, Искандар беихтиёр пулни қайтиб киссасига солди. Йигит оҳиста бурилди-да, индамай кетаверди. Қизиқ, нима демоқчи бўлди у? “Отинойим менинг ҳам онам эди, сен пасткаш ҳамма нарсани пулга чақасанми?” дедими? Ким ўзи бу йигит? Нимага Искандар уни танимайди? Умуман, ўзидан бошқа — Искандар Ваҳобовичдан бошқа кимни танийди?

Бир маҳал у кавшандозда Келинойи имлаб чақираётганини кўрди. Паранжили ювғувчи оқсоқланиб зинадан тушиб келарди. Келинойи ёшдан қизарган кўзларини Искандарга тикди.

— Отинойимнинг зиракларини ювғувчига бердик, — деди секин. — Ўзлари васият қилгандилар.

“Ювғувчи”, “васият...” Бу сўзлар Искандарга хунук, совуқ эшитилар, гўё бу гаплар ҳаммаси ёлғондек, тушида бўлаётгандек эди. Ҳозир уйғониб кетади-ю, енгил тортади.

— Мана... Олиб қўйинг...

Искандар меровсираб Келинойининг қўлига қаради. Икки лўппи чой. “Индийский”.

— Иккитасини ювғувчига бердик. Рози бўлинг. — Келинойи титраётган лабини тишлади. — Тўртта эди. Саккизинчи мартда олиб келган экансиз. Отинойим... Отинойим... — Келинойи энтикиб қолди. — Баркаш орқасига беркитиб қўйган эдилар. Биров келса, Искандар обкелган чойдан дамланг, дутор чалиб турган чойдан, дердилар. Мен бошқа чой дамлардим. Бунисини Отинойим ҳар қуни ҳидлаб-ҳидлаб баркаш орқасига бекитиб қўярдилар.

Искандар боши ғувиллаб бораётганини, ҳозир йиқилиб кетишини ҳис этиб турарди. Келинойи “дутор чалиб турган” ҳинд чойини пешайвон тахтасига қўйди. Бурни-ни торта-торта йиғлаганча қўйлагининг ёқасидан қўйнига қўл суқиб, эски газета қоғозига ўроғлик алланима чиқарди.

— Олиб қўйинг, — деди қоғозни узатиб. — Ўлимлигим деб, ёстиқларининг орасига тиқиб қўйган эдилар. Сиз ташлаб кетган экансиз. Ювғувчининг ҳақини бердик. Буниси — қолгани. Санаб олинг. — У газета қатини очиб, майда-йирик аралаш пулларни Искандарга узатди.

Қачон, қачон шунча пул берганди у онасига! Бу қандоқ бедодлик! Шу кунидан кўра онаси эмас, ўзи ўлгани яхши эмасмиди!!! Онаси бир сўмлаб йиққан пенсия пулини ҳам Искандарим берди деган. Шу гапга ўзиям ишонган, бошқаларниям ишонтирган. Қани энди кўкрагини шундоқ йиртса-ю, юрагини суғуриб олиб ерга улоқтирса!

Ич-ичидан отилиб келган бўғиқ йиғидан титраб, пулни ташлаб юборди. Бир даста пул паришон пирпираб кавшандозга тушди.

...Искандар ҳовлига, ундан йўлакка отилди. Узун атлас лозим кийган қандайдир келинчак тор йўлакка “шакароб” қилиб сув сепар, сачратмаслик учун қўлидаги пақирни борган сайин пастроққа эгар эди. Очиқ дарвозадан забардаст йигит кириб келди. Искандар унинг афтини кўрмади. Йигит майкачан елкасига йўл-йўл дастурхон ташлаб олган, елкаси аралаш гарданига ортилган бир қоп ун залвари остида икки букилиб келарди. Искандар бир томонга, сув сепаетган келинчак бир томонга четлаб йўл

беришди. Йигит яланг оёқларини гурс-гурс босганча Искандарнинг олдидан ўтиб, ҳовлига кириб келди.

Искандар дарвозадан чиқди-ю, тўхтаб қолди. Эшик олдида тумонат одам тўпланган, тор кўчага машина сифмай кетганди. Қизиқ, қаёқдан келди шунча машина! “Ишхонадан бўлса керак”, деган ўй хаёлидан лип этиб ўтди. Аммо ўша ондаёқ булар бошқа машиналар эканини, ишхонадан фақат ўзининг машинаси бир чеккада турганини пайқади.

Нарироқда юк машинаси турибди. Машина устида икки ўспирин туриб олиб, йиғма столларни, харракларни узатиб беряпти. Пастда эса тўрт йигит столларни пайдар-пай туширишиб, бир чеккага олиб қўйишяпти.

Искандар тут панасида турган тобутни кўриб, кўнгли бузилиб кетди. Тобутдан берироқда, ҳозиргина машинадан туширилган харракларда салла ўраган, ятак кийган чоллар ўтиришибди.

— Бандалик-да, укам!

Искандар ёнида турган маҳалла оқсоқоли Шокир акага маъносиз қараб қўйди.

— Ҳамманинг бошида бор, — оқсоқол хўрсинди. — Онамиз бошқача эдилар-да, жаннати хотин эдилар.

Кейин оқсоқолнинг похол шляпа кийган “зами” Искандарнинг қўлини қисди.

— Неча ёшда эдилар? — деди секин.

“Бунинг нима аҳамияти бор?! — Искандар шуни ўйлади-ю, дафъатан хаёлига бошқа фикр келди. — Дарвоқе, неча ёшда эди онаси? Ҳа, ўн саккизинчи йил эди. Ўзи қирқ иккинчи йилда туғилган бўлса, демак, онаси йигирма тўрт ёшда бева қолган экан”.

Ўзини қучоқлаган тўнли кишини Искандар дафъатан таний олмади. Кейин билди: қайнатаси. Зариф Ҳодиевич унинг пешанасидан оҳиста ўпди.

— Бардам бўлинг, ўғлим, — деди секин. — Ота-она ўлмоғи мерос...

Кейин кимдир елкасига туртди. Қараса, Холмат ака.

— Бу ёққа юр, — деди-ю, уни йўлакка бошлаб кирди.

Девор тагидаги курсида ётган тўнни кийгизди, белига белбоғ ўради. Қати бузилмаган дўппи узатди, — кийиб ол!

Дўппи кичкина экан. Искандар кафти билан босиб-босиб ташқарига йўналаркан, Холмат ака яна пичирлади:

— Лайлактепага олиб борамиз-да, а! Ўзлари айтган эканлар.

Искандар юк машинаси фақат стол-стулни олиб келишга мўлжалланмаганини тушунди. Лайлактепа олис, тўрт чақирим келади. Оёғи остида ўралашаётган ўн-ўн икки яшар болакайлар ҳам тўн кийиб, белини боғлаб олганига аввал ҳайрон қолди-ю, кейин тушунгандай бўлди. Эҳтимол, Холмат аканинг болаларидир, эҳтимол, қўшни болалардир...

...Олд томонига паранжи, орқасига мурсак ёпилган тобутни олиб чиқишганида ҳаммаёқ дилни ўртовчи фарёдга тўлиб кетди. Келинойи, Баҳри хола, Муаттар хола, аллақандай қизлар, келинлар чуввос солиб тобут кетидан югуришди.

— Вой, онам!

— Рўшнолик кўрмаган, онам!

Тўн кийиб, белбоғ боғлаган болакайлар кўзидан дув-дув ёш оқиб: “Бувижоним, бувижоним!” деб чирқаришар эди. Холмат аканинг мўйлови ҳўл бўлиб кетган, нуқул титрарди.

— Ҳаммамизнинг онамиз эдингиз-а!

Йўқ, Искандар ўйлагандек тобутни машинага ортишмади. Елкада кўтарганча йўлга тушишди. Искандар тобут бандидан ушлаб олти-етти қадам юрган эди, уни сиқиб чиқаришди. У тобут бандига ҳадеб қўл чўзар, аммо навбат тегмас эди. Таниш-нотаниш одамлар гоҳ олдинга, гоҳ орқага ўтиб талашиб-тортишиб тобутга ёпишар, ҳар ким иложи борица кўпроқ кўтаришга, елкасини узоқроқ тутиб беришга ҳаракат қилар эди.

Бекатга чиқишганда троллейбус келиб қолди. Тўхташи билан дув этиб ўттизтача эркак тушдию тобутга ёпишди.

— Ким? — деб сўради зиёлинамо кўзойнакли йигит Искандарнинг ёнида кўз ёшини тўнининг енгига артиб-артиб кетаётган Холмат акадан.

— Отинойим!

— Ие! — кўзойнакли йигит ранги ўчганча тобутга қайтадан тирмашди.

Энди катта кўча одамга тўлиб кетган, орқада троллейбус тўхтаб қолган, рўпарадан келаётган енгил машиналар чеккага чиқиб тўхтар, ҳайдовчи ҳам, йўловчилар ҳам шу томонга югуришар эди.

— Ким?

— Отинойим!

— Ие!

Кўчада ҳаракат бутунлай тўхтаб қолди. Бурилишга етганларида Искандар беихтиёр орқасига қаради. Одамлар оқими икки бекат орасига чўзилиб, бутун кўчани тўлдириб келар, тобут уларнинг елкасида осойишта тебраниб борар, оқимга эса янгидан-янги одамлар келиб қўшилар, қўшилар, қўшилар эди...

ЯНГА

Акмал қўнғироқ тугмасини босиши билан ичкаридан овоз эшитилди:

— Ана, Акмалхон келдилар.

“Келинойим”, деб ўйлади у янгасининг овозидан таниб.

Янгаси негадир унинг номига “хон” кўшиб гапирарди.

Акмал янгасининг келганидан қувонди. Ҳар сафар уни кўрса онасини кўргандек бўларди.

Эшикни янгасининг ўзи очди. Акмалнинг елкасидан қучоқлаб кўришди. У яшил жемпер кийган, штапел дурра ўраб олган, қорача, озғин юзида иймаланувчан табасум бор эди. Акмал унинг қўлидаги оддий хўжалик сумкасини кўриб, кетишга ҳозирланаётганини пайқали.

— Нега отланиб олдингиз? — деди астойдил ранжиб.

— Болалар ёлғиз, — деди янгаси туфлисини кияркан. — Қоронғи тушмасдан бора қолай.

— Акам бор-ку, — деди Акмал ҳамон унинг кетишини хоҳламай.

Янгаси яна ийманган қиёфада жилмайди:

— Чойхонага чиқадилар, биласиз-ку.

Ёнбош томондаги ошхонадан парча гулли халат кийган, олдига клеёнка фартук тутган Клара чиқди.

— Овқатга туринг десам, кўнмаяптилар, — деди у гоҳ эрига, гоҳ овсинига қараб.

— Майли, ўзинглар боринглар, — янгаси эшиктутқичидан оҳиста тутиб, ташқарига чиқди.

Акмал уни зинадан кузатиб қайтиб кирганида ошхонада жиз-биз эшитилар, уйни пиёздоғ ҳиди тутиб кетган эди.

— Келинойим қачон келувди? — сўради у гўшт қовураётган хотинидан.

Клара ачишган кўзини кафтининг орқаси билан артиб, унга юзланди.

— Яқинда.

— Бирон юмуши бор эканми?

— Нима юмуши бўларди, пул сўрайди-да...

Акмал хотинининг овозидаги пичингни пайқаб, кўнгли ранжиди.

— Неча марта пул сўради сиздан? — деди зарда билан.

Клара капгирни тарақлатиб столга ташлади.

— Сўрамаса, энди сўрайди. Бир марта берсангиз, келаверади. Нима, бизнинг пул заводимиз борми?!

Клара оиласида ёлғиз қизлиги учунми, келин бўлиб тушгандаёқ овсинини хуш кўрмаган эди. Секция олиб бу ёққа кўчиб келишгунча анча майда-чуйда гаплар ўтган, уларнинг кўпига хотини сабабчи бўлганини Акмал биларди, аммо индамаган эди. Ҳозир гаши келди.

— Бизнинг пулимизга зор қақшаб қолган жойи йўқдир, — деди овози бўғилиб. — Бир нарсага керак бўлиб қолгандирки, сўрагандир.

— Нега зориқади?! Эри ишлайди, ўзи ишлайди. Режаси билан ишлатсин! — Клара гап тамом, дегандек, индамай бурилиб қозонини кавлашга тушди.

Акмал хотинининг халат остидан тирсиллаб турган бўлиқ елкаларига, капгирни чаққон айлантираётган тил-

ла узукли қўлига бирпас қараб турди-да, бурилиб, хонага кириб кетди. Ҳали уйга кирганида янгаси нимагадир ийманиб жилмайиб турганини, нима учун шошилиб кетиб қолганини энди тушунди. Хотинининг мих қоққандек қарсиллатиб муомала қилишидан, ўзи бўлса жиловини шунчалик бериб қўйганидан ғаш келди. “Бўйинини эгиб пул сўраб келиш осонми? Қиш келяпти. Болалардан биронтасига қишлик кийим олмоқчидир. Топгани етишмаётгандир. Бунинг устига акамнинг ичиши бор...” У диванга чалқанча ётганча шуларни ўйлар, ўйлаган сайин кўнгли ғаш бўлар эди.

Ўртадаги эшик очилди. Акмал хотини ўзига қараб турганини пайқаб, индамай ётаверди.

— Яна қанча ётасиз? — деди Клара тағин ўша ўйиб олувчи оҳангда. — Лолани ким олиб келади?

— Билмайман, — деди Акмал каравот тепасига илинган арабий гилам гулларини томоша қилган бўлиб. — Боғчага ҳар куни мен боришим шарт эмас.

— Бўлмаса, овқат қилинг!

Акмал гилам томонга бутунлай ўгирилиб олди.

— Масалан, мен овқат емайман, — деди совуққонлик билан.

— Қаранг-а, мен сизнинг тўйиб келишингизни билмабман. — Клара эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди. Зум ўтмай ташқи эшикнинг калити шиқирлади.

Акмал ўша алфозда ётганича хотинини ҳам, қизини ҳам эмас, негадир янгасини ўйларди.

Адҳам акаси уйланганда Акмал учинчи курсга ўтган эди. Механика-математика факультетида фанлар оғир бўлгани учунми, ё ўзининг қобилияти сустроқмиди, хуллас, у стипендияга илинмади. Онаси йигирма беш йил ишлаб, пенсияга чиққан, унинг нафақаси Акмалнинг жонига ора кириб турарди.

Янгаси келин бўлиб тушганида ҳам қоп-қора, озғин қиз эди. Акмал ўзидан нари борса икки ёш катга бу қизга аввалига унчалик кўниколмайд юрди. Негадир ундан ўзини олиб қочар, янгаси пайпоғиними, майкасиними юваёт-

ганини кўриб қолса, ийманар, онасига “ўзингиз ювмаб-сиз-да”, дерди. Аммо онасининг кун сайин нари кетаётганини, оёқ-қўллари шишиб, ётиб қолганини Акмал биларди. У ҳар куни ўқишга кетаётганида онаси ётган хонага кириб, ундан аҳвол сўраб ўтарди. Шунақа пайтларда ҳар доим онасининг тепасида янгаси ўтирганини кўрарди.

Худди шунақа эрта куз кунларидан бирида у ўқишдан қайтганида, эшик тагида тўпланиб турган одамларни кўриб ҳаммасига тушунди. У қачондир шу ҳодиса рўй бериши муқаррар эканини биларди. Аммо назарида бу нарса ҳеч кутилмаганда рўй бергандек, аллақандай адолатсизлик бўлгандек туюлди. У бир ҳовли хотинлар орасидан ўтиб, онаси ётган хонага отилиб кирди. Қизиқ, ўшанда у йиғламади. Йиғлай олмади. Фақат тонгсаҳарда ўқишга кетаётганида онасининг қилган дуосини эслади. “Тупроқ олсанг, олтин бўлсин, болам. Умринг узоқ бўлсин...”

Ўша кундан бошлаб Акмал энг катта таянчи йўқолганини тушунди. Энди унинг ҳаёти чалкашиб кетгандек ал-ланима ўзгариши керакдек туйиларди. Ўқишдан кўнгли совий бошлади. Стипендия олмаса, кап-катта йигит бировга тирик товон бўлиб ўтирса...

Уйдаги ҳаёт ўша-ўша давом этарди. Худди онаси бор вақтдагидай ҳар куни каравотининг бошидаги стул суянчиғида дазмолланган шим, оппоқ рўмолча, ёқаси қордек тоза кўйлак, чўнтагида ҳар куни тушликка лойиқ пул...

Акмал буларнинг ҳаммасини янгаси қилаётганини биларди. Акасининг топгани ўзидан ортмайди. Янгаси қурилишда ишлайди. Ўз эрининг ташвиши етмаганда, тонгсаҳарлаб туради. Акмалнинг кир-чирига қарайди.

Янгаси оғироёқ бўлганидан кейин таътилга чиқди. Ҳамон Акмалнинг ёнидан пул аримасди. Лекин ўзи энди ортиқ бу аҳволда юриш мумкин эмаслигини тушунди. Ўқишдан бутунлай айнади. Бир куни акасига қатъий қарорини айтди:

— Мен заводга ишга кираман.

Акаси тайинли бир гап айтмаса ҳам, Акмал унинг қарши эмаслигини билди. Эртасига у кеч уйғонди. Ўша

қиш тонги асло эсидан чиқмайди. Акмал уйғонганида чўян печкада ўт гувиллаб ёнар, янгаси печка олдида чўнқайиб ўтирганча хаёлга толган, гўё ухлаб қолганга ўхшарди. Акмал печка ғирасидан тушаётган ёғдуда янгасининг доғ босган юзини кўриб, янаям озиб кетганини, чехраси ғамгин эканини сизди.

Каравот ғирчиллаганини эшитиб, янгаси ярқ этиб унга қаради. Аммо ўрнидан жилмади.

— Акмалхон, мен эшитдим, — деди у паст товушда. Кейин бир зум жим қолди-да, уф тортди: — Майли, бизни ўйламай кўя қолинг. Ойимнинг арвоҳини чирқиллатгани кўрқмайсизми? Ойим сизни менга топшириб кетганлар. Тушундингизми?

Акмал янгасига қаради-ю, кўзларида ёш айланаётганини, бу гапларни юракдан эзилиб айтаётганини сизди. Сизди-ю, ўзининг ҳам юраги орзиқиб кетди. Шу тобда янгасининг кўксига бош қўйгиси, доғ босган юзларини силлагиси, нимадир деб узр сўрагиси келди.

Ўшанда у мана шу янгаси ўз онасидай азиз бир одам эканини ҳис қилди. Мана, у ўқишни ҳам битирли. Болачақалик бўлиб, янгасидан кўпда хабар ҳам ололмайдиган бўлиб қолди...

Эшик калити шиқирлаганини эшитиб, Акмал қадлини ростлади. Йўлакда Кларанинг товуши эшитилди:

— Телевизор кўрасанми, Лола? Ҳозир мултик бўлади.

— Йўқ, дадамга бораман...

Эшик очилиб, жамалак сочига оппоқ лента тақиб олган Лола чопқиллаб кирди-да, Акмални қучоқлади. Ўша томондан яна Кларанинг овози келди:

— Қўй, Лола, дадангга тегма, чақиб оласан.

Акмал қизини етаклаб йўлакка чиқди.

— Келинойим неча сўм сўради?

Ошхонага кириб кетаётган Клара, ҳалиям ўша гапми дегандек, бурилиб қаради.

— Нимайди?

Акмал индамай ётоққа кирди-да, Кларанинг пардоз қутисини очди. Уларнинг пули одатда шу қутида турарди.

Кутидан пул олаётганида ошхона томондан тагин Клара-нинг овози эшитилди:

— У пулга тегманг. Лолага шуба олишим керак.

Акмал индамай йўлакка чиқди. Туфлисининг боғичини боғлаётганида тепасига хотини келганини кўриб, қаддини ростлади. Клара-нинг ранги ўчиб кетган, нафис бўёқ юргизилган бежирим лаблари пирпираб турарди.

— Уларнинг боласи бола бўлганида меники бола эмасми? — деди у овози титраб. — Нега боламнинг насибасини қиясиз, ё ўтқазиб қўйгани борми?

— Овозингни ўчирасанми, йўқми?! — деди Акмал бақириб.

Клара ҳайрон бўлганидан эрига тикилиб қотиб қолди. Улар лабораторияда бирга ишлашар, севишиб турмуш қуришган, тўрт йилдан буён бирон марта эри унга сан демаган, бақирмаган эди.

— Обора қолинг, — деди Клара йиғламсираб. — Бор-йўғингизни обориб бера қолинг, ўша гадойваччаларга!

Акмал яна бир дам турса катта жанжал чиқишини билиб, эшикни қарс этиб ёпиб, чиқиб кетди.

...Акмал шаҳар чеккасидаги ҳовлиларининг темир дарвозасини тақиллатганда вақт алламаҳал бўлиб қолган, сутдай тўлин ой пастак уй рўпарасидаги олчаларнинг сарғая бошлаган япроқларини аллалар, майин шабада эсиб турарди.

Эшикни нимча кийиб олган янгаси очди.

— Тинчликми, Акмалхон? — деди хавотирли оҳангда. Чамаси, Акмалнинг важоҳатидан жаҳли чиқиб турганини пайқаган бўлса керак.

— Ўзим, — Акмал ичкари кириб, гапни атайлаб бошқа ёққа бурди. — Акамлар келдиларми?

— Э, ҳали келмайдилар. Болаларни энди ухлатувдим. Юринг.

— Сўрида ўтира қолайлик, — деди Акмал олма тагидаги темир панжарали сўрига имо қилиб.

Янгаси уйдан дарров кўрпача олиб чиқди. Акмал чиннидай қилиб супурилган ҳовлидан юриб бораркан, димо-

ғига гуп этиб райҳон иси урилди. Бу ҳид унга алланечук қадрдон, аллаловчи туйғуларни эслатди. Онаси ҳар йили райҳон экар, “райҳон файзли бўлади, болам”, деб қайта-қайта такрорлар эди. Чиндан ҳам мана шу ҳид бутун ҳовлига қандайдир осойишталик бахш этгандай бўларди.

Акмал сўридаги кўрпачада ёнбошлаб атрофни кузатди.

Дераза ромлари қайта бўялганини айтмаса, ҳеч нима ўзгармаган эди. Ўша икки уй, бир айвон, устундаги узун михга бир тутам исириқ илиб қўйилибди. Ўша кафтдек-кина, озода ҳовли, бўйра бўйи жойга экилган райҳон. Олма шохига илинган лампочка. Ўша сўри... Сўрининг шундоқ ёнига икки дона олма тушибди. Сап-сарик...

Ошхона томондан янгасининг ўтин ёраётгани эшитилди.

Акмал ўгирилиб қаради. Янгаси ҳовли этагидаги ошхона эшиги олдида чўнқайиб ўтирганча ўтин ёрарди.

— Қўйинг, келинойи, мен кетаман, — деди Акмал.

Янгаси “ҳозир” деди-ю, ишини қилаверди.

Қизиқ, ошхона ҳам, унинг ёнбошида деворга тираб тикланган тандир ҳам ўша-ўша ўзгармаган, тандир остига худди ўша кезлардагидай ўтин тахлаб қўйилган эди.

Бир маҳаллар, Акмал болалик чоғида, онаси шу тандирда зоғора нон ёпар эди. Тандирдан чиққан биринчи зоғоранинг ярмисини ушатиб, сопол пиёладаги сутга тўграб берарди. Акмалга дунёда ивитилган зоғорадан лаззатлироқ таом йўқдек туйиларди.

У ҳозир ҳам ўша лаззатли нон таъмини сезгандай юти-ниб қўйди-да, секин энтикди.

Эрта куз кечасига хос чуқур сукунат чўкди. Фақат онда-сонда бир шамол келиб, олма япроқларини дув тўкиб кетади, кейин яна сукут қўйилади. Олисан тепловоз товуши келди. Гулдираб ўтаётган поезднинг бир меъёрда гувиллаши эшитилди. Овоз пасая-пасая тиниб қолди. Бу товуш Акмалга яна ўша болалик дамларини эслатди.

Бир вақтлар мана шу сўри ўрнида супа бўларди. Онаси ётар чоғида кўлоблатиб сув сепар, бутун ҳовлини райҳон ҳиди тутиб кетарди. Акмал онаси билан Адҳам акасининг ўртасида кўрпадан бошини чиқариб, осмонга тикилиб

ётар, узоқ вақт ухлай олмай хаёл сурарди. Акмал, ишчи батальонига кетиб, ўша ерда вафот этган отасини эслай олмас, аммо онасининг бир гапи гўдак хотирасига ўрнашиб қолган эди.

“Ўлган одамнинг жони осмонга чиқиб, юлдузга айланиб қолармиш”. Акмалнинг назарида осмондаги энг ёрқин юлдуз отасининг жони бўлиб туйилар, ўша юлдузга учиб кетгиси келарди. Шунақа ойдин кечаларда паровоз овози, узоқлашиб бораётган поезд садосини эшитса, олис жойларга кетиб қолгиси келар, юраги орзиқиб-орзиқиб қўярди. Ҳозир ҳам негадир худди ўша туйғу юрагини қамраб олди. Болалик дамларига бир зум қайтгиси келди. Лабораториядаги мураккаб тажрибалару Кларанинг инжиқликлари ҳам, бугунги дилсиёҳлик ҳам, ҳаммаси бачкана, майда нарсалар бўлиб кўринди. Қанийди онаси тирилиб келса-ю, бир кеча мана шу сўрида осмонга, юлдузларга, тўлин ойга тикилиб ётса.

Бир қўлида чойнак, бир қўлида тухум қовурлоқ кўтарган янгаси темир зиналардан чиқиб келди. Акмал қаддини ростлаб ўтирди. Янгаси нон ушатди, чой қўйди.

Акмал иштаҳасиз бир тарзда нон кавшаркан, гапни нимадан бошлашни билмай тараддудланарди. Тайин гапки, Клара пулимиз йўқ деган, энди нима дейди? Хотиним сизни алдаган экан, дейдими?

— Асқар катта бўп қолгандир? — деди у анчадан кейин. Янгасининг юзига табассум югурди.

— Ҳа, беш билан ўқийди. Дастёр бўп қолди. — У бир лаҳза жимиб қолди-да, яна жилмайди. — Бу йил Лайло ҳам мактабга боради.

Акмал баҳона топилганига суюниб кетди.

— Шунақами? Қаранг, дарров мактабга борадиган қиз бўлиб қолдими? — У ҳамон кулганча асосий мақсадга кўчди. — Лайлога биронта совға олмоқчи бўлиб юрувдим. Ҳали дурустроқ гаплаша олмадик. Кларанинг хабари йўқ, бугун мен ойлик олувдим. — У чўнтагидан пул чиқариб, дастурхон четига қўйди. — Ўзингиз биронта қишлоқ кийим олиб берарсиз, келинойи...

Акмал ёлғон гапираётганини, гаплари сунъий чиқаётганини билиб, тўхтаб қолди.

Янгаси ярқ этиб унинг юзига қаради.

— Раҳмат, Акмалхон, — деди янгаси оҳиста товушда. Унинг овозида зарда ҳам, ўкинч ҳам йўқ эди. — Болаларимнинг кийими етарли, — деди у дастурхон попугини ўйнаб. — Бошқа нарсага зарур бўлиб қолувди... Биласиз, индинга ойим вафот этган кунларига ўн йил тўлади. Шунга узоқ-яқин қариндошларни чақирмоқчийдик. Озроқ етмай турувди...

Акмал сесканиб янгасига қаради-ю, ҳайкалдай қотиб қолди. Янгаси ҳамон дастурхон попугини ўйнаб ўтирар, чамаси, ҳозир ҳамма нарсани унутиб, қайнанасининг хотирасини ўйлар эди.

НУРЛИ ҲАЛҚАЧАЛАР

— Ойим, кетаман, деяптилар...

Хуршид чизмалар ёзиб ташланган столдан бош кўтарди-ю, хотинининг гапига тушунмагандай, унга қараб қолди. Назира атлас кўйлак устидан тутиб олган фартукнинг этагига тикмачоқ қўлларини артиб, остонада турарди.

— Шу топда қаёкқа борадилар, кеч бўлиб қолди-ку?

— Айтдим, — деди Назира лоқайд қиёфада бошини бир ёнга эгиб. — Шунча қистасам ҳам кўнмаяптилар.

Хуршид хонанинг бир деворини эгаллаган китоб жавони устидаги соатга қараб кўйди:

“Олти бўлибди. Ярим соат бор. Улгурармиканман?”

— Машинада олиб бориб ташласаммикан? — у хаёлининг давомини сўрагандек хотинига қаради. Назира узун киприкларини пирпиратиб, елкасини қисди.

— Билмасам...

Бу унинг “йўқ” дегани эди. Хуршид хотинининг феълени яхши билади. Мана шу сўз оловида кўп марта оилавий жанжаллар пишган.

— Домла хафа бўлмайдиларми, ваъда бергансиз-ку? — деди Назира яна ўша лоқайдлик билан.

“Албатта, хафа бўлади-да”, деб ўйлади Хуршид тараддудланиб ўрнидан тураркан. У деворига чўғдек гилам осилган хонадан ўтиб, йўлакка чикди.

Фазилат хола маҳси-кавушини кийиб аллақачон тайёр бўлиб олган, тугунини кучоқлаганича муштдек бўлиб креслода ўтирар эди. Одатда, она боласидаги қилдек ўзгаришни ҳам пайқайди-ю, бола онадаги ўзгаришни чандон билавермайди. Хуршид эрталаб онаси келганида дурустроқ разм солмаган экан. Ҳозир кўзига онаси яна ҳам кичрайиб қолгандек кўринди. Юзида ажинлари кўпайиб, кўз ости салқиб қолганини сизди.

— Ойда-йилда бир келасизу, шунақа қиласиз-а, ойи? Нима, у уйингиз бўлганида, бу уйингиз эмасми? — деди Хуршид ранжиб.

Кампир тугунини кучоқлаб, ўрнидан турди.

— Мавлу ёлғиз-а, жон болам, биласан-ку...

— Мавлуда ёш бола эмас. Қоласиз. — Хуршид онасининг кўзига илтижо билан тикилди. Аммо шу ондаёқ хаёлидан лип этиб “барибир қолмайдилар”, деган фикр ўтди.

— Дўминг бор бўлсин, болам, сиқилиб кетаман.

— Бўлмаса ташлаб кела қолай... — Хуршид шундай деди-ю, бу гапни тил учида айтганини, бунинг устига орқасида хотини тикилиб тургаганини сезиб, гижинди.

— Қўй, болам, сен ишингдан қолма! — деди онаси унинг аҳволини тушунгандай, соддагина жилмайиб. — Чиноз қочиб кетгани йўқ. Келиб-кетиб юрган жойим.

* * *

Автостанцияда одам сийрак эди. Ойнабанд залнинг бир чеккасидаги курсига ўтирган чол қопига ёнбошлаб мудрайди. Ўрта яшар хотин бола эмизиб ўтирибди. Касса олдида уймалашган уч-тўрт қиз хандон отиб кулади. Аҳён-аҳёнда диктор қайси автобус қайси майдондан, қачон жўнашини ҳижжалаб эълон қилади. Чинознинг автобуси жўнашига хийла вақт бор экан. Фазилат хола юраги сиқилиб ташқарига чикди.

Қиш куни бир тутам. Дарров қоронғи тушиб қолибди. Автостанция биносининг пештоқидаги лампочка ёниб турибди. Рўпарадаги акациянинг шохларида кечаги қор жимирлайди. Катта кўчадаги қор эриб кетган, аммо йўл чеккасидаги ариқ қирғоқлари оппоқ. Беш-олти ёшлардаги бир бола этикчаларининг пошнаси билан музни тешмоқчи бўлиб тепкилайди.

Зина олдида тўнқарилган пақирга ўтириб олган мантипаз хотин болага қараб қичқирди:

— Этикни йиртасан, ер юткур!

— Болани қарғаманг, ўргилай, — деди Фазилат хола овози титраб.

— Э, қирилиб кетсин, шуларни деб умримни хазон қилдим. Отаси бўлса топганини ичади.

“Яратгандан ҳам ўргилай, — деб ўйлади Фазилат хола келиб тўхтаган автобус томон юаркан. — Тилаганларга бермайди болани”. У Хуршиднинг фарзандсизлиги учун ичидан ўкиниши, шу боисдан ўғли билан келини ўртасида кўп жанжал чиқишини билади. Ўғлиникига кам келишининг бошқа сабаби ҳам бор. Бу уйда ўзини заргарлик дўконига кириб қолгандай ҳис қилар, у ёққа бурилса ҳам, бу ёққа бурилса ҳам бир нимани синдириб қўяётгандай бўлаверар эди.

Автобус бетон йўлга чиққанида физиллаб кетди. Фазилат хола олдинги ўриндиқда ўтирар, ташқарини томоша қилиб борар эди. Ҳаво очилиб кетган, кўкда осилиб турган ой совуқдан жунжиккандек ранги ўчиб, автобусга эргашиб борарди. Далаларни қор босган, аҳён-аҳёнда лип ўтиб қолаётган дарахтлар гулга белангандек оппоқ, ялангликлар майин ой нурида мудраб, афсонавий туш кўраётгандек сукутга чўмган.

Фазилат хола бу йўллардан кўп юрган. Одамнинг боши толенинг тоши экан. Хоҳласа, у ёққа отади, хоҳласа, бу ёққа. Лекин бандаси ҳаммасига чидайди, кўникади.

Эри урушга кетганида Хуршид унинг қўлида қолди. Осмон узоқ, ер қаттиқ. Кўшни хотин бир куни Фазилат холага ўргатди: “Сигирнинг думига маҳкам ёпишинг, сут-

— Намунча шошасиз? Нима, мен югурдакманми? — Хуршид қовоғини солиб ўрнидан турди.

Назира тўғнағич ушлаган қўлини кўтарганча қошини чи-мириб, зарда билан унга тикилди. Хотини ҳеч нима демаса ҳам, Хуршид шу топда унинг нима ўйлаганини фаҳмлади.

Ҳар қалай Хуршид Фаёз Маҳмудовичдан қарздор эди. Домла унга отаси қилмаган яхшиликларни қилди. Бугун домла докторлик диссертацияси ёқлаяпти. Фаёз Маҳмудович кечаёқ Хуршидга тайинлаган: “Ҳимояга келмасангиз ҳам ресторанда столларни тайёрлаб қўйинг, кечқурун келин билан бориб, меҳмонларни кутиб олинглар, машинангизни ҳам мина келинг”.

Хуршид кун бўйи югуриб-елиб, стол тайёрлади. Энди бошқалардан олдинроқ бориб, меҳмонларни кутиб олиши керак. Шунинг учун тайёр машинада онасини қишлоққа ташлаб келолмади.

У цемент зиналардан тушиб бораркан, яна онасини ўйлади: “Ойим ҳам қизиқ, шу пайтда кетиш зарурми?”

Хуршид гаражга кириб, машина эшигини очди. “Москвич”нинг мотори совиб қолган экан, ҳадеганда ўт олавермади. Хуршиднинг асаби қақшаб, газни босаверди. Аслида, шу машина ҳам, бир чеккаси Фаёз Маҳмудовичнинг шарофати билан олиниб қолган. Хуршид домлага ҳар қанча хизмат қилса, эъзозласа арзийди. Талабанинг стипендияси нима бўларди! Хуршид дарсдан бўш пайтларида товар станциясига бориб юк ташир, аммо буни ҳеч кимга — ҳатто ётоқдаги ҳамхоналарига ҳам билдирмас эди. Беш йил шундай ўтди. Охирги курсда ўқиётганида сири ошкор бўлиб қолди.

Бир куни контейнерда гарнитур келган экан. Қоронғи тушиб қолган эди. Хуршид гира-ширада турган юк эгаси — шляпали кишининг енгидан тортди.

— Агар хўп десангиз юкингизни ортиб берардим.

Юк эгаси ўгирилиб қараши билан Хуршид қотиб қолди. Қани энди ер ёрилса-ю, кириб кетса. Бу — кечагина мақтаб-мақтаб “беш” қўйган ўша домла — доцент Фаёз Маҳмудович эди.

— Фамилиянгиз Авазов-а? — деди у Хуршиднинг елкасига қоқиб. — Бўпти, ортинг.

Ўша куни домла Хуршид билан ярим кечагача гаплашиб ўтирди.

— Сиз менга кечаёқ ёқиб қолгандингиз, — деди домла хайрлашаётганида. — Билимингиз пухта экан. Аспирантурага киришингиз керак.

Бир ҳафтадан кейин Хуршидни Фаёз Маҳмудовичнинг лабораториясига ишга олишди. Охирги курс талабаси бўлгани учунми, декан ҳам қаршилиқ кўрсатмади.

...Мотор ҳамон ўт олмас, Хуршид гижинар эди. Гараж эшигида пўстинга ўраниб Назира турар, жажжи этикчаларини бир-бирига уриштирганча бетоқат ер тепинар эди. Биринчи бор танишган кунларида ҳам Назира худди шундай қимматбаҳо шуба, этикча кийиб олган эди.

Ўшанда, янги йил кечасида Хуршид қачондир мактаб тўгарагида ўрганиб олган Гамлет монологини ўқиди. Чамаси яхши чиқди шекилли, ҳамма олқишлади.

Балдан кейин троллейбус бекатига чиқса, қимматбаҳо пўстин кийган оппоқ, чиройли қиз турибди. Хуршид негадир ундан кўз узолмай қолди. Назарида қиз ҳам унга жилмайгандек бўлди. Барибир, Хуршид қизга гапиришга журъат қилолмади.

Қизнинг ўзи унга биринчи бўлиб гапирди.

— Гамлетнинг ўзи бўларкансиз, Офелия ким?

— Офелия... йўқ, — деди Хуршид довдираб. Чиндан ҳам шунча йил ўқиб, Хуршид бирорта қизни билагидан ушламаган эди. “Мен ўқишим керак, бошқаси кейин бўлаверади”, дерди ўзига-ўзи. Тўғрироғи, қизлар билан юришга вақти ҳам, ортиқча пули ҳам йўқ эди.

Ўша оқшом у Назиранинг Политехника институтининг кимё факультетида ўқишини билиб олди.

Эҳтимол, қиз ҳам келишган, баланд бўйли, оғир-босиқ Хуршидни ёқтиргандир, лекин Хуршид Назирани бир кун кўрмаса туrolмайдиган бўлиб қолди.

Баҳор чиққанида қиз уйига совчилар кўп келаётганини, ота-онаси ҳам уни узатиш ниятида эканлигини айтди.

Хуршид типирчилаб қолди. Тайин гапки, у ҳозир тўй қилолмайди. Қизнинг оиласи катта даргоҳ кўринади. Унча-мунчага рози бўлмаса керак.

Бир куни у Фаёз Маҳмудовичга кўнглини очди.

— Келинни олиб келинг, ўзим гаплашаман, — деди домла.

Бу сафар ҳам бахт унга кулиб боқди. Назиранинг қайсидир идорада бошлиқ бўлиб ишлайдаган отаси Фаёз Маҳмудовичнинг таниши экан.

Тўй жуда катта бўлди. Назиранинг отаси битта-ю битта қизи учун борини тўкди. Фазилат холанинг латта-путталари ҳеч нимага ярамай қолди. Назиранинг онаси куёв томоннинг камхаржлигидан энсаси қотганини, тўйга келган қудалар бир чеккага чиқиб қолганини Хуршид ҳам сезд.

Ўшанда онаси тўйнинг учинчи куниёқ сўппайиб жўнаб кетганини Хуршид ҳозир яна эслади. “Мана бугун ҳам шунақа бўлди. Дили оғриб кетди-да... Автобусга илиндимикин?”

Ниҳоят, мотор гуриллаб кетди. Хуршид машинани эҳтиётлаб гараждан олиб чикди. Назира унинг ёнига ўтириб уф тортди.

— Ўлсин, кеч қолдик! Нима бало, дадам сизга атайлаб шунақа машина оберганми?

“Яна ўша гап, — деб ўйлади Хуршид машинани чироқлар чарақлаган серқатнов кўчадан оҳиста юргизиб бораркан. — Падарига лаънат, машинанинг ҳам, пулнинг ҳам!”

Одатда, рулда ўтирган киши ҳамиша зийрак бўлади. Шу топда Хуршид ҳарчанд уринмасин, кўнгил ғашлиги тарқамади.

Уйланибдики шу гап. Айниқса, Назира айтган “юксак аристократия” даврасига кирганида Хуршид бўғилиб кетади. Қайнотасининг ҳам, атрофидагиларнинг ҳам топган гапи — ким қанча маош олади, кимнинг қайси заргарлик магазинига қандай “комплект” келган, ким неча сўмга гарнитур олган... Бу даврага кирганида Хуршид ҳавоси сўриб олинган вакуумга тажриба учун қамаб қўйилган

сичқонга ўхшаб қолади. Устига-устак, фарзандсизлик эр-хотинни асабий қилиб қўйди.

Начора, ўзга илож йўқ. Хуршид бу хонадондан қарздор. Шунини ўйлаган сайин баттар азоб чекади. Ўз қишлоғини, болалигини кўмсайди.

Эсида, шундоқ уларнинг чорбоғи остидан каттакон анҳор ўтар эди. Болалигида, талабалик йиллари таътилга чиққанида ҳам Хуршид шу анҳорда чўмилишни яхши кўрарди. У чарчагунча сузар, кейин соҳилдаги қум устида чалқанча ётиб оларди-да, кўзларини юминқираб, қуёшга тикилар эди. Шунда унинг кўз ўнгиди сон-саноксиз би-нафшаранг ҳалқачалар оловланиб ёнар, Хуршид уларни соатлаб томоша қилишдан зерикмас эди. Мана шу нурли ҳалқачалар ҳам, илиқ қумнинг курагига майингина боти-ши ҳам ширин тушдек аллалар эди уни. Ҳозир у атрофини ўраб олган ҳамма нарсани ана ўша нурли ҳалқачаларнинг бир нафасли жилваланишига алишишга тайёр эди. Бугун онаси келди-ю, ўша сеҳрли дамларни яна эслатиб кетди.

Машина силкиниб, Хуршиднинг ҳуши ўзига келди. У йўл чеккасидаги ўнқир-чўнқир яхмалакдан ўтди-да, яна ўша тезликда юриб кетди.

Ярим йил илгари Фаёз Маҳмудович Хуршиднинг ол-дида унинг қайнотасига ярим ҳазил-ярим чин қилиб: “Ку-ёвингизга машина олиб бермайсизми?” деб кулган эди. Мана у машинали ҳам бўлди. Машинали бўлди-ю, ташви-ши яна кўпайди. “Юксак давра”дагилар энди Хуршидга очикдан-очик таъна қиладиган бўлиб қолишди. “Диссер-тация чўзилиб кетди-ку, қачон олим бўласиз?”

Рост, у уч йил аспирантурада ўқиди. Яна икки йил ўтди. Ишининг охири кўринмаяпти.

Хуршид лазер нуридан космонавтикада фойдаланиш деган мураккаб мавзуга кўл урди. Аммо бу ишни эплай олмаслигини ўзи ҳам биларди. “Оёғи ердан узилган одам осилиб ўлади. Икки ўртада домлангнинг юзини ерга қарат-динг. Қўлингдан келмас экан, нима қилардинг”, деб ўзини кўп бор койиди. Аммо нима фойда? Олимлик йўлига та-содифан кириб қолган, домласининг этагига ёпишиб

югурдаклик қилиб юрган аспирантлар озми?.. Ўзи-чи, ўзи? Мана, бугун Фаёз Маҳмудович фан доктори бўлади. Хуршид зиёфатга келган меҳмонларга чой ташийди. Охирида ҳаммани уй-уйига ташиб, аравакашлик қилади.

Тўғри-да, ҳар ким қўлидан келган ишни қилиши керак!

Унинг ўйларини аллақандай ваҳимали гумбурлаган овоз, кетидан Назиранинг чинқирган товуши тўзитиб юборди. Хуршид даҳшат ичида рулга ёпишиб хотинига қаради. Назира икки кафти билан юзини тўсганча энкайиб қолган эди.

“Авария” — шу хаёл миясига чақмоқдай урилди-ю, рулни кескин ўнгга бурди. Аммо рул унга бўйсунмас, машина аллақандай ғайритабiiй равишда шиддат билан кўндалангига судралиб борар эди. Хуршид беихтиёр орқасига ўгирилиб қаради. Каттакон самосвал буфери билан Хуршиднинг машинасини шундоқ ёнбошидан илиб олганча шиддат билан итариб борарди.

“Ҳозир машина ағдарилади-ю, самосвал устимиздан ўтиб кетади”, деб ўйлади Хуршид кўрқувдан титраб. Негадир шу топда онаси кўз ўнгига келди. Яна бир-икки сония ўтган бўлса керак. Аммо бу онлар йилга тенг эди. Ниҳоят, юк машинаси тўхтади. Хуршиднинг машинаси ҳам унга кўндаланг ёпишганча, силкиниб тўхтаб қолди. “Хайрият, ағдарилмади”. Хуршид аъзои-баданини муздай тер босганини энди пайқайди.

— Кўрқманг, — деди Назиранинг елкасидан кучоқлаб, — кўрқманг, тирик қолдик-ку!

Назира қўлини туширди. Унинг ранги докадек оқариб кетган, қўллари қалтирар эди. У бирдан титраб-титраб йиғлаб юборди.

Хуршид машинадан тушмоқчи эди, эшик очилмади. Пачоқ бўлиб, ўриндиққа ёпишиб қолибди.

— Эшикни очинг! — деди у ҳамон йиғлаётган Назирага.

Назира беҳуш бир тарзда ерга тушди-да, каловланиб бориб симёғоч тагига уйиб кўйилган қорга ўтириб қолди. Хуршид ҳам ўша томондаги эшикдан чиқиб машинани айланиб ўтди. Самосвалнинг эшиги очилди-да, ранги қув

ўчган, кўзлари кўрқувдан олайган йигит сакраб тушди. Кўполдан-кўпол этикларини дўқиллатиб югуриб келди.

— Тирикмисиз, ака? — деди йиғламсираган товуш билан. У энтикиб нафас олар, ингичка мўйлови учиб-учиб турар эди.

Хуршид индамасдан ўз машинасига қаради. Машинанинг эшиги ичкари кириб, ойнаси чил-чил синган, томигача пачоқ бўлган эди. Қизиқ, у нимагадир ачинмади ҳам. Фақат машинасининг ҳозирги кўринишини ўз аҳволига ўхшатгиси келди.

Бирпасда тумонат одам тўпланди. Хуршид кўзлари билан хотинини излаб топди. Назира ҳамон қор уюми устида ўтирар, семиз бир хотин унинг чаккасига қор ишқалар эди.

Шовқин-сурон, бақирӣқ-чақирӣқ орасида ҳеч нимани англаб бўлмай қолди. Аллақаждан етиб келган инспектор одамларни тарқата бошлади. У Хуршидга яқин келиб сўради:

— Машина сизникими?

Хуршид индамай бош силкиди.

— Бахтингиз бор экан, — инспектор жилмайди. — Бунақа авариядан тирик чиққанлар оз бўлади. Самосвал кимники?

— Меники, — деди бояги йигит яна йиғламсираб.

— Нима бўлди?

— Бу киши секин келаётган эканлар, — деди йигит бўшашиб. — Қувиб ўтмоқчи эдим, рўпарадан такси чиқиб қолди.

— Машинани расво қилди, тўлаб берсин...

Хуршид хотинининг овозини эшитиб, бурилиб қаради. Назира ўрнидан туриб кетган, йиғиси тинган эди.

— Тўлаб беради, опа, тўлаб беради, — деди инспектор, шофёр йигитнинг ҳужжатини оларкан. — Судга бериб, ҳаммасини ундириб оласиз.

Шундай дейиши билан унниқиб кетган қора духоба камзул кийган кампир тўдага ёриб кирди-ю "Вой, болам", деб додлаганча шофёрни қучоқлаб олди. Кейин инспекторнинг елкасига осилди:

— Раҳм қилинг, ўғлим, биттаю битта болам шу.

Хуршид нима гаплигини, бу кампир қаёқдан келиб қолганлигини тушуна олмай қотиб турар, фақат бир нарсани англагандек эди: бу кампир шофёр йигитнинг онаси экан. Кампирнинг ушоқлигими, духоба камзулими, нимасидир ўз онасини эслатди. Негадир бўғзига ёш тикилиб, инспекторга ёпишиб олган кампирни елкасига қоқди.

— Қўйинг, хола, хафа бўлманг, ўғлингизга ҳеч нима қилмайди.

Кампир энди унинг бўйнига осилиб илтижо қила бошлади.

— Жон болам, ўғил-қизларингизнинг роҳатини кўринг. Ўғлимга жабр қилманг.

— Ўзимнинг ҳам оёғим тортмай турувди-я! Э ўша хотиннинг сўзига кирган эркакнинг... — шофёр бола қалаштириб сўкинди. — Ойим кеча опамникига — Тўйтепага кетган эдилар. Ҳали ишдан борсам, хотиним туриб олди-да, палакат! Ойимни олиб келасиз, дейди. Билмадим, қайна-наси билан киндиги биттами? Ўшанинг гапига кириб, ойимни олиб келаётгандим.

Хуршид ҳамон кампирни овутаркан, беихтиёр жилмайди.

Хотинини бемалол сўкаётган бу чапани йигитга ҳам, унинг онасини шунчалик яхши кўрадиган хотинига ҳам ҳаваси келди.

— Судга берасизми? — деди симёғочдан тушиб турган лампочка ёруғида қоғоз титкилаётган инспектор Хуршидга қараб.

Хуршид хотинига зимдан қараб қўйди-ю, хотиржам гапирди:

— Қизиқмисиз, суднинг нима кераги бор. Протокол ҳам тузманг. Ўзимиз келишамиз. Тасодиф-да, биродар. Ҳаётда бундан баттарлари бўлади-ку...

Инспектор “ўзингиз биласиз” дегандай елкасини қисди. Шофёр боланинг онаси эса ҳайратдан кўзларини катга очиб Хуршидга узоқ тикилиб қолди.

1970 йил

ТАРНОВ

Эрта баҳор эди. Ҳордиқ куни эди. Кеч турдим. Ҳовлига тушсам, ҳавонинг авзойи бузуқ. Ювиниб чиқиб қарасам, тунука том пешидаги тарнов бир томонга қийшайиб ётибди. Қишда ёққан қор залворидан қийшайиб қолган шекилли... Қаттиқроқ шамол бўлса, тушиб кетадиган...

Йўлакда ётган нарвонни кўтариб келиб томга тирагунча тинкам қуриди: зах тортиб, зилдек бўп кетибди.

Нарвон зинасига оёқ қўйишим билан айвондан онам тушиб келди.

— Нима қилмоқчисан? — деди кўзимга термулиб.

— Ҳозир, — дедим бепарво қўл силтаб. — Тарнов қийшайиб қопти.

— Шошма, болам, аввал чойингни ичиб ол...

— Ҳозир тушаман.

Шундай дедиму нарвонга тирмашдим. Томга чиқишим билан пастдан онамнинг хавотирли хитоби эшитилди:

— Эҳтиёт бўл, том лабига борма!

— Уйга кирсангиз-чи! — дедим оғриниб.

Тунука томни тарақ-туруқ босиб, қийшайган тарнов олдига келдим. Увалло уринаман, тарнов лаънати ўнганса қани! Занглаб кетганми, бўёғи ёпишиб қолганми...

Аксига олиб, ёмғир шивалай бошлади. Аввалига томчилаб турди-да, кейин шиддат билан ёғиб кетди. Том лабида ўтирганча, тарновни қўшқўллаб суришга уриндим. Қилт этмайди!

Пастдан яна онамнинг овози келди:

— Менга қара, болам!

Нарвон олдига қайтиб келдим.

— Нима дейсиз?

— Жон болам, мана буни кийиб олгин...

Қарасам, онам бир қўли билан нарвонни чангаллаганча, иккинчи қўлида тўн ушлаб турибди. Юпқа рўмоли, нимчаси ҳўл бўлиб кетган...

Хунобим ошди.

— Ҳозир тушаман, дедим-ку! Мен ёш боламанми?

– Шамоллаб қоласан!

– Оббо! Сиз уйга кираверинг! Ҳозир тушаман.

Шундай деб, тагин тарнов олдига қайтдим. Жаҳл билан тарновни муштлай бошладим.

Бир маҳал пастдан яна овоз келди:

– Ада! Адажон!

– Ҳа! – дедим баттар хуноб бўлиб.

– Варрагим йиртилди!

Қарасам, етти яшар ўғлим ҳовли ўртасида турибди. Оёғи остида йиртилиб, қамишлари қовурғадек туртиб чиққан варрак лойга қоришиб ётибди. Ўзи кўйлакчан. Бош яланг. Ёмғир остида дийдираб турибди.

– Уйга кир, Фарруҳ! – дедим бақириб. – Уйга кир, шамоллаб қоласан!

Қулоқ солса қани! Гоҳ варрагига, гоҳ менга қарайди. Капалагим учиб кетди. Томда сирғалиб-сирғалиб, нарвон томон югурдим.

Уч-тўрт пиллапоя тушиб қарасам, онам ҳамон нарвон оёғини чангаллаб турибди. Рўмоли жиққа ҳўл бўлиб, сочларига ёпишиб қолган... Бир қўли нарвон оёғида. Бир қўлида тўн...

ЛАЙЛАК

Она ёш эди. Она навжувон эди. Бола гўр эди, бола гўдак эди... Кунларнинг бирида она-бола қишлоққа – узоқ қариндошлариникига борадиган бўлишди. Она қаддини ғоз тутиб, тез-тез юриб борар, бола эса аланг-жалаң бўлиб, атрофдаги манзараларни томоша қилар эди. Қишлоқ гузарида ярмини яшин учириб кетган баҳайбат чинор бор экан. Бола дарахтни кўриб анграйиб қолди. Чинорнинг тарвақайлаб ўсган шоҳида супрадек каттакон уя қорайиб кўринар, уяда эса оёғи, тумшуғи узун бир қуш турар эди.

Бола мўъжиза кўргандек таққа тўхтаб қолди.

– Анави нима, ойи? – деди ўша томондан кўз узмай.

– Лайлак, ўғлим, лайлак! – Она ўғлининг бошини силаб қўйди. – Юра қол, жоним.

Бола ҳеч қачон бунақа қушни кўрмаган эди. Қуш негандир бир оёқлаб турарди. У яна тўхтаб қолди.

— Нима у, ойи? — деди тағин чинор учига кўз тикиб.

— Лайлак, ўғлим, лайлак.

— Нимага бир оёқда турибди?

Она кулди:

— Бир оёғи чарчагандир-да. Юра қол, жоним.

Бола ҳеч қачон бунақа қушни кўрмаган эди. Қуш негандир бўйнини чўзиб тумшугини осмонга қаратиб силки-тар, шунда “тарак-тарак” деган овоз эшитиларди.

Бола тағин тўхтаб қолди.

— Нима ўзи у, ойи?

Унинг кўзларида қувонч бор эди. Ҳайрат бор эди. Она шошиб турарди. Мингта юмуши бор. Ҳали шаҳарга қайтиши керак.

— Лайлак дедим-ку, жиннивой, — дея оҳиста эгилиб, ўғлининг юзидан ўпди. — Сенга салом беряпти-да.

Она ёш эди. Она навжувон эди.

...Орадан ўттиз беш йил ўтди. Бола йигит бўлди. Она кексайиб қолди. Оёғидан мадор, кўзидан нур кетди.

Кунлардан бирида она-бола иттифоқо яна ўша қишлоққа бориб қолдилар. Йигит қаддини фоз тутиб тез-тез юриб борар, она эса толиққан оёқларини оғир-оғир кўтариб босганча ҳарсиллаб келарди. Гузардаги ярмини яшин учуриб кетган чинор ҳали ҳам бор экан. Буни қарангки, чинорнинг тарвақайлаб ўсган шохида ҳамон супрадек каттакон уя қорайиб кўринар, уяда эса оёғи, тумшуги узун лайлак турарди. Йигит лайлакка бир қараб кўйди-ю, қаддини тезлатди.

Орқада келаётган она нурсизланиб қолган кўзларини чинорга, чинор шохида қорайиб турган уяга тикди. Шоҳда осилиб турган нарса кўзига ғалати кўринди.

— Анави нима, ўғлим? — деди тўхтаб.

— Лайлак, ойи, лайлак!

Она яхши эшитмади. Уч-тўрт қадам юриб яна тўхтаб қолди. Саватдек нарса ичида бир нима оқариб кўриняпти. Қизиқ...

— Нима, ўғлим? — деди кўзларини пирпиратиб. Ўғил таққа тўхтади. Фаши келди. Ўзи шошиб турибди: мингта иши бор! Одам қариганидан кейин эзма бўлиб қоларкан-да!

— Лайлак! — деди жеркиб. — Лайлак деяпман-ку, кармисиз!

Шундай деди-ю, жаҳл билан тез-тез юриб кетди. На-чора, йигит ёш, йигит навқирон. Унинг юмуши кўп. Ҳали шаҳарга қайтиши керак... Унинг ғўр, ғўдак болалари бор...

ҲАЛОЛ ВА ҲАРОМ

Ўтган асрнинг олтмишинчи йилларида бир латифа айланиб юрарди. Кимдир арман радиосига савол берибди: “Мақтаб ўқитувчиси енгил автомобиль сотиб олиши мумкинми?” Радио саволни эшитибди-ю, аммо уч кунга қадар жавоб бермабди. Савол бергувчилар радиога телефон қилишиб: “Нега саволимизга уч кундан буён жавоб бермайсизлар?” деб сўраганларида, радио ходимлари ўзларини кулгидан аранг тўхта-тиб: “Саволингизга уч кундан бери кулавериб ичакларимиз узилди”, деб жавоб беришибди. Ҳар бир латифа ҳаётий воқеалар асосида яратилади, энг муҳими, латифада мўлжалга олинган гап аниқ эгасига тегади. Ўқитувчи жамиятдаги энг ҳалол одам, унинг маошидан бўлак даромади йўқ ҳамда маоши ҳам рўзғорнинг уч кунлигига етмайди. Ҳалол яшаб, ҳалол еган одамнинг бойиганини ҳеч ким кўрган ҳам эмас, эшитган ҳам эмас. Шунинг учун бойлик муқаддас китобларда ҳам, ахлоққа доир китобларда ҳам ҳаром дейилади. Ҳалол одам бойимайди, бу — тўғри. Лекин у пок виждон билан тинч яшайди, еган луқмаси ичига тушади, кечаси маза қилиб хуррак отиб ухлайди. Бировдан муттаҳамлиги бўлмагани, кимдандир тили қисик эмаслиги, биров олдида юзи қизармаслиги учун ҳам кўчада олазarak бўлиб юрмайди. Ҳамма одамлар аслида бир хил, дунёга келиши ҳам бир хил, фақат табиатан ҳалол одамгина юксакликка эришади. Дунёда ҳалол одамдан буюкроқ зот йўқ, ҳалоллик ҳар қандай мартаба ва мансабни безайди. Шажараси фалон авлиёга бориб тақалган, мартабали, мансаби юксак, одамлар орасида иззати буюк одамларни аслзода дейилмайди, ҳалол одамларни аслзода демоқ тўғридир. Ўткир Ҳошимов ҳикояларида ана шу фикрни таъкидлайди.

СИРЛИ ЮЛДУЗ

Ёз кечалари том устида тунаганмисиз. Сомонсувоқ қилинган томда? Биз болалигимизда кўпинча томда ётардик. Ҳовлидаги супада ухласангиз ҳам бўладию том бошқача-да! Фирфир шабада эсиб туради. Томнинг бир чеккасига, бўйра устига ёйиб қўйилган ўрик барги ялпиз ҳидига қўшилиб шунақанги ёқимли ис таратадики! Ҳаммаёқ жимжит. Чигирткалар муттасил чириллайди, аммо сиз уларнинг овозига дарров кўникиб қоласиз. Эшитмай ҳам қўясиз. Фақат ондасонда ит акиллайди. Пахса деворнинг аллақайси тешигида калтакесак чирқиллаб қолади. Олис-олислардан поезднинг тақа-тақ, тақа-тақ товуши бир зум қулоққа чалинадию тагин қоронғи сукунат қўйнига сингиб кетади. Осмонда юлдузлар ғуж-ғуж... Худди қора кигизга бир ўчоқ чўғ сачраб кетгандек. Бир жойда тўда-тўда, бир жойда сийракроқ...

Ҳаммамиз қатор ўрин солиб ётамиз: ойим, укам, мен, опам, ўртанча акам, катта акам, дадам... Ойим билан дадам биз — болалар кечаси турганимизда уйқусираб томдан йиқилиб кетишимиздан қўрқиб, ёнимизда ётишади. Иккалови икки томонда.

Ойим эртакка уста. Жуда бўлмаса минг марта қайтарган чўпчагини яна айтиб бераверади. Дадам ҳеч айтмайди. Фақат бир марта, ўшандаям ака-укалар етти юлдуз устида тортишиб қолганимизда айтиб берган.

Шундоқ қилиб ҳаммамиз осмонга — юлдузларга тикилиб ётибмиз. Энг аввал кўзга ташланадиган юлдуз қайси? Албатта, етти оғайни-да! Етти оғайнини билмаган одам борми? Катта акам бўлса ўша куни ҳаммамизни “енгди”.

— Ҳеч қанақа етти оғайнимас. Бу — Катта чўмич юлдузи. Ана, чўмичининг банди кўтарилиб турибди!

Опамнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Ҳечам-да! Бу — Катта айиқ! Китобдан ўзим ўқиганман!

Биримиз у дедик, биримиз бу дедик. Ойим қўйиб берса ўртада жанжал чиқадиган.

Одатдагидек дадамни ўртага солиб, пўписа қилди:

— Жим! Аданг чарчаганлар. Ҳозир уришиб берадилар. Ана, ухляяптилар.

Биз дарров пилдирпис бўлиб қолдик. Аммо дадам ухламаган экан. Уришмади ҳам. Ўша кеча умрида биринчи марта (эҳтимол охирги мартадир, негаки, дадамнинг бошқа эртагини эшитмаганман) чўпчак айтиб берди.

Қадим-қадим замонда бир чол бўлган экан. Чолнинг бир эмас, еттита ўғли бор экан. Чол болаларига ўзи емай едирибди, ичмай ичирибди. Етти ўғли етти азаматга айланибди. Бир куни чол болаларини олдига чақирибдида, насиҳат қилибди.

— Болаларим, — дебди, — энди мен қариб қолдим. Сизлар катта бўлдинглар. Билиб қўйинглар: биронтангизга бир қошиқ овқатни ҳаром егизмадим, бир қултум сувни ҳаром ичирмадим. Бировингдан қолган кийимни бировинг кийган бўлсанг кийгандирсан. Аммо-лекин шунисигаям шукр қил: кийган кийиминг ҳам, еган овқатинг ҳам ҳалол бўлди. Мен сизларга берган тузимга мингдан-минг розиман. Битта шартим бор: ҳалол бўлинглар, ҳақгўй бўлинглар. Шу бугундан бошлаб ўз тирикчилигинги ўзинглар қилинглар. Гапим шу, — дебдию болаларига оқ фотиҳа берибди.

Шундоқ қилиб, етти оғайни етти томонга равона бўлибди. Еттови йўл юрибди, йўл юрсаям мўл юрибди, дунёнинг етти иқлимига бориб қолибди. Отанинг насиҳатига амал қилиб, ҳар қайсиси қўлидан келганча меҳнат қила бошлабди. Орадан ой ўтибди, йил ўтибди... Аммо бойиб кетишдан ҳеч дарак йўқмиш. Шунда етти оғайнининг ҳаммасиям отанинг насиҳатини эсдан чиқарибди. Ҳаммаси бирин-кетин қароқчига айланибди. Пул тўплашибди, олтин йиғишибди. Лекин қароқчининг тақдири нима бўларди? Бири амаллаб дор тагидан қочибди. Бири юз дарра еб ўлишига сал қолибди. Тағин биттаси зиндонда ётиб тузалмас дардга чалинибди. Фақат битта кенжа ўғилнинг омади юришиб, бой-бадавлат бўлиб кетибди. Дунёнинг ярим хазинасини тўпласа ҳам қўлга тушмабди. Топган-тутганини кемага ортиб ўз юртига равона бўлибди. Буни

қарангки, айни денгизнинг ўртасига борганда тўсатдан бўрон бошланибдию кемани парча-парча қилиб ташлабди. Қароқчи йигит бир амаллаб ерга етиб олибди.

Хуллас, орадан қанча ой, қанча йил ўтганидан кейин етти оғайни тагин кекса отанинг олдига етиб келишибди.

— Хўш, болаларим, дунё кезиб нималарни кўрдинглар? Нима ишлар қилдинглар? — деб сўрабди чол.

Етти ўғилнинг ҳаммаси бир-бирига гал бермай, дунёнинг адолатсизлигини, ўзларининг омадсизлигини айтиб йиғлаб-сиқташибди.

Чол ўғилларининг арзини обдан эшитибди-да, узоқ ўйлаб қолибди. Билибдики, етти оғайнининг ҳеч бири тўғри йўлдан юрмаган. Бўлмаса, ақалли биттаси бахтини топган бўларди.

— Майли, — дебди чол охири. — Ўлимдан бошқа ҳамма нарсага чора бор. Менинг беркитиб қўйган шундай хазинам борки, унга эга бўлган одам бир умр роҳат-фароғатда яшайди. Шунақа катта хазинаки, эгасининг етти пуштига, етти пуштининг яна етти пуштига етиб ортади.

Шундай дебди-да, қўйнидан чиройли олтин қозиқ чиқарибди.

— Еттовингиз ҳам менинг пушти камаримдан бўлгансизлар. Еттовингизни ҳам баравар яхши кўраман. Бу бойликка қайси биринг эга бўлсанг, менга барибир. Аммо айтиб қўяй: бу хазина нуқул ҳақ иш қилган, пок одам қўлига тегади. — Чол шундоқ деб олтин қозиқни осмон пештоқи-га қоқиб қўйди. Ўша заҳоти ўзи ҳам оламдан ўтибди.

Етти оғайни қароқчи эмасми, ҳаммаси бараварига олтин қозиққа ташланибди. Лекин биттасининг ҳам бўйи етмабди. Бир ой тортишибди, бир йил тортишибди, минг йил тортишибди...

Ўшандан буён кўп замонлар ўтибди. Етти қароқчи олтин қозиқ атрофида ҳалиям чарх уриб айланармишу биттасиям эга бўлолмасмиш. Осмондаги ҳамма юлдузлар олтин қозиқ атрофида чарх уриб ётармиш. Олтин қозиқ бўлса ҳалиям жойида қимир этмай турармиш. Чўл-биёбонларда адашган карвонларга йўл кўрсатармиш, тўфонда қолган

кемалар унга қараб манзилини топиб олармиш... Лекин бу юлдузнинг битта сири бормиш: сарбоннинг нияти бузуқ бўлса, кема дарғасининг дили нопок бўлса, карвон ҳам, кема ҳам йўлдан адашиб, хароб бўлармиш...

... Том устида қатор ўрин солиб ётибмиз. Етти киши: ойим, укам, мен, опам, ўртанча акам, катта акам, дадам... Ғир-ғир шабада эсади. Ўрик баргаги билан унинг устига сепилган ялпиз ҳиди димоққа урилади. Ҳаммаёқ жимжит... Ҳатто онда-сонда акиллаб кўядиган итлар ҳам пинакка кетган. Олисдан поезд товуши ҳам эшитилмайдди, чигирткалар чирилламайди. Фақат осмонда юлдузлар яраклайди. Осмон тўла юлдуз: ғуж-ғуж... Сиз жимгина ётиб қулоқ солинг, уларнинг шивирлашаётганини эшитасиз. Йўқ, нима деяётганини тушунмайсиз, аммо гаплашаётганини эшитасиз, албатта, эшитасиз... Ана, Етти қароқчи! Қаранг, боя “думи” баландда эди, энди пасайиб қолибди. Бундан чиқди, дадам рост айтяпти: улар Олтин қозиқ атрофида айланишяпти, ҳар қайсиси мен эга бўлсам дейди! Олтин қозиқнинг ўзи қани дейсизми? Ана-ку! Етти қароқчининг ёнгинасида симоб томчисидек ялтираб турибди. Лекин етти оғайнининг биттасиям уни ололмайди. Нега деганда уларнинг нияти яхшимас...

...Орадан кўп йиллар ўтганидан кейин бир астроном дўстимдан ғалати гапларни эшитдим. Ёз кечаларидан бирида тоққа чиқдик. Минг хил ташвишлар билан бўлиб осмонга қараш ҳам эсдан чиқиб кетган экан. Қолаверса, шаҳар жойда осмонга қараб ниманиям кўрардингиз? Чироқлар ёритиб турган осмонда яккам-дуккам юлдуздан бошқа нарса кўзингизга чалинмайдиям... Бироқ ўша кеча тасодифан осмонга тикилдим у тагин болалигимга қайтиб қолгандек бўлдим... Ҳеч эътибор берганмисиз: онда-сонда болалигингиз ўтган кўчалар тушингизга кириб қолади: ўша анҳор, ўша дарахтлар, ўша уйлар... Сизни билмадим у мен шунақа пайтда уйғониб кетсам, тушимнинг давомини кўриш учун яна кўзимни юмиб оламан... Бу сафар ҳам худди шунақа аҳволга тушдим. Ҳаммаёқ жимжит. Итлар акилламайди, чигиртка чирилламайди, аллақадан ял-

пиз ҳиди димоққа урилади... Осмон тўла юлдуз. Худди қора кигизга бир ўчоқ чўғ сачраб кетгандек...

Дўстимга бир вақтлар дадам айтиб берган афсонани, гўё катта янгилик топган одамдек қайтадан гапириб бердим. Қарасам, шу қадар ҳаяжон билан, шу қадар куюниб гапиряпманки, дўстимнинг кулиб юборишидан кўрқиб ўзим хижолат чекдим. Қизиқ, астроном кулмади. Бунини қарангки, дадам айтган гаплари тўппа-тўғри экан. Олтин қозиқ бир жойда қимирламай туриши ҳам, етти оғайни унинг атрофида айланиши ҳам, адашган кемалар унга қараб йўл топиши ҳам...

Нима бу? Афсона қаерда қолдию ҳаёт қани? Эртаси қаердан бошланадию ҳақиқат қаердан давом этади?

— Ҳаммаси тўғри, — деди дўстим харсангтош устида юлдузлар чарақлаган осмонга тикилиб ўтираркан. — Олтин қозиқ Ер ўқи билан битта чизиқда жойлашган. Шунинг учун у Ерга нисбатан доим бир хил ҳолатда туради. Албатта, уям ҳаракат қилади, лекин...

Йўқ, у ёғини эшитишни хоҳламайман! Ишонаман, дадам айтган ўша афсонага ишонаман! Қадим замонда ўша донишманд чол яшаганига, олтин қозиқни осмон пештоқига қоқиб кетганига: бу юлдуз мангу ярақлаб туришига, сўнмас нур сочишига ишонаман. Ҳақиқат деб талпинганлар, адолат деб интиланлар, диёнат деб яшаганлар шу юлдузга қараб манзилини топганига ишонаман! Бўлмаса, бу дунёда яшашнинг нима маъниси бор? Эҳтимол, бу юлдузни узиб олмоқни ихтиёр этганлар оз бўлмагандир. Ажабки у ҳамон порлаб турибди. Негаки, ҳақиқат адолат, диёнат дегани ҳеч қачон бир одамнинг мулки бўлган эмас. Ростини айтинг, сиз ўша сирли юлдузни узиб олишга қодирмисиз? Шундай бахтга лойиқмисиз? Сиз-чи? Балки сиз муносибдирсиз? Йўқ, ҳечам муносиб эмассиз! Мен ҳам муносиб эмасман! Сирли юлдуз ўз жойида ярақлаб тураверсин. У ҳали одамларга керак, кўп одамларга керак!

ТАСОДИФ

Тасодиф — ҳақиқатнинг акс-садосидир.
К.СТАНИСЛАВСКИЙ

Очилни мажлисда роса «дўпослашди». Уларнинг цехидан чиқаётган эшиклар икки пулга қимматмиш. Туман халқ назорати идораси шуни аниқлабди. Очил Худойкулов инженер бўла туриб шу аҳволга чидаб келаётгамиш. Бунақа тепса-тебранмас инженерни кундузи чироқ ёқиб топиб бўлмасмиш...

Мажлис охирида Очилнинг ўзи сўз олди...

— Эшикларнинг икки пулга қимматлигини ўзим ҳам биламан, — деди ўзини босишга уриниб. — Тахта қуритадиган жиҳозлар бундан йигирма йил илгари қурилган. Ўшандан буён ишлаб чиқариш ҳажми ўн марта ошди. Қуриши жиҳозларини ҳеч ким ўзгартиргани йўқ. Йигирма йил илгари қанақа ишлаган бўлса, ҳозир ҳам шунақа ишляпти. Сушилкаларни янгилишга катта пул керак. Уни мен чўнтагимдан ололмайман.

Президиумда ўтирган назорат идорасининг вакили — жингалак соч йигит луқма ташлади:

— Менга қаранг, ўртоқ Худойкулов, ростини айтингчи, ўзингиз уйингизга шунақа эшик-дераза ўрнатармидингиз?

Очил энди оғиз жуфтлаган эди, жингалак соч гапиртирмади.

— Кўрдингизми, ўзингизга раво кўрмаган нарсани бошқларга раво кўряпсиз. Кам харажат сарфлаб, кўплаб сифатли маҳсулот ишлаб чиқарайлик, деган шиорни биласизми? Биласиз? Аммо амал қилмаяпсиз.

Мажлисдан Очилнинг таъби тирриқ бўлиб чиқди. Карнайгуллар очилиб ётган доирасимон гулзорни четлаб ўтдида, ёнига сурилиб очиладиган темир дарвоза олдида келди. Энди қоровулхонадан ўтиб кетмоқчи эди, орқадан овоз келди.

— Майлисларингам жа чўзилди-да, Очилбой!

Очил бурилиб қаради-ю, ўзи томонга лўмбиллаб келаётган бош дурадгор Ҳайдар акани кўрди. Уни кўриши билан бугун ошга бориши кераклиги, толзордаги чойхонага ош буюриб қўйишганини эслади. Цехдагилар Ҳайдар семиз деб чақирадиган, улфат деса жонини берадиган мана шу киши ҳали маош олишганда пул йиғиб ош ташкил қилган эди.

— Кетдикми? — деди у иссиқдан терлаб кетган йўғон бўйнини каттакон, кир рўмолчаси билан артаркан. — Болалар кутиб қолди, соат еттига деганмиз.

Очил темир дарвоза тепасидаги думалоқ соатга қараб кўйди: еттидан ўн дақиқа ўтибди.

— Энди, менга узр, — деди чайналиб.

— Ҳа, энди испарапка ёзиб берармиз...

Очил Ҳайдар аканинг “хотинингдан кўрқасанми”, деган маънода гапирганини билиб, ғаши келди.

— Иш чиқиб қолди, — деди қовоғини солиб, Ҳайдар аканинг жавобини кутмай, дарвозахонадан тез ўтди-да, троллейбус бекатига йўл олди.

Аксига олиб, троллейбус ҳам тиқилиб келди. Очил амаллаб чиқиб олди-да, ўртароққа сурилди. Иссиқ кунда тиқилинчада юришдан азоб нарса йўқ. Бир зумда бўғилиб кетди. Аллақайси муюлишда троллейбуснинг дўғаси чиқиб кетди-ю, қалқиб тўхтади. Ҳамма бир-бирига урилди. Очил олдида турган хотинни қаттиқ туртиб юборди шеклли, хотин нафрат билан вишиллади:

— Кўзингга қарасанг ўласанми, хўкиздай йигит!

Очил минғиллаб кечирим сўради. Анчадан кейин троллейбус яна силкиниб йўлга тушди. Яна ўша тиқилинч азоби бошланди.

У бекатга келиб тушганида сув бўлиб кетганди. Кўйлагининг ёқасини ечиб, елпинди. Юраги санчди. “Зиёни йўқ, — деб ўйлади у уйи томон юраркан, — ҳозир муздай душга тушсам ўтиб кетади”. Узоқдан Лолани кўриб қадамини тезлатди. Хотини йўлак олдида қўшни аёллар билан гаплашиб турар, енгил гулдор халат кийиб олган, бошини ювган бўлса керак, сочи елкасига тушиб ёйилиб

ётарди. “Нега шу аҳволда кўчага чиқибди”, деб ўйлади Очил яқин келиб.

Очилга кўзи тушиб, Лола гапидан тўхтади.

— Умид қани? — сўради Очил зинадан чиқиб борар экан. У талпинчоқ бўлиб қолган ўғилчасини бир кундаёқ соғиниб қолар, ишдан келиши билан уни кўтариб ўйна-тар, шу билан бутун ҳордиғи чиқиб кетарди.

— Ухлаб ётибди, — деди Лола қовоғини солиб. Негадир бирдан унинг руҳи тушиб кетди. — Ойлик олдингизми? — сўради эшикни очиб киришлари билан.

Очил индамасдан пулини узатди.

— Қанча?

Очил туфлисини ечди. Киссасидан пул чиқариб хотинига берди.

— Қуриб кетсин! — Лола пулни зарда билан стол устига ташлади. Майда-йирик пуллар клеёнка дастурхон устида ҳар ёққа сирғалиб кетди. — Номингиз улуғ, супрангиз қуруқ. Инженерман дейсизу қоровулнинг пулини топмайсиз!

— Нима қилай энди? — деди Очил тўнғиллаб.

— Мен нима қилай? — Лола кескин бурилиб қаради. — Қачондан бери битта костюмчик ололмайман.

— Яна қанақа костюмчик?

— Айтганим билан обериш қўлингиздан келармиди? — Лола “сенга гапирдим нима-ю, гапирмадим нима”, дегандай яна тескари қараб олди.

Очил уф тортди. Бу қандоқ гап? Қачон кийимга тўяди бу хотин! Шунча кийими бўла туриб, яна хархаша қилиб ўтирибди. Ҳар гал ойлик олган куни уйда тўполон бошла-нади. Лола унинг маош олиб келишини кутмасданоқ бирон нарса олиб қўйган бўлади.

Очил наридан-бери қўлини ювиб чиқди-да, бориб стол олдига ўтирди. Лола нариги хонага кириб кетган, стол устида бояги пуллар ҳамон сочилиб ётарди. Очил пуллар-ни йиғди, тахлади, стол четига суриб қўйди. У бугун маж-лисга таёрланиб тушлик ҳам қилолмаган, пешинда икки-та “гумма” еб олган эди. Ҳозир қаттиқ толиққанини, қорни очганини сизди.

— Овқатингни обкел, — деди бўғиқ овоз билан.

Ичкаридан Лоланинг асабий товуши эшитилди:

— Қозонда турибди, ўзингиз сузиб ола қолинг.

— Қанақа овқат? — деди Очил ўрнидан туриб.

— Нон қовурдоқ.

Очилнинг қони қайнаб кетди.

— Бу қанақа гап! — деди бақириб. — Бир кун нон қовурдоқ, бир кун макарон қовурдоқ! Дурустроқ овқат қилиш ҳам қўлингдан келадими-йўқми?

Лола худди шуни кутиб тургандек, югуриб унинг олди-га чиқди. У сочини ҳамон турмакламаган, елкаси билан битта бўлиб ёйилиб ётарди.

— Аввал бу ёғини қойил қилиб қўйинг! — деди у ўйиб оладиган оҳангда. — Қайси қоплаб тираб қўйган нарсаларингизга яхши овқат пишираман? Одам фақат овқат ейиш учун яшайдими? Одамлар хотинини бриллиантга белаб қўйибди. Туғилган кунига шубалар, тилла цепочкалар совға қилаяпти! — унинг чиройли, бўлиқ лаблари бурилиб, овози бирдан титраб кетди. — Дунёга келиб нима кўрдим! Ўзингиз айтинг, нима кўрдим! Ҳумайрадан нима кам?

— Ҳумайрадан сенинг каминг йўқ. — Очил ҳазил билан қутулмоқчи бўлди, — фақат унинг эри билан менинг фарқим бор. Унинг эри чайқовчи.

— Шунинг учун сиз бир ойда топган пулни у бир кунда топади, — деди Лола унинг гапини бўлиб.

— Лекин унинг хотини тинч ухлайди, осмону фалакда юради, мен бўлсам нотинч ухлайман, — деди Лола ҳозиржавоблик билан. — Чайқовчими, баломи-баттарми, қойил қилаятими, қандини урсин. — Энди унинг лаблари бурилмас, овозида ғазаб, расмана ғазаб бор эди.

— Қани айт! — деди Очил бўғилиб. — Нима қилай? Ўзимни осайми, отайми, ё бозорга чиқиб мардикорлик қилайми?

— Қилинг кучингиз етса! Мардикор жилакурса пешинда текинга овқатланади! Сизнинг топганингиз йўлкира билан “абедингиз”дан ортмайди, “бойвачча”!

Лола яхши мерганлардек эрининг юрагига найза санчишга уста эди. Ҳозир ҳам мўлжалга беҳато урди. Очил-

нинг бошига қон гупиллаб урилди. Тегиб олгунча йўлига кўз тиккан, паркиннг қоронғи бурчакларида унинг қошини силаб, “қошингиз мунча қуюқ”, деб эркалаган, сочини сийпалаб, “сочингиз мунча қайсар”, деб эркаланган қиз шумиди? Очил энди керак бўлмай қолдими? Очил шиддат билан бошини кўтарди. Мушти бир тугилди-ю, шайтонга ҳай берди. Имиллаб бориб телевизорни қўйди. Бугун футбол борлиги эсига тушиб, кўнглининг бир чеккасида таскинга ўхшаш туйғу пайдо бўлди. Ҳали экран ёришмасданоқ спорт шарҳловчисининг таниш, янгроқ овози эшитилди. Очил қайтиб келиб стулга ўтирган эди, экранда яшил майдон, гувиллаб шовқин солаётган одамлар кўринди. Бугун халқаро ўйин бўлаётгани учун шарҳловчи, айниқса, тантанавор овозда гапирар, стадион ҳаяжонли шовқинга тўлган эди. Энди Очилнинг иштаҳаси инига кириб кетганди. Шунинг учун стул суянчигига елкасини ташлади-да, бемалол томоша қила бошлади.

Лола бир эрига, бир телевизорга қараб қўйди-да, зипиллаб телевизор олдига борди. Шарақ-шуруқ қилиб бошқа канални олди. Қўлтиқ тагига сепилса, ҳидини йўқотадиган аллақандай “сеҳрли” атир реклама қилинаётган экан.

— Мен футбол кўрмоқчиман, инсон! — деди Очил бўкириб.

— Мен реклама кўрмоқчиман! — Лола пинагини бузмай кулди. — Қаранг, сизга мос дездорант шекилли?

Очил яна бирпас турса, хотинини бир бало қилиб қўйиши мумкинлигини билиб, нариги уйга кириб кетди. Ўзини диванга ташлаганча шифтга тикилиб узоқ ётди. “Бу қанақа турмуш, — ўйлади ғижиниб. — На ишда ҳаловат бор, на уйда. Лола авваллари ҳам шунақамиди ёки бунақа олати кейин чиқдими, ҳалиям яхши билмайди. Беш-олти ой иноқ яшади. Кейин майда-чуйда жанжаллар кўпая бошлади. У Лоланинг бунчалик латтапарастлигини билмаган экан. Тўғри, уйланмасдан илгари ҳам учрашувларга борганида Лола иложи борица ҳар сафар янги кийим кийиб келишга ҳаракат қиларди. Очил бунга чандон эътибор бермасди. Лоланинг бундай ясан-тусанлари ота-

онасига қанчалик қимматга тушганини билмаган экан. Қизиқ, хотини шунақа нарсаларни топадики, айтишга Очилнинг тили келишмайди. Тагин улар ўз нархига топила қолса гўрга-я, уч баҳосига олиш керак. Одамлар пул йиғиб чет элларга саёҳат қилади, курортларга бориб дам олади. Буларнинг топгани қаёққа кетаётганини ҳеч ким билмайди”.

У Ҳайдар аканинг бояги гапини эслади. Асли ошга бора қолса бўларкан. Шунча гап-сўз йўқ эди. “Ростданам хотиннинг измидан чиқмайдиган бўпқопман, — деб ўйлади у. — Жанжал чиқмай кўя қолсин деб тамом бўлдим...”

Очил шу онда бир нарсани эслади. Баҳорда мана шу Ҳайдар ака сайёҳлик йўлланмаси билан Ҳиндистонга борадиган бўлиб қолди. Ўшанда Очил ярим ҳазил-ярим чин қилиб: “Келинойимни ташлаб бир ўзингиз борсангиз хафа бўлмайдиларми”, деганида Ҳайдар ака ҳайрон бўлган эди. “Нега хафа бўлсин, мен ўйнаб келсам, хурсанд бўлмай-дими?” деган эди.

“Шунақа хотинлар ҳам бор”, деб ўйлади Очил уф тортиб. Унинг юраги тагин санчди. Кейинги пайтларда тез-тез шунақа санчадиган бўпқолди. У кўксини чангаллаганича йўлакка чиқди. Чироқ ўчган, Лола телевизорнинг шундоқ тагига ўрин солиб, Умидни кучоқлаганича ётиб олган эди. Очил эшикни оҳиста очиб зинага чиқди. Ундан кўчага йўл олди. Кўшни уйларда чироқлар чарақлаб турар, боғча ўртасидаги айвонча олдида кўни-кўшнилар домино ўйнаб ўтиришарди. Очил биров кўриб, сирини билиб қоладигандек шошилиб нари кетди. Кўчаннинг на-риги юзига ўтди. Бекат ёнидаги уйнинг биринчи қаватидан музика садоси эшитилиб турар, дераза очик, бир тўда ёш-яланглар рақс тушишарди. Очил беихтиёр бир зум қараб қолди. Йигит-қизлар бир-бирига яқинлашар, узоқлашар сакраб-сакраб рақс тушишарди. Бунақа рақсни Очил илгари ҳам кўрган, лекин унга ёқмаган эди. Ҳозир бўлса, негадир ёшларнинг ҳаракати жуда чиройли кўринди. Тўғрида, ёш бўлгандан кейин нима учун ўйнаб-кулмаслиги керак, нима учун дам олмаслиги керак? У эллик қадамча

юрган эди, кўчани тўлдириб келаётган бир тўда улфатлар унинг ёнидан ўтди. Мўйловли бир киши гармонь чалиб, бола кўтарган, бола етаклаган эркак-аёл ҳаммаси барава-рига ашула айтишар, уларнинг хушчақчақ қўшиғи тун су-кунати чўка бошлаган кўчага жон бағишлаб, олисларга таралар эди.

“Одамлар мана бундоқ яшайди, — деб ўйлади Очил маъюслик билан. — Шуларнинг ташвиши йўқмикин? Ўзига яраша каттами-кичикми гами йўқмикин? Арзимаган нар-са деб бир-бирини еб қўйгудек бўлишмаса керак”. Шу-ларни ўйлади-ю, Лола кўзига жуда хунук кўриниб кетди. Нима қилсин? Ажрашиб қўя қолсинми? Бу фикр унинг хаёлига энди келаётгани йўқ. Кейинги пайтларда хотини жонидан тўйдириб юборганида, кўнглининг бир чекка-сидан шу хаёл лип этиб ўтар, аммо Умидни ўйлаши би-лан ўзининг худбинлигидан нафратланиб кетарди. Ҳозир ҳам кўнглига келган хаёлни шошилиб қувди. “Йўқ, йўқ, номардлик бўлади!” Қизиқ, бояги ёшларнинг рақси, бо-яги хушчақчақ одамларнинг қўшиғи унинг кўнглидаги ғашликни ҳайдагандек бўлди. У анча енгил тортиб, уйига кирди. Сервант устида турган “Спидола”ни олиб секин нариги уйга кирди-да, диванга ёнбошлади. Радио қулоғи-ни оҳиста бураган эди, олис-олислардан келаётган на-фис, кўнгилга яқин ҳинд куйи янгради. Очил бармоқла-рини чалкаштириб, боши тагига қўйганча шифтга тики-либ ётди. Тўй қилмасларидан олдин икковлари тез-тез кинога тушишар, Лола айниқса, ҳинд фильмларини яхши кўрарди. Ҳозир Очил ўша самимий, эрка дамларни эс-лаб, хаёлан жилмайди. “Ўзинг ҳам майдакаш одам бўпқоп-сан, — деб ўйлади ўзини сўкиб. — Ожиз одам айбни бош-қалардан қидиради. Лолага нима каромат кўрсатдинг! Тўйни-ку амаллаб қарз-ҳавола қилиб ўтказдинг. Осмондаги ойни узиб бердингми, саёҳатга обчиқдингми? Ёш бўлга-нидан кейин чиройли кийингиси келади-да, нима қил-син!”

Бир оздан кейин нариги уйдан Умиднинг йиғлагани эшитилди. Зум ўтмай эшик шиддат билан очилди-да, ғира-

ширада ич кўйлактаги Лоланинг сочлари тўзғиган боши кўринди.

— Ўчиринг, анави мутил-мутилингизни! — деди у бақриб.

Очил беихтиёр радиони ўчирди. Лола эшикни очик қолдириб нари кетди. Ўша ёқдан унинг атайлаб қаттиқ гапиргани эшитилди:

— Ўчир овозингни, итвачча! Ҳозир деразадан улоқтириб юбораман. Ҳаммаларинг қўшилиб қўшмозор бўлларинг!

Очилнинг юраги яна санчди. Негадир ўтган умрини ўйлади. Очил болалигида отаси ўлиб кетган, ўнинчи синфга ўтганида онаси ҳам қазо қилган эди. Очил опасининг қўлида қолди. Аммо институтга кириши билан ҳеч кимга оғирлигини туширмаслик учун ўз аравасини ўзи тортишга ҳаракат қилди. Таътил пайтларида гишт қўйди, қурилишга кириб ишлади. Пахтага борганида ҳаммадан кўпроқ тегиб, пул топди. Болалар касалхонасида ҳамшира бўлиб ишлайдиган Лола билан танишганида, бу қиз ўзининг ҳамма ташвишларига шерик бўлишига ишонган эди.

“Одам шундай қилиб қариса керак-да”, деб ўйлади у ёнбошига ағдарилиб. Бир вақтлар у аллақайси журналда қайсидир профессорнинг мақоласини ўқиган эди. Ҳозир кимлиги аниқ ёдида йўқ. Лекин унинг айтган фикрлари хотирасида маҳкам ўрнашиб қолган. “Бизнинг замонамизда асаб касалликлари кўпайиб кетяпти. Баъзилар ҳаёт суръатининг тезлиги, бошқалар шовқин-сурон кўплиги туфайли шунақа бўляпти, деб айтишали. Лекин одамларнинг асаби кўчада эмас, уйда, эр-хотин ўртасидаги жанжалда кўпроқ бузилади. Очил профессорнинг шу сўзларини яна эслади-ю, Лоладан тағин кўнгли оғриди. Наҳот, куни кеча бир-бирини еру кўкка ишонмаган одамлар бугун бир-бирига чоҳ қазиса? Шусиз ҳам одам узоқ яшамайди-ку. Бир-бирини тушуниб, ўйнаб-кулиб яшаса бўлмайди? Падарига ланъат пулнияам, латта-путтанияам!”

Очил ўйлай-ўйлай ухлаб қолди. Қизиқ, тушида ўлиб қолганмиш. Шунда ҳам юраги санчаётган эмиш. Аллақан-

дай нотаниш эркак Умидни кўтариб олганмиш. Умид Очилга талпиниб ҳадеб йиғлармиш. Лола бўлса бир чеккада туриб ҳиринг-ҳиринг кулармиш...

Очил ланж бўлиб уйғонди. Унинг кўзлари ачишар, томоғига бир нима тиқилиб турганига ўхшарди. Девордаги соатга қарадию сапчиб туриб кетди. Саккиз бўлай деб қопти.

“Оббо кеч қоламан шекилли”, деб ўйлади у апил-тапил ювинаркан. Лола ҳамон ўртада чўзилиб ётарди. Хотинининг бошигача бурканиб ётишидан, Умидни ҳам кўрпага ўраб олганидан, Очил унинг уйғоқлигини, атайлаб шундоқ қилаётганини билди. Кечаги гап-сўзлар яна бир бошдан тасаввурида жонланди, кўнгли тагин ғаш тортди.

У ошхонага кириб қозон қопқоғини кўтарди. Нон қовурдоқ димланиб қолган бўлса керак, қопқоқнинг остига сув томчилари йиғилиб қолган эди. Бир томчи сув помидор аралаш нон устига томди. Очил бир бўлак нонни оғзига солди. Қорни очгани учунми, нордон таъмданми жағлари зирқираб кетди. Чой қайнатиб, бир-икки пиёлани апил-тапил ичди-ю, кўчага отилди.

Ишхонага келиши билан кечаги мажлис тафсилотларини эслади.

“Ишни пилорамадан бошлаш керак, — деб ўйлади темир дарвозадан кириб келаркан. — Ҳамма иш шулардан бошланади. Шулар ишни пухта қилса, у ёғи кетаверади”.

У тахта тиладиган участкага келганида иш қизиб кетган, электр арралар шовқини қулоқни қоматга келтирар, қипиқ чанги ҳавони тўлдириб юборган эди. Бир лаҳзада Очилнинг боши ғовлаб кетди. Яна юраги санча бошлади. Томоғига бир нарса тиқилиб қолгандек бўлаверди. У гандираклаб гоҳ у, гоҳ бу ишчининг олдига борар, аррадан тилиниб чиқаётган тахталарни ушлаб кўрар, аммо нима қилаётганини ўзиям яхши билмас, боши ғувиллар эди. Кейин нима бўлганини ўзи ҳам англай олмай қолди. Электр аррага жуда яқин келиб қолганини, биров чап кўлини юлқиб олгандай бўлганидагина билиб қолди. У даҳшат ичида ўзини орқага ташлади. Қизиқ, ҳеч қанақа оғриқ сез-

мади. Фақат билаги қаттиқ силкиниб кетгандек бўлди. Кўзидан ўт чақнаб кетди-ю, негадир кўнгли айнаиб, ҳаммаёқни зулмат босди.

“Тез ёрдам” машинаси фарёд солиб Очилни касалхонага олиб кетди. Уни операцияга олиб кириб кетишганида машинада бирга келган Ҳайдар ака эшик олдида мўлтираб қолди.

— Палакатни қаранг, синглим, — дерди у олдидан ўтиб турган ҳамшираларга йиғламсираб. — Шундоқ Очилбойнинг кўлини арра обкетди-я! Қандоқ йигит эди-я! Фалокат қош билан қовоқ ўртасида турарканда, а!

Ҳамшираларнинг бири индамай елка қисиб ўтар, бошқаси худди Очилни танийдигандек, Ҳайдар акага ҳамдардлик билдирарди.

— Тасодиф-да, амаки, тасодиф.

Ҳайдар ака алам билан бош чайқарди.

— Хотинига нима деб жавоб берамиз энди. Гулдай эри шундоқ бўлиб ўтирса қандоқ чидайди?!

Заводдагилар ҳам шуни ўйлаб, ичидан зил кетар эди. Бу совуқ хабарни Лолага етказиш учун борган одамлар уни уйдан тополмай қайтиб келишди. Кўшни хотинларнинг айтишича, Лолахон “зарил иш” билан чеварга кетган экан...

ИШҚ ОТАШИ

Севги деймиз, муҳаббат деймиз. Аксарият адибларнинг асарларида севги ҳам, муҳаббат ҳам бир хил тушунчани англатади. Аммо бу икки калимани бирлаштирадиган ва уларга кенг маъно берадиган бир тушунча бор — ишқ. Агар муҳаббат кишининг юрагинигина забт этса, ишқ унинг бутун вужудини, ўзлигини, ҳатто икки дунёсини қамраб, эгаллаб олади. Ҳазрат Навоий айтадилар:

*Бўлмаса ишқ, икки жаҳон бўлмасун,
Икки жаҳон демаки, жон бўлмасун.
Ишқсиз танки, унинг жони йўқ,
Ҳусни нетсун, кишиким они йўқ.*

Муҳаббатсиз ҳаёт ҳаёт эмас, шунчаки тирикчиликдир. Ишқсиз яшаш мумкин эмас, айнан ишқ учун ҳам Аллоҳ инсонга юрак берган. Ишқ инсон қалбидаги бир оташ, бу оташ кул қилиб адо қилмайди, бу оташ ҳаётбахшдир, у туфайли одам яратган барча нарсалар ҳаёт ва нафосат билан йўғрилган. Ишқ барча яхши, юксак, қудратли, ёқимли ва ёрқин фазилатлар ижодкоридир. У фаолиятга, курашга чорлайди. Ишқ ҳаётни безайди. Агар ишқ нафис ва жўшқин бўлса, ҳаётимизнинг гулига айланади. Ишқ не-не машаққатлар, қайғу-аламлар, мағлубият ва ташвишлар ичида яшайдиган одам учун нурли ҳаёт сингари қувонч бахш этади. Чунки ишқ яшамоқ истагидир. Шуниси ҳам борки, ишқ учун на ҳудуд, на меъёр, на чегара бор. Ишқ ҳар қандай одамни покизалаштиради, дунёга янги келгандай юксакларга кўтаради. Ўткир Ҳошимов муҳаббат ҳақида қалам тебратар экан, ҳикоялари ва қиссаларидаги севишганлар тимсолларида юқорида айтилган фикрларни кўзда тутган.

МУҲАББАТ

I

Узоқ, энтикиб ўпишдилар. Қизнинг соч толалари Тиркашнинг юзига тегиб турар, алланечук нотаниш, аммо тотли ис анқир, унинг бутун вужуди таранг тортилиб, оёқлари титрар, қизнинг ҳам елкалари билинар-билинемас силкинаётганини ҳис қилиб турарди. Тўсатдан қиз силтаниб қаддини ростладию зарб билан итариб юборди уни.

Тиркаш лайлак қилиб қўйилган аравага суяниб қолди. У ҳамон ўзига келолмас, аллақандай ички бир тўлқин борган сайин қаттиқроқ жўш урарди.

— Дадам сўйиб ташлайди, — деди қиз тўзиб кетган сочларини кафти билан текисларкан. Аммо даласидан ҳеч қачон ҳайиқмаганлиги, бундан кейин ҳам ҳайиқмаслиги унинг овозидан билиниб турарди.

Тиркаш, аравадан уч-тўрт қадам нарида, майсалар устига ташлаб қўйилган бир парча намат устида ухлаб ётган чолга қаради. Чол ола-була хуржунга бошини ташлаб, оёқларини керганича чалқанча ётар, қоронғида юзи аниқ кўринмасди. Ундан ҳам нарироқда бир туп дўлананинг тўкилган хазонини шитирлатиб, шарпадай қоп-қора эшак ўтлаб юрарди.

Тиркаш қаддини ростлаб, қизга тикилиб қолди. Унинг катта-катта кўзлари ёниб турар, узун-узун киприклари, қирра бурни қоронғида янаям жозибали кўринар, Тиркаш ҳали ҳам ҳаяжонини босиб ололмас эди. Икковлари анчагача жимиб қолишди. Арслонбоб тоғининг чўққиси ёниб кетди. Зум ўтмай дум-думалоқ тўлин ой чиқди. Чоратрофга нур аралаш сукунат сели қўйилгандай, ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди. Япроқлари тўкила бошлаган дўлана соядай қорайиб кўринар, ҳавода хазон, ғўзапоя иси анқирди.

Қиз сочини қайтадан ўриб, орқасига ташлади. Тиркашнинг ёнига келди-да, ниҳолдай нозик гавдасини эгиб,

арава ичидан пахталик нимча олиб кийди. Тиркашга бир қараб қўйдию оёқларини осилтириб, аравага ўтириб олди. У энди ҳамма нарсани унутгандай, Тиркашни кўрмаётгандай эди. Бошини баланд кўтариб, ойга тикилиб ўтирар, чехрасида бепарволик кўриниб турарди. Бояги тўлқин яна жўш уриб кетди. Тиркаш, нима қилаётганини ўзи ҳам сезмай, тиз чўкиб, қизнинг оёқларидан маҳкам қучоқлаб олди.

— Дилор, кетма. Илтимос қиламан, ялинаман... — У қизнинг тиззасига бош қўйди. Негадир шу топда қизнинг қўллари сочини силашини кутар, орзу қиларди. Дилор эгилиб унинг елкасидан итарди.

— Кет бу ердан!

— Тушунсанг-чи, ахир, қаёққа борасан?! Нимага борасан? — Тиркаш қизнинг оёқларини маҳкамроқ қисиб илтижо билан бош чайқади. — Йўқ дема, Дилор. Иккаламиз бирга ишлаймиз. Сен нимани хоҳласанг...

— Кет, мен ухлайман! — Дилор тагин унинг елкасидан итариб юборди.

Тиркаш қизнинг чимирилган қошларига, қатъият билан қимтилган лабларига қараб, энди гапириш ортиқча эканини тушунди. Аста қаддини ростлаб, бошини қуйи солди. Ўзига ҳам эриш туйилган паст, ўкинч овозда пичирлади:

— Кетиб қолманглар, тонготарда келаман.

Шартта бурилди-да, тасмадай оқариб ётган тупроқ кўчадан соясини босиб, чошиб кетди. Ой коптокдай сакраб-сакраб унга эргашиб келаётгандай бўлар, қишлоқ томондан итларнинг акиллагани эшитилар, сой шовуллар эди. Қир устига чиққанида олд томонидан қишлоқ чироқлари йилтиллади. У тўхтаб қолди. Орқасига бурилиб қаради. Пастликда, йўл ёқасидаги ўша бир туп дўлана қорайиб кўринар, Дилор ҳам, отаси ҳам дарахт кўланкаси тагида қолиб кетганди.

Тиркаш тез юрганидан нафаси қисиб, терлаб кетганини энди сизди. Кўйлагини ечиб елкасига ташлади-да, тагин қишлоқ томонга қаради. Катта йўлдан нур занжири

билан боғланиб қолгандай қатор-қатор машиналар ўтиб борарди. “Пунктга пахта олиб кетишаяпти”, деб ўйлади у. Бирдан кўнгли чўкди. “Йўқ! — деди у пичирлаб. — Ҳеч қаёққа бормайман. Бормайман! Уйга ҳам, Дилорнинг олдига ҳам. Ҳеч нима керакмас менга, ҳеч нима!”

У кўйлагини ерга ташлаб, қуриб, сарғайиб қолган кўкатлар устига ўтирди.

“Нима бўляпти ўзи? Қаёқданам шу қизни учратдим?! Наҳотки энди ҳамма нарсадан — уйим, қишлоғим, отамдан айрилсам? Наҳотки Тентаксойдан бир умр бошимни олиб кетсам? Нима бўляпти ўзи?”

У диққат билан қулоқ сола бошлади. Бу сафар сойнинг шовуллаши аниқ эшитилди. Кейин хўрозлар чўзиб-чўзиб қичқира бошлади. Эҳтимол, уларнинг ҳовлисидаги тождор хўроз ҳам кўноқда туриб бўйнини чўзганча жўр бўлаётгандир. Эҳтимол, Қосим ота хирмондан қайтиб, унинг келишини кутиб, супада нос чекиб мудраб ўтиргандир.

Тиркашнинг хаёлида Қосим отанинг оппоқ қоши остидан ўйчанлик, мулойимлик билан боқиб турган кўзлари, сўлғинроқ, аммо нуроний юзи, чўққи соқоли жонланди. Шу кўзларнинг нурини олган Тиркашнинг кўзи эмасмикан? Шу соч-соқолга қиров кўндирган Тиркашнинг ўзи эмасмикан! Ахир, уни одам қилган, ота ўрнида ота бўлган киши шу эмасмиди?... Тиркашдан бошқа суянчиги борми унинг...

Кошки эди, Тентаксойга ўша эски арава кириб келмаган бўлса... Кошки эди, Тиркаш шу аравада келаётган лўли қизни — Дилорни кўрмаган бўлса...

Тиркаш бирданига ўрнидан сакраб тургиси, қишлоқ томонга югуриб кетгиси келди. Лекин қачонлардир гўдаклик хотирасига маҳкам ўрнашиб қолган, унутилаёзган соғинч бир туйғу устун келди-ю чалқанча ётиб олди. Ой ҳаволаб кетган, қатлам-қатлам куз булутлари оҳиста сузиб ўтар, намхуш тупроқ иси анқир эди.

II

Бу воқеага анча йил бўлиб кетган. Анча йиллар...

Тиркаш эсини танибдики, шу тупроқ вояга етказди уни. Дунёга қайси кун келганини, отаси ким, онаси ким эканини ҳалиям билмайди. Тўрт-беш ёшида одам ажратадиган бўлиб қолганида лўлилар чодирда кўрди ўзини. Ота-онаси аллақачон кўз юмиб кетганини шулардан эшитди. Ҳаммага эргашиб юргани учун Тиркаш деб чақиришаркан уни. Улар Тиркашни қўлма-қўл кўтариб катта қилишибди... Тиркаш ҳам шу лўлилардан биттаси эди. Ярим кечагача чилдирма чалиб, базм қилишни, қизил кўйлагининг этагини ҳилпиратиб рақс тушишни ҳеч нимага алишмайдиган хотинларнинг ҳаммаси унинг онаси эди. Гулхан атрофида давра қуриб ўтирган лўлиларнинг ҳаммаси ота эди унга.

Ҳазин қўшиқлар оғушида мудраган оқшомлар, ой нурига ғарқ бўлган осмон... Тиркаш дунёга келиб энг аввал шуларни кўрганди. Кун ботар-ботмас уларнинг элати кўкаламзор бир ерга чодир тикар, Тиркаш кўкатлар устига чалқанча тушиб оларди-да, чилдирманинг гумбурлашига, қувноқ қаҳқаҳаларга қулоқ солиб ётар, гулхан атрофида лип-лип айланаётган соялардан кўзи тиниб ухлаб қоларди.

Эрта тонгда одамларнинг ғовур-ғувури, эшакларнинг ҳанграшидан уйғониб кетарди. Шудрингдан ҳўл бўлиб кетган жингалак сочларини силаб ўрнидан турар, увишиб қолган қўлларини уқалаб-уқалаб қўярди.

Яна ўша узундан-узун йўллар бошланарди. Дунёда йўлларнинг нега шунчалар кўплигига унинг ақли етмас, лўлилар элати бўлса бир зум ҳам тўхтамас, қаёққа кетишаётганини ҳеч ким билмасди.

Тиркашнинг сўнгсиз-ниҳоясиз йўллари Тентаксойда тўхтади. Баҳор оқшомларидан бирида лўлилар элати сой бўйига, тошлоқ соҳилга чодир тикди. Тентаксой сон-саноксиз оролчалар ҳосил қилиб ҳайқирар, осмону фалакка марварид сочарди.

Тиркаш ўшанда етти-саккизларга бориб қолган, тишлари бир марта тўкилиб чиққан эди. Кун бўйи йўл юравериб чарчаганиданми, ҳаммадан олдин ухлаб қолибди.

Тонготарга яқин энтикиб уйғониб кетди. Уйғондию тўлқинлар кетма-кет урилиб, сув қаърига тортиб кетаётганини билиб чинқириб юборди. Аммо овозини ўзи ҳам эшитолмади. Оғзига сув тўлиб ўқчий бошлади. Сой даҳшатли гулдуросдан титрар, еру кўк қоп-қора тўлқинларга кўмилган эди. Тиркаш сувдан қалқиб чиқиб, қоп-қора осмонни сўнгги марта кўрдию типирчилаб чўкиб кетди.

У кўзини очганида бошига эгилиб турган нотаниш кишини кўрди. Элатида бундай одам йўқ эди. Бошига кўк духоба дўппи кийиб олибди. Юзлари қизариб кетган, оқ оралаган мўйлови ҳўл бўлиб, чўққи соқолига ёпишиб қолибди. У жиққа сув кўйлагининг этагини қайириб, Тиркашнинг пешанасини артди.

— Отинг нима, ўғлим?

Тиркаш ўзини шу одам сувдан олиб чиққанини энди тушунди.

— Кетаман!

У ўрнидан турмоқчи бўлган эди, мажоли келмади. Нотаниш киши унинг устига кўрпа ташлади.

— Элатларинг кетиб қолишди. Сени аллақачон ўлдига чиқаришган бўлса керак. — Нотаниш киши чуқур хўрсинди. — Сел ёмон қутурди-да! Тентаксой шунақа ўзи. Ҳар баҳорда жilовини йўқотиб қўяди.

Тиркаш бегона уйнинг гулдор қоғоз ёпиштирилган шифтига тикилиб ёта-ёта кўзлари илинди.

... Бу воқеага анча йил бўлиб кетган... Анча йиллар...

Агар уч кун аввал қишлоққа яна битта лўли арава кириб келмаганида, агар Дилорни кўрмаганида, қиз кетаман деб туриб олмаганида, ўша дамларни эслаб ўтирармиди у?

III

Қуёш уфққа лаб босди. Кичкина шалақ арава тупроқ йўлдан имиллаб борар эди. Қора эшак чиллакдай ингичка

оёқлари билан тупроқ чангитиб, аравани судраб борар, ғилдираклар нола чеккан каби ҳазин ғийқилларди.

Аравада ўтирган чолнинг ингичка, буришиқ бўйнидаги чуқурчаси, оқ оралаган сочи Тиркашга кўриниб турарди. Дилорнинг отаси ҳеч қаёққа шошилмаётганини шама қилгандай эшакни қистамас, бошини ташлаб, мудраб борарди. Эрталабдан бери чол Тиркашга бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат аҳён-аҳёнда милки қизариб кетган кўзлари билан унга синчиклаб қараб кўяр, яна индамасдан тескари қараб оларди.

Араванинг кетидан Тиркаш билан ёнма-ён келаётган Дилор унга қараб жилмайиб кўяр, аллақаёқдан синдириб олган тол хивичи билан йўл четидаги гиёҳларни савалаб борарди. Унинг шапалоқ гулли қизил кўйлаги шафақда ловиллар, ўзи ҳам ўт бўлиб ёниб кетаётгандай кўринарди. Тиркаш шу топда қизнинг нима ўйлаётганини билолмас, аммо бир кўзини сал қисиб, истехзоли, жозибали жилмайишидан ўзининг гўзаллигидан, йигитни эргаштириб келаётганидан мамнун эканлигини кўриб турарди.

Қуёш ер ортига юмалаб кетди. Оқшом шамоли уфқда ёниб турган шафақ алангасини пуфлаб ўчирди. Ҳамон ғилдираклар нола чекар, шалақ арава тепаликка чиқиб борарди.

Тиркаш қишлоқдан чиқиб кетаётганида ҳозиргидек кўнгли ғаш бўлишини ўйламаганди. У Қосим отанинг кўзига кўринишдан кўрққан, Тентаксойдан чиқиб олгунча таниш шоферларнинг учраб қолишидан юрак ҳовучлаб турганди. Йўқ ҳеч ким учрамади... У Дилорни энди ўзиники деб ўйлар, шу қиз учун дунёнинг нариги чеккасигача боришга ҳам тайёр эди. Лекин қишлоқдан узоқлашган сайин унинг қадами секинлашар, ўзи қилаётган гуноҳини энди тушунаётгандай бўларди. Гўё кимдир кўзга кўринмас нозик, жуда нозик иплар билан уни Тентаксойга боғлаб қўйгану бу иплар борган сайин таранг тортилар, яна бир қадам юрса, узилиб кетаётгандай бўларди.

Шалақ арава тепалик устига чиққанда тўхтади. Тиркаш тагин бурилиб орқага қаради. Пастда қишлоқни тасмадай ўраб олган сой ялтиллаб кўринар, аммо уйлар кўзга ташланмас, қуюқ дарахтзор устига оқшом шарпаси қўнганди. Узоқда катта йўл устида қуюқ чанг кўринди.

— Пода қайтпти, — пичирлади у. Бирдан кўз ўнги қоронғилашиб, хотиралар қуюнидан боши айланиб кетди.

Бир вақтлар ўзи ҳам каттакон тарғил сигирни тонг-сахарда подага қўшиб юборар, кечқурун сигирнинг ўзи эшикдан мўраб кириб келарди. Сигирни қўшни келин соғиб берар, Қосим отанинг кампири ўлиб кетган, сўққабош эди. Чолнинг ўзидан бошқа овунчоғи йўқлигини, унинг умиди ёлғиз Тиркашдан эканини эндигина тушунди у.

Ўша сувдан олиб чиққан йилиёқ Қосим ота унга папка, “Алифбе” олиб берган, Тиркаш мактабга қатнай бошлаган эди. Тонг-сахарлаб шудринг қўнган далалардан мактабга югурганлари, ёзлари хўжалик боғида болалар билан узум узишгани, бултур ўнинчини битирганида мактабда ўтказилган кеча унинг хаёлида жонландию юраги гупиллаб уриб кетди.

Тиркаш куз кечалари хирмонда ишлашни яхши кўрарди. У баланд хирмон устига чиқиб, чалқанча ётиб олар, назарида осмон борган сайин пастлаб тушаётгандай бўлар, пахтанинг елкаларига илиққина, юмшоққина ботиши ҳам, салқин шамолдан жунжикиб, сесканиб кетиши ҳам — ҳамма-ҳаммаси жуда лаззатли эди.

У роҳат қилиб ётганида пастдан машинанинг бўғиқ овози эшитилар, кабина эшиги тарақлаб очиларди.

— Ухлаб қолдингми, ҳой, лўли!

Тиркаш ҳайдовчиларнинг қўполлигига парво қилмас, ўзини шу қишлоқнинг бир ўзбеги, бир фарзанди ҳисобларди. У хирмон устидан сакраб тушарди-да, кузовга паншаха билан пахта ортарди...

Кейин тракторчига шогирд тушди. У омочларни тўғрилаб борар, палахса-палахса бўлиб кўчаётган тупроқ иси, керосин ҳиди маст қилиб қўйгандай боши айланиб кетар, моторнинг гувиллаши ҳам, трактор атрофида парвона-

дай айланаётган қора қарғаларнинг қағиллаши ҳам гаштли туйиларди унга.

Йигит ўша тупроқ исини, баҳор қўнғироғидан уйғонган ернинг илиқ нафасини, Тентаксойнинг тишни қамаштириб юбуровчи муздай сувларини ҳеч қачон, ҳеч нимага алишмаслигини, алиша олмаслигини энди тушунди. Тушундию тишлари ғижирлаб кетди.

... Тиркаш елкасига келиб тушган хивич зарбидан сесканиб кетди.

— Юрмайсанми?

Дилор бир қўлини биқинига тираб, бир қўлида хивич ўйнатиб жилмайиб турарди. Атроф қоронғилашиб қолган, шалақ арава аллақачон пастга тушиб кетганди.

Дилорнинг ҳукмрон жилмайиб туриши ҳам, ўтдай ёниқ кўзлари, қирра бурни ҳам биринчи марта хунук кўриниб кетди унга.

— Туртмасдан гапир! — деди у бўғилиб. Ҳазабдан юзлари ловиллаб кетганини ўзи ҳам сезиб турарди.

— Бечора ошиқ! — Дилор бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Сукунат чўккан адирлар устидан оқшом шарпасидай сирли, бўғиқ акс-садо келди.

Тиркаш бир силтаниб қизнинг хивичини тортиб олдида, майда-майда қилиб ерга отди. Дилор ҳеч нима бўлмагандай ҳамон жилмайиб турарди.

— Қишлоққа қайтамиз! — Тиркаш жуда муҳим, азиз бир нарсани тушунтирмоқчи бўлгандай, қизнинг елкаларидан ушлаб ўтинч билан силай бошлади. — Илтимос, Дилор, йўқ демагин! Кетишимиздан нима фойда, қаёққа борамиз? Жон Дилор, хўп дегин, — у қизни бағрига босиб шивирлай бошлади: — Тентаксойга қайтамиз. У ерда менинг отам, ўртоқларим, тракторим бор, биласанми, — у негадир бўғилиб кетди. Томоғига тиқилиб қолган илиқ бир нарсани ютиб аранг шивирлади, — биласанми, Дилор, у ерда менинг... менинг ватаним бор. — Қизнинг соч толалари яна юзига тегиб кетди. Яна ўша кишини маст қилиб юбуровчи майин ис гуркиради. — Дилор, хўп дегин, битта хўп дегин...

Қиз силтаниб чекинди. Энди у жилмаймас, кўзлари ўт бўлиб ёнарди.

— Ҳеч ким сени бошлаб келаётгани йўқ. Ўзинг келаяпсан, — у бирдан чинқириб юборди. — Сен лўли эмассан, анқовсан! — Кейин кўзлари қисилиб киноя билан овозини пасайтирди: — Ким қўйибди сенга дуч келган қизга эргашиб юришни? Бор, қишлоғингга боравер! Сен билан ишим йўқ. Мен билан ҳам ишинг бўлмасин!

Дилор тупроқ йўлдан пастга қараб чопиб кетди. Тиркаш унинг шамолда ҳилпираб узоқлашиб бораётган қўлагини кўриб турар, аммо нима бўлаётганига ҳали ҳам тушунолмасди. У бир нафас иккиланиб турди-да, қизнинг кетидан югурди. Тепанинг ярмига борганда, ҳаллослаб етиб олиб, қўлидан тортди.

— Дилор!

— Қоч! — Қизнинг кўзлари нафрат билан ёниб турарди.

— Кетма, Дилор!

— Қоч, лайча!

Бирдан Тиркашнинг вужуди музлаб қолди. Бояги қайноқ ҳислар ўрнини аллақандай ёввойи куч эгалладию тарсакилаб юборди уни.

— Йўқол! — деди хириллаб. — Йўқол!

У Дилорнинг кафти билан юзини ушлаб қолганини кўрди. Кейин кескин бурилди-да, қишлоқ йўлини мўлжаллаб чопиб кетди. Бир марта ҳам орқасига қарамади.

Арслонбоб чўққисидан қип-қизариб ой чиқиб келар, тупроқ йўл оқариб кўринар, Тиркаш соясигача қалтирарди.

IV

Қиш эрта тушди. Ҳали ғўзапоялар йиғиштириб олинмасдан туриб қор ёғди. Эртасига ҳаво чарақлаб очилиб кетди.

Тиркаш қор кўрпасига бурканиб энди уйқута кетган ерни чўчитиб трактор ҳайдар, қор босган далалар офтоб нурида кўзни қамаштириб ярқирар, яккам-дуккам ғўза-

поялар тақдиридан нолигандай шумшайиб турарди. Трактор ҳали яхламаган далада енгилгина сузиб, музёраб кемадай орқасидан қоп-қора из қолдириб борарди.

У тушликка чиқиш учун моторни ўчириб, кабинадан сакраб тушди-ю, пайкал бошидаги тутзор ёнида турган қизни кўриб қолди. Боя, моторга сув қуяётганида ҳам кўргандай бўлганди. Қиз сариқ пахталик кийиб, бошига кўк рўмол ўраб олганди. Унинг бир кўлини биқинига тираб туриши танишдай кўринди йигитга.

“Ўткинчилардан бўлса керак”. Тиркаш шийпон томонга бурилиб кетаётган эди, қиз қўл силтаб имо қилди.

Тиркаш кирза этиклари билан қор кечиб, беш-ўн қадам юрдию қизни таниб қолиб, югуриб кетди. Юраги яна ўша соғинч ҳислар билан жўш урар, этикнинг сирғанишига ҳам, гўзапояларга қоқилишига ҳам парво қилмасди. “Дилор, Дилор!” дерди у пичирлаб. Негадир қувончдан энтикар, нимага қувонаётганини ўзи ҳам билмасди.

У нафаси тикилиб югуриб келдию Дилорнинг нозик, аммо чайир кўллари кифтига олди.

“Кўли музлаб кетибди”, деб ўйлади қизнинг юзига тикиларкан. Дилорнинг ранги сўлғинлашган, кўзлари чўккан, аммо ҳамон жозибали табассум билан жилмайиб турарди. У исиб кетгандай пахмоқ рўмолининг тугунини ечаркан, тирсаги билан Тиркашнинг кўкрагига туртди.

— Ҳайдаб юбормайсанми?

— Қачон келдинг?

— Эрталаб.

— Бутунлайми?

— Бутунлай! — деди Дилор бепарво. Тиркаш қизнинг кўзларига бир қарадию шу бир оғиз сўзга ишониш мумкинлигига тушунди.

— Жинни! — деди у кулиб.

Қизнинг елкасига оҳиста қўл ташлади-да, қор босган дала йўлидан қишлоққа — ўз ҳаётига бошлаб кетди.

ОҚ БУЛУТ, ОППОҚ БУЛУТ

Бадиий асар ҳам тирик инсон каби туғилади. Унинг ҳам қисмати бўлади... Бу ҳикоянинг тарихи қизиқ. У бундан салкам қирқ йил аввал ёзилган. Аммо кейинчалик эълон қилинган китобларга киритилмаган. Сабаби шуки, орадан бир неча йил ўтгач яратилган “Икки эшик ораси” романида ҳам шунга ўхшаш тасвир бор: икки йигитчанинг жонини гаровга қўйиб сувга калла ташлаши манзараси. Ёзувчи ўзини ўзи такрорлашга ҳаққи йўқ. Лекин бу ҳикоядаги “ечим”, хулоса бутунлай бошқача. Асар бугунги китобхонни ҳам ҳаяжонга солиши, ҳаёт ва муҳаббат деган сеҳрли нарса ҳақида ўйлашга ундашига умид қиламан.

Муаллиф

Самолёт ёмғирдан қорайиб ётган бетон йўлкадан шиддат билан югургилаб борди-да, бирдан муаллақ тўхтаб қолгандек бўлди. Ёмғир томчилари муттасил чизиқ тортаётган иллюминатор ойнасидан ташқарига қарадим. Самолёт қиялаб учиб борар, ердаги улкан резервуарлар, аэропортнинг йўлаклари липиллаб ортда қолар, олисда эса қорайиб турган ўрмон кўзга ташланар эди.

Зум ўтмай атрофни қуюқ туман ўраб олгандек бўлди. Бунақа пайтда самолёт силкиनावериб одамни безор қиладди. Ўзимни чалғитиш учун боя аэропортда олган газетани яна кўздан кечира бошладим. Аммо уни ўша ернинг ўзидаёқ ўқиб бўлгандим. Шунинг учун ҳафсаласизлик билан суянчиққа бошимни қўйиб, кўзимни юмдим. Билмадим, қанча фурсат ўтди, бир маҳал ёнбош томондан аёл кишининг овози келди:

— Газетангизни кўриб берсам майлими?

Ёнимга келиб ўтирган аёлга эътибор бермаган эканман. Бурилиб қарадим. Қарадиму эсанкираб қолдим.

— Дилафрўзмисиз? Нима қилиб юрибсиз бу ерда?

У қуралай кўзларини сузиб, қандайдир босиқ, аммо ўктам овозда кулди.

— Нима, самолётда сиздан бошқа одам учмаслиги керакми?

— Йўғ-е, мен... шунчаки, сизни бунақа вазиятда учратаман деб ҳеч ўйламагандим.

Дилафрўз тагин ўша, ўзининг гўзаллигини биладиган аёлларга хос босиқ, хиёл эркароқ овозда кулиб қўйди.

— Дуруст, танидингиз... Мен қариб қолган бўлсам керак, деб кўрқувдим... — У бир зум ўйга толди-да, яна кулимсиради. — Кўришмаганимизга ҳам ўн саккиз йил бўпти.

Мен унга энди яқиндан, синчиклаб қарадим. Дилафрўз чиндан ҳам анча ўзгарган, тўлишиб, қандайдир виқорли аёлларга ўхшаб қолганди. Фақат кўзлари, кулганида ичидан ёниб кетадиган қуралай кўзлари, ўзининг малоҳатига ишонган аёлларга хос хотиржам кулгуси ўша-ўша эди. Ҳозир унга шуни айтишим кераклигини билардим. Аммо оғзимдан бошқа гап чиқиб кетди:

— Мен сизни тушимда кўриб тураман. Ҳалиям...

Ҳа, мен уни ҳануз тушларимда кўриб туришим рост эди. Мен Дилафрўзни ҳар гал бир хил туш кўраман. У оппоқ кўйлақда бирдан пайдо бўлиб қолади. Қуралай кўзларида ўт ёниб, алланималарни гапирди, кулади... Кейин тўсатдан ғойиб бўлади.

Ўшанда, ўнинчи синфда ўқиб юрганимизда у кунора тушимга кириб чиқарди. Сочлари чиройли турмакланган, оппоқ кўйлақда, кўзларида табассум... Бутун мактабда энг чиройли қиз шу — Дилафрўз эди. У бошқа мактабдан ўтган “янги” қиз бўлгани учунми, бир-бирини сенсираб гаплашадиган синфдошларнинг ҳаммаси уни сизлаб чақиради. Дилафрўз дарснинг биринчи куни оппоқ кўйлақ кийиб, эшикдан кириб келганидаёқ уни севиб қолдим. Кечалари уйқуга кетиш олдидан Худодан ёлғиз бир нарсани тилар эдим. Уни туш кўрсам, тушимда ақалли бир марта кўлидан тутсам... Эрталаб дарсга борганда, ўзини кўрганда эса ундан қочишга уринар, худди аразлаган одамдек узоқроқдан ўтишга ҳаракат қилардим. Назаримда, Дилафрўз осмони фалакда, оппоқ булутлар орасида сузиб юрган аф-

сонавий малакка ўхшар, унга гапириш, тикилиб қараш гуноҳ эди мен учун.

Очиғини айтганда, синфимиздаги болаларнинг кўпи ошиқ эди унга.

Ҳатто Абжал деган “атаман”имиз ҳам Дилафрўзнинг шарпасини сезиши билан мулойим тортиб қоларди. Асли исми Абдужалил бўлса ҳам феъли ёмонлигидан Абжал деб лақаб олган бу бола кўпол, тўнкамижоз эди. Аммо бутун синф ундан ҳайиқар, аллақандай безорилар тўдасига қўшилиб юришини билардик. Абжал билан фақат битта бола — тулкидек устомон Умар ошначилик қилар, иккови доим бирга юришар, шунинг учун болалар унга “Дум” деб лақаб қўйишган эди.

Муҳаббат одамни чалғитади, дейишади. Ишонмайман. Муҳаббат одамга мислсиз куч-қудрат бағишлар экан. Ўша йили шу қадар яхши ўқий бошладимки, авваллари уч олса ҳам куюнмайдиган, беш олса ҳам суюнмайдиган мендек бепарвонинг бунчалик билагон бўлиб қолганига ўқитувчилар ҳам, уйда акаларим ҳам ҳайрон эди. Мен бўлсам, дарсда қойилмақом қилиб жавоб бераётганимда беш олишни эмас, Дилафрўзни қойил қолдиришни ўйлардим.

Битириш имтиҳонлари чўзилгандан чўзилиб, ҳаммамизнинг силламизни қуришиб юборди. Болалар мияси ачиб кетганидан нолир, бу азоблардан тезроқ қутулишни тилар, мен бўлсам, имтиҳонлар янаям чўзилишини ич-ичимдан орзу қилардим. Мактабни битирсак, Дилафрўз билан бир умр видолашадигандек...

Эсимда, ўша куни кимё фани имтиҳонидан бир кун аввал йиғилдик. Негадир ўқитувчимиз келмади.

Кўпчилик тарқалиб кетди. Саратон иссиғидан қизиб кетган, бўр иси анқиб турган синфда ўн чоғли бола қолдик.

— Яқинда имтиҳонлар тамом! — деди болалардан бири орзумандлик билан. — Кейин ҳаммамиз ҳар қаёққа “хушт!”

Парта устига миниб ўтирган Абжал дўриллаб кулди.

— Биз қаёққа кетсак ҳам Дилафрўзни обкетамиз! — Бу гапни у шунчалик беписандлик билан айтдики, ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

— Нима-а? — дедим чўзиб. — Сен...

“Олиб кетасанми?” дейишга тилим бормади. Олиб кетиш у ёқда турсин, Дилафрўз мана шу Абжалнинг ёнига келишини тасаввур қилишнинг ўзи даҳшат эди мен учун.

Абжал боягидан ҳам беписандроқ оҳангда кулди.

— Ие, сен нега жириллайсан? Эшитиб қўй! Мен Дилафрўзхонни...

У ёғи қандоқ бўлганини билмайман. Бир маҳал иккаламиз полда думалашиб айлана бошладик. Абжал сочимдан чангаллаб туриб бошимни уч-тўрт ерга урган эди, кўз ўнгим қоронғилашди-ю, ҳеч нима кўринмай қолди. Ўзимга келганимда Низом деган ўртоғим суяб ўтирарди. Амаллаб ўрнимдан турдим. Оғзим негадир шўртанг эди. Кафтим билан артган эдим, қўлим қон бўлди. Абжал йўл-йўл кўйлагининг йиртилган ёқасини гижимлаганича кимёвий формулалар ёзилган тахта олдида турар, ҳансираб нафас оларди.

— Агар яна битта гапирсанг, ё сен ўласан, ё мен! — Бу гапни шу қадар ишонч билан айтдимки, атрофни ўраб турган болаларнинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Унақа бўлса бир ёқлик қилиш керак бу масалани. — Боядан бери охирги партада ўтирган “Дум” секин-секин юриб яқин келди. Қувлик билан ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, елкасини учуриб давом этди. — Дилафрўзни Абжал яхши кўришидан хабарим бор эди. Энди Эргаш ёндан чиққан ёнқозиқ бўлиб қолди. — У менга имо қилди. — Йигитчасига бирон чора топиш керак энди.

Низом ранги ўчиб, унинг олдида бостириб борди.

— Гапни айланторма, “Дум”! Нима демоқчисан?

— Бирон нарсадан гаров ўйнашсин, ора очиқ бўлади-қўяди!

— Масалан?

— Масалан... — “Дум” мушкул муаммо қаршисида қолгандек пешанасини тириштирди. — Масалан, Бўрижарга калла ташлашдан. Ким омон чиқса...

— Думингни ликиллатма, Дум! — Низом нафрат билан ундан юзини ўгирди. — Эргаш яхши сузолмаслигини билиб, жўрттага айтяпсан.

Мен кафтим билан оғзимни артганча уларнинг баҳсини бепарво эшитиб турардим. Гўё бу гапларнинг менга мутлақо алоқаси йўқдек. Фақат “Бўрижар!” дейишганида бултур бир синфдошимиз темир йўл кўпригидан калла ташлаб, сувдан чиқмагани эсимга тушди. Унинг жасадини бир ҳафтадан кейин аллақайси тўғондан топиб келишган эди.

— Хўш, нима бўпти? Гаровни эркак киши ўйнайди. — “Дум” ҳар эҳтимолга қарши Абжалнинг яқинроғига бориб, овозини баландлатди. — Йигит деган дўппи тор келганида “вийт” деб қочмайди.

Секин ўрнимдан турдим.

— Кетдик.

Низомнинг ранги қув ўчиб кетди.

— Жиннимисан! Вей, аҳмоқ бўлдингми?

— Ҳозирмас, — деди Абжал ҳамон кўйлагининг йиртиғини ғижимларкан. — Эртага соат ўнда, кўприк устида.

“Дум” қўли билан Низомга имо қилди:

— Низом сенинг секундантинг бўлади. Мен Абжалга секундантлик қиламан.

Ўша оқшом ярим кечагача хаёлан Дилафрўз билан гаплашиб ётдим. Қани энди бир марта кўрсам, охирги марта кўриб қолсам... Йўқ, у олисда эди. Оқ, оппоқ булутлар устида эди. Аксига олиб, ўша куни ақалли тушимга ҳам кирмади.

Эрталаб карахт бўлиб уйғондим. Бошим лўқиллаб оғрир, негадир худди йиғлаган одамдек кўзим ачишарди.

Кўчага чиқсам, дарвоза олдида Низом турибди.

— Борма! — деди қўл силтаб. — Биласан-ку, Абжал бандит! Тегирмонга тушса бутун чиқади. Нима, жонингдан тўйдингми?

Кўнглимнинг бир чеккасида Низом тўғри айтаётганини билиб турардим. Аммо ўзим ҳам тушуниб етмаган қандайдир қайсар туйғу нуқул олға итарарди. Қайтага яхши эмасми? Сен ўлиб кетасан, Дилафрўз ҳаммасини эшитиб, зор-зор йиғлайди... Сени севмаганига, қадрингга етмаганига пушаймон бўлади. Абжалдан бир умр нафратланиб юради.

— Менга қара, Низом, — дедим совуққонлик билан. — Қўрқаётган бўлсанг бормай қўя қол, менга секундантнинг кераги йўқ.

Низом бора-боргунча мени ҳам, Абжални ҳам, “ҳамма ғалвани бошлаган” ўша “Дум”ни ҳам сўкиб борди. Менга бу гаплар таъсир қилмас, хаёлим бошқа ёқда эди. Дилафрўз қаёқдайкин ҳозир? Нима қилаётганийкин?

Кўприк устига етиб келганимизда ҳеч ким йўқ эди. Кун эрталабдан қизиб кетган. Ялтираб ётган темир йўл изиданми, қорамойга беланган шпалларданми, чучмал ҳиданқиб, нафасни олгудек бўларди. Кўприк четига ўрнатилган лиқилдоқ панжарага суяниб пастга қарадим. Юқорида ёйилиб оқаётган сув шу ерга — темир йўл остига келганида кескин тораяр, икки чети бетонлаб қўйилган ўзандан шиддат билан оқиб ўтиб, нариги томондан отилиб чиқиб кетар эди. Шунинг учун бўлса керак, юқоридан сарғайиб келаётган сув нариги томондан кўпикланиб, оппоқ оқариб чиқарди. Жарнинг у юзида сап-сарик қамишзор кўзга ташланар, янаям нарироқда ботқоқлик қорайиб кўринарди. Терак бўйи пастликда аждардек вишиллаётган Бўрижарга қарашим билан юрагим орқага тортиб кетди.

— Қалай, юрагинг пўкиллаб қолмадими?

Дўриллаган овоз эгасини таниб, бурилиб қарадим. Абжал бир қўлида “портвейн” шишаси, бир қўлини белига тираганча кинояли илжайиб турарди. Нарироқда эса, Низом билан “Дум” юзма-юз туришар, Низом қўлини пахса қилиб, жаҳл билан алланималарни тушунтирар эди.

— Кетар жафосига отиб оласанми? — Абжал шундай деди-ю, шишани чаққон очди. Боши устида баланд кўтарганча қулқиллатиб ича бошлади. У ҳар ютинганида дўрдоқ лабининг икки четидач қип-қизил вино сизиб тушар, кўйлагининг ёқасидан тошиб, пастга оқар эди. Турқи кўзимга шу қадар жирканч кўриниб кетдики, ижирганиб юзимни ўгирдим.

Дилафрўзни шунга топшириб қўяманми? Шунга-я! Ундан кўра бир марта эмас, ўн марта чўкканим яхши эмасми? Абжал винони ичиб бўлди-да, кафтининг орқаси би-

лан лабини артди. Шишани улоқтириб юборди. Шиша темир йўл четидаги қиррадор тошлар устига тушиб, чил-чил синди.

— Қани, ташла тангани! — Абжал “Дум”га қараб қичқирди. — Ташла, толеимизни синаб кўрайлик!

“Дум” дарров жилпанглаб етиб келди.

— Мана бу 20 тийинлик, — деди кўлидаги тангани кўз-кўз қилиб. — Қаёғини танлайсан?

Абжал кайфдан қизарган кўзларини сузиб кўл силкитди.

— Менга барибир.

— Сен-чи?

— Менгаям!

— Бўлмаса бундай...

Узоқдан эшитилган гудок товуши “Дум”нинг гапини бўлди.

— Шошма, поезд ўтиб кетсин! — деди у билағонлик билан. — Ҳаммаси қоидаси билан бўлиши керак... Эркак-часига...

Шиддат билан келаётган тепловоз яқинлашиб қолганда яна бир сигнал берди-да, вагонларни судраганча гулдираб ўтиб кетди. Йўл четидаги мазут сачраган, қовжираб қолган ўтлар силкиниб-силкиниб тағин қаддини ростлади. Зум ўтмай пастда яна Бўрижарнинг гувиллаши эшитила бошлади.

— Гап бундоқ, 20 тийин деб ёзилган томони тушса, Эргаш биринчи бўлиб калла ташлайди. Орқаси тушса — Абжал. — “Дум” шундай деди-да, тангани чириллатиб осмонга отди.

— Мана, Низом, сен ҳам кўр! — “Дум” шпалга тушган танга устига энгашди. — Қарасанг-чи!

Низом икки темир йўлнинг қоқ ўртасида карахт бўлиб турар, чамаси, бу гаровнинг шунчаки ўйин эмаслигига ҳалиям ишонмас эди. Мен бўлсам аллақачон ҳукм қилинган одамдек хотиржам эдим.

— Мана, ўзинг кўр! — деди “Дум” негадир қувониб. — “Чув” тушди. Биринчи бўлиб Эргаш ташлайди.

— Бекор айтибсанлар! — Низом жон ҳолатда бақириб юборди. — Сенлар Эргашни ўлдирмоқчисан!

Мен қизиб ётган рельсга ўтирдим-да, индамай туфлимнинг боғичини еча бошладим. Пайпоғимни ечаётганимда негадир Низом ҳам, у билан гижиллашаётган “Дум” ҳам жимиб қолишди. Туфлимни бир чеккага қўйиб, ўтирган жойимда бурилиб қарадим у беҳуш одамдек анграйиб қолдим. Ўн қадамча нарида Дилафрўз турарди. Худди ўша — тушларимда кўргандек оппоқ қўйлак кийган, сочлари чиройли турмакланган Дилафрўз турарди. У оқ туфлиси билан шпалларни битта-битта босиб яқин кела бошлади. Нима бу? Оппоқ булутларнинг менга қилган сўнгги саховатими?

— Тинчликми? — деди у яқин келиб.

— Тинчлик, — “Дум” ноқулай илжайди. — Чўмилмоқчимиз.

Дилафрўз менга ўтирилди.

— Эргаш, сиз ҳам чўмилмоқчимисиз?

Мен шундагина ўзимга келдим. Унинг рўпарасида ялангоёқ, бемаъни алпозда ўтирганим учун мулзам бўлиб, секин ўрнимдан турдим.

— Шунақа, — дедим иложи борича совуққон оҳангда, — чўмилмоқчиман.

Дилафрўз кескин Абжалга бурилди.

— Нима, мен кўчада тушиб ётган чақаманми, орқамдан гаров ўйнайсизлар!

Дилафрўз Абжалга гапирдию менинг ичим музлаб кетди. Унинг бу қадар шиддатли оҳангда гапирганини ҳеч эшитмаган эдим. Кўзимни қаёққа яширишни билолмай қолдим.

— Ким етказди? — Абжал лабини бир чеккаси билан илжайди. — Ҳеч ким сизни чақиргани йўқ-ку!

Абжалнинг Дилафрўзга киноя қилиши вужудимни қақшатиб юборди.

— Менга қара, ўв! — дедим овозим титраб. — Гапни кўпайтирма. Бошладик!

Абжал оёғини рельс устига қўйганича туфлисининг боғичини еча бошлади. Шу пайт ҳеч кутилмаган воқеа

бўлди. Дилафрўз “Дум” билан Низомнинг орасидан ўтди-да, Абжалнинг елкасига қўлини қўйди.

— Кулоқ солинг.

Абжал бошини кўтарди.

— Хўш?

— Абжал... Мен... — Дилафрўз Абжалнинг бошига хиёл эгилди. Кўзларида аллақандай ўт ёниб турарди. — Мен сизни яхши кўраман. Шунини билмоқчимидингиз?

Кулоқларим шанғиллаб, кўз ўнгим қоп-қоронғи бўлиб кетди. Гира-шира туманлик орасида Абжалнинг бир зум анграйиб қолганини, кейин қаддини ростлаганини кўрдим. Юрагим гурсиллаб ураётганини, оёқларимдан мадор кетиб бораётганини сезиб турардим.

Зум ўтмай қиррадор тошлар устига чўккалаб қолдим. Кечалари тушимга кириб чиқадиган Дилафрўз шуми? Хаёлимда булутлар орасида сузиб юрадиган Дилафрўз шуми? Ҳозиргина осмонда учиб юрган Дилафрўз бирдан ерга тушди. Йўқ, ердан ҳам пастроққа тушиб кетди... Ана, у кетяпти.

Абжалнинг, ҳамма ёмон кўрадиган, ҳамма жирканадиган Абжалнинг қўлидан тутиб кетяпти! Бундан чиқди, Абжал кеча бекорга гапирмаган, бундан чиқди илгариям...

Абжал унинг оппоқ билагидан тутиб борар, у эса тасмадек рельс устида дорбозларга ўхшаб эҳтиёткорлик билан мувозанат сақлаб юриб кетар эди. Гўё бир умр шундай юрадигандек. Гўё Абжал бир зум қўлини қўйиб юборса, йиқилиб кетадигандек. Бир неча қадам юришгандан кейин у орқасига бурилиб қаради. Кейин яна... Мен юзимни чирт ўтгирдиму бошимни чангаллаб қолдим.

Анчадан кейин ҳушим ўзимга келди. Рўпарамда Низом турарди. У афтимга тикилиб турди-да, қандайдир қуруқ оҳангда сўради:

— Қалай, ўлишингга арзирканми?

— Сенга нима! — дедим жиннилардек бақириб. — Сенинг нима ишинг бор? Йўқол, тошингни тер!

Эртасига кимё имтиҳонидан уч олдим. Чиқсам, мактаб

дарвозаси олдида япроқларини чанг босган олча тагида Дилафрўз илжайиб турибди. Кўзимга шу қадар хунук кўри-ниб кетдики, юзимни тескари ўгирдим. Шитоб билан ўтиб кетаётган эдим, чақирди:

— Эргаш...

— Нима! — дедим бақириб. — Абжал камлик қилиб қолдими? Бирпас сабр қилсанг чиқади! — Шундай дедиму югуриб кетдим.

Кейин... ҳаммаси тамом бўлди. Мактаб ҳам. Муҳаббат ҳам... Тошкентдек шаҳри азимда институтга киришга кўзим етмасди. Омадим чопдими, яхши тайёргарлик кўрдимми, ҳар қалай Темир йўл транспорти инженерлари институ-тига кирдим. Ора-чора Низомдан хат келиб турарди. Икки марта Дилафрўз сени сўради, манзилингни берайми, де-ган мазмунда ҳам ёзди. Кўнглимда қувончга ўхшаш бир нима йилт этгандек бўлдию ўша заҳоти сўнди. Унинг Аб-жал билан етаклашиб кетаётгани, мен бўлсам аҳмоқона бир алпозда темир йўл четида анграйиб ўтирганим кўз ўнгимга келиб, “аравасини тортсин” деган мазмунда жа-воб ёзиб юбордим. Шунда ҳам ҳар гал уни эсласам, юра-гимнинг бир чети жиз этиб қўярди... Бора-бора жизилла-майдиган бўлди... Тўртинчи курсни битирган йилим уй-ландим. Шунда ҳам қачондир кўнгил қўйган кишингни унутиш оғир бўларкан, унинг қисматига бефарқ қарай олмас экансан. Дилафрўз Андижон тиббиёт институтида ўқиётганидан хабарим бор эди. Ўша йили у ҳам турмушга чиққанини эшитдим. Йўқ, юрагимда рашк ёки изтироб эмас, ўкинчга ўхшашроқ бир нарса уйғонди. Уйғондию сўнди. Фақат бир нарсага ҳайрон қолдим. Дилафрўз Аб-жалга эмас, бошқа йигитга турмушга чиқибди...

Кейин булар ҳам унутилди. Фақат онда-сонда тушла-римга оппоқ кўйлак кийган Дилафрўз кирадиган бўлди.

Ўн саккиз йил оз муддат эмас. Дилафрўз чиндан ҳам ўзгарган, аммо ўктам кулгиси, қуралай кўзларининг ки-борона боқиши ўша-ўша эди.

— Мен сизни тушимда кўриб тураман, — деб такрор-ладим унинг кўзига тикилиб.

— Йўғе! — Дилафрўз кўзларидан ўт чақнаб кулди. — Наҳотки?

— Бу гапни сизга ёқиш учун айтаётганим йўқ. Бор гап шу.

— Қаранг-а, мен шунча ҳаракат қилсам ҳам сиз сира тушимга кирмайсиз.

Бу гапни у ярим ҳазил билан айтди. Бироқ менинг кўз ўнгимда яна ўша совуқ манзара жонланди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетганию мен аянчли қиёфада термilib қолганим. Ҳарчанд ўзимни тутишга уринсам ҳам бундай паллада айтиш мумкин бўлмаган энг аҳмоқона гап оғзимдан чиқиб кетди:

— Абжални ҳеч кўрасизми?

У ярқ этиб қаради.

— Кимни-и-и? — деди чўзиб

Кулдим.

— Абжални-да! Эсингиздан чиқдими?

Дилафрўз кўзимга узоқ, синовчан тикилиб турди-да, негадир истехзоли кулди.

— Бошимга урамани уни?! — деди қошини чимириб. Эсанкираб қолдим.

— Ахир ўшанда...

Дилафрўзнинг кўзларига сезилар-сезилмас изтироб шарпаси соя солиб ўтгандек бўлди. Бироқ зум ўтмай кулимсираб сўради:

— Докторлик ишингиз битиб қолдими?

— Сиз... сиз қаёқдан биласиз? — дедим баттар ҳайратланиб.

— Мен шунақа билафонман! — Унинг гап оҳангида яширин истехзо бор эди. — Ҳаммасини биламан! Қачон номзодлик диссертациясини ёқлаганингизни, Гули билан тўйингиз ўн тўртинчи июнь, шанба куни бўлганини. Тўнғич ўғлингиз май ойида туғилганини... Хотинингиз ҳамшира бўлиб ишлашини... Айтаверайми? — У кулди. Аммо бу сафар кулгусида ўктамлик йўқ эди. Буни ўзи ҳам сизди шекилли, юзини ўгириб, бошини қуйи солди...

Вужудим бирдан бўм-бўш бўлиб қолди. Самолёт ҳамон гувиллаб учиб борар, назаримда менинг қалбимда ҳам алланима гувиллаб жунбушга келган эди...

Нимага у сенинг ҳаётингни миридан-сиригача билади? Илмий ишингниям, қачон уйланганингниям... Нимага? Нега у Абжалнинг номини эшитганда ижирғанди? Демак, Абжалдан нафратланар экан-да?! Хўш, ўшанда кўприк устида ўзингни аянчли қиёфада қолиб кетганингни ўйлайсану нега Дилафрўзни ўйламайсан? Ўшанда Дилафрўз учун, мактабнинг энг гўзал, энг мағрур қизи учун ўзи ёмон кўрган, ўзи жирканадиган одам билан қўл ушлашиб кетиш осон бўлмагандир? Ким учун қилди бу ишни? Шошма... Ўшанда рельс устида амаллаб мувозанат сақлаб кетаётганида нима учун орқасига қайта-қайта термилиб қаради? Балки ўшанда унинг кўзларида инграган изтиробини пайқамай қолгандирсан? Балки эртасига мактаб дарвозаси олдида сени кутиб турганида ҳаммасини тушунтирмоқчи бўлгандир? Сен бўлсанг, уни ҳақорат қилиб жўнаб қолгансан. У шундаям сени кечирган. Бўлмаса, нима учун Низомдан қайта-қайта суриштирди сени? Нимага сен билан учрашишни тилади? Нимага? Нимага хотинингдан тортиб болангнинг туғилган кунигача билади? Нимага? Нимага?

Бир-биридан аччиқ, бир-биридан армонли саволлар кетма-кет ёпирилиб келар, самолёт моторининг гувиллаши, миямда чарх ураётган саволлар — ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб вужудимни ларзага солар, Дилафрўз бўлса ҳамон нарийёққа қараб ўтарар эди. Мен унинг юзидаги ифодани аниқ кўрмасдим. Аммо кўрмасам ҳам ўзимнинг беписандлигим туфайли, ўзимнинг бефаҳмлигим туфайли шунча пайтдан буён пайқамай келган туйғуларни энди аниқ сезиб турардим. Фақат... фақат энди кеч бўлганди. Ажаб, сендек “олим”, сендек “зукко” эркакнинг бир аёл қалбини тушуниши учун ўн саккиз йил керак бўлибди! Ушундай тасодифан, тўсатдан... Демак, шунча йиллардан бери бежиз тушларингга кирмаган экан-да?!

Сен бўлса...Сен галварс бўлса...

Дилафрўз ҳамон бошини қуйи солиб, нариёққа қараб ўтирар, назаримда у яна ўша оқ, оппоқ булутлар орасида учиб юрадиган малакка айланиб қолганди...

1979

БАХТ

Уч соатдан кейин Янги йил киради. Уч соатдан кейин Мунира ўттизга қадам қўяди. Бу сафар ҳам у Янги йилни ёлғиз кутиб оляпти. Унчалик ҳам ёлғиз эмас. Нариги уйда жажжи Нилуфар ухлаб ётибди. Яхшиям бахтига шу қақажон қизча бор экан. Ўз онасидан Мунирани яхши кўради. Ишдан келиши билан бўйнига осилади.

Бугун Мунира синглиси билан ўтиришмоқчи эди. Бўлмади. Сайёранинг одати шу ўзи. Бир гапни айтишга айтиб қўяди-да, охирида айниб қолади. Боласи беш ёшга чиқибди-ю, ўзи ёш болага ўхшайди. Боя қизчасини боғчадан олиб келди-да, Мунирага топшириб, кўчага югурди. Мунира нима гаплигини суриштирган эди, зинадан қайтиб чиқиб, "айноний ўзимнинг опажонимдан", деб у юзидан, бу юзидан ўпди-да, кетди-қолди.

Муниранинг бир ўзи яна мунғайиб қолаверди.

У секин-секин юриб, ошхонага кирди. Косадаги гуручни шошилмасдан юва бошлади. Гуруч юзига қалқиб чиққан оппоқ сувни тўкаркан, негадир онасини эслади.

Мунира етти ёшидами, саккиздами, опа-сингил баравар кўкйўтал бўлишганди. Ўшанда онаси унга гуруч ювилган сувни ичиргани Муниранинг эсида қолган. Гуруч суви аллақандай кўпикли, бемаза эди. Мунира-ку ўша бемаза сувни уч-тўрт қултум ичди-я, Сайёра "лўлилик" қилиб, ҳаммаёқни бузиб юборди. Ўшанда ойиси "сенларни одам қилгунча ўзим адо бўламан", деб йиғлаганди.

Умуман, ойисининг чехраси негадир ҳамиша маъюс кўринар, айвон бурчагида турадиган оёқ машинада иш тикаётганида ҳам, уй йиғиштираётганида ҳам бошини бир ёнга ташлаганча хаёлга чўмиб юрарди. У иш тикаётганида бир ашулани кўп қайтарарди. Қайта-қайта эшит-

гани учунми, ўша сўзлар Муниранинг хаёлига муҳрланиб қолган:

*Оҳ, урарман, оҳ урарман, оҳларим тутгай сани,
Кўз ёшим дарё бўлиб, балиқлари ютгай сани...*

Мунира мактабга қатнаб, эсини танигандан кейин, онаси нима учун “оҳ ургани”ни тушунди. У отасини эс-эс танир, баланд бўйли, мўйловли бу одамга тузук-қуруқ меҳр қўйиб улгурган ҳам эмасди. Сайёра туғилганидан кейин кўп ўтмай отаси қаёққадир ғойиб бўлди. Мунира бу “сир-синоат”ни ҳам кейин, эсини таниганда тушунди: отаси уларни ташлаб кетган экан. У бир нарсани — онасига кўмаклашиши зарурлигини жуда эрта тушунди. Олтинчи синфда ўқиётганида оёқ машинада иш тикишни ўрганди. Саккизинчи синфни битирганидан кейин Олой бозори биқинидаги тикувчилик ательесига ишга кирди.

...Қозон қаттиқ-қаттиқ қайнаб, Муниранинг хаёли бўлинди. У гуруч солди-да, ошхона деразасини қия очди. Мусаффо қор ҳавоси ёпирилиб кирди. Дераза ортидаги дарахтларнинг шохи қордан ишқомдек эгилиб кетган. Бу ҳам камлик қилгандек, оқ укпарлар тўзиб ётган пастак осмондан момиқ зарралар ёғилаверади, ёғилаверади. Гўё бутун табиат янги туғилган чақалоғу само уни покиза йўргакка ўраётгандек. Рўпарадаги тўрт қаватли уй деразаларида чироқлар машъала бўлиб ётибди. Шодон куй янграйди.

Ҳа, бугун байрам... Мунира сувни тортган гуруч устига товоқ ёпаркан, секин хўрсиниб қўйди. Бугун байрам, Янги йил кирапти. У оҳиста юриб ётоққа кирди. Нилуфар сочларини тўзитганча ухлаб ётар, пешанаси терлаб кетганди. Мунира қизчанинг пешанасини кафти билан оҳиста артаркан, жилмайиб қўйди. “Шайтон-ей! Ҳали қўшни болалар билан роса чана учди. Совуқ элитган”. Шу ондаёқ у арча чироқларини ёқиши кераклигини эсладию илдам ўрнидан турди.

Қайси куни арчани безатишаётганида Нилуфар ҳадеб чироғини ёқиб беринг, деб хархаша қилган, ўшанда Му-

нира Янги йил кечаси арчанинг чироғини Қорбобо ёқиб беради, деб ишонтирган эди.

У тез-тез юриб меҳмонхонага кирди-да, чироқ маржони уланган симни илгакка тикди. Шу ондаёқ қизил, яшил, сариқ, яна кўпдан-кўп анвойи рангдаги жажжи чироқлар ёндию хона бирданига алланечук сукутбахш, мунис бўлиб қолди. Мунира сеҳрланиб қолгандек арча рўпарасида бир зум қотиб турди. Кейин диванга бориб ўтирди. Анча ўтирди. Ташқарида ҳамон куй садолари янграр, дераза ортидан ўтаётган одамлар шодон шовқин солишар, қаҳ-қаҳ уриб кулишар, буларнинг ҳаммаси ичкаридаги, мана шу хонадаги сукунатни, танҳоликни янаям чуқурлаштираётганга ўхшарди. Қизиқ, бунақа кунда, байрам кунда ёлғиз қолсанг, ғалати бўларкан. Гўё бутун дунё бир тарафу ёлғиз ўзинг бир тараф.

Мунира олти йилдан буён Янги йилни бир ўзи кутади. Ҳар гал худди шунақа аҳволга тушади. Бутун дунё бир тарафу ёлғиз ўзи бир тараф. Тўғри, у ҳам шу пайтда эри билан, бола-чақалари билан гавжум бир уйда ўтириши мумкин эди. Бўлмади... Ҳаёт шунақа экан. Инсон ҳамма орзусига бир йўла етавермас экан...

Зокиржон яхши йигит эди. Қадди-қомати келишган, оғир-вазмин... Улар Зокиржоннинг “маршрутка”сида танишган эдилар. Мунира ҳар куни маршрут таксида уйига қайтар эди. Зокиржон шу машинани ҳайдарди. Бир-бирларига юлдузлари тўғри келиб қолдими, ё Муниранинг ўзи кўҳликмиди, хуллас, “шофёр йигит” унга тинчлик бермади. Уйидан чиқса, кўча бошида кутади. Ишдан қайтаётганда ателъе рўпарасидаги бекатда машинаси билан пойлайди. Муниранинг ғаши келгандек бўлади-ю, аммо “шофёр йигит” йўлини пойлаб туришини жуда-жуда хоҳлайди... Мунира энди билса, ўша кунлар ҳаётининг энг ширин дамлари экан. Биров интиқлик билан сенга талпиниб турганини ҳис этишдан каттароқ бахт йўқ экан. Ҳа, Мунира бахтиёр эди. Аммо бахт билан бахтсизлик доим етаклашиб юради. Тўсатдан онаси ўлиб қолди. Юрак дарди тутди-ю, “Тез ёрдам” машинаси етиб келгунча тамом

бўлди. Фақат бир оғиз сўз айтди: “Синглингни хўрлама, болам. Отаси йўқ эди. Энди мен ҳам йўқман, сенга топширдим...”

Мунира онасининг руҳи олдида Сайёрани етим қилиб қўймасликка қасам ичди. Битта ирмоқ тўхтаб қолгани билан дарё суви қуримайди. Ҳаёт ўз йўлидан кетаверди. Ой ўтди, йил ўтди, бир куни Зокиржон дардини айтди.

— Тўйни тезлаштирмасак бўлмайди. Уйдагилар қўймаяпти.

Мунира икки йўл орасида қолди. Сайёрани ташлаб қаёққа боради? Ўн олти яшар қизалоқнинг тақдири нима бўлади?

Мунира ростини айтди.

— Синглим ҳали ўзини эплай олмайди. Мен ойимларга ваъда берганман.

Орадан яна ой ўтди, яна йил ўтди. Улар ҳамон бир-бирларига талпинишар, аммо энди Муниранинг кўнглида қандайдир мавҳум хавотир бор эди. Зокиржон билан кўришганида негадир кўнгли бир нимани сезаётгандек зирқиллаб турарди.

Бу орада Сайёра мактабни битирди. Зокиржон ўша таклифини яна қайтарди. Мунира яна ростини айтди.

— Синглим институтга имтиҳон топширмоқчи, кириб олсин-чи...

— Кейин-чи? — деди Зокиржон қандайдир бегона шиддат билан. — Кейин нима бўлади?

— Кейин... — Мунира тутилиб қолди. Кейин нима бўлишини ўзи ҳам билмасди. Барибир, Сайёранинг қисмати бир ёқлик бўлмагунча тинчий олмаслигига ақли етиб турарди. — Ахир, сизникига синглимни эргаштириб боролмайман-ку, — деди Зокиржонга термилиб.

У Зокиржоннинг жаҳли чиққанини ҳеч кўрмаган эди. Шу куни кўрди.

— Нима, сиз мен билан яшайсизми, синглингиз биланми? Синглингиз сиз учун яшамаса керак, ахир?

— Нима қилай? — Мунира ерга қаради. — Бошқа иложим йўқ.

— Менинг ҳам бошқа иложим йўқ. Мен сизга ичкучу бўлолмайман. Ёшим ўттиздан ошди. Шунча йил уйланмай юриб, маломатга қолганим ҳам етади.

Мунира ярқ этиб қаради-да, Зокиржоннинг кўзларида, ўзи учун қадрдон бўлиб қолган, кечалари тушига кириб чиқадиган оқил кўзларида ғазаб оловини кўрди. Кўрдию, кўнгли бўм-бўш бўлиб қолди.

— Мен сизнинг қўлингиздан тутиб қолаётганим йўқ. Йўлингиз очиқ.

Тамом. У кечалари синглисига билдирмай, кўрпага бурканиб йиғласа ҳам, Зокиржонни олисдан кўрганида юраги кўксидан отилиб кетгудек бўлса ҳам тутқич бермади унга. Кеч кузда унинг тўйи бўлганини эшитди. Мунира эсдан оғиб қолсам керак, деб ўйлаган эди. Йўқ, одам чидар экан. Мунира чидади. У Зокиржонни айблай олмасди.

Сайёра ўқишга кирди. Ажаб, Зокиржон рост айтган экан. Синглиси Мунира учун яшамаслигини “исбот қилди”. Эрта баҳорда Мунирани қучоқлаб йиғлади:

— Тўй қилмасак бўлмайди. Тушуняпсизми, опажон, бўлмайди.

Мунира тушунди. Тўй қилмаса бўлмаслигини, Сайёранинг ўзи учун ҳам, пахта теримида ҳашарга боришганида уни яхши кўриб қолган учинчи курс талабаси учун ҳам ёмон бўлишини тушунди. Ўзи не умидлар билан йиғиб қўйган сепларининг ҳаммасини синглисига берди. Атайлаб Зокиржон билан бориб олишган узугини ҳам, таътил пулига олган гиламини ҳам, касса ўйнаб йиққан пулига харид қилган чинни сервизларини ҳам — ҳаммасини... Онасининг руҳи шод бўлишини, синглиси бахтини топганини ўйлаб қувонди. Елиб-югуриб хизмат қилди. Фақат куёв-жўралар қарсбадабанг қийқириқ билан эшикдан кириб келишганида, “Тўйлар муборак”ни айтишганида нуқул хаёлига Зокиржон келаверди. Чидаб туролмади: кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди.

Синглисини узатганидан кейин у қандайдир ўйчан, одамови бўлиб қолди. Ўтиришларга борса, дугоналари зимдан бир-бирига имлаётгандек бўлади. Унга ширин муома-

ла қилишса, кўнгли яримлиги учун етим боладек юпатишаётганга ўхшайди. У ишдан юпанч топди. Бутун меҳрини ишига берди. Файрати, ҳалол меҳнати билан обрў топди. Фақат кўнглининг бир чеккаси бўм-бўш. Гўё Зокиржон Муниранинг кўнглига номини ўйиб ёзгану ўзи ғойиб бўлган. Ўзи бўлмаса ҳам, номи ўша ўйилган жой ҳар куни, ҳеч курса, бир марта санчиб кўяди.

...Буёқда синглиси тагин бир “ишқал орттирди”: шошқалоқ бодомга ўхшаб “эрта гуллаб кўйиб, совуқ уриб кетган” қизларнинг қисмати шунақа бўлади ўзи. Учинчи босқичда ўқиётганида (қизалоғи бир ярим ёшда эди) Сайёра йиғлаб келди. Эри ўқишни битирибди. Қишлоғига олиб кетмоқчи эмиш. “Обкетса, жуда яхши, — деди Мунира. — Эр қаерда бўлса, хотин шу ерда бўлади-да!” “Эрим ўлсин, — деди синглиси бобиллаб, — у ёқдаям хотини бор экан! Менга билдирмаган экан. “Қишлоққа кетамиз, хоҳласанг, шу — иккинчи хотин бўлиб тураверасан, хоҳламасанг — катта кўча”, деяпти!”

Ўша куни Мунира синглисини биринчи марта тарсакилаб юборди. Ўзи уриб, ўзи йиғлади... Шу кеча онаси тушига кирибди. Ойиси негадир нуқул унинг бошини силар эмиш. Кўллари юмшоқ, иссиқ эмиш...

...Шундоқ бўлди. Сайёра “икки латта, бир сочиғини” кўтариб қайтиб келди. Қизиқ, турмуши бузилганига чандон куюнмади ҳам. Ўқишни битириб, ишга кириб кетди. Мунира мана шу қизалоққа — Нилуфарга боғланиб қолди. Қақажон ҳам ўзининг онаси қолиб, Мунирага ёпишади. Аяжон, дейди, эшикдан кира солиб, бўйнига осилади. Шунақа пайтларда Мунира ўзининг ҳам бахти очилиши, гўдак исидан маст бўлишини тасаввур қилиб, энтикиб кетади. Қизиқ, ҳар гал Янги йил кираётганда шуни ўйлайди...

Ким билсин, балки ўша бахт энди кириб келар. Ана, соат занги ўн марта вазмин жаранглади. Демак, икки соат қопти.

Нилуфар уйғонди шекилли, каравотчасининг гичирлагани эшитилди. Зум ўтмай, эшик унсиз очилди-да, сочлари

тўзғиб кетган қизалоқ кўзини ишқалаб чиқди. Бурчакка, арча томонга қаради-ю, бирдан қичқириб юборди:

— Вой, Қорбобо келдими, ая?

Мунира кулиб юборди.

— Келди.

— Арчанинг чироғини ёқдими?

— Кўряпсан-ку, Қорбобо келиб, арчанинг чироғини ёқиб кетди. Нилу уйғониб суюнсин, деди. — Мунира қизалоқнинг қўлидан тутди. — Юр энди, ювинамиз, ош сузамиз.

Нилуфар уч-тўрт қадам юрди-да, тўхтаб қолди.

— Сизга-чи, — деди тўсатдан. — Сизга нима обкелди Қорбобо?

— Менгами... — Мунира ўйланиб қолди. — Менга... Бахт олиб келди.

Бирдан Нилуфарнинг лаби чўччайди.

— Нега мени уйғотмадингиз?

Мунира қизалоқнинг астойдил хафа бўлганини кўриб, қучоқлади.

— Нимайди?

— Қорбободан менам бахт сўрардим.

Мунира кулиб юборди.

— Вой, пучуғ-эй, сен нима қиласан бахтни?

— Сизга бераман! — Қизалоқ кўзларини катта-катта очиб, таъкидлади: — Кейин-чи, сизда-чи, кў-ў-ўп бахт бўлади!

Муниранинг юраги қалқиб кетди. Қизчани бағрига босиб, у юзидан-бу юзидан ўпаркан, кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Шу алпозда узоқ ўтирди. Унсиз йиғлади. Бу — қувонч ёшларимиди, ўкинчми — ўзи билмасди...

Остонада эса Янги йил эшик қоқиб турар, яхши ниятли кишиларга бахт улашадиган, норасида гўдакларнинг ниятини мустажоб қиладиган Янги йил кириб келмоқда эди... Умр эса ўтмоқда...

1977 йил

ТУРМУШНИНГ ТҮРТ ТИРГАГИ

Ошсиз уй бор, уришсиз уй йўқ. Турмуш бўлгандан кейин орада ғиди-биди гап чиқиши тайин. Эр-хотиннинг уриши — дока рўмолнинг қуриши, деган гап ҳам бор. Дока рўмолнинг қуриши учун эса тадбир керак. Шунини унутмаслик керакки, оила, турмуш учун тўрт тиргак лозим бўлади. Соғлик-саломатлик — биринчи тиргак. Агар оила асосчилари соғлом бўлмасалар, ногирон, чиллашир фарзандлар дунёга келиши мумкин. Турмуш ҳам соғлом бўлмайди. Турмушнинг қувончи ҳам бир чеккаси соғлик-саломатликка боғлиқ. Оила муҳаббат асосида қурилади. Муҳаббат эса, вафо ва садоқат асосида камолга эришади. Вафо ва садоқат ҳалолликни, тўғрилиқни, ростгўйликни, инсофу диёнатни ўз ичига олади. Агар хоҳ хотинда бўлсин, хоҳ эрда бўлсин, ҳалоллик, ростгўйлик, тўғрилиқ бўлмаса, инсофу диёнат оиланинг асоси бўлмаса, у турмуш албатта бузилади. Бу оиланинг, турмушнинг тиргагидир. Оиланинг учинчи тиргаги — фарзандлар. Албатта, фарзандларнинг дунёга келишининг ўзиёқ оилага тиргак бўлолмайди. Уларнинг ижобий тарбияси оиланинг устуни бўла олади. Тўртинчи тиргак — умид. Оилада, ундан ташқарида, аммо оила ишига дарз етказадиган бирон ҳодиса рўй берса, бу ҳодисанинг зарарини тузатиш учун оила асосчилари ҳаракат қилаётганларида “Бу мумкин эмас!” — дейди Сабаб. “Бу ақлсизлик!” — деб минғирлайди Тажриба. “Бу фойдасиз!” — дейди Ғурур. “Қани, уриниб кўрчи...” — деб шивирлайди Умид. Назаримда, ана шу Умиднинг шивирига қулоқ солинса, оила мустаҳкамлиги сақланади, турмуш ўз изига тушиб кетади. Ўткир Ҳошимовнинг оила ва турмуш ҳақидаги ҳикоялари ана шунга давват қилади, менимча.

УМР САВДОСИ

Хуршида ишдан келса, Пошша хола айвон ўртасида чўккалаб олганча кўрпа қавиб ўтирибди. Энкайиб олгани учунми, муштдек гавдаси янаям кичрайиб қолганга ўхшайди. Хуршиданинг онасига раҳми келди. Бечорага қийин. Бир йилдирки, Тўлқинжонни уйлантириш ташвишида. Тўй қилиш осонми? Гоҳ униси етишмайди, гоҳ буниси.

— Бўлди энди, ойи, чарчаб қоласиз, — деди Хуршида сумкасини айвон бурчагидаги стулга қўйиб. — Тўй эртага бошланаётгани йўқ-ку!

Пошша хола бошини кўтарди. Оёқлари увишиб қолган экан, оғриқдан юзи буришиб тиззаларини уқалади.

— Кўнглим ғаш, болам, — деди тўсатдан.

Хуршида тушунмади.

— Нима бўлди?

— Эрталаб борсам, дарвозаси тақа-тақ берк. Аввал оқшомдан ётиб олиб, кеч пешингача ухлайди шекилли булар.

Хуршида кулиб юбормаслик учун тескари қаради. Кампири тушмагур-ей! Бундан чиқди, хўроз қичқирмасдан қуда бўлмишникига борган. Ўзининг каллаи саҳарлаб боргани билинмайдию айбни қудаларга ағдаряпти. Нуқул юлдузи чап келяпти-да шулар билан!

— Қиз бола деган кун ёйилгунча ётмайди, ялпайе-еб! — Пошша хола писанда қилди. — Дарвозасининг олди супурилмаган.

Пошша холанинг одати шу. Саҳарлаб туриб олади (Хуршида эсини таниши билан унияш шунга ўргатган. “Қиз болали уй жиғадек тахт бўлиши керак, уят бўлади”, деб азонлаб ҳовли супуртирарди).

— Келиннинг акаси ичаркан. Унияш эшитдим! — деди Пошша хола ҳамон ўша тажанг оҳангда. — Отасиниям оғзи шалоқ, дейишяпти.

Онасининг кейинги даъвоси Хуршидага ёқмади. Ўзику: “Уйланасанми, йўқми? Танлаганингни айт”, деб

Тўлқинжонни ҳоли жонига қўймади. Охири Тўлқинжон ёқтирган қизини айтди. Пошша хола уч-тўрг марта совчиликка бориб, оқ ўраб келди. Аммо негадир кейин айниб қолди. Гоҳ келинни дангаса дейди, гоҳ қуда холани эзма дейди. Мана, энди акасининг ичиши баҳона бўлиб ўтирибди.

— Келин ҳам ичарканми, ойи, бир сўрамапсиз-да, - деди Хуршида ачитиб.

Пошша хола ип қатимини шаҳд билан тортаркан, Хуршидага чақчайиб қаради.

— Таппи таппидан узоққа тушмайди, билдингми?

— Бизлар ҳам оппоқ эмасмиз-ку, ойи! — деди Хуршида. — Қуда томон суриштира, бизларданам айб топар. Мана, мен... — у бир зум жим қолди-ю, хаёлига келган гапни қайтармади: — Мениям турмушим бузилган. Улар ҳам суриштириб юргандир. Куёвнинг опаси нега эрдан чиққан, деб. Гапни ковласа гап чиқаверади-да!

Пошша хола тўсатдан мунғайиб қолди.

— Сенинг турмушинг бузилган бўлса... Шу иш шунақа бўлганига... Ўзинг сабабчисан... Энди Тўлқиннинг турмуши шунақа бўлмасин, дейман-да, болам.

Онасининг бирдан бўшашиб қолиши, таскин оҳангида гапириши Хуршидага оғир ботди. Душманинг тош билан ургани нимаю дўстинг пахга отгани нима? Йўқ, онаси таъна қилаётгани йўқ. Ачиниб гапиряпти. Шунақа-ю, барибир қалампирни шакарга ботириб еган билан ширин бўлиб қолмайди-да.

Хуршида силтаб-силтаб игна тортаётган онасига бир зум қараб турди-да, индамай ичкарига кириб кетди. Шу топда у ойиси кетидан мўлтираб қараб қолганини ҳис қилар, юраги эзиларди.

Қиз бола бўйига етганидан кейин ғалати бўларкан. Ўз уйингда, ота-онанг бағрида турасану барибир бу хонадон эртами-индин сенга бегона бўлиб қоладигандек, гўё албатта қанақадир ўзгариш бўлиши шартдек туйилаверади.

Хуршида, айниқса, совчилар келганида буни чуқур ҳис қилар, шунинг учун эшикдан узун-қисқа бўлиб кириб ке-

лаётган хотинларни кўрса аллақандай бегонасираб турарди. Бора-бора уларни кўрса гаши келадиган бўлди. Пошша хола бўлса, совчилар билан очилиб-сочилиб сўрашар, куёв бўлмишни ипидан-игнасигача суриштирарди. Совчилар кетгандан кейин Хуршидага насиҳат қиларди:

— Қизлик уй — бозор, болам! Шоҳ ҳам келади, гадо ҳам. Бошингда отанг бўлмаса. Муносиб жойингни топгин дейман-да, қизим.

Хуршида тутатиб кетарди:

— Ҳеч қанақа бозор-позорни билмайман, тушундингизми?! Менга даллол керакмас.

Шунақа дерди-ю, ҳаётида қандайдир ўзгариш рўй беришини кутиб юрарди. Шунақа ўзгариш тўртинчи июнь куни бўлди. Шу куни у ўн тўққиз ёшга тўлган эди. Кечқурун ательеда бирга ишлайдиган дугоналарини уйга чақирмоқчи бўлди. Бозорга тушди. Чиллаки, гилос, янги помидор харид қилгунча кун қизиб кетди. Бир қўлида сумка, бир қўлида тўрхалта кўтариб бекатга келди. Аксига олиб автобус ҳам келавермади. Бир маҳал қизил люкс “Жигули” осойишта силкиниб Хуршидадан хиёл нарироқда тўхтади. Хуршида қўл кўтармагани учун эътибор бермади. Лекин ўша томондан овоз келди:

— Қаёққа борасиз, синглим?

Бир оздан кейин бояги савол яна қайтарилди:

— Сизга айтяпман.

Шундагина Хуршида бу гап ўзига тегишли эканини билиб, бурилиб қаради. Машинасининг рангига мос — қизил водолазка кийиб олган йигит бир оёғи ичкарида, бир оёғи ерда, шу томонга қараб турарди.

— Қаёққа борасиз? — деди у яна.

Хуршида “хусусий” машинага ўтиришни умуман хушламади.

Ҳозир ҳам чимирилиб:

— Ҳеч қаёққа, — деди-ю, тескари қараб олди. У моторнинг гувиллашини, машина жўнаб кетишини кутиб турарди. Чиндан ҳам эшик қарсиллаб ёпилди. Аммо мотор гурилламади. Бояги йигит унинг рўпарасида пайдо бўлди.

— Қўлингизда юкингиз кўп экан, — деди Хуршидага жиддий тикилиб.

Хуршида унинг силлиқ таралган сочларига, чимирилиб турган қошларига бир лаҳза қаради-ю, кўзини олиб қочди.

— Қанча сўрайсиз?

Йигит кулиб юборди.

— Савоб ҳам керак-ку одамга!

— Унақа бўлса ўтирмайман.

Йигит яна кулиб унинг сумкасига қўл чўзди.

— Бўпти, бензин ҳақини берарсиз.

Хуршида машинанинг паралон ғилоф қопланган орқа ўриндиғига ўтираркан, йигит сўради:

— Қаёққа ҳайдай?

— Кўкчага!

Хуршида энди уйга етгунча бир оғиз ҳам гапирмасликка аҳд қилди.

Анчагача индамай кетишди. Хуршида йигитнинг рўпарасидаги ойначадан ўзига қараб қўяётганини ҳис қилар, атайлаб кўчаларни томоша қилиб борар эди.

— Иссиққа қолиб кетибсиз, — деди йигит орқага бурилиб. Хуршида мўйлов қўйган йигитларни ёмон кўрарди. Аммо ҳайдовчининг мўйлови ўзига жуда ярашиб тушганини ичида тан олди. Индамай кетаверди. — Иссиққа қолиб кетибсиз, дейман! — Йигит яна саволини қайтарди.

— Шундоқ бўлди! Энди отимни сўранг! Қасрда ўқишимни сўранг! Иложи бўлса, йигитим бор-йўқлигини ҳам билиб олинг! — Хуршида бу гапларни шу қадар жаҳл билан бидир-бидир қилиб айтиб ташладики, ўзиям ҳайрон қолди.

Йигит бунақа зарбани кутмаган бўлса керак, анчагача жимиб қолди. Кейин орқага қарамасдан секингина гапирди:

— Ўзининг туғилган кунида ўзи бозор қилган одамни биринчи кўришим.

Энди Хуршида эсанкираб қолди. Худди унинг юзини яхшироқ кўриб олгиси келаётгандай олдинга эгилди.

— Сиз... қаёқдан биласиз? — деди кўзларини пирпиратиб.

— Мен ҳамма нарсани биламан! Телепатман. — Йигит орқага қараб жилмайди. Шунда Хуршида унинг мўйлови ўзига ярашганини яна бир бор ҳис этди-ю, хаёлига келган фикрдан уялиб, кўзини олиб қочди. — Сиз ҳеч нимани айтмай қўя қолинг, — деди йигит ҳамон жилмайиб. — Отингизни ҳам, бугун неча ёшга тўлганингизни ҳам, ҳаммасини биламан. Сиз бўлса мени билмайсиз. Шуям инсофданми? Келинг, сиз ҳам мени таниб олинг. Отим — Анвар...

Хуршида қараса, гап гап билану машина бошқа ёққа бурилиб кетяпти.

— Кўкча у ёқдамас, — деди у овозини баландлатиб. — Ё йўлни билмайсизми?

— Биламан! Бир минутга!

Зум ўтмай машина пастак, ойнабанд магазин рўпарасида тўхтади. Анвар кўча четигаги цемент ариқчадан ҳатлаб ўтди-да, магазинга кириб кетди. Хуршида ўтираверишини ҳам, тушиб кетишини ҳам билмай турган эди, Анвар ичкаридан бир сават гул кўтариб чиқди. Хуршида шундагина бу гул магазини эканини билди.

Анвар негадир орқа эшикни очиб, саватдаги гулни шундоққина Хуршиданинг оёғи тагига қўйди.

— Нима қияпсиз? — деди Хуршида оёғини нари суриб.

— Туғилган кунингиз билан чин қалбимдан табриклайман. Илоё, бахтли бўлинг! — Анвар қўлини шунақа қойилмақом қилиб кўксига қўйдики, Хуршида кулиб юборди.

— Артистмисиз, нима бало?

— Артист бўлсам, жон дердим. Эпложмайман. Аспирантман.

Анвар рулга ўтирди-ю, машинани физиллатиб ҳайдаб кетди. Қизиқ, энди у Хуршидаларнинг кўчасига етгунча бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат қизнинг юкларини, саватдаги гулни тушираётганда секингина “яхши дам олинглар”, деб қўйди.

Хуршида ҳеч қачон туғилган кунини бунчалик хушчақчақ нишонламаган эди. Қизлар билан роса ўйнашди,

ярим кечагача хурсандчилик қилишди. У ора-чора негадир Анварни эслаб қўяр, аммо ўша заҳоти уни хаёлидан ҳайдашга уринарди. “Яхши йигит экан. Одамгарчилиги бор экан. Шу билан нима бўпти? Энди қайтиб кўришадиларми, йўқми. Кўчада учраган бир одам-да!”

Шунақа деб ўйларди-ю, барибир кўнглида ноаниқ умидга ўхшаш бир нарса айланаверарди. Кечаси меҳмонларни кузатаётганида худди ўша машина яна келиб қоладигандек беихтиёр атрофга аланглади. Эртасига, индинига кўчаларда юрганида ҳам қизил “Жигули” кўринса, бурилиб қарайдиган бўлди. Орадан бир ҳафтами, ўн кунми ўтди. У энди Анварни хаёлидан чиқара бошлаганида яна кўришиб қолишди. Хуршида узоқдан келаётган қизил “Жигули”ни кўрди-ю, негадир юраги жиз этди. Машина унинг рўпарасига келиб тўхтади.

— Ўқишга кетяпсизми? — Анвар ўтирган жойида чўзилиб эшикни очди. Хуршида иккиланиб орқа ўриндиққа ўтираркан, унга қараб қўйди.

— Ўқишга киролмаганман, ишлайман, эътиборингиз учун! — деди таъкидлаб. — Мен тўғримда ҳамма маълумотга эга одам шуниям билмайсизми?

Анвар кулди.

— Очиғини айтсам, отингизниям билмайман.

— Қизик бўлди-ку! — Хуршида елкасини қисди. — Бўлмаса туғилган кунимни қаёқдан билдингиз?

— Кўзингиздан! — Анвар жилмайди... — Қалай, зиёфат яхши ўтдими?

Хуршида индамай бош силкиди.

— Ўша куни сизнинг бахтингиз учун менам ичдим.

— Ёлғон! — Хуршида қўл силтади.

— Ёлғон гапирсам, ёрилиб ўлай!

Хуршида кулиб юборди.

— Кўйинг, ҳали бола-чақангизга керак бўласиз!

— Шунақами, а? Айта қолинг, сизга жудаям керакманми?

Хуршида гап суюқлашиб кетаётганлигидан ғаши келди-ю, аммо шунга яқинроқ мавзу давом этишини барибир хоҳларди. Шунинг учун индамай қўя қолди.

Эртасига Анвар унинг ишдан чиқишини пойлаб турди. Ўзининг ишхонасига олиб борди. Кибернетика бўйича илмий иш қилаётган экан. Ҳозирча лабораторияда кичик илмий ходим бўлиб ишларкан. Хуршида аллақандай чизмалар, ялтироқ аппаратлар билан тўла нимқоронғи хонага кириб қолди.

— Бизнинг ишимиз суратлар билан боғлиқ, — деб тушунтирди Анвар. — Хоҳласангиз, сизниям суратга тушираман...

Ўша кундан бошлаб у Анварнинг лабораториясига тез-тез бориб турадиган бўлди. Лабораториянинг ярим қоронғилиги ҳам, турли вазиятларда суратга тушиш ҳам энди уни чўчитмас эди.

Уйда бўлса совчилар бозори қайнар, Пошша хола ҳар куни янги гап топиб қўярди. Куёв бўлмишнинг бири завуч эмиш, яна бири “пекарний”да ишларкан. “Участкаси” бормиш.

...Бир куни Хуршида онасининг рўпарасига ўтириб олди-да, очиқ-ойдин қилиб айтиб қўя қолди:

— Қинғир-қийшиқ совчиларингизга айтиб қўйинг, ойи! Менинг танлаганим бор!

Онаси Хуршида кутгандек сапчиб тушмади. Фақат сўради:

— Ким ўзи у? Қанақа одам?

— Яхши одам. Аспирант. Яқинда олим бўлади. — Пошша хола бировнинг “участка”сини гапиргани учун Хуршида ҳам атайлаб қўшиб қўйди: — Машинаси бор.

Эртасига у уйига совчилар кўп келаётганини гап орасида қистириб қўйди. Анвар одатлагидек масалани кўндаланг қўйди.

— Бўпти, эртагаёқ ЗАГСга ариза топширамыз.

Ҳамма иш кўнгиллагидек кетаётганида Пошша холанинг қайсарлиги тутиб қолди. Иккала оёғини бир этикка тикиб туриб олди.

— Менинг кўчада қолган қизим йўқ! Уйланадиган одам беш-олти марта совчи юборади, одам қўяди. Отини билмасам, зотини билмасам. Йўқ, бўлмайди!

Хуршиданинг бир кулгиси келар, бир жаҳли чиқарди.

— Нимага тушунмайсиз, ойи? Беш марта совчи юбо-риш деган қонун қаерда ёзилган. Анвар ака Қашқадарёдан

келган. Ота-онаси ёшлигида ўлиб кетган экан. Даллолнинг нима кераги бор?

— Ота-онаси бўлмаса қариндош-уруғи бордир, ишхонаси, хўжайинлари бордир. Ўзим бораман.

Хуршида кулди.

— Ишхонасига борганингиз билан сиз нимани тушунардингиз. Кибернетикага ақлингиз етадими? Ўзим минг марта борганман ишхонасига, билдингизми?

Пошша хола барибир бўш келмади.

— Сен эчки эмассанки, дуч келган одамга етаклатиб юборсам. Бўлмайди!

— Балки ҳали қалин ҳам сўрарсиз?

— Таг-тахтини суриштирмай туриб бермайман! Бўлмайди.

Пошша хола бўлмайди, дегани билан тўй тўхтаб қолмади. Анварнинг узоқ тоғаси бор экан, ўша ўртага тушди. Тўй бошланди-ю, Пошша хола бир нарсасини йўқотгандек мунғайиб қолди.

Баҳор кунларида ғалати ҳодисалар бўлади. Тўсатдан жала қуяди-да, ер-кўкни шалаббо қилиб юборади. Кетидан ярқ этиб офтоб чиқади. Олам яшнаб кетади. Замину осмон тароватли бир исдан — баҳор исидан маст бўлиб қолади. Хуршиданинг ҳаёти ҳам шунақа бўлди. У Анварни бутун вужуди билан севиб қолди. Муҳаббати эвазига бахт қуёши унга жилмайиб боқди-ю, бутун дунё яшнаб кетгандек бўлди. Қизил лентани кўндаланг тақиб олган ЗАГС мудирасининг нутқи, пешанасига кўғирчоқ кўндирилган машинада сайр қилишлар, гул иси май ҳидига қовушган чароғон ресторан... У бахтиёр эди. Бахт деган лаззатли туйғу ҳаётига шунчалик тез кириб келганига баъзан ўзи ҳам ҳайрон қоларди. Назарида онаси ҳам уни тушунгандек эди. Фақат тўйдан кейин Пошша хола Анварнинг Юнусободдаги икки хонали уйига бормади. Умуман, бормади. “Зиёни йўқ, ойим шунақа бир ловиллайдилару ўчадилар”, деб юпатди Хуршида эрини.

Тўйдан кейин бир ҳафта ўтгач, никоҳ сайлига чиқишди. Августнинг ўрталари эди. Бунақа пайтда денгиз янги соғилган сутдек илиқ бўларкан. Бир куни икковлари ой-

дин кечала чўмилишди. Қизиқ. Хуршида сузган сайин қўлининг учидан сачраган томчилар худди марвариддек ярақлаб кўринарди. Бунақа лаззатли манзарани худди шунақа пайтда денгизда чўмилган одамгина билади. Хуршида қорайиб, янаям ҳусни очилиб кетди...

Бир кун Анвар ишдан ташвишлироқ қиёфада келди.

— Чамадон тайёрланг, — деди тўсатдан.

— Яна қаёққа борамиз?

— Сиз эмас, мен кетаман, — Анвар осойишта тушунтирди. — Илмий ишим бўйича Санкт-Петербургга боришим зарур бўлиб қолди. Домла чақирибди.

— Анчагами? — Хуршида бирдан ичи ҳувиллаб қолгандек, эрига термилди.

— Наридан борса, бир ой.

Хуршида кузатиб қўймоқчи эди, Анвар уни аяди. Вокзалга чиқартирмади.

Икки хонали каталакда Хуршида ёлғиз қолди. Ҳовлида, маҳаллада одамнинг ёлғизлиги билинмайди. Аммо секцияда бир кун танҳо қолган киши ёрилиб кетай дейди. Бунақа жойда кўни-қўшнилари нимагадир саломлашишдан нарига ўтмайди. Хуршида уч кунда сиқилиб кетди. Ишга борадеса, Анварнинг гапига кириб, бўшаб олган. У ўз уйига борди. Пошша хола ҳалиям жаҳлидан тушмаган экан. Хуршида икки кун турган эди, секингина тушунтирди:

— Узатилган қиз уйга келиб ётиб олмайди. Кўни-қўшнилари ҳалитдан гап қиляпти.

— Бўлмаса юринг бизникига, — деди Хуршида.

— Йўқ, болам. Оғзимга сўз олганман.

Хуршида умрида биринчи марта онасини ёмон кўриб кетди. Она деган ҳам шунақа бемехр бўладими? У уйига келди. Телевизор билан овуна бошлади. Ҳар кун йилдек чўзилар, аксига олиб Анвардан на хат, на хабар бор эди. Баъзан Дилбар деган ўртоғи келиб турар, аммо унинг ҳам ўз тирикчилиги бор эди. Кундузи ишга боради, кечқурун ўқишга.

Бир оқшом эшик жиринглаб қолди. Хуршида очиб қараса, “сим” рўмол ўраган аёл, дўппи кийган олти-етти ёшлардаги бола турибди. “Қишлоқдан келишибди, — деб

ўйлади Хуршида аёлнинг ялтироқ рўмолига, беўхшовроқ осилиб турган жемперига қараб. — Адашган одамларга ўхшайди”. У ҳамроҳ топилганига қувонгандай беихтиёр ичкарига таклиф қилди.

— Келинглار! — деди йўл бўшатиб.

Аёл дадил ичкарига кирди. Бола шўхгина экан. Бирпас-да югуриб бориб магнитофон қулоғини бурай бошлади.

— Акбар, тек ўтир! — деди аёл жеркиб. Кейин Хуршидага қаради. — Сиз Хуршидахонсиз-а?

Хуршида ҳайрон бўлди.

— Мен сизни танимайроқ турибман, — деди ийманиб.

— Таниб қоларсиз. — Аёл хотиржамлик билан жемперини ечиб стул суянчиғига ташлади. Унинг беписандлиги, киноя қилиб гапириши Хуршиданинг гашига тегди. “Ким ўзи бу? Нимага олифтагарчилик қилади?”

— Кимсиз ўзи? — деди қошини чимириб.

— Кетдими? — Аёл негадир илжайди. — Анча бўлдими?

— Ким кетади?

— Узум опкетдими, тарвузми?

Хуршида шахд билан ўрнидан турди.

— Менга қаранг! — деди таҳдид билан. — Майнабозчиликни йиғиштиринг! Кимсиз ўзи!

Аёл ўғлига қараб қандайдир нотабий, асабий қийқириб кулди.

— Даданг Сибирга кетибди, ўғлим. Узум опкетибди. Шу ерда кутиб ўтирсанг, сенга велосипед олиб келади.

Болакай кўзларини катта-катта очиб онасига тикилди.

— Қачон, буви, қачон?

— Унисини манави аячангдан сўрайсан! — аёл Хуршидани кўрсатди. Яна ўша нотабий оҳангда кулди. — Қачон қайтаман деган Акбарнинг дадаси?

Хуршида ниманидир тушунгандек бўлди-ю, юраги сирқираб кетди. Бемалор бир ҳолатда эшикка суяниб қолди.

Аёл тантана қилгандек яна қийқириб кулди.

— Сизниям машинасига ўтқазиб, қўлга туширдими? Сизгаям аспирантман, дедими? Сизниям тўй бўлмасидан ишингизни тўғрилаб қўйдими? Ҳеч кимим йўқ, етимман,

дегандир? Бир ой ичида тўй қилдими? Свадебний путешествияга олиб боргандир, ҳойнаҳой? Энди илмий иш билан Санкт-Петербургга кетган бўлса керак.

Аёл ҳар гапи билан Хуршидага тарсаки тушираётгандек бўлар, бундан роҳатлангандек ваҳшийларча қийқириб кулар эди.

— Санкт-Петербургда пишириб қўйгани йўқ! Новосибирска кетган! Узум опкетган.

Хуршида бошидан ҳуши учиб бораётганини ҳис қилиб турар, юраги гурсиллаб урарди.

— Ёлғон! — У ер тепиниб чинқириб юборди. — Ёлғон! Ёлғон!

Кейинги дақиқада у ваҳшийларча кулаётган хотинга ташланди. Бошидаги “сим” рўмолига чанг солди. Аммо шу он изтиробга тўла бир чинқирик янгради-ю, Хуршиданинг қўллари ҳавода муаллақ қотиб қолди.

— Буви! Бувижон! — Боядан бери магнитофон олдида ўралашиб юрган болакай ўқдек отилиб келиб онасига ёпишди. Шундагина Хуршида аёлнинг кўзларидан оқиб тушаётган ёшни кўрди. Аёл негадир каловланиб ўрнидан турди. Бир қўли билан боланинг бошини силай бошлади, бир қўли билан Хуршиданинг елкасидан қучди.

— Пешананг шўр экан, синглим! Кўзингга қарасанг бўлмасмиди! — Шундай деди-ю, елкалари силкиниб йиғлаб юборди.

Ўша кеча тун бўйи икки “кундош” ҳасратлашиб чиқшди. Бола ухлаб қолган, уй нимқоронғи, аёлнинг овози ғамгин, аммо ўктам эди. У асли андижонлик экан. Техникумда ўқиб юрганида Анварнинг қўлига тушибди. Эс-ҳушини йиғиб олгунча, Анварнинг иккинчи хотинига айланиб қолибди.

— Сиз учинчисисиз! — деди у қандайдир киноясиз оҳангда. — Хоразмда ҳам хотини бор. Аммо ишни пишиқ қилади. Законний ажрашади.

Хуршида ич-ичидан тошиб келаётган йиғини аранг босиб ётарди. “Законний” ажрашганининг нима фойдаси бор. Бу билан дарди енгиллашармиди?

Анвар ҳеч қанақа олиммас, сураткаш экан. Гоҳ у, гоҳ бу институт лабораториясида сураткаш бўлиб ишлаб юраркан. Кузда аллақандай ҳамтовоқлари билан Сибирь шаҳарларига бориб узум сотаркан. Манави кооператив уйлару машиналар, ресторону денгиз саёҳатлари шундан экан. Хуршида бу гапларнинг туш бўлиб қолишини жуда хоҳларди. Қани энди тўхтовсиз гапираётган мана шу хотин ҳам, диванда пишиллаб ухлаётган анави бола ҳам туш бўлса. Туш бўлса-ю, у уйғониб кетса. Йўқ, туш бунақа бўлмайди!

— Балки, бирон нарса тама қилиб келди, дерсиз. Йўқ, ҳеч нима керакмас. Тошкентда қариндошларимиз бор. Шуларникига келувдим. Бу гапларни эшитиб қолиб, сизни огоҳлантириб қўйгим келди. Агар яхши кўрсангиз, маҳкам ушланг. Анвар — туллак йигит.

...Она-бола зинадан тушиб кетаётганда Хуршида бирдан уйга югурди. Кеча болакай ўйнаган японча магнитофонни столдан юлиб олди-ю, зиналардан чопиб тушди.

— Ма, Акбар! — деди болага тутқазиб. — Барибир шу... сеники.

Кундоши қаршилик қилган эди, қўймади.

— Барибир менга керакмас. Энди керакмас.

Ловиллаб турган гулханга сув сепилса нима бўлади? Аччиқ, бўғувчи ҳовур кўтариладими? Ҳозир шундай бўлди. Хуршиданинг ловуллаб турган муҳаббатига сув сепилди. У ўзининг аччиқ ҳовурига ўзи бўғилиб қолди. Нима қилди у? Нима қилиб қўйди? Ширин гапларига учдими? Мўйловигами? Бир сават гулигами? Машинасигами? Балки жарақ-жарақ пулларига учгандир. Нимасига учди! Ҳаммасига! Машинасида катайса қилиш ёқармиди? Ёқарди. Жудаям ёқарди. Ресторанларга кириш, денгизга бориб чўмилиш, қоронғи лабораторияга кириб ўптириш ёқармиди? Ёқарди. Ўзи-ку сураткашни аспирантдан, учарни олимдан ажратолмас экан, нега суриштирмади? Нега онаси суриштираман деса, бир чеккага йиғиштириб қўйди? Эскилик сарқити деб тўйига ҳам чандон аралаштирмади. Эскилик сарқити эмиш! Сарқит ким? Ойисими, ўзими? Ойисининг кўнгли бир нарсани сезгандирки, оёқ тираб туриб олгандир.

Ўткир ҲОШИМОВ

У Анвар келса нима қилишини билмас эди. Албатта, бўйнига олмайди. Уйланганини ҳам, боласи борлигини ҳам айтмайди. Ана ўшанда боқлайди. Шунақа боқласинки, эркак бўлганига минг пушаймон қилсин!

Қизиқ, Анвар ҳеч нимадан бўйин товламади.

— Нима қипти. Аввалги хотинларим билан ажрашганман. Ҳаммаси законний! Узум масаласи... Нима қипти, буям савоб иш. Илмий иш ҳам бўп қолар. Мирқуруқ аспирантлардан нима кам? “Қуруғи”ни берсам, ярим йилда диссертация ёқлайман.

— Нега мени алдадингиз? — деди Хуршида аламдан тўлғаниб.

— Қизиқ экансиз, тўйни тезлаштиринг, деган менми, сизми?

Хуршида алам ичида уни тарсакилаб юборди. Анвар бир ранги ўчди-ю, индамади.

— Бўлдимиз? — деди кулишга ҳаракат қилиб. — Аламингиздан чиқдингизми энди? ...

Хуршида бу одам билан ўрталарида каттакон жарлик пайдо бўлганини ҳис қилди. Бу жарлик икковларини икки соҳилга улоқтириб ташлади. Ким билсин, балки илгари ҳам жарлик бўлгандиру Хуршида кўрлик қилиб нариги соҳилга қадам босгандир.

...Айвон томондан Пошша холанинг товуши келди.

— Тўлқинжоннинг тўйи юришиб қолди, овсинжон! Шунақа-ю, кўнглим ғашроқ. Келиннинг акаси ичаркан. Отасиниям оғзи шалоқроқ дейишади.

— Синанг, ўргилай, обдан синанг. Қуш уясида кўрганини қилади. Кейин куйиб алангасига исиниб ўтирманг, овсинпошша!

НИМАДИР БЎЛДИ

Азимжон эшикдан кириши билан газ печка духовкасида нимадир пишираётган Гулчеҳрани кўрди. Терлаб-пишиб куйманаётган хотинининг ёнига борди.

— Нима ҳаракат?

— Нозима телефон қилувди, — деди Гулчеҳра бошини кўтариб. Лўппи юзи иссиқдан анордай қизариб кетган эди. — Эртага загород чиқарканмиз. Файзулла ака айтибди.

Азимжон индамай ётоққа кирди. Шошилмасдан ечинди.

Нозима — Гулчеҳранинг қиз ўртоғи, мактабдоши. Азимжон Нозима билан ҳам, унинг университетда ишлайдиган эри билан ҳам хотини орқали танишган эди.

Гулчеҳра, “Ўртоғимнинг бахти бор экан, эри ишнинг кўзини билади”, деб кўп гапирар, аммо Азимжон Файзуллани давраларда уч-тўрт бор кўрган бўлса ҳам, дурустроқ гаплашмаган эди. Эртага далага чиқиш баҳонасида Файзулла билан ҳамсуҳбат бўлишидан қувонди. Пижама-сини кияркан, ошхона томонга қараб қичқирди:

— Далага чиқсак, нимада борамиз, Гули?

Ошхонада алланима тарақлади. Гулчеҳра қўлини куйдириб олди шекилли, “хаҳ ўлгур-эй!” деб қўйди. Кейин асабий товуши эшитилди:

— Нима дедингиз?

— Транспорт масаласи нима бўлади, дейман!

— Файзулла ака машина олибди, — бу гал Гулчеҳранинг овози хотиржам, ҳатто хийла тантанали эшитилди. — “Жигули” олишибди!

— Шунақами, зўр-ку!

Азимжон ўзига яқин оиланинг машинали бўлганига қувонди.

Чамаси, бу фикр Гулчеҳранинг ҳам хаёлидан ўтган бўлса керак, Азимжон ваннадан ювиниб чиққанида хотин шундан гап очди.

— Одамлар машина олаяпти... Сиз Нилуга “туғилган кунингга велосипедча олиб бераман”, деганингизга ярим йил бўлди. Бир йўла келаси туғилган кунига ола қоларсиз...

Азимжон хотинининг пичингига ҳазил билан жавоб қилди:

— Зиёни йўқ, кутубхоначилигимга оладиган маошим билан ҳам машина олсак бўлади. Ҳисоблаб кўрсам, бировнинг қозонидан овқат еб, бировнинг кийимини кийиб ўн йил пул йиғсак, бемалол машина оларканмиз...

Гулчеҳра бир қадар ён берди чоғи, ётиғи билан сўради:

— Оз-оздан йиғиб борсак-чи?

— Унда ўттиз йил!

— Сизга гап бўлса! — Гулчеҳра ошхона томон ўтиб бораркан, бамайлихотир чекиб ўтирган эрининг елкасига тирсағи билан беозор туртиб ўтди. Азимжон хотинининг кўнглидан ғубор кўтарилганлигидан қувониб, унинг кетидан эргашди.

* * *

Эрталаб Азимжон хотинининг иссиқ нафасидан уйғонди. Гулчеҳра унинг қулоғига шивирлаб гапирарди. Азимжон аввалига уйқусираб ҳеч нарса тушунмади.

— Нима? — деди кўзларини аранг очиб.

Гулдор халат кийиб олган Гулчеҳра яна Азимжонга эгилди. Нафаси унинг қулоғига урилди.

— Бўлинг, пастда Нозималар кутиб туришибди.

Янги келин-куёвлик пайтларида Гулчеҳра ҳар куни уни шунақа — қулоғига шивирлаб уйғотар, иссиқ нафасидан Азимжоннинг қитиғи келар, бутун вужуди жимирлашиб кетар эди. Ҳозир ҳам Азимжон хотинининг халат ичидаги тикмачоқдек гавласига қараб, шумлиги тутди.

— Намунча вақтли? — деди илжайиб. — Одамни мундоқ...

— Суюлманг! — Гулчеҳра шўх бурилиб нари кетди. — Устингиздан совуқ сув қуйиб юбормай тагин!..

Азимжон илдам туриб, майкачан балконга чиқди. Тонг ёришган, аммо кўчада одамлар кўринмас, рўпарадаги магазин олдида нон машинаси турар эди. Азимжон балкон панжарасини ушлаб пастга қаради-ю, подъездга кираверишда турган садаф ранг “Жигули”га кўзи тушди. Енги калта йўл-йўл кўйлак кийган Файзулла дока билан машинани артар, негадир ялпоқ қора кўзойнак тақиб олган эди.

— Чиқмайсизми? — деди Азимжон турган жойида бақриб.

Файзулла бошини кўтариб қаради-да, “вақт кетяпти”, дегандек билагидаги соатга имо қилди. Азимжон ювиниб бўлгунча Гулчеҳра ҳам кеча ўзи пиширган печенье билан

консерва, яна алланималарни ипак тўр халтага жойлади. Эр-хотин бошлашиб пастга тушганларида, Файзулла машинага суяниб, сигарет тутатиб турарди. У кўзойнагини олиб, Азимжон билан қўл сиқиб кўришди.

— Ўтиринг, — деди ўнг томондаги эшикни кўрсатиб.

Азимжон Файзуллани анчадан бери кўрмаган эди. Ҳозир унинг хийла қорайиб, озганини пайқади. Пешанасидаги чизиқлар чуқурлашибди, қарашлари ҳорғин.

— Муборак бўлсин! — деди Азимжон ярақлаб турган машинага имо қилиб.

Файзулла камтарлик билан бош силкиб қўйди:

— Ҳа, энди...

Азимжон орқа эшикни очди-да, бурчакда ўтирган Нозима билан сўрашди. Нозима танга-танга гулли сариқ енгсиз кўйлак кийиб олган, шунинг учун бўлса керак, сепкилли юзи, қизғиш сочлари одатдагидек кўзга яққол ташланмас эди. Оч-қизил чийдухоба қопланган ўриндиққа чиқиб олган тўрт яшар Шухрат, орқа томонда ойна тагига ўрнатилган, машина юрганида бошини ликиллатадиган поролон кучукчани олмоқчи бўларди. Нозима эса ўғилчасининг этагидан ушлаб пастга тортарди.

— Нилуфар қани? — деди Нозима Гулчеҳра билан ўпишиб кўришаркан.

— Нилуни қишлоққа жўнатдик, бувисининг олдига, — жавоб берди Гулчеҳра дутонасининг ёнига ўтириб. — Иссиқ кунда шаҳарда нима қилади?

Янги машинанинг ўзига хос ҳиди бўлади. Чарм, елим, яна аллақандай ислар аралашиб, ғалати, ёқимли бўй таратиб туради.

Азимжон олдиндаги ўриндиққа — Файзулланинг ёнига ўтириши билан аввало шу бўйни туйди. Эшикни тортган эди, енгилгина қирс этиб ёпилди. “Портсигарга ўхшайди” деб ўйлади. Файзулланинг машина олганидан яна қувонди.

— Кетдикми? — деди Файзулла орқада ўтирган хотинига қараб. — Қаёққа юрамиз?

— Йигирма саккизинчига, — қисқагина жавоб қилди ҳамон бурчакка суяниб ўтирган Нозима.

— Сирдарёга кетаверишда — йигирма саккизинчи чақиримда зўр боғ бор, — деди Файзулла Азимжоннинг анграйиб турганини кўриб.

Машина қор устида сирғанган чанадек силлиқ юриб кетди. Бир зумда шаҳар кўчалари орқада қолди. Машина шовқинсиз шувиллаб борар, йўлнинг икки четида уфққа-ча чўзилиб кетган пахтазорлар эрталабки қуёш нурида тўк яшил тусда товланар, унда-мунда яккам-дуккам тутлар кўриниб қолар, олисда — уфқ этагида кетидан бир тутам чанг эргаштириб трактор ўрмалаб борар эди.

Файзулла радио қулоғини бураган эди, денгиз шовқинидек оҳанг тарала бошлади.

Қаердадир ўқиганми, эшитганми гапи Азимжоннинг хаёлига келди. “Машина олифтагарчилик эмас, эҳтиёж бўлиши керак”. Тўғри-да, ҳар бир оиланинг узоғини яқин қиладиган улови бўлса яхши-ку...

Нозиманинг кескин, ингичка товуши унинг хаёлини тўзитиб юборди.

— Ўчиринг анави савилнинг овозини! Нима бало, қулоғингиз карми!

Азимжон беихтиёр бурилиб қаради. Нозиманинг сепкилли юзи янаям қизариб кетган, лаблари асабий титраб турарди.

Файзулла шоша-пиша радиони ўчирди. Чехрасида ҳорғин, маъюс ифода пайдо бўлди. Азимжон юмшоқ ўриндикда ўзини ноқулай ҳис қила бошлади. Юрагининг бир чеккасида Файзуллага ачинишми, қандайдир ўнғайсизликми, уйғонди. Бироқ фикран қўл силтади. “Бировнинг оилавий ишига аралашишга нима ҳаққинг бор?”

Чорак соатчадан кейин машина чапга, тупроқ йўлга бурилди. Файзулла машинани жилдираб ётган ариқчадан авайлаб ўтказиб, чанг кўтармаслик учун секин ҳайдаб кетди. Икки юз қадамча юргандан кейин олмазор боғ ичига кирдилар. Файзулла машинани чеккароқдаги бир туп чинор тагида тўхтатди. Олдинма-кетин тушишди. Шу ондаёқ Азимжон димоғида жуда таниш, қадрдон бир ис туйди. “Беда! Беда бор экан”, деб ўйлади у қувониб. Олмазор катта бўлса

керак, кети кўринмас, олмалар ҳали пишмаган, аммо шохлари мўл ҳосилини кўтаролмай эгилиб турар, дарахтлар остига сепилган беда тизза баравар қулф уриб ётар эди. Одатда, эрта тонгда беда, айниқса, ўткир ҳид таратади. Азимжон худди маст бўлиб қолгандек тўйиб-тўйиб нафас ола бошлади.

Файзулла юкхонадан каттагина шолча олиб, олмазор ичига судраб кетди. Азимжон унинг бедани босиб-янчиб боришидан оғринди.

— Шу ерга ёзавермайсизми? — деди чинор тагига имо қилиб.

— Мана бу ер текисроқ, — Файзулла шолчани каттакон олма тагига ёзди.

— Қайси хўжаликнинг боғи бу? — деб сўради Азимжон эски кўрпачани қучоқлаб бораркан. Файзулла елка қисиб қўйди. Нозима билан Гулчеҳра дарров тўр халталарни ташмалаб қолишди. Шухрат дарахтдаги меваларни кўриб, олма ейман деб хархаша қила бошлади.

Файзуллалар термосда чой дамлаб олишган экан. Топган-тутганларини ўртага қўйиб ёнбошлаб ётганча нонушта қилишди.

— Анҳор бўйига бормаимизми? — деди Файзулла чойдан кейин. Маслаҳат билан эркаклар сув бўйига борадиган, хотинлар шу ерда қоладиган бўлишди.

Анҳор боғнинг ёнидан ўтаркан. Бедазорни четлаб соҳилга боргунча Азимжоннинг шими тиззасигача жиққа сув бўлиб кетди. У шимининг почаси оёғига ёпишаётганидан ғаши келар, айна пайтда ҳузур қилар, таниш беда ҳидидан роҳатланиб, ёш болалардек сакраб-сакраб борар эди.

— Мана, анҳор! — деди Файзулла худди ўзининг мулкини кўрсатаётгандек тантанавор оҳангда. — Ўтиринг.

Азимжон эркаклаб кетган ялпизлар устига ўтирди. Кўйлагини ечиб, ўт устига ташлади. Баданига дарров салқин шабнам нафаси тегди. Кенглиги олти-етти қулоч келадиган анҳор оқиб ётар, бу ер чуқур бўлса керак, сув текис, сокин, ойнадек сатҳида қоп-қора сузғичлар чаққон сузиб юрар эди.

— Ие, асосий нарсани унутибмиз-ку! — деди Файзулла ўрнидан илдам туриб. — Мен ҳозир. — У бедазорни шартиллатиб югуриб кетди. Сукунат чўкди. Шунақа сукунат чўкдики, Азимжон сув устидан учиб ўтган гунафша ранг қанотли ниначининг овозини ҳам аниқ эшитгандек бўлди. Кўнглида алланечук сокин бир енгиллик сезиб, нариги соҳилни томоша қилди. Сувнинг у бети ясси эди. Бу ерда моллар сув ичса керак, соҳил чеккасига туёқ излари тушиб қолган, тезак сочилиб ётарди. Сал нарироқдаги ёнғоққа кўп марта мол боғланган шекилли, дарахт танаси сарғайиб, силлиқланиб кетибди.

Азимжон жилмайганча энтикди. Одамни бахтсиз қилиш учун арзимаган нарса кифоя. Уни бахтиёр этиш учун ҳам кўп нарса керакмас. Азимжон бу қадрдон манзараларни кўриб болалигини эслади. Эслади-ю, кўнглида қўмсашга ўхшаган бир туйғу уйғонди. Одатда, одам болалиги ўтган жойларни тушида кўриб, кечаси уйғониб кетса, анчагача соғинч ўйлар гирдобига ғарқ бўлиб ётади. Ҳозир у ҳам шундай бир ҳолда эди. Унинг болалиги ҳам шаҳар чеккасидаги қишлоқда кечган. Уларнинг қишлоғидан ҳам шунақа анҳор оқиб ўтарди. Азимжон анча пайтгача сузишни ўргана олмаган, болалар: “Учта сузғични тутиб, сувга қўшиб ичиб юборсанг, сузоғич бўласан”, деганда паққос ишонган эди. Азимжон оилада кенжа ўғил бўлгани учунми, мол-ҳолга қараш унинг зиммасига тушарди. Ўзи ҳам сигир боқиш, баҳор ёмғиридан кўпчиган ўтлоқларда чалқанча ётиб олиб, тубсиз осмонга тикилишни яхши кўрарди. Уларнинг тарғил сигири бўларди. Серсут, ювош сигир эди-ю, бир айби бор эди — ўзини ўзи эмиб қўярди. Тўртала оёғини тарвақайлатиб ётганча, энгашиб ўзини ўзи эмаверарди. Шунинг учун сигирнинг тумшуғига ёғочдан найздор қилиб тўртбурчак чамбарак илиб қўйишар, шунда сигир ўтлашга ўтларди-ю, ўрганган номаъқулчилигини қилолмас эди.

Азимжон ўша кунларни эслаб, беихтиёр кулиб юборди. Боғ томонда мотор товуши гуриллаб, хаёли бўлинди. Зум ўтмай бир қўлида коньяк шишаси, бир қўлида газетага ўроғлиқ алланима кўтарган Файзулла келди.

Газетага ўроғлиқ иккита кичкина пластмасса стакан, тўрт-бешта шоколад конфетни олди-да, шишани очишга киришди.

— Сувга солмайсизми? — деди Азимжон дарров ичкиликни бошлашни хоҳламай. У ичишни кўп ҳам ёқтирмас, давраларда мажбур бўлганидан бир-икки қадаҳ билан кифояланар эди.

— Совисин, демоқчимисиз? — Файзулла шишани чаққон очаркан, мамнун кулимсиради. — Ўзи совуқ, машинада холодильник бор.

— Шунақами? — Азимжон стаканни қўлига олиб, бир зум индамай қолди. — Машинангиз буюрсин, — деди жилмайиб. — Рангини ҳам зўридан танлабсиз.

— Кучли машина, — деди Файзулла конфетдан газак қиларкан, кўзлари сузилиб. — Мотори зўр.

Азимжон сидқидилдан такрорлади:

— Яхши кунларингизга хизмат қилсин!

Файзулланинг авзойи негадир бузилди. Қошини чимириб, конфет қоғозини юмалоқлаб улоқтирди.

— Арава меники эмас, — деди яна коньяк қуйиб. — Қайнағамнинг пулига келган.

Азимжон Нозиманинг акаси кўмир омборида бошлиқ бўлиб ишлашини эшитган эди. Боя Нозима радиони ўчиринг, деб ўшқирганида Файзулланинг юзида қандай маъюс ифода пайдо бўлган бўлса, ҳозир ҳам шундай ўкинч кўринди. Бироқ зум ўтмай лабини қимтиб, истеҳзоли жилмайди. Стаканни бир кўтаришда ичди.

— Файзуллажон, рулдасиз, — деди Азимжон босиқ овозда.

— Балоям урмайди! — Файзулла шоколад еркан, қўл силтади. — Мен бировдан қарздор бўлиб юрадиган йигит эмасман! — деди кимгадир таҳдид қилиб.

— Нега қарздор бўларкансиз? — Азимжон ётиғи билан тушунтирган бўлди. — Қайнағангиз ўз акангиздек гап. Қолаверса, илмий ишингизни ёқлаб олибсиз.

Азимжон бу гапни сидқидилдан айтса ҳам негадир Файзуллага оғир ботди.

— Илмий иш эмиш! Падарига лаънат бунақа илмнинг! Диссертация ёқлагунимча домла манави еримга олиб келди. — У кафтининг қиррасини томоғига арра қилиб кўрсатди. — Қилдирмаган иши қолмади. Участка қурди. Эшакдек ишладим. Пойдевор қуйишдан тортиб, лўмбоз босишгача мени текин мардикор қилди. Қизини узатаётганида: “Гарнитурга қарашиб юборасиз”, деди. Уйига меҳмон келса ҳемири бермай бозорга ғизиллатади. Тағин “Арман коньягидан бўлсин”, — дейди. — Файзулла бир зум тўхтаб яна ичди. Сузилган кўзларини Азимжонга тикиб, кулди. — Машинасининг қайси детали синса менинг гарданимга! Ҳаммасини қилдим. Ҳаммасини!.. — Файзулла энди шанғиллаб гапира бошлади. — Фақат ич кийимини ювиб бермадим, холос. Шундан бошқа ҳаммасини қилдим. Аммо ўзини ҳам боладим. Ишим тасдиқланган кундан бошлаб саломни ҳам йиғиштириб қўйдим. Энди бошқа аҳмоғини топсин. Меники расчўт!

Азимжоннинг кайфиятидаги бояги тетиклик йўқолган, нариги соҳилдаги ёнғоқнинг оқиш-силлиқ танаси ҳам, туёқ излари ҳам кўзига аллақандай файзсиз кўринар эди.

— Бир мақолни эшитганмисиз? — деди Файзулла пишқириб.

“Тез кайфи ошаркан”, деган хаёл Азимжоннинг фикридан кечди. Индамай ўтираверди.

— Эшитганмисиз? — Файзулла унинг кўзига қаттиқ тикилди. — “Ишим битди, эшагим лойдан ўтди”, деган гап бор. Менинг ҳам эшагим лойдан ўтиб бўлди... Энди башарасигаям қарамайман ўша чаласавод “устоз”нинг... Олмайсизми, буни?

— Раҳмат, — Азимжон коньякли стаканни ўт устига қўйди.

— Қадрига етмас экансиз! — Файзулла чуқур нафас олдида, ўзига тағин коньяк қўйди. — “Белий аист”. Тоза коньяк. Орага ноқулай сукут чўкди.

— Илмий ишингиз нима мавзуда эди? — Азимжон тасодифан хаёлига келган бемаъни саволдан ўзиям ҳайрон бўлди.

— Нима, сиз фалсафани тушунасизми?

Файзулланинг “жавоби” ўринли ва истехзоли эди.

— Йўқ, — деди Азимжон ўйчанлик билан. — Фанга нима янгилик киритдингиз демоқчийдим.

— Янгилик? Нима у янгилик? — Файзулла елкасини силкитиб кулди. — Диссертация ёқлаганларнинг ҳаммаси янгилик яратса, одамлар аллақачон Марсга учиб бориб, бир бўлагини ушатиб тушарди. Янгилик эмиш. Ҳаммаси “туфта”! Сафсата!

— Сизникиямми?

— Нима, менинг ўқим ўзибдими? — Файзулла тагин кулди. — Диссертация ҳимоя қилишдан мурод — пул! Маошинг ошади, ҳамма институтда фалсафа деган мавҳум фан бор. Унвонинг бўлса институтда ишлайсан. Институт деган жониворнинг ўзига яраша “деҳқончилиги” бор.

Азимжон ортиқча гапга ўрин қолмаганини билиб, шошилмай туфлисини, пайпоғини ечди.

— Исиб кетдиларми? Ё гапим ёқмадими? — деди Файзулла кулимсираб. Бир зум ўйланиб қолди-да, давом этди. — Дарвоқе, эшак тўғрисида яна битта мақол бор. “Ишинг битгунча эшакни тоға дейсан”. Бу дунёда нима кўп, эшак кўп. Менинг ҳам “тоға” деб юрган эшакларим бор. Лойдан ўтгунча “тоға” деб тураман. Қайноғам, анави шаллақи хотин... Аввал лойдан ўтиб олай, ўзим биладан! Бир эмас, ўнта боласи бўлмайдими?!

Азимжон бирпас турса, бу одамни тарсакилаб юборишини билиб, илдам ўрнидан турди. Қирғоқдаги ялпизларни босиб анҳор лабига борди. Сирпанчиқ соҳилга оёқ қўйди. Анҳорнинг чуқур-саёзлигини ўйлаб ўтирмай сувга кирди. Анҳор чуқур эмас экан. Белидан келди. Ҳали кун қизиб кетмагани учун сув салқин, оромбахш эди. Бир-икки марта шўнғиб озгина сузиб кўрди. Кейин сирпана-сирпана соҳилга чиқди. Файзулла ҳамон бир қўлида шиша тутган кўйи чўнқайиб ўтирар, икки юзи қизариб кетган эди. Азимжон индамай четлаб ўтди. Олма панасига ўтиб артинди. Нарироқда, дарахт соясида турган машинанинг очик эшигидан ухлаб ётган Шухратжоннинг оёқчалари кўриниб турарди.

Шолчадаги кўрпача устида похол панамаси билан юзиди тўсиб оппоқ сонларини офтобга тоблаганча Нозима ётар, унинг бош томонида Гулчеҳра беадан чамбарак тўқиб ўтирар эди. Азимжон бостириб бормаслик учун йўталиб қўйди. Гулчеҳра бурилиб қаради. Нозимани туртди шекилли, у эринибгина ўрнидан турди. Азимжон яқин келди-ю, шолча атрофидаги аллақанча беда майдони пайҳон бўлиб кетганини кўрди. Нарироқда ярми қизил, ярми кўк каттакон резина копток ётарди.

— Вой, чўмилдингизми? — деди Гулчеҳра эрининг сочи хўллигини кўриб.

Азимжон индамай бош силкиди.

— Мен кетаман! — деди совуқ оҳангда.

Иккала дугона ҳайрон бўлиб баравар сўрашди:

— Вой, нега?

Азимжоннинг ёлғонлашдан ўзга чораси қолмади.

— Биласиз-ку, — деди хотинига қараб. — Кутубхонада ҳар якшанба навбатчилик бор. Бу сафар менинг галим эди. Паққос эсимдан чиқибди.

— Шошманг, ҳозир обориб қўяди сизни. — Нозима анҳор томонга қараб овоз берди. — Қаёқдасиз, ҳо-о-ой?!

Азимжон ўзбекнинг хотини эрини “ҳой” деб чақиришини биринчи эшитиши эди.

— Раҳмат, — деди шоша-пиша. — Ўзим етиб оламан. Файзуллажон жиндай ичдилар.

Шу гапни айтмаса бўларкан.

— Саҳарлаб туриб заҳарига ичмаса ўлади бу гўрсўхта! — деди Нозима шанғиллаб.

“Мис қозонга лой тувоқ”, — деб ўйлади Азимжон ғашланиб. — Икковининг тупроғини бир жойдан олган экан”.

— Ташвишланманглар, дарров етиб оламан, — деди-ю бурилиб кетаётган эди, Нозима сўради:

— Гули қолади, а?

Гулчеҳра бир дугонасига, бир ўзига қараб турганини кўриб, Азимжон, “албатта, баҳузур дам олаверинглар”.

дегандек бўлди-ю, тупроқ йўлдан тез-тез юриб, катта кўчага чиқди. “Бетонка” йўлдан эрталабданоқ иссиқ ҳовур кўтарилар, қилт этган соя йўқ эди. Аксига олиб бирон машина тўхтамас, тезлигини баттар ошириб кетаётганга ўхшарди. У катта трасса четидан илдамлаб кетаверди. Ниҳоят кузовига шағал ортилган “ЗИЛ” вошиллаб тўхтади...

* * *

Гулчеҳра кечқурун эшикдан кириб келиши билан диванда оёғини чалиштириб ётган эрини кўриб ҳайрон бўлди.

— Ҳа, дежурликка бормадингизми?

— Йўқ, — Азимжон бир лаҳза сукут сақлаб, қандайдир руҳсиз оҳангда сўради. — Яхши дам олдингларми?

— Зўр! — Гулчеҳра орзумандлик билан енгил хўрсинди. — Одамлар яшашни билади. Тагида машина, ҳаммаси бадастур. Эри чизган чизигидан чиқмайди... Нозима келаси ҳафта тоққа чиқайлик деяпти.

— Бормайсиз! — деди Азимжон қатъий қилиб.

Гулчеҳранинг қоши чимирилди.

— Нега?

— Ўшанга!

— Қизиқ одамсиз, — Гулчеҳра юзини ўгирди. — Ўзингиз ололмайсиз, бировникини кўролмайсиз...

— Ҳа, мен шунақа бахил одамман, ичқораман!

Гулчеҳра бир лаҳза ҳайратланиб турди-да, эрининг ёнига ўтирди.

— Нима бўлди ўзи?

— Ҳеч нима!

Гулчеҳра унинг кўзига узоқ тикилиб қолди. Сўнг ниманидир англагандек, эрининг сочларини кафти орасига олиб силади...

1974 йил

ЎЗБЕК ДЕҲҚОНИНИНГ ЗАҲМАТИ

Ўтган асрнинг 70-йилларида бўлса керак, Ўтқир Ҳошимовнинг “Иқрорнома” деб номланган ҳикояси “Тошкент ҳақиқати” газетасида босилган эди. Пахтазор устидан нуқул вертолёт учар, вертолётдан ёғилаётган бутефос дори-лар пахтазоргагина эмас, ён-атрофдаги дов-дарахтларга ҳам, ҳатто пахтазорга яқин уйларга ҳам сачрарди. Бутефоснинг пахтага фойдаси бўлса ҳам, инсон саломатлигига, атроф-муҳитга катта зарар келтиради. Бутефосдан бир деҳқоннинг боласи ҳалок бўлади. Фарзанд доғига чидалмаган ота ов милтиғини олиб, пахтазор устидан нашлаб учаётган вертолётга қараб отади. Ов милтиғидан варанлаган сочма ўқ нақ вертолётнинг бензобакига тегиб, портлайди; вертолёт ҳам, учувчи ҳам ёниб кетади. Деҳқонни суд қилиб, ўлим жазоси белгилайдилар. Бу ҳикояни ўқиган “сиёсий ҳушёр” баъзи ёзувчиларнинг тепа сочи тикка бўлиб, Ёзувчилар уюшмасининг бир мажлисида пахта мустақиллиги сиёсатидан узоқ гапириб, Ўтқир Ҳошимовни пахта, қолаверса, халқ душмани деб атайди. Бу ёзувчига қўйилган жуда катта айб эди. Агар шу гап 30- ёки 40-йилларда бўлганида ёзувчи пешанасидан отилар эди. Озод Шарафиддинов сўзга чиқиб, бу айбловнинг асоссиз эканлигини исботлаб, ўзидан олдинги нотиқнинг унини ўчиради. Кейинчалик бу ҳикояни адиб кўп излади, ўша мажлисдан кейин у ҳикоя қўлёзмасини йиртиб ташлаган, газетани ҳам ташлаб юборган экан. Унинг излашлари самарасиз бўлди; ҳикоя босилган газета кутубхоналардан ҳам топилмади. Ўзбек деҳқонининг заҳматини, кўрган кунини тасвирлашда қуйида берилаётган ҳикоялар ҳам мазмуннинг ва бадииятининг ўтқирлиги жиҳатидан ўша ҳикоядан қолишмайди.

ДЕҲҚОННИНГ БИР КУНИ

Муяссар тонг саҳарда уйғониб кетади-ю, Алижоннинг бир текис, чуқур-чуқур нафас олишига қулоқ солиб, жимгина ётади. “Қачон қайтганини билмабман ҳам”, деб ўйлайди у сатин кўрпадан бошини чиқариб. Девордаги осма соат беш марта занг уради. Унинг титроқ садолари уйнинг шифтига, залдеворлар, кирпечлар осилган деворларга юмшоққина урилиб, сингиб кетади. Уй ичи яна жимжит бўлиб қолади. Соат капгири сукунат қўйнида гоҳ секин, гоҳ қаттиқроқ чиқиллаётгандай бўлади. Ой деразадан ўйчан мўралайди. Муяссар эрининг елкасидан қучгиси келади-ю, ўйлаб қолади: “Чарчаган, дам олсин...”

У ўрнидан оҳиста сирғалиб чиқади. Сандиқ устида ётган нимчасини кийиб олади-да, яна эрининг тепасига келади, узоқ қараб қолади. Алижоннинг кенг, таранг пешанасига майда тер тепчиб чиқибди. “Бечорагинам, — деб ўйлайди Муяссар ундан кўз узмай, — бирам толиқибдики, дўпписини ҳам олиб қўймабди”.

У эрининг пешанасини кафти билан авайлаб артади. Кейин айвонга чиқади.

Айвон лабига тегиб турган гултожихўрозлар бошида, ҳовли этагида уйиб қўйилган ғўзапоялар устида шабнам ялтирайди. Юм-юмалоқ тўлин ой қишлоқни ўзининг нурли йўргагига ўраб, уйқуга, ширин тонг уйқусига чорлайди, унда-мунда юлдузлар мудрайди. Аммо қишлоқ аллақачон уйғонган. Ҳар қайси ҳовлининг бурчагида туннинг бахмал пардасини парчалаб ўт ялтирайди: одамлар тандирларига олов ёқишган.

Муяссар ҳам айвондан чаққон сакраб тушади-ю, самоварга ўт ташлайди. Кейин ўчоқбошидан супрани олиб келиб, чўккалаб ўтирганча хамир қоради. Тоғорани дастурхон билан ўраб-чирмаб, ҳовли бурчагидаги уйилиб ётган ғўзапоялар олдига боради. Бир кучоқ ғўзапояни олаётганида, қўлларини ҳавода муаллақ тутганча тўхтаб қолади.

Пастак деворнинг орқасидаги, қўшни ҳовлидаги бир туп ўрикнинг дув тўкила бошлаган япроқлари тонг шамолида оҳиста пирпирайди. Муяссарнинг яқин ўтмишини, кечаги кунларини ёдига солгандай шивирлайди. Бир пайтлар мана шу ўрик шохига арқон илиб арғимчоқ учарди. Шу ўрикнинг ғўрасини биринчи бўлиб ўзи ерди.

Энди у шўх қизалоқ эмас, келин. Девор-дармиён қўшнисига тушган. Дадаси ҳам уларга — Муяссар билан Алижонга ўз қўли билан фотиҳа берган. “Алижон яхши йигит, ўзимизнинг синашта бола. Етим ўсган. Бир-бирига кўнгил қўйибди, бўлди-да”, деган.

Муяссар, тўй куни дадаси қанчалик узундан-узоқ дуо қилганини эслаб жилмайиб қўяди-ю, ғўзапояни олиб тез-тез юриб кетади. Қоқ-қуруқ ғўзапоя гув ёнади, юзига олов тафти уради.

У энди уй томонга юрганида бузоқ маърайди. Сигир ҳам Муяссарнинг қадам товушларидан уйғонгандай аста мўраб қўяди.

Муяссар айвон лабидаги каттакон сирли челақни кўтариб хашак иси анқиб турган оғилхонага киради. Нимқоронги бурчакда ётган сигир ўрнидан туради.

“Таги ҳўл бўлибди, тозалаш керак”, деб ўйлайди у. Кейин сигирнинг елинини ҳўлланган эски сочиқ билан тозалаб артади-да, чўққайиб ўтирганча соға бошлайди. Илиқ сут томчилари челақка шовуллаб тушиб, кўпириб кетади, билақларига сачрайди.

Челақ тўлганидан кейин қозиқ атрофида айланиб онасига талпинаётган бузоқчанинг арқонини ечиб юборади. Бузоқ шодон диконглаб, сигир тагига кириб кетади.

Муяссар болаликдан одат бўлиб қолган чаққонлик билан нон ясайди. Бир сават қилиб тандир олдига кўтариб боради, битта-биттадан ёпа бошлайди. Охирги нонни ёпади-ю, енгил нафас олади.

— Муяс!

У эрининг овозини эшитиб, чаққон бурилиб қарайди. Беқасам тўнини елкасига ташлаб олган Алижон айвон лабида унга қараб турибди.

— Келинг! — дейди Муяссар обдастага сув қуя туриб. Алижон айвондан илдам тушиб, гулзор лабига келади. Муяссарга тикилиб жилмаяди.

— Пунктда навбат кутиш ёмон-да, Муяс... Ҳар кеча юз-талаб машина, тележка қаторлашиб кетади. Қўйиб берса тонг отгунча тураверасан, киши, — дейди секингина. Муяссар унинг кеча уйга барвақт қайтолмагани учун узр сўраётганини тушунади.

Эрининг бақувват елкасидан ушлаб жилмаяди...

— Энгашинг.

Алижон ҳам унинг аразламаганини пайқайди-ю, бошини қуйи солади.

— Мана, бошим сизники, — дейди кулиб.

Муяссар сув қуя бошлайди. Алижон муздай сувдан сесканиб, пишқира-пишқира ювинади.

— Ювинаётганингизда ҳар доим отга ўхшаб пишқира-сиз-а... Қаранг, кўйлагимни жиққа сув қилиб юбордингиз, — дейди Муяссар ҳўл бўлган этакларини кўрсатиб.

Алижон бош кўтариб астойдил ялинади:

— Ҳеч бўлмаса тойчоқ денг, Муяс.

Муяссар унинг ёш болалардай бошини бир ёнга ташлаб туришига қараб, кулиб юборади.

Шу ондаёқ тандирдаги нон эсига тушади-ю, югуради. Қўллари куя-куя бир сават нон узиб олади.

Тонг ёришади, тун қуши қоп-қора қанотларини йиғиб, қишлоқ устидан олисларга учиб кетади-да, чор-атроф одатдаги қий-чувга тўлиб-тошади.

Икковлари шоша-пиша ширчай ичишади. Алижон тушлик овқатини белбоғига тугади-да, машинасининг ёнига кетади. Дарвозахона томондан моторнинг гулдираган овози эшитилади. Кабина эшиклари қарсиллаб ёпилади.

Муяссар уйни наридан-бери йиғиштиради-да, икки четида қатор-қатор теракдар шовиллаб турган тошлоқ йўлдан дала томон юриб кетади. Узоқда, тоғ ортидан қуёш бош кўтаради. Қишлоқ сув қуйгандай жимиб қолади. Пахтазор катта-кичик ҳаммани, ҳатто мактаб болаларигача ўз комига тортган.

Муяссар этакни белига боғлаб олганча пайкалга шўнғийди. Пахталар ёноғига илинган қиров секин-секин шудрингга айланади. У эсини танигандан бери ўрганиб кетган ишини тагин қайтадан бошлайди. Зум ўтмай этак тўлиб-тошади. Бора-бора бели зирқиллаб оғрий бошлайди. Зах, юмшоқ эгат ичига этакни ағдаради-ю, яна қайта боғлайди. Кўз ўнги-дан ўнлаб, юзлаб, минглаб чаноклар бирма-бир ўтади. Гоҳо шундай боши айланиб кетадики, кўзини юмса, тасаввур-да оппоқ чанок пардан бошқа ҳеч нарса кўринмай қолади. Аммо у тўхтамайди. Энгашиб олдинга интилаверади.

Пешинга яқин кун қиздира бошлайди. Муяссар нимчасини ечиб ташлаб, тагин ғўзалар орасига шўнғийди.

Шу пайт мулойим куз қуёшида эриган юмшоққина ҳавони титратиб, ҳисобчи Шоқосим аканинг таниш овози янграйди.

— Ҳой, ҳо-ой қизлар-ов, овқатга-э-э!

Унинг товуши пахтазор устида анчагача элас-элас садо бериб туради.

Муяссар терган пахталарини уйиб, этакка босади, юкнинг оғирлигиданми, ўйга толибми, бошини қуйи солганча, хирмонга чиқиб боради.

Шоқосим ака этакни темир тарозига қўйиб, тошни су-раркан, салқи қовоқларини липиллатиб Муяссарга қараб қўяди. Бурушиқ юзи оқариб кетгандай бўлади:

— Қирқ саккиз кило... Мазангиз йўқ-ку, келин!

Муяссар унинг нимага шама қилаётганини билиб, гижинди. “Ўйин-кулгидан бўшамай қолдинг” демоқчи-да.

У бир гап билан қайириб ташлагиси келади-ю, ёшини ҳурмат қилиб, ўзини тияди. “Майли, — деб ўйлайди пахтани хирмонга ағдара туриб. — Бу одамнинг одати шу. Юз йил асал билан боқсангиз ҳам оғзидан ширин гап чиқмайди”.

Қизлар каттакон қайрағоч соясида, ҳовуз лабида ўтириб тушлик қилишади. Қайрағоч шоҳларида юз-юзлаб чумчуқлар чирқиллайди. Қаёқдандир шамол келиб, ҳовуз юзидаги майда-майда жилолар елкасига миниб олади.

Орқа томондан машина товуши эшитилади.

— Раис бува келаяптилар! — дейди қайсидир қиз қўнғироқдай овоз билан.

Баланд бўйли, қотма, тетик раис очиқ чехра билан ҳайқиради:

— Ҳорманглар, қизлар!

Қизлар қувноқ саломлашишади.

— Баракалла, қизлар!!! Яшанглар! План тўлган куни ҳаммангизни Тошкентга — томошага олиб бораман.

— Нақ Тошкентнинг ўзигами? — дейди орқарокда ўтирган қизлардан бири ишонқирамай.

— Нақ Тошкентнинг ўзига!

— Кинога ҳам тушамизми?

Раис беғараз қаҳ-қаҳ уради:

— Театргаям тушамиз!

Раис яхши одам. Чиндан ҳам ҳар йили қизларни бир-икки марта шаҳарга — театрга олиб боради.

— Қани, — дейди у ҳаммага бир-бир қараб. — Ким энг яхши ишласа, ўшани келин қиламан. Хоҳласа, механизаторлар курсига жўнатаман.

Ҳовузда косасини юваётган қоп-қора қиз — Эътибор елкаси оша ўгирилиб қараб, бижир-бижир қилиб гапириб ташлайди:

— Ўзи битта ўғлингиз бор, қайси биримизни келин қиласиз? Уям бўлса шаҳарда ўқийди. Ким билсин, ҳали бола-чақасини бошлаб келадими.

Ҳамма қаҳ-қаҳ уриб кулади, раис ҳам.

...Яна ўша пайкаллар, чаноклар, пахталар... Муяссар яна ишга шўнғиб кетади... Қўллари яна чаноклар устида ўйнайди. Оқшом шафағи юзига кул тортганида пайкалдан чиқишади. Муяссар уйга қайтишдан олдин канал бўйига келади: сигирга ўт юлиш керак. Муяссарнинг ёнгинасида чигиртка нағмасини бошлайди. Оромли сукунатни чуқурлаштириб узоқ, тинимсиз чириллайди. Сув юзида балиқ сакрайди. Чўлп этган овоз эшитилади-ю, яна сукунат қуйилиб келади. Аллақаяқдан учиб келган балиқчи қуш сувга шўнғийди. Шу ондаёқ қийқириб ҳавога кўтарилади. Муяссар қирғоқда ўсиб ётган майсаларни шарт-шурт юлишга

тушади. Алланечук қадрдон, маст қилувчи кўкатлар исидан боши айланиб кетади. Сув юзи қоп-қорайиб қолади. Энг аввал уйғонган шошқалоқ бир юлдузча канал сувига шўнғийди. Гоҳ жилоларда кўмилиб кетади, гоҳ яна қайтиб чиқади.

Орқа томондан мотоциклнинг гуриллаган товуши эшитилади. Мотоцикл сукунатни тилка-пора қилиб яқинлашади-ю, унинг ёнида таққа тўхтайтиди.

— Яна сўрамасдан ўт юляпсанми?

Муяссар қайрилиб қарамасданоқ танийди. Ўша — Шоқосим ака. У секин бошини кўтариб қарайди. Ҳисобчи мотоциклнинг эгаридан тушгиси келмай, бир оёқлаб ерга тиралиб турган бўлади. Муяссар унинг юзини ғира-шира қоронғида аниқ кўрмаса ҳам, қовоқлари пир-пир учиб турганини пайқайди.

Бу одам шунақа ўзи: отдан тушса ҳам, эгардан тушгиси келмайди. Бир вақтлар раис бўлган эди. Унда Муяссар қизалоқ эди. Бир куни сигири пахтазорга тушиб кетгани учун Қоравой тақачининг тўққиз яшар ўғлини ўлар ҳолатда дўппослаган.

Шоқосим ака ҳалиям ўша кунларини кўмсайди. Менга одамларнинг димоғ-фироғи эмас, пахта керак, дейди. Муяссар бу сафар ҳам олишиб ўтирмай, қишлоққа қайтади. У энди ўчоққа олов ёққанида эшикдан ола сигир мўраб кириб келади. Муяссар гулларни пайҳон қилиб ташламасин деб, дарров арқонлайди. Каттакон сирли челақ яна илиқ, серкўпик сутга тўлади. Муяссар бузоқчани ечиб юборади.

Таом пишгандан кейингина Муяссар қаттиқ толиққанини сезади. Уч-тўрт жазни оғзига солади-ю, товоқни беркитиб қўяди. “Ҳали Алижон акам келса, биргалашиб овқатланамиз”.

Лекин Алижон ҳали-бери қайтмаслигини ўзи ҳам биледи. Терим кунлари ҳайдовчилар кеча-кундузнинг фарқи-га бормай қолишади.

Гузар томондан баланд мусиқа янграйди. “Клубда кино бўляпти, — деб ўйлайди Муяссар жимгина қулоқ солиб. — Қанақа кино экан?”

У уйига кириб, чироқ ёқади. Бурчакдаги тошойнага ўзини солади. Қорақош, қоракўз, мўъжазгина қиз унга қараб жилмайиб туради. Бирдан унинг шўхлиги тутиб кетади-ю, ўзининг аксини ўзи масхара қила бошлайди. Тилининг учини чиқариб, бошини ликиллатиб қўяди. Кейин майин жилмайиб, ойна токчасидаги упани олади. Упага ботирилган пахтани юзига яқинлаштириши билан тўхтаб қолади.

“Яна қўлим ёрилибди”. Ғўзапоя тирнаб ташлаган қўлларига қарайди. Тағин жилмайиб қўяди. Мана шу нозик, чайир бармоклари, тикмачоқдай қўллари билан аллақачон ўзига ҳайкал битгулик ишлар қилиб қўйгани, бутун ҳам ўша ҳайкалга яна жило бергани унинг хаёлига ҳам келмайди.

Кейин, ухлаб қолишдан чўчиб, ечинмасдан ўрнига чўзилади-ю, кута бошлайди. Ана, кўчадан машина овози келди. Муяссар илдам қадини ростлаб ўтириб олади. Мотор товуши кучая-кучая яқинлашади-да, яна секин-секин узоқлашиб кетади. “Йўқ, Алижон акам эмас. Идора томонга ўтиб кетди-ку”.

У шифтга тикилиб узоқ ётади. Лекин энди мотор овози келмайди. Итлар акилламайди. Бедана ҳам сайрамайди. Қишлоқни уйқунинг сукунат тўлқинлари ўз бағрига олади.

Фақат қаердадир — узоқда алла эшитилади. Қайсидир она ўз кичкинтойининг бошида қўшиқ айтапти.

Муяссар ширин жилмайиб қўяди. Мана, бир йилдан кейинми, икки йилдан кейинми ўзи ҳам она бўлади. Ўшанда ўзи ҳам шунақа сокин кечаларга жон киритиб, алла айтади. Бир вақтлар аяси кенжа укасига алла айтаётганида қулоқ солиб ўрганиб олган.

Бора-бора уйқу унинг ҳам киприкларини алдаб-алдаб қовуштириб кетади. Муяссар толиққан оёқ-қўлларини ёзганча, донг қотиб ухлаб қолади.

У туш кўради. Тушида жажжигина қизалоқ эмиш. Ўрикнинг шохига арқон ташлаб арғимчоқ учаётганмиш. Ўрик қийғос гуллаганмиш. Арғимчоқ ҳар силкинганида унинг бошига бир дунё гул сочилармиш. Арғимчоқ борган сайин қаттиқроқ лопиллармиш. У борган сайин баландга, осмо-

ни фалакка чиқиб тушармиш. Ер ҳам, осмон ҳам, арғим-чоқнинг арқони ҳам — ҳаммаёқ гул эмиш. Оқиш, пушти гул эмиш. У хандон уриб кулармиш. Кўзларидан ёш чиқиб кетармиш...

У туш кўради. Аммо ой фонусининг пилигини пасайтира бошлайди. Кунчиқар томонда осмон сутдай оқиш рангга киради. Янги кун бошланади.

ДЕҲҚОННИНГ БИР ТУНИ

Иккинчи ҳикоя

Бундан йигирма икки йил аввал “Гулистон” журналида “Деҳқоннинг бир куни” деган ҳикоя босилган эди. Унда оддий пахтакор оиланинг бир кунлик ҳаёти тасвирланган...

Ҳикоя рус тилида “Литературная Россия” ҳафталигида чиқди, тўпламларга кирди, талай қардош халқлар тилларига, чет эл тилларига ўғирилди. Орадан шунча фурсат ўтгач, эски дўстларим, қарийб ўз тенгқурларим — Муяссар ва Алижонни қўмсайвердим... Мана, улар билан тағин учрашдик.

Муаллиф.

1989 йил, март.

Ё-ё-ётишибди... Ўнг томонда Алижон. Чап томонда Муяссар... Ёнбошида тўрт яшар Дониёр... Уй ичи салқин, чўян печканинг ғира қопқоғидан тушаётган нур деворга қизғиш чизик тортган. Ташқари ойдин шекилли, дераза ёруғ. Эски тошойна хира йилтирайди. Тошойна бурчагига қистириб қўйилган расм оқариб кўринади. Лекин Муяссар уни равшан тасаввур қилади: Валижоннинг сурати. Уни Ҳалимахон чизган. Бўёқ қалам билан... Ўлмасидан ярим йил илгари... Тошойна токчасидаги соат шошилинич чиқиллайди (Валижон Новгород томонлардан олиб келган батареяли соат)... Алижон ёнбошига ағдаралиб «имм» деб қўяди.

“Тағин бели оғрияпти”, деб ўйлайди Муяссар юраги ачишиб. Аммо эридан ҳол сўрашга ботинмайди: “Уйғо-

ниб кетмасин”. Етти йил бўлди. Туппа-тузук машинасини ҳайдаб юрган одам айнаи қиш чилласи “пичан обкелмасак бўлмайди”, деб тоққа кетди-ю, бир ҳафтада шу дардни орттириб келди. Бормаса бўлмасдиям-да... Ферманинг моллари очликдан бўкириб ётган бўлса... Колхознинг ўзи беда сепмаса...

Алижон аввалига сездирмади. Ичидан Муяссарнинг жун рўмолини белига боғлаб юраверди. Кейин... ётиб қолди. Қимир этса жони чиқиб кетаётгандек инграйди. Ўшанда “ёрилди”. Хашак олиб қайтишаётганда қор кўчиб икки кеча тоғда қолиб кетишибди... Уй ичи салқин... Чўян печка эшигидан тушаётган чизик ожиз милтирайди. Валижоннинг соати шошқин чиқиллайди. Муяссарни хаёл олиб қочади. Валижон соғмикин... Уёқларда совуқ қаттиқ бўлармиш. Бугун “Время”да айтди. Москвада 28—33 даража... Новгород Москвага яқин эмиш. Валижон айтган.

Дониёр қув-қув йўталади. Оёқ-кўлини типирлатиб, устидаги кўрпани очиб ташлайди.

— Ая-а-а, — дейди йиғламсираб.

Муяссар тирсагига таяниб, боланинг устига кўрпа тортади. Пешонасига кафтини босиб кўради. Хайрият, иситмаси йўқ.

— Ухла, болам, ухла — дейди секин.

— Бунинг яна йўталаяпти-ку, онаси...

— Сизниям уйғотиб юбордими? — Муяссар эрига ачиhib қарайди. — Шўх-да, боя Салимангиз айтди: печкада қор эритиб, пишиллабди... Ухланг.

Муяссар эрининг уйқисини ўчириб юборишдан кўрқиб, қимир этмай ётади. Соат чиқиллайди. У тагин Валижонини ўйлайди. Мўмин бола. Отасига тортган. Ўнни битириб институтга кирмоқчи эди. Йиғламоқдан бери бўлиб қайтиб келди. Домла айтганмиш. “Экономист бўлишни орзу қиладиган одам аввал фамилиясини тўғри ёзишни ўрганади, йигитча! Қишлоғингизга бориб пахта тераверинг!”

Муяссар куйди. Отаси кулди: “Биз томонларда пахта теришдан бошқани ўргатмайди, демадингми, ўғлим... Майли, парво қилма, ҳамма олим бўлиб кетса, подани

ким боқади”. Валижон пода боқмади-ю, тагин пахта терди.

Кейин... Бошқа гап чиқиб қолди. Янги раис (аввалги Раис бува қамалиб кетди, уч йил бўлди: пахтани қўшиб ёзган экан) мажлис қилди. Хўп ақлли гаплар айтди. (Айтадиям-да, ёш, ўқимишли.) “Кўриб турибсизлар, биз томонларда туғилиш кўпайиб кетяпти, — деди, — ҳар битта оилага ўн беш сотихдан томорқани қаердан топамиз, пахтага ер етмаяпти-ку”. Хуллас, аён бўлдики, Россиянинг ноқоратупроқ ерлари “ўтюрак” деҳқонларни, иложи бўлса ёшларни кутиб ётган эмиш.

Валижон тушмагур шу гапни эшитди-ю, патагига қурт тушиб қолди. Муяссар “кетма”, деб уввало ялинса ҳам кўнмади. “Тушунсангиз-чи, ая, ўз ҳолимга қўйинг, ёш бола эмасман”, деди.

Дадаси ёнини олди (ҳар қалай эркак-да). Болани ўз ҳолига қўй, онаси, раис бир нимани билмаса гапирмайди, деди.

Валижон бир йилчадан кейин кеч кузакда тўсатдан келиб қолди. Отпускага. Қаранг, Муяссар ўғлини танимай, қолса денг... Соқол қўйган... Бошида телпак... ғалатиноқ бўлиб қолган. Камгапми-ей, одамовими-ей... Икки марта синглисининг мазорига бориб келди-да, тагин йўлга отланиб қолди. Ўша куни дадасига дилини ёрди: “Хўроз ҳамма ерда бир хил қичқираркан, ҳеч ким бизни қучоқ очиб кутиб олгани йўқ. Ўзларининг туриш-турмуши яхши бўлса, қишлоғини ташлаб қочармиди, жонимга тегди, баҳорда қайтиб келаман”, деди. Отаси гапини маъқуллади: “Тентирав юрма бегона юртда! Келавер, очингдан ўлсанг мен кафил”.

— Уйингда ис борми, онаси?

Хаёл суриб ётган Муяссар эри томон илкис ўгирилади.

— Ухламадингизми?... Ўлсин... кўмирхонага кирсам, яккаш кукун қопти. — У бир зум жим ётади-да, сўрайди. — Поезд билетини эртага оласизми?

— Оламан, — Алижон негадир хўрсинади. — Буям бир қоп ғалва шекилли. Аввал Москвага бориларкан, ундан Тбилисига, ундан Кутаисига...

— Майли, дадаси... Кўрмаган жойларни кўриб келасиз. Жимиб қолишади. Янги раис Алижоннинг белидаги бодини даволаш учун Кавказ томондаги аллақайси “курорт”га путёвка берибди.

— Жонингиздан айлансин, — дейди Муяссар осойишта оҳангда. — Қийналиб юрасизми?

Тағин жимлик чўкади. Аллақаерда ит акиллайди.

— Кўмир олиш керак, — дейди Алижон бўғиқ овозда. — Қишнинг кети кўринмаяпти.

— Ўлсин, анқонинг уруғи-ку. — Кечаги воқеа дафъатан Муяссарнинг эсига тушади. — Магазинга қанд келган экан. Тумонат одам... Қарасам, Турсуной холаям очиритда турибди. “Эримда гуноҳ йўқ, мажбур қилишган”, дейди. Адойи тамом бўпти.

— Раис бува инсофли эди, — Алижон тағин хўрсинади. — Халққа қайишарди.

— Ўғлини қарғади, — дейди Муяссар куйиниб. — Тошкентда ўқиган ўғли бор эди-ку... Ҳозир Кўқонда ишлаётган экан. Судмишми-ей, адвокатми... Турсуной хола “отангни қамоқдан чиқариб бер, шу одамнинг пуштикамаридан бўлгансан-ку, болам”, деб йиғласа, ўғли кўнмабди.

“Приписка қилганларга чора йўқ, ая”, дермиш.

— Унгаям осонмас, — дейди Алижон хомушлик билан. — Нима қилсин, давлатнинг одами.

— Уларникидаям кўмир адо бўлган экан, — дейди, Муяссар Турсуной холанинг гапини эслаб, — Шотурсунга бир машинагина кўмир обкеб беринг, барака топгур, раҳматли отангиз раис буванинг қадрдони эди, деса Шотурсун жеркиб берибди: “Икки юздан камига бўлмайди, мен етимхонанинг директори эмасман. Раис бува кўмиб кетган тиллаларини чиқаринг-да, мундоқ”, — депти.

— Отасига ўхшаган эррайим-да, бу бола! — Алижон жаҳл билан тўнғиллайди. — Шоқосим ака ҳам шунақа хубобехабар одам эди.

Муяссар қовоғи муттасил учиб турадиган Шоқосим акани, ҳозир станциядаги кўмир искаладда ишлайдиган Шотурсинни эслаб, кўнгли ғаш тортади, раис буванинг

хотинигаки шундоқ деган бўлса, бошқаларга икки юз элликдан камига кўнмайди. Турсуной холанинг йиғлаб айтган гаплари тагин хаёлида жонланади: “Сизга ёлғон, худоба чин, жон қизим, чолим бир хил раисларга ўхшаб сандиқ-сандиқ пул йиғмади. Бошқалардан нимамиз ортиқ, мана, бир пақир кўмирга зор бўлиб ўтирибман...”

— Раис бува вақтида пенсияга чиқиб кетса шу ишларга аралашмасмиди, — дейди Муяссар ўзига-ўзи гапириб.

— А? — Алижон энди мудрай бошлаган шекилли, қайта сўрайди. — Ким дейсан?

— Раис бувани айтаман-да.

— Ундаям... Барибир қамаларди...

Муяссар астойдил ажабланади:

— Нега энди? Ўзига тўғри бўлса. Бировга оғзи тегмаса, тили тегмаса...

— Планни бажармаса бўлмасди-да, онаси, — дейди Алижон ишонч билан. — У замонларда бажармаса қамаларди. Энди бажаргани учун қамаяпти.

“Ўзинг паноҳингда асра Худо!” дейди Муяссар хаёлан. Дили ёришади. Яхшиям эри раисми, бригадми бўлмагани... Ана қанчаси қамоқда ётибди. Нариги хонадан ингрок товуш келади.

— Қайси бири? — дейди Алижон хавотир билан.

— Салимангиз... — Муяссар нариги хонада ётган уч қизининг қайси бири тушида алаҳсирагани-ю, қайси бири инграганини аниқ билади.

— Яна баннисага ётқизсакмикин, — дейди Алижон. — Жигар оғриғи кўзғади шекилли. Ҳалимага ўхшаб...

— Нафасингизни иссиқ қилинг! — дейди Муяссар беозор жеркиб.

Эрининг кўнглидан ўтаётганларни билади. Ўзининг ҳам кўз ўнгига лоп этиб Ҳалимахон келади. Валижондан кейин туққан қизи. Ўзиям бу дунёга сиғадиган қиз эмасди-да. Сочи ер супурарди. Киприги юзига тушарди. Отаси ҳам ҳайрон: Кимга тортган бу қиз? Чап қўллаб расм чизса, (чапақай эди), одамнинг ақли шошарди... Шунақа меҳнаткаш, шунақа чаққон. Нон ёпади, сигир соғади,

пиллага қарайди, далага чиқиб, чопиқ қилади, юз килолаб пахта теради. Яхши қиз маҳалладан чиқмайди, деган гап рост экан. Ўн олтига тўлиб-тўлмасидан турнақатор совчилар қатнаса денг... Бўлмаса тўққизинчига энди кўчган қиз...

Бир куни Муяссар ишидан келса, Ҳалимахон акасини айвон бурчагидаги курсига ўтқизиб қўйиб, альбомга расмини чизяпти. Қўлида бўёққалам, “Э, бунингизга айтинг, ая, хит қилиб юборди-ку, одамни, — деди Валижон дўриллаб. — Нима, мен виставкага қўйилган эчкиманми? Икки соатдан бери қоққан қозикдек ўтирибман. Э, бор-е!” Валижон қўлини пахса қилиб ўрнидан туриб кетаётган эди, Ҳалимахон мулойим жилмайди. “Қирқига чидадингиз, қирқ биригаям чиданг-да, акажон! Беш минут қолди”.

Муяссар қизи чизган расмга мундай қараса... Ё тавба! Ўғли шунақа катта йигит бўп қоптими? Мўйлови сабза урган... Кўзларида, қоп-қора кўзларида алланечук шўхлик... Ҳатто иягидаги ҳуснбузар ҳам ярашиб тушган.

...Муяссар ўша кунги гапи учун ҳануз ич-этини ейди. Нега бақирди қизига? “Сен аҳмоққа қачон ақл киради, қиз ўлгур! Овқатга уннаш ўрнига... Аканг бу йил ўнни битиради, аҳмоқ, нима қиласан вақтини олиб? Йиғиштир, қалам-паламингни!” Билса эди, олти ой ўтмай гунчадек қизини тупроққа топширишини билса эди... Ҳалимахон дори сепилган далада ишлайверибди, жигари эзилиб адойи-тамом бўпти-ю, их демапти. Ўзинг-чи? “Аяжон, қорним оғрияпти, кўнглим беҳузур бўляпти” деса: “Ёқмасроқ нарса егандирсан-да, қатик ичсанг босилади”, деб қўя қолибди... Баннисага олиб боришганида касали ўтиб кетган экан... Йўлакка, эшик тагига ётқизишди. Муяссар эрини бунақа алпозда биринчи кўриши эди. Аввал дўхтирларга ялинди: “Жон акалар, қанча олсангиз олинг, қизимни тузатинг”, деди. Биров қулоқ солса қани! Ҳаммаёқ оҳ-воҳ, ҳаммаёқда ранги заъфарон касаллар. Шунда Алижоннинг кўзи ғабдан ёниб кетди. Қиёмат кўпди. (Ювош одамнинг жаҳли чиқса ёмон бўларкан.) “Каттанг ким? — деди ўдағайлаб. — Ме-

нинг қизим холасининг чорбоғида ишлаб сариқ бўлгани йўқ. Пахтада кетмон чопиб шу дардга йўлиқди! Тузатасан! Тузатмасанг, онангни Учқўрғондан кўрсатаман!”

Ранги заҳил қилтириқ дўхтирнинг гапи Муяссарнинг эсидан чиқмайди: “Менга нима дейсиз, ака! Бола боғчасиниям касалхонага бўшатиб берган бўлсак, кўриб турибсиз, коридоргача тўлиб кетди. Боринг, ўша катталарнинг олдига!”

Алижон “катталар”нинг ёнига бормади. Борадиган аҳволда эмасди.

Бола бола экан-да, Валижон синглиси билан кўп ғижиллашарди. Гоҳ ручка талашади, гоҳ дафтар... Аммо, Ҳалимахоннинг ўлигини баннисадан олиб келишганида ерга мук тушиб шунақа йиғлади, шунақа йиғлади...

Муяссарнинг мижжаларига ёш қалқийди. Томоғига йиғи тиқилиб, димоғи ачишди. Эрини безовта қилишдан кўрқиб лабини тишлайди.

— Ҳа, онаси? — дейди Алижон хавотирланиб.

— Ўзим... — Муяссар ҳиқиллаб, бурнини тортади. — Ухланг... Чарчагансиз.

— Қўй, онаси... — Алижон дағал қўли билан унинг бошини силайди. — Баҳорда ўғлинг келади. Насиб этса тўй қиламиз... Невара кўрасан...

Ажаб, бир вақтлар келинлик пайтида (қаранг, шунга-ям йигирма йил бўпти) эрининг қўли бехосдан тегиб кетса бадани жимирлашиб кетарди. Энди бўлса эри бошини силаса, ёш боладек ором топади. Нима бу? Ўзиям тушунмайди. Нариги хонада тагин Салима инграйди. Муяссарнинг кўнглига ғулғула тушади. Балки яна баннисага ётқи-зиш керакдир. Йў-ўқ, биттасидан айрилгани етади! Ўт тушсин, ўша пахталарига!

Сутдан оғзи куйган қатикқниям пуфлаб ичаркан. Бултур кузда Салима “кўнглим айнияпти, биқиним санчиб оғрийди” деганида эр-хотин югургилаб қолишди. Хайрият, бу сафар вақтида олдини олишди. Ҳалиям асорати қолган шекилли бу сариқ ўлгурнинг...

Алижон инқиллаб ўрнидан қўзғалади.

— Ҳа? — дейди Муяссар ташвишланиб. — Белингиз...

Алижон уҳ тортади. Ётган жойида чўзилиб тимирски-ланади. Намат устидаги сигарет билан гугуртни олади.

— Шу одатингиз қолмади-да, дадаси, — дейди Муяссар дашном бериб. — Бола ётибди демайсиз.

Алижон индамай гугурт чизади. Чаккасидаги оқарган сочлари, ажин тушган пешанаси бир лаҳза ёришиб кетади.

“Умр ҳам ўтди, — деб ўйлайди Муяссар. — Икковимиз ҳам ўтин бўлдик. Қизиқ, кўнглида на алам, на оғриқ сезади. Бу гап шунчаки лип этиб хаёлидан кечади. — Дунёнинг ишлари шу экан”.

...Ой ботган шекилли, деразадан тушаётган нур хиралашади. Ҳовли томонда қўй маърайди (Валижоннинг тўйига атаб боқилаётган қўй).

— Онаси, — дейди Алижон сигарет кулини ёнбошидаги пиёлага чертиб. — Ўғлинг келгунча уйни сал эпақага келтириб қўйсакмиди...

Яхши ният билан ҳовли этагига бир уй, бир айвон солишган. Томини ёпишди-ю, уёғига қўл қисқалик қилиб қолди. Валижон уёқда бўлса, ҳали қанча иши бор. Эшик-дераза ўрнатиш, сомон сувоқ, оқ сувоқ, бўёқ... Эҳ-ҳе!

Ажаб, Алижон унинг дилидан ўтганини дарров сезади.

— Қўявер, онаси, — дейди юпатиб. — Мусулмончилик — астачилик. Бахтимизга болалар соғ бўлсин. — Шундай деб сигаретни пиёлага босиб ўчиради. — Ухла, онаси, чарчагансан.

Тошойна янаям хирароқ йилтирайди. Соат аллаловчи оҳангда чиқиллаётганга ўхшайди. Бора-бора соат овози жимлик қўйнига сингиб кетади. Муяссарни уйқу элитади. Шунда эри елкасига оҳиста туртганини сезиб норозилик билан кўзини очади.

— Нима дейсиз? — дейди озорланиб.

— Онаси... — Алижон йўталиб қўяди. — Ўйлаб қарасам, ўшаёқ менга тўғри келмас экан.

Муяссар уйқусираб яхши тушунмайди:

— Қанақа ўшаёқ?

— Ўша-да! Ҳалтубами, Малтубами!... Бориш юз сўм... Келиш юз сўм... Ундан кўра кўмир олайлик... Валижонинг келгунча уйни сувоқдан чиқариб кўяйлик.

Муяссарнинг уйқуси бир зумда ўчади.

— Эсингиз жойидами, дадаси! — дейди астойдил койиб. — Етти йил кутиб энди путёвка олган бўлсангиз, яримжон бўлиб қолган бўлсангиз... Сиз ҳам умрингизда бир марта...

— Ке кўй онаси! — Алижон тагин унинг бошини силайди. — Олтиариқ томонда иссиқ сув бормиш. Шунга уч марта тушсам отдек бўлиб кетаман. Мана кўрасан.

Эри шу қадар ишонч билан гапирадики, Муяссар иккиланиб қолади.

— Қандоқ бўларкин, дадаси, — дейди бўшашиб. — Лабздан қайтсангиз...

— Ухла, — дейди Алижон алланечук хотиржамлик билан.

Муяссар тушунади. Бу — эрининг қатъий қарори. У бир лаҳза алағда бўлиб ётади. Кейин уйқу унинг киприкларини алдаб-сулдаб қовуштиради. Қанча фурсат ўтганини билмайди-ю айвонда чироқ ёнганини ҳис этади. “Салима турди, — деб ўйлайди уйқу аралаш. — Хўп меҳнаткаш чиқди-да, шу қизим. Умридан барака топсин”. Пақир банди даранглаганини ҳам эшитади. “Туриш керак, хамир кўпчиб кетгандир... Салима сигир соғгунча нон зувалаб қўймасам бўлмас”. Уйғонмоқчи бўлади-ю, кўзини очолмайди.

Туш кўради... Баҳор эмиш. Ўрик гуллаганмиш. Қизалоқ эмиш. Ўрик шохига илинган арғимчоқда учаётганмиш. Арғимчоқ силкинган сайин бошига дув-дув гул ёғилармиш. Оқ, пушти гуллар...

Шунда... Ҳалимахон пайдо бўпти. Сочлари ер супурадиган, киприги юзига тушадиган қизи Ҳалимахон...

“Кел, қизим, келақол!” — дермиш у қўл чўзиб. Қизини қучоғига олибди-ю, учаверибди-учаверибди. Ҳалимахон унинг пинжига кириб, “аяжон, аяжон” дермиш. Арғимчоқ борган сари баланд ҳаволанармиш... Она-бола бир-

¹ Цхал демоқчи.

бирини кучоқлаб осмони фалакка учиб кетаётганмиш. Негадир Муяссарнинг йиғлагиси келармиш.

У туш кўрди. Ой фонуси аллақачон ўчган. Кунчиқар томонда эса кўкимтир қор босган тоғлар ортида осмон ёришади. Ҳовли этагида пастак бостирмада “пов-пов” деган овоз эшитилади. Салима сигир соғаяпти. Соғиб бўлиб, қозик атрофида бетоқат айланаётган бузоқчани ечиб юборади.

Кейин тандирга ўт қалайди... Нон ёпади... Ширчой қилади... Янги кун бошланади.

ЎЗБЕК ИШИ

Ўта муҳим ишлар бўйича терговчи Корягин машинанинг орқа ўриндиғида ўтирар, толиққан эди. Эски “Жигули” икки бетида бақатераклар тизилган, онда-сонда пахта лахтаклари тўкилиб қолган йўлдан борар, машина эшиги асабни қақшатиб, муттасил ғийқилларди.

Жуманов дегани, мана, тўрт ойдирки, айбини бўйнига олмайди. Уёқда группа бошлиғи Амбарсумян сиқувга олиб ётибди: “Биз сизни ёш, ғайратли мутахассис сифатида бу ишга жалб қилгандик. Бошқалар обком секретарларини ёнғоқдек чақиб ташлади. Сиз бўлсангиз, аллақандай совхоз директорини эплай олмайсиз”.

Минг лаънат ҳаммасига! Пахтасигаям, Жумановгаям! Аввал ҳам “шуғулланишган” у билан. Бир эмас, иккита терговчи... Умуман, ўргимчак уясига ўхшайди булар. Ҳаммаси чатишиб кетган.

Шу топда машина ҳайдаб бораётган Бердиев ҳам кўзига шубҳали кўринди. Вилоят прокуратураси ходими. Пешка! Қаранг, шуниям тагида машина. “Ноль-олти”. Ўзидачи? Кичик адлия маслаҳатчисида! Мотоцикл ҳам йўқ... Мунча ғийқиллайди бу эшик?!

— Машинангизни мойласангиз бўлмайдами, Бердиев? Бердиев ортига қараб жилмайди:

— Кечирасиз, Василий Степанович! — деди чап қўли билан рулни ушлаганича, ўнг қўлини кўксига босиб. — Машина меники эмас...

“Кўлини кўксига қўйишга бало борми? Қуллик психологияси!”

— Нима, отангизникими?

— Йўқ, Василий Степанович! Қўшнимизники. Бир кунга сўраб олдим.

Корягин жилмайди.

— Тушунарли... Бундан чиқди, қўшнингиз Қаҳрамон...

— Қаҳрамон! — Бердиев фавқулодда янгиликни хабар қилаётгандек, самимий шанғиллади. — Қаҳрамон Она! Ўн иккита боласи бор.

“Хўп қаҳрамонлик қиптими? Каламушга ўхшаб бола-лаш жасорат бўлса... Аслида, мана қаерда ётибди ўғирликнинг илдири! Чурвақалар туғилаверса, ейман-ичаман деб оғзини очиб тураверса...”

— Айтиб қўйинг, Бердиев. Кампир машинасининг эшигини мойлаб юрсин...

Бердиев кулди.

— Кампирнинг праваси йўқ, Василий Степанович. Машина ҳайдолмайди.

— Бундан чиқди, сизнинг исмингизга хатлатган... “Қаҳрамон”га қандай қариндошчилигингиз бор?

“Қитмир” савол, Корягин ўзининг соддалигидан мийиғида кулди. Бордию, Бердиев машинасини “Қаҳрамон она” номи билан хаспўшлаган тақдирда ҳам оғзидан гуллармиди? Ҳар қалай юрист...”

— Айтдим-ку, қўшниси бўламан! — Бердиев орқага ўгирилиб тағин шанғиллади. — Машинани кампирнинг тўртинчи ўғли ҳайдайди. Педагог. Крупская мукофоти лауреати. Мактабда рус тилидан дарс беради.

“Лауреат эмиш! Рус тилидан дарс берармиш! Қани ўша лауреатнинг шогирдлари? Сўроқ пайтида кўзини лўқ қилиб туради. Рус тилини билмасмиш. Аслида-ку, совет ҳокимиятида олтмиш тўққиз йил яшаб рус тилини ўрганмаслик... Билади! Балони билади! Ўзини гўлликка солади. Кейин мажбур бўласан Бердиевга ўхшаган маҳаллий ҳуқуқшуносларни ёрдамга чақиришга...”

— Лауреатингизнинг машинаси тезроқ юра оладими, ё аравадан фарқи йўқми?

— Майли-ку, йўл тор, Василий Степанович! Тележка чиқиб қолиши мумкин...

— Тор бўлса, кўзингизга қаранг! Мени биринчи марта кўраётганингиз йўқ!

Мотор кучаниб ўкирди. Машина шиддат билан елиб кетди. Йўл четидаги бақатераклар ғойиб бўлди. На дарахт бор, на иморат. Ҳаммаёқ пахтазор. Уфққа, кўз илғагунча... тўқ яшил, кўнғиртоб далалар. Дилни ғаш қилувчи манзара...

Корягин бўғриқиб, машина ойнасини туширган эди, юзига чанг урилди. Баттар хуноб бўлди. “Қанақа худо қарғаган жой бу! Сентябрь ўрталаб қолди-ку, ҳалиям иссиққа чидаб бўлмайди...”

Орадан ҳеч фурсат ўтмай, димоғига аллақандай бўғувчи ҳид урилди. Хизматчилик! Юрист аралашмайдиган соҳа йўқ. Кейинги йилларда экологияга оид ишларни кўришга ҳам тўғри келган — Днепропетровск, Запорожье... Аммо бунақанги бадбўй ҳиддан баҳраманд бўлиш “насиб этмаган” эди... Атрофга аланглади. Нима бало, шу гадойтопмас жойда ҳам химзаводми? Йўқ, кўз илғагунча уфқда на бирон завод биноси, на тутун буруқсатган қувур кўринади.

— Нима бу, Бердиев? — деди ойнани шоша-пиша кўтариб.

— Дефолиант... — Бердиев йўлдан кўз узмай бораркан, тушунтирди. — Бутифос сепмаса, ғўзанинг барги тўкилмайди.

Корягин ҳорғинлик билан кўзларини юмди. Дафъатан соғинч бир туйғуни ҳис этди. Москва атрофи... Сокин куз... Тиниқ осмон... Кристаллдек беғубор ҳаво... Ҳозир энг яхши фасл. Пушкин айтганидек, “маьюс ва гўзал...”. “Бабье лето” деган гап бор. Ҳар йили сентябрда эр-хотин таътил олиб, Подмосковьёга — қайнанасиникига боришарди. Ўрмон. Олтиндек сарғайган эманлар... Шамол эпкинида зириллаб турган оқ қайинлар... ям-яшил арчазор... Кузги кўзқоринлар...

Қайнанаси — Надежда Васильевна уларни жон-дили билан кутиб олади. Москвадаги олий тоифали ресторан ошпази ҳам боршч билан чучвара пиширишда Надежда Васильевнанинг олдидан ўтаверсин! Ҳайрон қоласан: “Гўзаллик салони”нинг бош косметологи қаёқдаю қозон-товоқ қаёқда! Ольгани айтмайсизми, хотинини! Эрта-индин докторлик диссертациясини ёқлай деб турган олима! Кибернетиканинг манаман деган “худо”лари тан беради унга. Ўша академиклар Оленканинг кўзиқорин тузлашини бир кўрсами! Сентябрь — эр-хотин орзиқиб кутадиган ой... Афсус, бу йил таътил ҳам ҳаром бўлди...

Тўғри, айнан шу ойда таътилга чиқишининг битта ноқулайлиги бор. Наташеньканинг ўқиши бошланади. (Бу йил еттинчи синфда ўқияпти.) Устига-устак, мусиқа мактаби — виоланчело... Лекин Ольга (доно хотин — ярим давлат) буниям йўлини топган. “Ташвиш қилма, Васенка, Наташа ёш бола эмас”. Тўғри айтади: подъезддаги кўшни кампирга ҳақини тўласалар бас — қизалоқ кечқурун иссиқсиз қолмайди. Эрталаб музлаткични очса, ҳамма емак муҳайё. Пишлоқ, колбаса, сариёғ, тухум... Тушликни мактабда қилади... Кейин мусиқа мактаби. Қаҳва бор, бутерброд...

...Шанба куни кечқурун саккиздан уч минут ўтганда эр-хотин Наташенькани станцияда кутиб олишади. Москвадан қайнанасиникигача электричкада қирқ икки минутлик йўл.

“Папочка!” — дейди қизалоқ вагон зинасидан сакраб тушиб. Ўпишадилар. Кейин бабушкалариникига йўл оладилар. (Ажаб! Қизалоқ онасидан кўра уни кўпроқ яхши кўради.)

Эртасига ота-бола кўзиқорин теришади. Оёғига красовка, эгнига гамаш, оппоқ водолазка кийган, кўкраги бўртиб қолган Наташенька кўзиқоринлар ғуж бўлиб ўсган жойни кўрса, ёш боладек ирғишлайди: “Папочка, қарасанг-чи, папочка, кўрмайапсанми?” Саватчасини саланглатиб ўша томон югуради... Кечқурун бувиси Наташеньканинг топқирлигини мақтайди...

Корягин ўша дилхуш дамларни равшан тасаввур қилди-ю, юраги орзиқиб кетди.

...Тормоз нолали ғийқиллаб, Корягиннинг ўзи ҳам, хаёллари ҳам тўзон ичида қолди. Пешанаси олдинги ўриндик суянчигига урилиб, бир зум гарангсиб турди-да, машина йўл четига чиқиб, кўндаланг тўхтаб қолганини пайқади. Тракторнинг тариллаши қулоғига кирди. Аланг-жаланг қараб, бир эмас, тўртта прицеппи уланган трактор тариллаб, имиллаб, катта йўлни кесиб ўтаётганини кўрди.

— Ўлгани кетяпмизми, Бердиев?! — деди қўл дўлаб. — Секинроқ юрсангиз бўлмайдими?

Бердиев унга қарамади. Чаппи эшикни очиб, овози бори-ча бир нималар деб бақирди. Тракторчи узр сўраган бўлиб, қўлини кўксига қўйди-да, прицеппларни шақиллатган кўйи катта кўчага бурилиб кетаверди. “Саводсиз! Аҳмоқ!”

Корягин моторни ўт олдиришга беҳуда уринаётган Бердиевга жаҳл билан қараб, эшик ойнасини туширди. Юзига чанг урилиб, тупурди.

Мотор ҳамон думи босилган мушукдек вағиллар, аммо ҳадеганда ўт олмас эди. Чанг тарқалиб, кўз ўнгида ғалати манзара пайдо бўлди. Бийдек дала, пахтазор. Юз қадамча нарида, марза бошида прицепп турибди (ҳозир йўлни кесиб ўтган прицеппга ўхшайди). Бошига оқ мато ўраган аёллар, дўппи кийган эркеклар икки букилган кўйи пахта тўла этак орқалаб, прицепп томонга турнақатор келяпти. Худди ўзидан катта буғдой бошоғини ортмоқлаган чумолидек. Бир хиллари ҳамон эгат оралаб ивирсиб юрибди. Бўйнига этак осган. Чотини кериб, ғайритабиий гандираклаган кўйи қадам ташлайди. Ҳар бир ғўза бошига эгилиб, икки қўллаб пахта теради, шоша-пиша этакка тикади. Этак сония сайин шишиб боради.

...Телевизорда пахта теримини кўрган эди. “Время”да. Қорача юзи табассумдан порлаб турган механизатор қиз... Бункерга қордек ёғилаётган дўппи пахталар...

У яна хийла тикилиб турди-ю, бир нарсани англади: булар рўмол танғиган хотинлар эмас, ёш қизалоқлар, дўппи кийганлар алп қоматли эркеклар эмас, ёш

болалар... “Шошма, бунақа манзарани яна қаерда кўрувдим?”

Бердиев ғудраниб капотни очди. Моторни титкилай бошлади.

Эслади! Бир вақтлар “Бошсиз чавандоз” фильмини кўрганди. Ўша кинода ҳабаш қуллар пахтани саватга тераётгани тасвирланган эди... “Бу ерда этакка теришаяпти...”

Бердиев бир бало қилди, мотор ўт олди.

— Бир минут! — деди Корягин ҳамон пахта тераётганлардан кўз узмай. — Ким булар?

— Теримчилар... — Бердиев кўлини исқирт докага артиб, капотни қарсиллатиб ёпди.

— Машина-чи? — деди Корягин астойдил ажабланиб. — Нега машинада термайди?

— Пахта ялпи очилмагунча машина далага тушмайди, — Бердиев жойига ўтирди. — Бундан ташқари, қўл терими тоза бўлади.

“Жигули” секин ўнгланиб, юриб кетди. Корягин ортига қараб, ўзидан катта этакни ортмоқлаб кетаётган қизалоқларга яна кўзи тушди. Раҳми келди.

— Нега болалар ишляяпти? Катталар қаёқда?

Бердиев дарҳол жавоб бермади.

— Уларнинг ҳам ўз юмуши бор... — деди мужмал қилиб.

“Тушунарли... Боласини пахтага ҳайдайди, ўзи чайқовчилик қилади. Новосибирскка тарвуз обориб сотали... Аслида-ку, ёшларни қишлоқ хўжалиги ишларига жалб қилиш ҳамма ерда бор. Москвада ҳам картошка тергани олиб чиқишади. Юқори синфларни. Тўққизинчига кўчса, Наташенькани ҳам чиқарадилар. Балки, мусиқа мактабидан справка беришар — бармоқларини авайлаши керак... Ўзиям талабалигида картошка терган... Ёмғир ёғиб турганида... Лой чангаллаб... Бир сафар ҳатто тўрт юз килога олиб чиққан. Пахта нима...”

— Қанчадан ҳақ олади?

Бердиев яхши англамади шекилли, сўради:

— Ким?

— Болалар. Терган пахтасига?

— Килоси — беш тийин.

“Ёмонмас. Бир кунда беш юз кило терса, нақд йигирма беш сўм! Бир оиладан бешта бола пахтага чиқса...”

* * *

“Жигули” ҳамон ғизиллаб борарди. Бердиев бу ёқларни яхши билади: “Маҳаллий кадр” “ХХ партсъезд” совхозининг собиқ директори Панжи Жуманов билан ҳамқишлоқ...

Машина совхоз марказига етиб келди чоғи, хийла обод манзара кўринди. Кўчанинг бир томони — гулзор. Уруш қурбонларига ўрнатилган дидсизгина ҳайкал. Бир ёқда икки қаватли бино. Совхоз идораси бўлса керак, мрамар “шуба” билан сувалган. Ундан нарида тепасига “Чайка” деб ёзилган ёзги кинотеатр. Кўча четида замонавий бетон симёғочлар. Суви қуриган цемент ариқ. Аксариятининг девори оқланмаган уйлар. Баъзиларининг томи шифер билан ёпилган.

Тепасида телевизор антеннаси. Баъзилари сувоқли том. Устига ғўзапоя бостириб қўйишибди. (Шунинг учунми, уйлар янаям пасқам кўринади.) Деҳқон халқи тадбирли бўлади. Бу ёқларда ғўзапояни ўтин сифатида ишлатишлари Корягиннинг қулоғига чалинган эди. Ҳолбуки, туман марказидан катта газ қузури ўтган. Наридан борса, ўн беш чақирим... Начора, газдан кўра ғўзапояни афзал кўрса — ўзининг иши.

“Жигули” бўёғи унниққан дарвоза олдида тўхтади.

— Келдик! — Бердиев машинадан тушиб, дарвозага борди. — Марҳамат! — деди худди ўз уйига таклиф қилаётгандек. Дарвозани тақиллатиб ўтирмади. Кафти билан итарган эди, бир тавақаси ғийқиллаб очилди. — Кираверинг, Василий Степанович.

Корягин дарвозадан кирибоқ тўхтаб қолди. Эҳ-ҳе, ҳовлимас, бутун бошли огород-ку бу! Бемалол кўп қаватли иморат қурса бўлади! Ҳар ким шунчадан ерни эгаллаб олаверса... Разм солиб, бир нарсани англади. Ҳовли катта

бўлгани билан бир қарич ҳам бўш жойи йўқ эди. Бир томонда памидор, картошка, бодринг пушталари. Бир томон жўхоризор. Сўталари йиғиб олинган, аммо сарғайган поялари сўппайиб турибди. Нариеғ олмазор... Ўрик, олча дарахтлари...

Корягин беихтиёр Бердиевга эргашиб чап томондаги бостирма олдига борди. Бостирмада чанг ўтиравериб, рангини аниқлаб бўлмайдиган аҳволга келган “Москвич” машинаси турибди. (“Тўғри, протоколда қайд этилган”.) Машина ёнбошида битта занглаган канистр, иккита пачоқ фляга думалаб ётибди. Унга туташ яна бир бостирма. Қозиққа боғланган ола сигир эринчоқлик билан жўхори-поя кавшайди, устига кўнган хира пашшаларни думи билан ҳайдайди. Бир чеккада ёнбошига тезак ёпишган бузоқ ётибди. Корягин бостирманинг пасқам бурчагида боғлоқли турган эшакни дафъатан кўрмаган экан. Эшак узун қулоқларини диккайтириб шу томонга ҳорғин қараб турди-да, бир-икки ғирқиллади. Кейин, нола қилгандек ҳанграб юборди. Корягин ҳовлини яна бир карра кўздан кечириб чиқишга улгурди. Бурчакда тандир. Ёнида ошхона: қия эшигидан тугун чиқяпти. Этак томонда икки уй, олдида айвон. Рўпарадаги токнинг ёғоч сўрилари том устига чиқариб юборилган. “Ҳамма гап — мана шу пасқам уйларда! Ўзини бечораҳол кўрсатади-ю, полини кўчирсангиз, тагидан бир хум олтин чиқади!” Дарвоқе, ёнбош тарафда яна бир уй қурила бошлаган. Хом ғиштдан девор кўтарилган-у, томи ёпилмай, чала қолган. Кўнглида ҳайрат аралаш надоматга ўхшаш туйғу уйғонди. Аллақайси газетада ўқиган мақола эсига тушди. Қизиқ одамлар! Бир қарасанг, туриш-турмуши бу — ғирт қашшоқ! На одамлардек шароит қилади, на курортга боради. Нуқул пул йиғади. Жиноят курсисига ўтиришдан ҳам кўрқмайди. Ўн йил, ўн беш йил тўплайди-да, бир кечада осмонга совуриб тўй қилади. Кейин яна йиғади. Биттаси — мана шу Жумановми! Ўқимишли, олий маълумотли... “Маданият” лисининг аҳволи шу бўлса, бошқалардан ўпкаламаса ҳам бўлади... Миллионер — гадолар!

Ниҳоят, эшак энтика-энтика жимиб қолди. Бердиев турган жойида уй эгаларини чақирди. Ошхонанинг қия очик эшигида бошига эски рўмол танғиган қоп-қора, озғин кампир кўринди. Рўмол тагадан оқарган сочлари тўзғиб чиққан, гулдор кўйлагининг енгини шимариб олган, қопдек кенг кўйлак беўхшов ҳалпираб турарди.

“Латта ўралган швабрага ўхшайди, — деб ўйлади Корягин. Ажаб, кўнглида армон эмас, қизиқиш уйғонди. “Бунақа ҳаётга қанақа чидайди шўрликлар... Кўникиб кетганда! “Одамзоднинг энг катта бахти — кўника билиш. Одамзоднинг энг катта фожиаси — кўника билиш... Ким айтган эди?” Эслай олмади.

Кампир шошиб қолди. Билакларига бегона эркак назари тушиб “гуноҳга ботаётгандек”, ҳовлиқиб енгини туширди. Рўмолини қайта ўраб, салом берди. Бердиев билан узоқ омонлашди. Корягинга ҳам алоҳида таъзим қилди. Бир нималарни гапириб, айвон томон йўл бошлади. Бердиев унинг кетидан эргашаркан, Корягинни ҳам таклиф этди:

— Келаверинг, Василий Степанович.

Кампир шоша-пиша уйга кириб кетди.

Корягин чор-ночор айвон пешига келди.

— Бердиев, — деди имкони бориचा осойишта гапиришга уриниб. — Жумановнинг онасига айтинг. Биз зарил иш билан келганмиз...

— Онаси эмас, хотини... — Бердиев хижолатли илжайди.

“Хотини?! Наҳот шу аёл...”

Ўша ондаёқ “кампир” ичкаридан янги кўрпачалар олиб чиқди. Хонтахта атрофига пояндоз тўшаб, оппоқ, озода дастурхон ёзди. Бир зумда тўртта каттакон патир, патнисда олтиндек товланиб турган узум олиб келди. Бердиевга қараб бир нима деди.

— Дастурхонга таклиф қилаяпти, — деди Бердиев аёлдан кўзини узмай.

— Вақтимиз зиқ! — Корягин гоҳ Бердиевга, гоҳ “кампир”га қараб бош чайқади. Шунда “кампир” унчалик ҳам қари эмаслигини, ҳаракатлари чаққон ва шиддатли эканини ҳис этди.

— Ноқулай бўлади, Василий Степанович! — Бердиев туфлисини ечиб айвонга чиқди. — Одат шунақа.

Корягин истар-истамас хонтахта ёнига чўккаларкан, кўнглида нохушлик сезди.

“Бошланди! — деди инжиб. — Ўргилдим одатларингдан!” — юзини ўгириб, бир нуқтага тикилиб ўтираверди. Бир маҳал Бердиев эмин-эркин шовқинлаб гапираётганини эшитиб, бошини кўтарди. Айвон олдида бўй-басти баб-баравар иккита бола турар, Бердиев кулимсираб, буларга бир нималарни тушунтирар (эҳтимол, ниманидир сўрар) эди. Болалар негадир илжайиб, жавоб қилади. Папкасини муттасил саланглатади. Бирининг бўйнида галстук, иккинчиси галстугини ечиб шимининг чўнтагига суққан, киссасидан бир учи чиқиб осилиб турибди. “Жумановнинг эгизаклари. Бешинчи синфда ўқийди. (Буям протоколда бор.)”

Бердиев нимадир деган эди, болалар чуғур-чуғур қилиб уйга кириб кетди. Аёл пахта гулли чойнак, тўртта пиёла (қизиқ, нега тўртта?) келтириб хонтахтага қўйди. Корягин беихтиёр тагин зеҳн солди. Йўқ, ҳар қалай хотини Жумановдан қари кўринади. Анча қари! Пешанасини ажин босган, кўзлари ҳорғин... Айниқса бўйни: тошбақанинг косасига ўхшайди. Қайнарасининг гапи лоп этиб эсига тушди. “Хотин киши бўйнидан қарийди. Хотинни ҳам қаритмайди, эр қаритади”. Нақадар доно аёл Надежда Васильевна! Уятсиз Жуманов! Ўзи пулни пул билан ўйнаган, суюқ аёллар билан ишрат қилган. Шўрлик хотини буёқда... Феодал!

Айвон зинасида тапир-тупур эшитилди. Мактаб формасини ечиб, оёғига этик кийиб олган эгизаклар бир нима деб ғужур-ғужур қила бошлади. Аёл ошхонага йўл олди. Дастурхонда ётган нонга айнан ўхшаш битта патирни тенг иккига бўлиб, ярмисини унисига, ярмини бунисига берди. Зипиллаб келиб айвон пешида осилиб ётган иккита этакни болаларига тутқазди. Эгизаклардан бири этакни қўлтиғига қистириб, нон кавшаганча дарвоза томон кетди. Иккинчиси тўсатдан этакни ерга улоқтирди. Турган

жойида тепиниб, бир балолар деб чинқирди. Кўзларида ғалати ўт ёниб кетгандай бўлди.

— Пахга тергиси келмаяпти, — деди Бердиев кулимсираб. Ниманидир тушунтирмакчи бўлган эди, бола унга ёвқараш қилиб ҳурпайди.

“Отасига тортган қайсар экан, — деб ўйлади Корягин ундан кўз узмай. — Генетика!”

Хотин ерда ётган этакни силкитиб, чангини қоқди. Тагин болага тутқазди. Алланима деб юпатди чоғи, бола истар-истамас эшик томон юрди. Аёл тагин ошхонага кириб кетди. Ноҳуш сукунат чўкди. Аллақаерда мусича кукулади. Бостирма томонда сигирнинг пишқиргани эшитилди.

— Марҳамат, Василий Степанович! — Бердиев ярим пиёла чой узатди. Корягин чанқаган эди. Чой ҳўплади. — Узумдан олинг, — деди Бердиев қистаб.

— Бердиев! — Корягин астойдил ранжиб чимирилди. — Биз меҳмондорликка келган эмасмиз. Чақиринг анави хотинни. Палови керакмас!

Бердиев унга алланечук хотиржамлик билан бир лаҳза тикилиб турди-да, қўлидаги пиёлани дастурхонга қўйди. Ошхона томон қараб овоз берди. “Анга” дедими, “янга”-ми, Корягин яхши англамади. Хотин ошхонадан мўралади, сунъийроқ илжайиб жавоб қилди.

Худди шу пайт уй эшигида икки ёшлардаги қипяланғоч, дўмбоққина ўғил бола кўринди. Ўзича гудраниб остонадан ошиб ўтмоқчи бўлди-ю, қоқилиб кетди. Юзтубан йиқилиб, овози борица йиғлаб юборди. Бердиев ўрнидан илдам туриб, ўша томон юрган эди, ошхонадан аёл отилиб чиқди. Йўл-йўлакай алланима деб жавради. Бердиев айвон пешига етиб бормасдан уй остонасида эгнига эски атлас кўйлак кийган, узун сочини иккита қилиб ўрган қиз пайдо бўлди. Ўнг биқинини чангаллаганича, энгашиб болага қўл чўзди.

Корягиннинг юраги орзиқиб кетди. “Наташенька билан тенг бўлиши керак”. Қизнинг аллақаери чиндан ҳам Наташенькага ўхшаб кетарди. Бўй-бастими, оппоқ юзи-

ми... Йў-ўқ! Наташа бунақа қилтириқ эмас, ранги ҳам заҳил эмас, соғлом, ўктам...

Аёл югуриб келиб болани қизнинг қўлидан олди. Бағрига босганча уйга кириб кетди. Атлас кўйлакли қиз айвон ўртасида тўхтаб Бердиевга салом берди. Корягин унинг кўзларида катталарга хос алланечук чуқур маъно борлигини дафъатан идрок этди. Бердиев нимадир сўраган эди, қиз бир зум сўзсиз, садосиз тикилиб турди-да, биқинини чангаллаган кўйи уйга кириб кетаверди.

Ичкаридан аёлнинг эркаловчи овози эшитилар, бола ҳамон ғингшиб йиғлар эди. “Эри қамалмаса бу ҳам Қаҳрамон она бўлармиди... Бир эмас, бешта бола. Нима зарил? Ўнта нимжон болани бахтсиз қилгандан кўра битта соғлом болага бахт берган яхши эмасми?”

Корягинни яна хаёл олиб қочди. Наташенька кичкина-лигида жуда йиғлоқи эди. Эр-хотин оқшомлари Сокольникига чиқиб, сайр қилишар, коляскани итариб бораётган Ольга, қизалоқ ҳадеб йиғлайверганидан хуноби ошиб бақириб берарди: “Мен буни ёлғиз ўзим учун туғдимми, ё ўйнашдан орттирдимми? Овут болангни!” Корягин бир қўллаб “лю-лю-лю” деб, коляскани беўхшов силкитар, иккинчи қўли билан хотинининг елкасидан қучиб, таскин берарди: “Сенга асабийлашиш мумкин эмас, жоним...” Охири Наташенька ухлаб қолар, эр-хотин араз-таразни унутиб, уйга қайтишар (уйлари паркка яқин), лифт чақириб, ўн тўққизинчи қаватга кўтарилишар, шунда Ольга эркаланиб унинг бўйнига осиларди: “Бўлди, Васенка, энди ҳеч ҳам туғмайман”.

...Ниҳоят, ичкарида бола йиғиси тинди. Аёл айвонга чиқиб хонтахта ёнига тиз чўкди. Узум бошларини майдалаб, олишга ундади. Қизиқ, унинг нигоҳида на асабийлик, на жаҳл сезиларди. Гўё боласини аравачада сайр қилдириб, энди ухлатган бахтиёр онадек хотиржам ва осойишта эди.

Аёл Бердиевдан кўз узмай, алланималарни гапирди. Узоқ гапирди. Аввал вазмин, кейин безовталаниб... Бердиев қулоқ қоқмай тинглаб ўтирар, ора-чора бош ирғаб, маъқуллаб қўярди. Гўё терговчи эмас, туғишган укасидек.

— Нима деяпти? — Корягин хотиннинг гапини бўлиб, Бердиевдан сўради.

— Қизи иккинчи марта сариқ бўпти. Касалхонада жой йўқмиш...

— Нима, сиз врачмисиз? — Корягин гарчанд кўнглида қизга ачинса ҳам, хуноби ошди. Сигарет тутатди.

— Эрим қачон чиқади, деяпти, — Бердиев аёлнинг шунча гапини лўндагина таржима қилди. — Кўргани бо-ришса киритишмабди.

— Ўзингиз юристсиз-ку, Бердиев! Тушунтиринг. Тергов тугамагунча свидание берилмайди.

Бердиев сўзини тугатар-тугатмас, аёлнинг юз ифода-сида ҳайрат пайдо бўлди. Бир нималарни тез-тез гапирди.

— Эрим очидан ўлмайдами, деяпти. Жумановнинг бод касали бормиш, эрта-индин совуқ тушса, ҳоли нима ке-чади, деяпти... Ҳалигача кўмир олишмабди. Қиш келяп-ти, нима қиламиз, деяпти.

“Кўмир олмаганмиш, — деб ўйлади Корягин ижирға-ниб. — Ишлатсин хумчага босиб қўйган олтинларини!”

— Айтиб қўйинг, Бердиев! — деди қовоғини солиб. — Албатта, қамоқ — санаторий эмас. Аммо қўрқмасин, эри очидан ўлмайди! — Сигаретни ерга ташлаш учун ёнбоши-га ўгирилган эди, беш-ўн қадам нарида тўдалашиб турган одамларга кўзи тушди. Олача матодан кўйлак кийган кам-пирлар, қора-қура ёш болалар... Яқин келишга ҳайиқиб, ғуж бўлиб туришибди. “Томошабин етишмаётувди ўзи!”

— Айтинг, — деди гоҳ Бердиевга, гоҳ хотинга қараб. — Эрининг тезроқ чиқиши ва умуман, чиқиш-чиқмаслиги кўп жиҳатдан унга боғлиқ!

Таржима тугар-тугамас, аёлнинг кўзларида умид ярқ этди.

— Нима хизмат бўлса, тайёрман, деяпти.

— Мана бу бошқа гап! — Корягин хотиннинг кўзига синовчан тикилган кўйи таъкидлади. — Ҳар битта сўзим-ни аниқ-равшан таржима қилинг, Бердиев. Бунинг гапи-ни ҳам сўзма-сўз таржима қиласиз. Биз, Жуманова, сизни сўроқ қилмоқчи эмасмиз. Сўроқ қилсак, чақиртириб олар-дик. Шунчаки, суҳбатлашгани келдик. Қанча очиқ гап-

лашсак, шунча яхши. Сиз эрингизнинг соғ-саломат чиқиб келишини истайсизми?

— Эримдан бошқа суянчигим йўқ. — Бердиев қоидага биноан сўзма-сўз таржима қила бошлади. — Тепамда худо турибди. Эрим бегуноҳ!

— Шошилманг, Жуманова. Бегуноҳ одам қамалмайди.

— Эримда гуноҳ йўқ! — деди хотин қайсарлик билан.

— Бешта болангизни ўйланг, — деди Корягин унинг кўзига қаттиқ тикилиб. — Қанча рост гапирсангиз, шунча яхши. Ўзингизга ҳам, болаларингизга ҳам.

Аёл узоқ жимиб қолди. Кўзига мунг чўкди. Ниҳоят, паст овозда алланима деди. Бердиев унинг сўзларини таржима қилди.

— Болаларни ўйласа, эримни нега қамайди, деяпти.

— Қонун оддида ҳамма бир. Бешта боласи бўладими, ўнгами. Лекин биз ёрдам беришга тайёرمىз. Азбаройи болалари туфайли... Фақат... Жуманова ҳам бизга кўмаклашиши...

Бердиев таржимани тугатмасидан аёл чуқур хўрсиниб, анчайин қатъий оҳангда нимадир деди.

— Унақа бўлса қизимни касалхонага ётқизинглар, қизим пахтада ишлаб шу дардни орттирган, деяпти.

— Яхши... — биқинини чангаллаб турган қиз (Наташеньканинг тенгдоши) тагин Корягиннинг кўз ўнгига келди. — Қизалоқ масаласида ёрдам бериш мумкин.

У фикрини якунлаб улгурмай, хотин тагин гапга қўшилди.

— Эримни тезроқ чиқариб беринглар, деяпти.

Корягиннинг энсаси қотди. “Мантиқни қаранг!”

— Жуманова, — деди ўзи хоҳлаганидан кескинроқ оҳангда. — Мен бошида айтдим: эрингиз Жумановнинг қамоқдан чиқиш-чиқмаслиги кўп жиҳатдан сизга боғлиқ. Сиз, ҳақиқатни тиклаш йўлида терговга ёрдам беришингиз керак. Шунда ҳаммаси яхши бўлади. Тушунарлими?

Аёлнинг кўзларида яна умид уйғонди.

— Жуманова! — деди Корягин аниқ-равшан қилиб. — Биз сизга, болаларингизга ёмонлик тиламаймиз. Сиздан

фақат бир нарсани сўраяпмиз. Диққат билан қулоқ солинг. Эрингиз Жуманов Панжи ўз кўрсатмасида аниқ қилиб айтган: туманлараро пахта пункти мудир Омоновдан ўттиз минг пора олган. Шундан йигирма беш мингини ўлган йил 23 октябрь — сешанба куни кечаси хотини Жуманова Ҳанифага — яъни сизга кўрсатган. Пул асосан эллик сўмлик, йигирма беш сўмликлар бўлган. Пора бериш фактини пахта пункти мудир Омонов ҳам ёзиб берган... Жуманов беш минг сўмни қаёққа сарфлаганининг ҳозирча аҳамияти йўқ. — Корягин “балки айш-ишрат қилгандир” демоқчи бўлди-ю, айтмади. — Лекин йигирма беш мингни сизга кўрсатгани аниқ. Илтимос, эслаб кўрсангиз, ўша пул қаёқда?

Корягин мулоҳазаларини дона-дона қилиб айтди. Бердиев ҳам худди шу оҳангда таржима қилди. Корягин аёлининг кўзларига тикилиб, юзидаги ҳар бир ифодани кузатиб турди. Хотин аввалига ҳайрон бўлди. Гоҳ Бердиевга, гоҳ унга мўлтираб термилди, кейин кўзлари аламдан қисилиб, бидир-бидир қила бошлади.

— Тушунтиринг, Бердиев! — деди Корягин хотиннинг жавобини кутмай. — Эри ҳаммасини тан олган. Жуманова! Тушунсангиз-чи! Сабил қолмайдими ўша йигирма беш минг! Эрингиз арзимайдими йигирма беш мингга?!

Хотиннинг ранги гезариб, бўйни батгар тиришиб кетди. Кўзлари ғазабдан ёниб, ўрнидан сапчиб турди. Чинқириб, сонига шапатилар бошлади. Бармоғини бигиз қилиб ҳовлининг гоҳ у, гоҳ бу бурчини кўрсатди. Охири, гувала деворли пастак бостирмага имо қилганча, оғзидан кўпик сачратиб айюҳаннос солди.

— Бу қандоқ зулм! Қандоқ бўҳтон! — Бердиев хотиннинг гапларини шоша-пиша таржима қилишга киришди. — Икки марта тинтув қилдинглар! Хоҳласанг, яна юз марта текшир. Минг марта текшир! Ҳеч вақо йўқ бу хонадонда. Эрим болаларига ҳаром егизган эмас. Эримда гуноҳ йўқ! Йўқ! Жонимни олмоқчимисан? Ол! Отиб ташла! Ана, хоҳлаган жойингни титкилайвер. Текширмаганинг битта халажой қолди. Кавлаб кўр ўшаниям!

Корягин истехзоли кулимсиради. Ҳа, аввалги терговчилар икки марта тинтув қилган... Лозим бўлса кавлатади ўша туалетни ҳам!

Хотин ҳамон оғзидан кўпик сачратиб қўшқўллаб тиззасига шапателилар, аммо йиғламас эди. (Йиғласа яхши бўларди... Ҳар қалай кўнгли эрийди... Тил-забони очилади.) Хотин борган сайин авжга минар, ҳали-вери жағи тинадиганга ўхшамасди. Корягиннинг қулоғи шанғиллаб кетди.

— Нима дейди бу, Бердиев?

— Менга отасиз бола керакмас, деяпти. Бешта боламини бағримга оламан-да, ўзимга-ўзим ўт қўяман, деяпти.

— Қўйса-қўяверсин! Одати шу буларнинг! Фанатичка! Одамга ўхшаб суҳбатлашай десанг... — Корягин шахд билан ўрнидан турган эди, хотин кутилмаганда билагига чанг солди. Иккинчи қўли билан Бердиевнинг ёқасидан ушлаб, пастга судрай бошлади. Корягин эсанкираб қолди. Беш минут аввал қўйдек юввош бўлиб дастурхонга таклиф қилаётган одам... Қўли мунча қаттиқ бу кампирнинг... Бир томонда Корягин, бир томонда Бердиев ҳарчанд юлқинишмасин, хотиннинг омбирдек чайир қўлидан чиқиб кетолмас, аёл нуқул “юр, юр!” деб чинқирарди.

— Бердиев! — деди Корягин силтаниб. — Айтиб қўй бу шаллақига. Бугуноқ эрининг олдига обориб тиқиб қўяман!

Бердиев таржимани тутатар-тутатмас хотин баттар жазавага тушди. Иккаласини баравар силкитиб, дод солди.

— Қамоққа олиб бор, деяпти... — Бердиев ранги ўчиб, аёлга алланима деди. Инсофга чақирди чоғи. Аммо хотин эсдан оғиб қолганга ўхшар, нуқул иккала рақибини айвондан ерга олиб тушишга уриниб, тортқилар эди. Умрида бундай хўрлик кўрмаган Корягин ғазабланиб кетди.

— Қўйвор, қанжиқ! — деди ҳайиқиб.

Бола йиғиси эшитилди. Уй остонасида бояги рангсиз қиз яланғоч укасини кўтариб турар, бола шовқин-сурондан кўрқиб уйғонган шекилли, чириллаб йиғлар, рангсиз қизнинг кўзлари жиққа ёшга тўлган, аммо индамасди. Аёлнинг чангак қўллари дарҳол бўшашди. Гандираклагундек чайқалиб бориб, болани қўлига олди. Ҳўнграб йиғлаб юборди.

Бердиев шолчада тўнкарилиб ётган шляпасини олиб кийди. Корягин галстугини тўғрилади. “Истеричка!” деб ўйлади нафрат билан.

Шу пайт ёнбош томондан гўлдираган овоз келди.

— Нега аёл кишини ҳақорат қиласан, йигитча?

Корягин жаҳл билан бурилиб қаради. Томошахўрлар кўпайиб кетган, бояги кампирлару болалар орасида энди салла ўраган чоллар, ёш аёллар, эркаклар ҳам кўринар, қирқ чоғли оломон ярим доира ясаб ўшшайиб турарди.

— Ким? Ким у гапирган? — деди Корягин хезланиб.

Оғир сукунат чўкди. Русча гапирган одам кўрқди шекли, миқ этмади. Оломон ҳам жим эди.

— Ким? — Корягин дағдаға билан таъкидлади. — Қани, чиқсин буёққа!

Жавоб бўлмади. Саллалар чоллар, узун кўйлакли кампирлар минғир-минғир қилди.

— Хўп... мен... — Ниҳоят, орқароқда турган айиқсифат эркак иккиланиб даврандан чиқди. — Мен гапирдим, — деди айвон пешига келиб. Бошида яғири чиққан дўппи, эгнида унниққан кўйлак, оёғида пошнаси қийшиқ этик... — Нега хотин кишини ҳақорат қиласиз, йигитча? — деди соф рус тилида. Бироқ бу сафар сизлаб гапирди. — Нима, акасимисиз, қудасимисиз?

“Эҳ-ҳе! Русча маталниям билади бу!”

— Мен сизга йигитча эмасман! — Корягин унинг кўзига тикандек қадалди. — Мен ўта муҳим ишлар бўйича...

— Нега қийнайсизлар шўрликни! — “Айиқ” унинг гапини эшитмагандек қўл силтади. — Неча марта обиск қиласизлар?

— Хоҳлаганимизча! Тушунарлими! Хоҳлаганимизча! Ўзингиз кимсиз? Марҳамат қилиб кўрсатинг ҳужжатингизни! Ким сизга рухсат берди хизмат бурчини ўтаётган...

— Кўрқитмай қўяқолинг... — “Айиқ” сочи қиртишланган бошидан дўпписини ечиб, кафтига уриб қоқди. Қайта кийди. Лапанглаб бориб Жумановани елкасидан кучди. Юпатиб, алланима деди. Хотин баттар хўнграй бошлади. “Айиқ” йиғлаётган болани унинг қўлидан авайлаб олди.

Бир қўллаб болани кўтарганча, рапидадек кафти билан аёлнинг бошини силади. Аёл ҳиқиллаб йиғлар, нуқул бир сўзни қайтарар эди: “Акажон! Акажон!”

Оломон орасида ғала-ғовур бошланди. Косовдек қоп-қора, озғин чол қўлини пахса қилиб, бир нима деб чийиллади.

— Кетиш керак, Василий Степанович, — деди Бердиев руҳсиз оҳангда.

* * *

Машина секин юриб борар, Корягиннинг дили хуфтон эди. “Аслида, “суҳбат”ни юмшоқроқ оҳангда қилиш керак эди. Ҳар қалай тергов эмас бу. Умуман олганда қонунга хилоф... Лекин ният яхши эди-ку! Кўрмайсизми бу фанатикларни!” Хотиннинг лўливозлиги, “айиқ”нинг дағдағаси қулоғидан кетмас, гижинар эди. “Ярамас! Сенсираб гапирди-я! Ҳаммасининг илдизи бир! Ҳаммаси чатишиб кетган!”

— Бояги ким эди, Бердиев!

— Қайси бири?

— Дағдаға қилган босмачи?

Бердиев нохуш ғудранди.

— Босмачи эмас...

— Босмачи! — деди Корягин қатъият билан. — Ўзи бўлмаса, ота-бобоси босмачи ўтган. Башарасидан кўришиб турибди. Фамилияси нима? — Чўнтагидан қалам-дафтар чиқарди. — Аниқ адреси!

— Фамилияси — Жуманов.

— Демак, Жумановнинг акаси?

— Йўқ, амакиваччаси.

— Яъни, қайси маънода?

— Қандай тушунтирсам экан, Василий Степанович... Жумановнинг отаси бояги... сиз айтаётган “босмачи”нинг отаси билан ака-ука бўлган. “Босмачи”нинг отаси фронтдан инвалид бўлиб қайтган, мироблик қилган. Ҳозирги тилда айтсак — ирригатор. Жумановнинг отаси партия ходими бўлган... Ака-ука ўлиб кетганидан кейин...

Корягиннинг боши ғувиллаб кетди. “Акаси, укаси, амакиси... Нима аҳамияти бор?”

— Ўзингизни қийнаманг, Бердиев. Шажараларни тушунтирмай қўяқолинг. Нимага шунчалик ҳимоя қилиб қолди порахўрнинг хотинини?

Бердиев йўлдан кўз узмай бораркан, чуқур сўлиш олди:

— Айтдим-ку, амакиваччаси деб. Бизнинг одатда, оталар ўлса, авлоддаги биринчи ўғил ҳаммага ота ўрнида ўтади.

— Ота эмиш! — Корягин истехзоли кулди. — Нима иш қилади ўша “ота?” Мачитда мулла эмасми, ишқилиб?

— Самосвал ҳайдайди. ПМКда...

— Нечанчи ПМКа?

— Ўн тўртинчи.

— Исми? — деди Корягин ёндафтарга ёзишда давом этиб.

— Қишлоқда ҳамма уни Вали тоға дейди. Лекин асли оти — Валентин.

— Нима? — Корягин олдинги ўриндиқ томон эгилди. — Нима дедингиз?

— Валентин...

— Қанақасига?

Бердиев елкаси оша унга хотиржам қараб қўйди.

— Вали тоға Ленинград блокадасидан чиқиб келган экан... Қирқ учинчи йилда. Ўн бир ёшида... Жумановлар оиласи уни ўғил қилиб олган.

— Айбланувчи Жумановни сўроққа!

Коряган “Дело”ни ғижиниш аралаш ҳафсаласизлик билан варақлади. “Жуманов... Жуманов... Жонга тегди! Пора олиб, пора бергани — факт! Қўшиб ёзгани, амалини суиистеъмол қилгани — факт! (149, 152, 149-прим моддалар.) Бўйнига олмайди, вассалом! У ёқда группа бошлигининг дағдағаси. “Бир ҳафтада бўйнига қўясан, беш кунда показание оласан...” Айтишга осон! Одамга ўхшаб ишлайдиган алоҳида кабинетинг бўлмаса, айбдорни сўроққа шаҳарнинг нариги бошидан конвой олиб келса... Устига-устак, мана бу дўзах жазирамаси!.. Ўмарилган қанча мил-

лионлар давлатга қайтарилди. Ҳали яна қанчаси топиларкин! Битта кондиционер қўйиб берса ҳаққи кетади буларнинг!”

Жаҳл билан бориб, деразани очди. Юзига иссиқ ҳаво урилди.

Кунботар палласи. Қилт этган шамол йўқ. Рўпарада томи куббали алақандай кўҳна бино. Қалдирғочлар визиллаб учиб юрибди. Пастда тор ҳовли. Бешинчи қаватдан қараган одамга ҳовли янаям кичрайиб, каталакдек кўринади. Ўртада қирғоғи цементланган ҳовуз. Ҳовуз бўйида бир туп арча. Япроқдарига чанг кўнавериб сарғайиб кетган. Қисматидан нолигандек, мунғайиб турибди.

“Қаёқдан келиб қолдинг бегона бу юртларга, биродар!” Василий Степановичнинг кўз ўнгида тагин Подмосковьё ўрмонлари жонланди. Наташенькани соғинганини шу қадар чуқур ҳис этдики, кўксининг чап бурчи санчиб кетгандек бўлди. Қизиқ, аввал ҳам хизмат тақозоси билан узоқ сафарларда кўп бўлган. Лекин қизалоғини ҳеч қачон бунчалик соғинмаган эди. “Оля нима қилаётган экан?” Шу пайтгача хаёлига келиши билан ҳайдаб солишга уринган кўнгилсиз хотирот тўсатдан бутун тафсилоти билан ёпирилиб келди.

Ольга “бошқа туғмайман”, деганига қарамай, тагин бир марта бўйида бўлиб қолди. (Эр-хотин ҳарчанд эҳтиётини қилишса ҳам.) Ўшанда Наташенька, чамаси уч ёшларда эди... Корягиннинг ўзига қолса Оленканинг туғишини хоҳларди. (Балки ўғил бўлар... Ҳар қандай эркакнинг кўнглида ўғил кўришдек эгоистик орзу бўлади.) Бир куни кечаси (эсида, қаҳратон қиш эди), Наташенька ухлагач, эрхотин ётишганида Корягин “яна битта туғсанг ҳеч нима қилмайди”, деган маънода гапирди. Ольга талай фурсат жим ётди-да, тўсатдан “ёрилди”. “Василий, — деди бо-сиқлик билан. — Сен ҳалол одамсан. Шунинг учун алдашни хоҳламайман. Эсингдами, бировни севиб қолсам, сендан яширмайман, дегандим... Шундоқ бўлиб қолди. — Жавоб кутгандек бир лаҳза жимиб қолди. Эридан садо чиқмагач, чуқур сўлиш олди. Дона-дона қилиб тушунтир-

ди. — Энди, билдимки, у севишга арзимас экан!.. Хотир-
жам бўл, эртага абортга бораман”.

Корягин рўй берган воқеанинг бутун даҳшатини энди тушуниб етгандек, сапчиб турди. “Демак, сен... сен... — деди энтикиб. — Айт! Ким ўша иблис!?” “Бўқирма, Наташенькани қўрқитиб юборасан. — Ольга ниҳоятда хотир-жам алпозда дашном берди. — Қизиқ одамсан, Вася, — деди деярли эркалаб. — Хўш, ўша “иблис” кимлигини айтсам, қўлингдан нима келарди? Дуэлга чақирасанми? Ё бориб сўйиб келасанми? — Яна чуқур сўлиш олди. — Ўзим аҳмоқман! — деди ўкинч билан. — Виждоним олдида пок бўлай деб... — овозида қатъият билан таъкидлади. — Хотиринг жам бўлсин! Энди бунақа “иш” такрорланмайди... Ажрашамиз десанг, ҳозироқ развод бераман. Ахир, биз замонавий одамлармиз-ку, Василий... Қизингдан кўнглинг тўқ бўлсин. Наташенька ўзимга тан... Хоҳласанг ҳар ҳафтада кўриб турасан”.

Корягин пальтони елкасига илди-ю, телпак ҳам киймай, чиқиб кетди. Қор қиялаб урар, совуқ шамол увилларди. (Москва кўчаларида шамол шиддатли бўлади...) Тонготарга яқин қайтиб келди. Ольга эридан хавотирланиб ухламаган экан. “Совуқ қотиб кетгандирсан? — деди орадан ҳеч гап ўтмагандек. — Дамингни ол, ишга кечикасан”... Корягин индамай нариги хонага кирди. Каравотчасида ухлаб ётган қизининг юзидан ўпди. “Вася, — деди хотини ташвишли шивирлаб, — болани шамоллатиб қўясан. Қара, ҳаммаёғинг қор-ку, жоним”. Корягин қизалоғи устида бош эгиб тураркан, энди мана шу жажжи вужуд дунёда ўзининг энг азиз одами бўлиб қолганини теран ҳис этди!..

У ҳамон дераза олдида тураркан, аллақачон унутилиб кетган нохуш хотира нега айнан шу паллада хаёлига келганини тушунмади. Кейин нима учундир икки кун илгари қишлоққа борганида Жумановнинг кампир-хотини юзи янаям хунуклашиб чинқирганини эслади. “Менга отасиз бола керакмас, болаларимни бағримга оламан-у, ўзимга ўт қўяман!” Дили баттар хуфтон бўлиб, хаёлан қўл силтади. “Билганини қилмайдими, ўша ёввойи!”

Деразадан нари кетаркан, яна бир карра осмонга қаради. Қуёш ҳали ботмаган, осмон ғуборли, онда-сонда исқирт булут парчалари кўринар, ташқаридан дим ҳаво ёпирилиб кирарди. Шошилмай стол ёнига бориб ўтирди. Томоғи қақраб, тортмани очди. “Пепси-кола” шишасига қўл чўзди. Шиша муздек эди: яқинда музлаткичдан олиб чиқишган... Очқични стол устига қўйди. Тиқинни очмоқчи бўлди-ю, нафсини тийди. “Кейин”. Шишани тагин тортмага солди.

Йўлакда қадам товушлари, соқчининг “тек тур!” деган буйруғи эшитилди. Эшик очилиб, ёш сержант кўринди.

— Ўртоқ терговчи...

— Сиз бўшсиз! — деди Корягин қуруққина қилиб.

Жуманов эшик олдида тўхтади. Катак кўйлаги гижимланган. Шимининг бир почасини негадир қайириб олган. Соқоли ўсиб кетган, юзи шишган...

Кейинги пайтда Корягин уни ҳар кўрганда беихтиёр асабийлашарди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Бироқ ўзини босди.

— Ўтиринг, Жуманов! — деди вазминлик билан.

Жуманов оғир қадам босиб, рўпарасидаги табуреткага ўтирди. Зўр бериб, билакларини силай бошлади. (Қўллари титрар эди.)

“Кишан сиқдимми? Шунақа! Кишан дегани — билакузук эмас”.

— Хўш, Жуманов, бошлаймизми? — Корягин “Дело”-ни шошилмай варақдади. — Энг муҳим далилларни алоҳида диққат билан “қайта ўқиб чиқди...” Кейин айбланувчининг кўзига синовчан тикилди.

Жуманов ҳамон билакларини силаган кўйи ерга қараб ўтирарди. Кўзлари қизариб кетган, лаблари порс-порс ёрилган, оғир нафас оларди.

— Шикоят йўқми, Жуманов? Соғлиқ яхшими?

“Расмиятчилик... Майли, буям керак-да... Уч кундан бери уйқу йўқми? Камерадаги иккита рецедивист итнинг боласидай дўппосладими? Дўппосласа-ку, майли... Кўнглига сиққанча хўрлагандир? Гапир! Саводинг жойида. Йўл-

йўриқни биласан, ўқигансан... Айтавер! Қонунга хилоф иш қилишяпти, менга ҳам жисмоний, ҳам руҳий азоб беряптилар демайсанми? Демайсан! Негаки қонунни аввал боши ўзинг бузгансан! Нима, шунча қилғиликларинг эвазига биз сени бошимизга кўтаришимиз керакми?”

— Сиздан сўраяпман, Жуманов! Шикоят йўқми?

Жуманов оғир бош кўтарди, гапирмоқчи эди, бўғзидан хириллаган овоз чиқди. Порсиллаган лабини ялаб қўйди.

“Э, ҳа-а! “Камерадош”ларинг бир суткадан бери сув ичгани қўймаяптими? Нафас олсанг ичингга олов кираптими? Чанқоқ азоби ёмон... айниқса мана бу дўзах иссиғида”.

Корягин шошилмасдан тортмани очди. “Пепси-кола” шишасини стол устига қўйди. Тортмада турган стаканни излаган бўлиб, узоқ титкилади. Ниҳоят, стаканни ҳам шиша ёнига қўйди. Очқич излаб, гоҳ у чўнтагини, гоҳ бу чўнтагини кавлади.

— Қаёққа йўқолди, шайтон олгур!.. Иссиқни қаранг, Жуманов, — деди очиқ деразага аланглаб. — Умуман, бу томонларда ёмғир ёғадими ўзи? — Бу гапларни айтар экан, айбланувчига бирон марта қайрилиб қарамади. Ниҳоят, очқич “топилди”. “Дело” тагида ётган экан. Темир тиқинни очди. Шиша оғзи кўпириб, муздек ҳовур кўтарилди. Сувни шошилмасдан қиррадор стаканга қуйди. “Пепси-кола” тагин кўпирди. Салқин, ёқимли ис хонани тутиб кетгандек бўлди... Ниҳоят хотиржамлик билан ҳўплади.

— Ў-ўў! — деди чуқур хўрсиниб. — Жоннинг роҳати-я, Жуманов... — стаканни столга қўймай, унга тешиб юборгудек тикилди.

Жумановнинг қизарган кўзлари ярқиллаб очилиб кетган, шишган лабларини муттасил яларди.

— Пепсига қалайсиз, Жуманов! — Корягин стаканга яна сув қуйди. Тагин салқин буғ кўтарилди.

Жуманов ғайритабиий чаққонлик билан ўрнидан турди. Бир-икки қадам босган эди, Корягин ниҳоятда хотиржам огоҳлантирди.

— Ўтирилсин! — “Дело”ни тагин ҳафсаласиз варақлашга тушди. Зимдан разм солиб турди. Жуманов жойига ўтирганча, бир нуқтага тикилган кўйи бошини ҳам қилганини назардан қочирмай, қоғозлардан бирини ажратиб олиб (эҳтимол, юзинчи мартадир), осойишга овозда ўқий бошлади. — “Мен собиқ обком секретари (исми, фамилиясини аниқ-равшан қилиб айтди) шуни тан олиб айтаманки, “ХХ партсъезд” совхозининг директори Жуманов Панжи мазкур лавозимни сотиб олиш учун менга қирқ минг сўм пора берган. Пулни дипломатда обком дачасига (Корягин ўша йил, ўша кунни аниқ айтди) тунги соат йигирма учдан ўттиз минут ўтганда олиб борган”.

Жуманов ҳамон ердан кўз узмай ўтирарди.

— “Дим-дим” ўйнаш етар энди? “Пепси” ичасизми? — Корягин ўтирган жойида стаканни узатди. — Марҳамат!

Жуманов яқин келиши билан стаканни бери тортди.

— Ёш болага ўхшайсиз! — деди самимият билан. — Наҳот бизни шунчалик гўл деб ўйласангиз? Ишонинг, бизга шахсан сизнинг керагингиз йўқ. Совет қонуни гуманный. Чин юракдан тавба қилганларни кечиради. Мана... — у бир варақ қоғозни “дело” орасидан олиб, стол қиррасига сурди. — Шунга қўл қўйсангиз бас...

Жуманов стол рўпарасида турар, қизарган кўзлари чўғдек ёниб, стаканга тикилиб қолган, сарғайган бодрингдек тилини чиқариб, ҳансираб нафас оларди.

— Марҳамат! — деди Корягин ручка узатиб. — Мана бу ерга.

Жумановнинг кўзида умид сўнди. Стакандаги сувга яна бир лаҳза термилиб турди-да, гандираклагудек қадам босган кўйи жойига бориб ўтирди.

Терговчи совуқ кўпириб турган сувни бамайлихотир ичди.

— Сиз, — деди беихтиёр кекириб (Лаънати, гази мунча кўп!). — Ғалати одамсиз... Обком секретари кўрсатмасида ҳаммасини ёзиб қўйган бўлса... — Узоқ сукут сақлади-да, осойишта оҳангда давом этди. — Секретарь ёлғиз сизнинг оёғингиздан тортяпти, деб ўйлайсизми? Адашасиз.

у туллак кўплардан пора ундирган: райкомлар, раислар... пахта тозалаш заводлари... приёмшиклар... Энди эса сувдан куруқ чиқиш учун айбни бошқаларга тўнкаяпти. Аслида ҳаммани пора беришга ўзи мажбур қилган. Жумладан, сизни ҳам.

Айбланувчи алланима деб гўлдиради.

— Нима?

Жуманов энтикиб-энтикиб нафас олди. Оғзидан чиққан сўз бўғзида қолиб кетаётганга ўхшарди.

— Аниқ гапиринг, Жуманов! — Корягин ёзишга шайланиб, қўлига ручка олди.

— Мажбур қилишди... — деди Жуманов ҳар сўзини бўлиб-бўлиб. — Директор бўласан... дейишди. Қолоқ совхозни кўтарасан... дейишди... — Нафаси қайтиб хириллаб қолди. — Шу... — деди ҳолсизланиб.

— Шошманг! — Корягин стаканга яна “пепси” куйди. Жиндай... Икки қултум. — Ичинг! — деди қовоғини солиб.

Бу сафар Жуманов ўрнидан турмади.

— Нима, ўзим обориб беришим керакми?

Корягин бу гапни шунақа самимий жаҳл билан айтдики, Жуманов илкис ўрнидан турди. Файритабий чакқонлик билан яқин келди. Бироқ Корягиннинг ўзи узатмагунча стаканга қўл чўзмади. Кейин сувни ютоқиб ичди-ю, шиша тагида қолган “пепси”га илтижоли мўлтираб қаради.

“Яхши! Чанқаган одам бир қултум сув ичдими, баттар қийналади”.

— Ўтиринг! — Корягин унинг иккиланиб турганини кўриб, аммо қатъий оҳангда буюрди. — Стаканни жойига қўйинг!

Жуманов икки кўзини шишадан узмай, тисарилиб бориб, табуреткага чўкди.

— Мажбур қилишди, денг! Мана бу — бошқа гап! — деди терговчи деярли дўстона оҳангда. — Сиз бўлса ўргатилган тўтиқушдай бир гапни қайтарасиз. “Тухмат! Тухмат!” Ахир сизни мажбур қилишган экан-ку! Шунини аввалроқ айтиш керак эди. Биламиз, кўрқитишган, директор бўлмасанг партиядан ўчасан, дейишган. Кейин обком пора талаб қилган. Сизнинг кўнишдан бошқа чорангиз қолмаган.

Жуманов бир нуқтадан кўз узмай ўтирарди.

— Тушунинг, Жуманов! — деди терговчи яна ҳам хайрихоҳроқ оҳангда. — Обком устингиздан мағзава ағдариб ётибди-ю, сиз уни ҳимоя қилмоқчи бўласиз. Бир гапни айтайми?.. Ўзаро гап. Уйингизга борувдим. Қизингиз бетоб экан.

Жуманов бошини кўтарди. Қизарган кўзларида хавотир, армон бор эди.

— Ҳаяжонланманг, — деди Корягин юпатиб. — Қизалоққа ёрдам берамиз. Ақлли қиз кўринади... Гап бундамас... Биласизми, порани ўз ихтиёри билан топшириш бошқа, мажбур бўлиб бериш бошқа... Обком сизни директорликни сотиб олган деяпти. Сиз бўлса, кўрққанингиздан, мажбур бўлиб пора бергансиз... Фарқни англаяпсизми?.. Дарвоқе, эгизакларингиз шўх экан. Сизни соғинган кўринади. Табиий ҳол... Айтаяпман-ку, бизга сизнинг керагингиз йўқ. Сиз оддий килкасиз. Акулалар бошқа. Шахсан менга қолса, сизни эртагаёқ чиқариб юборишга тайёрман. Албатта, ишни суд ҳал қилади. Лекин...

— Юзлаштиринг! — деди Жуманов совуқ қатъият билан. Энди овози гўлдираб чиқмас, ҳар қалай, гапини англаса бўларди. — Мен бермаган порани бердим деёлмайман.

“Яна бошлади эски ашуласини!” Корягин ғижинди.

— Демак, сиз обком секретарига ҳеч қандай пора бермагансиз? — деди тамомила лоқайд оҳангда.

Жуманов индамай бош ирғади.

— Яхши! Ундай бўлса, “Москвич”ни ким ҳадя қилди? Нима эвазига?

— Унга тўрт йил бўлган, — деди Жуманов юзини ўгириб. — Бўлим бошқарувчиси эдим.

Корягин кулди:

— Тўғри, бўлим бошқарувчиси эдингиз. Мажбуриятни областда биринчилар қатори бажаргансиз. Сизга “Москвич” совға қилганлар...

— Пулимга сотиб олганман.

— Аҳамияти йўқ! — деди Корягин баттар ижирғаниб. — Ҳамма бўлим бошқарувчилариям шахсий машинада ка-

тайса қилмайди. — Яна маъноли сукут сақлаб, Жумановга тикилиб ўтираверди. Дарвоқе, “Москвич”ни гапириши билан тўрт йилми, беш йил аввал бўлган суҳбат эсига тушди. Ольганинг туғилган куни эди. Химкидан укаси Саша келди. Жиндек “отишгани”дан кейин ҳасрат қилди. “Бу — ўзбекларни тергайдиган қонун борми-йўқми, сен юристсан-ку! Улар бизнинг машинада катайса қилишни билади, эвазига пахта деб тупроқ аралаш хас-хашак жўнатади”. Корягин ўшанда бу гапга унчалик эътибор бермаган эди...

— Биласизми, Жуманов? — деди дилкашлик билан. — Бир нарсага ҳеч ақлим етмаяпти. Марҳамат қилиб тушунтириб берсангиз. Демак, “ХХ партсъезд” совхози қолоқ бўлган. Сизнинг бўлимингиз эса областда биринчилар қатори мажбуриятни бажарган. Қандай қилиб?

Жуманов эшик қоққандек, бошини ғалати сарак-сарак қилди.

— Аввал ҳам айтган эдим-ку...

— Нима қипти, яна қайтараверинг! — Корягин кинояли кулди. — Сиз гапираверинг, мен эшитавераман... Уёғини ўзим давом эттирайми? — деди гап оҳанги кескин ўзгариб. — Та-ак... Демак, “оқ олтин”ни яратувчи “олтин кўлли” Жуманов ўта жонбозлик кўрсатган...

— Ишонмасангиз, ўша пайтда бўлимда ишлаганлардан сўранг.

— “Қаҳрамонона” меҳнат қилган, — деди Корягин истеҳзо билан. — “Оқ олтин”дан мисли кўрилмаган ҳосил олган. Шунинг учун унга машина совға қилганлар. Кейин директорликка кўтарганлар. Эвазига қирқ минг сўраганлар.

— Айтдим-ку, мажбур қилишди. — Жумановнинг овози тағин хириллай бошлади. — Совхоз ўтириб қолган эди....

— Жуда тўғри! Қайси аҳмоқ илғор совхозни қирқ мингга сотади! Яхши совхозларнинг “такса”си эллик мингдан етмиш минггача бўлган. Бундайроғлари қирқ минг...

— Тухмат! — Жуманов порсиллаган лабини ялаб қўйди. — Ҳеч кимга пора берган эмасман!

Корягиннинг тоқати тоқ бўла бошлади. “Аҳмоқ! Қайсар эшак!”

— Тухмат денг-а? Энди мендан эшитинг, Жуманов! Сиз! — деди шиддат билан бармоғини бигиз қилиб. — Сиз порани ўз ихтиёрингиз билан бергансиз! Совхозни сотиб олиш учун. Аввал ҳам приписка билан шуғуллангансиз. Бўлимни бошқараётганингизда. Катталар кўрадики, қўшиб ёзишга устасиз. Тажриба бор. Шундан кейин...

— Тушунсангиз-чи! — Жуманов аянчли хириллади. — Бермаган нарсамни қандоқ қилиб бердим дей... Ахир мен бор-йўғи ярим йил директор...

— Ярим йил эмас, етти ой!

— Агар қўшиб ёзсам, совхоз планни бажармасмиди!

— Омоновнинг кўрсатмаси-чи? — Корягин “дело”ни асабий варақлади. — Нега юз эллик тонна пахтани приписка қилганингизни, Омоновдан нега ўттиз минг олганингизни айтайми? Обкомга берган қирқ мингнинг ўрнини қоплаш керак эди!

— Ахир, бу тухмат-ку! Совхоз планни бажармаган, — деди Жуманов йиғламоқдан бери бўлиб. — Саксон етти фоизда қолган. — Бошини баттар сарак-сарак қилди. — Пахтанинг ўзи йўқ эди. Йўқ нарсани қаёқдан олай? .

— Буни мендан сўраяпсизми? — Корягин чин дилдан кулиб юборди. — Мендан-а! Ҳа, тан оламан, мен пахтани яхши билмайман. Аммо приписканинг кухнясини хўп ўргандим. Планни бажара олмаганингиз учун ҳам қўшиб ёзгансиз. Бажарай десангиз, пахта йўқ, бажармай десангиз, балога қоласиз. Биламан, сиз аҳмоқ эмассиз. Иқтисодчисиз, бу гапларнинг ҳаммаси абсурд эканини билгансиз. Фақат бир нарсани тушунмайман. Наҳотки сиз — олий маълумотли экономист, ўйламагансиз? Марказий туманларга тола ўрнига хашак борган. Кейин ўша лаънати хашак ҳам бормай қўйган, вагонларда ҳаво борган. Ҳа-во! — деди таъкидлаб. — Самолётларда эса дипломат тўла пул борган. Тола йўқ, план бор. Пахта йўқ, пора бор! Орден бор, медаль бор...

Қизиқ, Жуманов ғалати илжайди. Шишган юзи бир томонга қийшайиб кетди. Хириллаб кулган эди, йўтал тутди. Узоқ, энтикиб йўталди.

— Нимаси кулгили? — деди Корягин ижирганиб.

— Ўзим...

— Жавоб беринг! Нимаси кулгили бу нопок ишнинг? Жуманов унинг кўзига ўқрайиб қаради.

— Бу ёқдан вагонда тола ўрнига ҳаво, самолётда пул борган экан, — деди ғўлдираб, — у ёқдагилар нега индамабди? Нега бизга пул керак эмас, толанинг ўзини беринглар демабди?

“О-о-о! Тилинг бурро-ку! — Укасининг гапи Корягиннинг эсига тушди. — Укаси ким — оддий мастер. Додини кимга айтарди? Энди айбни биз томонга ағдармоқчимисан?!”

— Унисини аниқлаш бизнинг ишимиз! — Корягин товушига тагин расмий тус берди. Ҳар сўзини чертиб-чертиб таъкидлади. — Гапни айланторманг, Жуманов! Очиғини айтинг: нега ҳаммаларинг қўшиб ёзишга бунчалик ёпишиб олгансизлар? Бир кунмас-бир кун барибир сир очиларди-ку? Ақалли сиз — мутахассис сифатида билгансиз-ку буни! Нега бу ёғини ўйламагансиз? Саволимга аниқ жавоб беринг! Кўзимга қараб туриб!

Жуманов кўзини олиб қочмади. Баттар ўқрайди.

— План юқоридан белгиланар экан, приписка бўлаверади! — шундай деди-ю, боши тагин тебранишга тушди.

— Стоп! — Корягин унинг сўнгги гапини тез-тез қоғозга туширди. — Демак, сиз припискани маъқуллайсиз. Демак...

— Йўқ! Мен припискага қаршиман. Умуман, бунақа ҳаром ишга...

— Омонов-чи?

— Яна Омонов! — деди айбланувчи ҳамон бош тебратиб. — Юзлаштирдинглар-ку! Туҳмат қилаётгани кўриниб турибди-ку! Ҳамма гапи пойма-пой...

“Тагин ўша ашула!” Корягин тошиб келган ғазабини жиловлаш учун кулимсиради.

— Сизнингча ҳамма ёмон, битта ўзингиз яхши. Ҳамма қора, бир ўзингиз оппоқ... Бир нарсани айтайми? — деди сирли қилиб. — Эркакча гап... Биласизми, бунақа нозик

нарсаларни хотин кишига айтмаслик керак эди. Сиз бўлса... — Қўлларини икки ёнга ташлаб, афсус-надомат билан бош чайқади. — Эҳ, Жуманов, Жуманов! Омоновдан олган пулни хотинга кўрсатиб нима қилардингиз? Жуманова Ҳанифа сизнинг хотинингизми, ахир? Ҳаммасини айтиб берди... Суҳбат пайтида. Дарвоқе, аёл кишини бундай хўрламаслик керак. Ахир сиз етарли даражада маданиятли одамсиз. Сочлари оқариб кетибди шўрликни. Сизга нокерак бўлса, болаларингизга керак ҳали... Майли, гап бундамас. Шундай қилиб, ўша кеча пулни хотинингизга кўрсатибсиз. Аввал пол тагига яширибсиз, кейин... Текшириш бошланганида...

Жуманов бир муддат унга ҳайратланиб қаради. Кейин тўсатдан елкалари силкина бошлади. Корягин йиғлаяпти, деб ўйлаган эди. Йўқ, Жуманов куларди. Елкалари силкиниб, хириллаб-хириллаб кулди. Хунук, жуда хунук кулди. Шишган башараси қийшайиб кетди. Тагин йўтал тутди.

— Пол тагига денг! — деди ҳансираб. — Пол тагига эмиш... — Яна хириллади. — Менинг уйимда полнинг ўзи йўқ!

Корягиннинг ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. “Ярамас, Бердиев! Нега ўша куни уйга олиб кирмади? Айвонда гап сотиб ўтириш шартмиди? Атайлаб қилган. Уям шуларга ҳамтовоқ! Уям босмачи!” Ўзини қўлга олиш учун шиша тагида қолган “пепси”ни шошилмай қуйди. Бамайлихотир ичди.

— Тушунарли, — деди осойишта қатъият билан. — Демак, хотининг Жуманова Ҳанифа нотўғри кўрсатма берган. Хоҳласам, эртагаёқ, йўқ, бугуноқ қамоққа тикаман!

Жумановнинг кўзида бир лаҳза саросима кўринди. Хўрсинди.

— Қўлингиздан келади... — деди анчайин вазмин оҳангда. — Майли. Мен Ҳанифага ишонаман. Ёлғон гапирмайди... Сочининг оқарганига келсак, уни мен эмас, сенлар оқартирдинг!

— Нима-нима?! — Корягин ижирганиб лабини бурди. — Қилғиликни сен қилгин-да, кампир-хотининг олдида мен

жавоб берайми? Феодал! Бола туғдиришдан бошқани билмайдиган баран!

— Ҳақорат қилма!

— Эҳ-ҳа! Ориятлари келдими? Эшитиб қўй! Ёлғон маълумот бергани учун хотинингни қамоққа тикмасам... Менга деса болаларинг очидан ўлсин... Қизингнинг жигари эзилиб кетсин!

— Болада нима гуноҳ! — Жумановнинг боши соат капиридай муттасил тебрана бошлади. Оёқ-қўллари титрар, ҳозир ағдарилиб кетадиган алпозда эди.

— Бас! — деди Корягин ҳайқириб. — Энди болаларингни ўйлайдиган бўлиб қолдингми? Пора олиб, пора бераётганингда, приписка қилаётганингда эсинг қаёқда эди? Катталарнинг буйруғини қулоқ қоқмай бажараётганингда нега ўйламадинг болаларингни? — Корягин бутун нафратини бир сўзга жамлаб, жирканчлик билан таъкидлади. — Плебей!

— Тўғри айтдинг, плебейман... — Жуманов хириллади. — Кулман... Норасмий кул... Сен-чи? Сен кул эмасмисан?

— Ўчир! — Корягин столни муштлади.

— Кулсан! — Жумановнинг афти баттар қийшайди. — Бошлиқларинг олдида кулсан. Сендаям план бор. Йўқ гуноҳимни қанчалик тез бўйнимга қўйсанг, погонингдаги юлдуз шунча кўпаяди.

— Ўчир овозингни! — Корягин тагин столни муштлади. Бўш стакан зириллаб кетди. — Эртагаёқ Москвага, Бутиркага жўнатаман. Обкомингни ёнига!

— Жуда яхши! Виждони бўлса айтсин, қачон пора берибман унга?

— Обкоминг ким бўпти? Керак бўлса республика раҳбарларингни ўзиям тиз чўкади ҳали...

— Қўлингдан келса, — Жуманов ҳамон тебранган кўйи бошини шахд билан кўтариб чақчайди. — Қўлингдан келса, Брежневни тирилтириб келгин-да, ўшаниям сўроқ қил! — деди вишиллаб. — Припискани ўша ўйлаб топган! Ҳамтовоқлари билан! Йўқ пахтани олти миллион тонна қиласан, деган ўша! — Жумановнинг қон қуйилган кўзла-

ри косасидан чиқиб ҳайқирди. — Бизни эшак қилиб минган — ўша!

— Порахўр! — Корягин Жумановнинг олдига учиб боргиси, бир мушт билан ҳушини жойига келтириб қўйгиси келди-ю, ўзини тийди. — Порахўр! — деди ҳайқириб. — Ҳаромхўр! Ҳамманг ўғрисан! Ҳамманг порахўр! Аввал уйингга чақирасан, меҳмон қиласан, қўй сўясан, палов, шашлик... миллий удумни рўкач қилиб, тўн кийгизасан. Юмшоққина бўлиб одамнинг пинжига кирасанлар-да, кейин... Мана! — У стол тортмасини шаҳд билан очиб, бир тўп газетани олди. Боши устида баланд кўтариб силкитди. — Ҳаммасида сенларни қилмишинг ёзилган! Республикада неча минг жиноятчи қамоққа олинганини ёзган. “Пахта иши” бўйича. Ҳамманг бир гўрсан! Ҳамманг эшшаксан. Бутун халқинг!.. — Бир зум сукут сақлади-да, Амбарсумян ўргатган энг охириги, энг қатъий зарбани берди. — Эшитиб қўй, — деди истехзоли кулиб. — Эртага, йўқ, бугун сенга ғалати томоша кўрсатаман. Кампир-хотинингни рецидивистлар ўтирган камерага тиқаман. Бир йўла учтаси зўрлайди. Сен туйнукдан томоша қиласан!

— Туф! — Жуманов кўзлари ваҳшийлашиб сапчиб турди. — Туф сенга! — деди ўкириб.

Ажаб, тупуги оғзидан чиқди-ю, порсиллаб ёрилган лабига шилимшиқ елимдек ёпишиб қолди. Қутурган буқадек алпанг-талпанг бостириб кела бошлади.

— Конвой! — Корягин ваҳимага тушиб хотинлардек чинқирди. — Кон-во-о-ой!

Йўқ, Жуманов Корягинга эмас, дераза томон интилди. Соқчи эшикдан киргунча бир ҳатлаб дераза раҳига чўккалаб олди. Шу алпозда бир сония, атиги бир сония Корягинга қаради. Ҳозиргина кўзларида ёниб турган ғазаб ифодаси ўрнида шу қадар чуқур, унсиз нафрат, ночорлик, изтироб... шу қадар теран ҳайрат бор эдики, Корягиннинг юраги орқага тортиб кетди.

— Жуманов! — Василий Степанович дераза томон талпинди. — Жуманов...

Гапини тугатмасдан деразадан яна ғара-шира оқшом ёруғи кўринди.

Соқчи икковлари баравар югуриб боришди. Чуқурликдаги ҳовлида, ҳовуз четидаги симёғочда лампочка ёниб турар, Жуманов япроқларини чанг босган арча тагида ғайритабиий ёнбошлаб ётар эди. Боши ҳовузнинг цемент қиррасида, гавдаси қирғоқда... Корягин унинг жон таслим қилаётиб, оёғини уч-тўрт силкитганини кўрди. Аниқ кўрди...

Ҳавони қалин булут ўраган, ёмғир ҳиди келарди. Юзига салқин эпкин урилди. Корягин тўрт ойдан бери кутган куз эпкини...

* * *

— Ўртоқ генерал... Мени мазкур группадан бўшатишингизни илтимос қиламан.

— Аризангиз билан танишдим, Корягин. Умуман... Терговни қонун бўйича олиб боргансиз...

— Рубен Арамисович... Мен яхши юрист эмасман...

— Ҳужжатлар тўғри расмийлаштирилган. Жуманов қочмоқчи бўлганида, йиқилиб тушган... Боши ёрилган... Бўйин умуртқалари синиб...

— Ўртоқ генерал!

— Дарвоқе, сизни табриклайман, ёш дўстим! Погонингизга яна битта юлдуз қўшилди.

— Рубен Арамисович!

— Василий Степанович! Азизим! Биз сизни бу ишга ёш, ғайратли мутахассис сифатида таклиф этганмиз. Бардам бўлинг! Жазолаш керак уларни! Ҳаммасини! Битта қўймай!

— Рубен Арамисович! Мен... Энди... Умуман, бу соҳада...

— Вах-вах-вах, аза очмоқчимисиз?.. — Генералнинг бойқушниқидек қийшиқ бурни тиришди. — Эртагаёқ Ўзбекистонга қайтасиз. Икромов делоси билан шуғулланасиз. Пахтачилик бригадаси бошлиғи билан...

ВАСВАСА

Гўдак инжиқлик қилиб ухламаса, турли нарсалар билан қўрқитамиз, бўри деймиз, ажина деймиз ва ҳоказо... Гўдак ухлаб қолади. Руҳшуносларнинг айтишларича, бунақа қўрқитувлар самараси ўлароқ гўдак алақ-чалақ тушлар кўради, энг-ёмони, бола қўрқоқ бўлиб қолади. Ўтқир Ҳошимов ўзининг болалик хотираларида бир воқеани ёзган эди: у сизир боқиб юрадиган жийдазордан темир қозиқ топиб олиб, уйга олиб келади. Отаси Атоуллохон тўра бу қозиқнинг қаердан пайдо бўлиб қолганини суриштиради. Ўғлининг қозиқни жийдазордан топиб олганини эшитгач, тун зимистонлигига қарамасдан уни қозиқни жойига қўйиб келишни буюради. Отанинг бундай қилишида икки сабаб бор: Ўтқирнинг болалигида жийдазорда кечаси ажина бўлади, деган гаплар юрарди. Иккинчи сабаб — ҳалолликка, омонатга хиёнат қилмасликка ўргатиш. Болани турли мифлар билан қўрқитиш уни қўрқоқ қилиб қўйганидек, кўчадан топиб олган нарсасини ўзиники қилиб олиш хиёнатга йўл очади. Шунинг учун ҳам руҳшунослар гўдакни васвасага солиш ёмон оқибатларга олиб келишини уқтирадилар. Васвасанинг бошқа хиллари ҳам бор: кимнидир ёмон йўлга бошлаш, ёмон хулқни чиройли кўрсатиб, унга жалб этиш, сохта йигитлик, сохта мардлик, умуман, сохтагарчиликларнинг барчаси васвасанинг турларидир.

ЖИНТЕПА

Бу воқеага анча бўлди. Ўшанда олтинчи синфда ўқирдим. Аниқ эсимда бор: апрель ойи эди. Тоғликлар равочнинг тошбосди деган турини яхши билишади. Равоч энди ўсиб келаётганида бир томонга ёнбошлатиб, устига тош босиб қўясиз. Шунда офтоб тушмагани учун равоч ҳам серсув, ҳам чучук бўлиб ўсади. Қишлоқ болалари равоч чиқиши билан танлаб-танлаб устига тош бостириб қўйишади. Бировнинг тошбосдисига биров тегмайди. Қоида шу.

Апрель ойи бўлгани учун қишлоғимиз атрофидаги пасту баланд тепаликлар, тоғлардаги равоч болалар ўртасида аллақачон “бўлашиб” олинган эди. Фақат кунботар томондаги Жинтепа чўққисига ҳали ҳеч ким чиқмаганди. Жинтепа энг баланд чўққи бўлганидан унда қор кеч эриган, равоч ҳам кеч чиққан, буни болалар билишарди. Аммо бу чўққига чиқишга ҳар кимнинг ҳам юраги бетлайвермасди. Биз кичкина пайтимизданоқ Жинтепа ҳақидаги ҳар хил ваҳимали гапларни эшитавериб, юрак олдириб қўйгандик.

Айтишларича, бир чўпон сурувини боқиб юриб, тоғда адашиб қолибди. Кечасига қолиб кетибди. Қараса, олисда олов ёниб турганмиш. Бошқа чўпонлар ҳам бор экан, деб суюнибди. Ўша жойга яқин бориб қараса, гулхан атрофида яп-яланғоч қизлар сочини ёйиб ўтирганмиш. Чўпон қўйларини ташлаб орқасига қочибди. Анча вақт касал бўлиб ётибди...

Қишлоқ дўконини кўриқлайдиган чол ҳам Жинтепага чиққанида соқов бўлиб қолган, дейишади. Айтишларича, у ёшлигида туппа-тузук экан. Бир куни тоққа — ўтинга чиқибди. Ўтин кесгунча қоронги тушиб қолибди. Кечаси чўққидан тушиб келаётса, йўлда сават замбил ётганмиш. Керак бўлар, дебди-ю, бандидан судраб кетаверибди. Қараса, замбил ўзидан-ўзи оғирлашиб бораётганмиш. Бояги киши қора терга ботиб кетибди. Охири, чарчаб қолибди. “Сават замбил ҳам шунақа оғир бўладими”, дебди ўзига-ўзи. Шунақа деса орқасидан гўлдираган овоз эшитилибди:

“Оғирлиги қанча келади?” Қоровул бундай ўгирилиб қараса, замбил эмас, бадбашара бир махлуқнинг қулоғидан ушлаб келаётган эмиш. Қоровул: “Дод!” деб пастга юғурибди. Шу-шу тилсиз бўлиб қолибди.

...Ўша куни якшанба эди. Ўртоғим Адҳам билан Жинтепага чиқиб, равочларга тош бостириб тушадиган бўлдик. Йўл олис бўлгани учун эрта турдим. Ўша ёқда ермиз, деб битта нонни қийиқчага тутиб олдим. Адҳамларникига чиқсам, бувиси супада ўтириб олиб нон чакичлаётган экан. Унинг кўзи яхши кўрмаса ҳам қулоғи жуда яхши эшитарди. Адҳам билан пичирлашаётганимизни сезиб қолди.

— Нима? Жинтепа? Ҳамма ғалва сен такадан чиқади. — У қаддини ростлаб менга ўқлов ўқталди. — Йўлдан урма болани! Иккалангниям жин чалиб, оғзингни қийшайтириб кетади.

Адҳам иккаламиз вақт ғаниматида жуфтакни ростлаб қолдик. Кўчага чиққанимизда ҳам Адҳамнинг бувиси қаттиқ-қаттиқ койиётганини эшитиб турдик.

— Ҳали даданг келсин, бир урдириб томошангни кўрмасам, юрган эканман. Жинтепада бало борми сенларга!

Иккаламиз олдинма-кейин йўлга тушдик. Жинтепанинг йўли олис. Аввал сойдан ўтилади. Кейин мол фермасининг ёнидан ўтиб, қир ошамиз. Ундан кейин узумзор келади. Ундан ҳам ўтиб яна қир ошамиз. Кейин арчазор ора-лаб чиқиб кетилаверади, кетилаверади, охири Жинтепага чиқилади. Ҳаво мусаффо.

Шундоққина оёқ остида қоқиғуллар, бўтакўзлар очилиб ётибди. Осмонда тўрғай типирчийлаб нафас олмай сайрайди. Танҳо бургут ҳавода вазмин сузиб ўлжа ахтаради. Арчазорга киргунимизча пешин бўлиб қолди. Бир томонга қийшайиб ўсган каттакон арча остида ўтириб нонни еб олдик.

— Булут чиқди, — деди Адҳам оёғини чалиштириб ётганича, арча шохлари орасидан осмонга қараб. — Тезроқ юрмасак бўлмайди.

Чиндан ҳам ҳаво салқинлашиб борар, осмонда тўда-тўда булутлар сузиб ўтарди. Жинтепага чиқиб боргуни-

мизча ҳаммаёқни булут ўраб олди. Аммо чўққи устидаги ялангликка чиқишимиз билан булутни ҳам, шамолни ҳам унутдик. Ҳар ер-ҳар ерда тўда-тўда бўлиб очилган лола-лар шамолда чайқалиб турар, худди оловдек ловиллаб кўзни оларди. Иккаламиз у ёқдан-бу ёққа югуриб лола тердик, энди бир қарич бўлиб ўсган равочлар устига тош бостирдик.

— Мен қирқ биттасига бостирдим, — деди Адҳам ҳарсиллаб. Унинг пешанаси терлаган, катак кўйлагининг этаги шимидан чиқиб кетгани учун шамолда қанотдек силкинар эди.

— Мен санамадим, — дедим кучайиб бораётган шамолдан баланд келиш учун бақириб.

Шу пайт бошимиз устида чақмоқ ярқ этди-ю, момақалди роқ гумбурлади. Адҳам менга, мен Адҳамга қарадим. Қоп-қора булутлар борган сайин пасайиб келаётганга ўхшар, шундай бошимиз устидан қора тумандек шиддат билан сузиб ўтарди. Бирпасда атроф ғира-шира қоронғи бўлиб қолди.

“Ҳозир жала қуяди”, деб ўйладим у ёқ-бу ёққа аланглаб. Атрофда ёмғирдан яширинадиган на бир дарахт, на бир харсанг — ҳеч нима йўқ эди. Яна момақалди роқ гулдиради. Ўша заҳоти Адҳамнинг даҳшат тўла товуши эшитилди:

— Рустам! Бошинг ёняпти, Рустам!

Ҳайрон бўлиб Адҳамга қарадим у даҳшатдан қотиб қолдим. Адҳамнинг сочлари тикка-тикка бўлиб кетган, негадир сочи орасидан кўкимтир чўғ сачраб осмонга отиларди.

— Ўзингни... Ўзингни бошинг ёнаяпти! — дедим дудуқланиб.

— Войдод! — Адҳам кўзлари олайиб бошини чангаллаганча югуриб кетди. Мен ҳам тошларга қоқилиб-қоқилиб унинг кетидан чопдим. Момақалди роқ тинимсиз гумбурлар, ора-чора сукунат чўкканида сочларим ўзидан-ўзи тиккайиб, ёниб кетаётганга ўхшар, Адҳамни чақирай десам, қўрққанымдан овозим чиқмасди.

Орадан қанча ўтганини билмайман. Бир маҳал йигирма қадамча олдинда югуриб кетаётган Адҳам бир нарсага

қоқилиб йиқилиб тушди. Мен етиб келганимда у ҳамон бошини чангаллаганча кийикўтлар орасида ғужанак бўлиб ётарди.

— Тур ўрнингдан, Адҳам! — дедим елкасидан тутиб.

У қўрқув билан менга қаради.

— Бошинг ёниб кетмадими? — деди йиғламсираб.

— Ўзингники-чи?

Иккаламиз беихтиёр бошимизни ушлаб кўрдик. Йўқ, ҳеч қаеримиз ёнмаган, сочимиз ҳам куймаганди.

— Ўз кўзим билан кўрдим! — деди Адҳам ҳамон қўрқувдан кўзлари олайиб. — Сочингдан олов чиқиб кетди. Худо урсин, ўз кўзим билан кўрдим.

— Мен ҳам кўрдим! — дедим Адҳамнинг бошига синчиклаб қараб. — Сенинг бошингдан ҳам чўғ чиқиб кетди. Сочинг ўзидан-ўзи тикка бўлиб, чўғ сачраб кетди. Кўким-тир чўғ.

Яна момақалдироқ гумбурлади. Йирик-йирик ёмғир томчилари шатир-шутур қилиб туша бошлади.

— Ажина! — Адҳам сакраб ўрнидан туриб кетди. — Ажина чалади. Қоч!

Яна аввалгидек у олдинда, мен кейинда югуриб кетдик. Аммо энди Адҳамнинг бошидан чўғ чиқмас, савалаб ёмғир ёғар эди. Фақат мол фермаси олдига келгандагина сал нафасимизни ростладик. Қишлоққа кирганимизда ёмғир тиниб қолган эди. Жинтепа устида қуёш ботиб борарди.

Адҳамнинг уст-боши лой бўлиб кетганди. У хайрлашмасдан тўғри уйига кириб кетди. Мен ҳам уйга кирдимудамимни чиқармай, ётиб ола қолдим. Жинтепага чиққанимизни ойим эшитса, соғ қўймаслигини билардим.

Кечаси билан алақ-чалақ тушлар кўриб чиқдим. Қамишзорга кириб қолибманми-эй, қамишлар ёниб кетибди-ми-эй...

Эрталаб ювинаётганимда нуқул лабим ачишаверди. Артинаётиб, ойнага қарасам, ҳаммаёғимга учуқ тошиб кетибди.

— Кун бўйи ҳар хил ўйинларни ўйнайди-да, кечаси алаҳлаб чиқади! — деди ойим зарда билан.

Индамасдан папкани кўтариб Адҳамларникига чиқдим. Бувиси ҳадеб сигирнинг елинига ёпишаётган бузоқни четга тортаётган экан.

— Менга беринг, буви, — дедим арқонга қўл узатиб.

— Қоч, қоранг ўчгур! — Адҳамнинг бувиси арқоннинг бир учи билан елкамга тушириб қолди. — Болани нима қилдинг? Сенга балоям урмайди...

Демак, эшитибди... Папкамни кўтарганча секин ичкари кирдим. Адҳам кирпеч илинган девор остидаги темир каравотда ётар, рангида ранг қолмаган эди.

— Тузукмисан? — дедим пешанасига кафтимни босиб. Унинг боши чўғ бўлиб қизиб кетганди.

— Дарсга боролмайман, — Адҳам секин пичирлади. — Тезроқ кета қол. Бувим уришадилар.

Бувисининг жаҳлини чиқармаслик учун секин чиқиб кета қолдим. Ҳали дарс бошланмаган эди. Кечадан буён ичимга сиғдиrolмаётган гапни ўзим билан битта партада ўтирадиган Нусратга айтиб бердим. Нусрат кўзимга қараб турди-да, бирдан хахолаб кулиб юборди.

— Бошинг ёниб кетган бўлса, манавини қаёқдан олдинг! — деди пешанамга чертиб.

Атрофимизни болалар ўраб олишди. Нусрат гапларимни оқизмай-томизмай болаларга айтиб берди. Чекка-чеккадан масхараомуз саволлар ёғила бошлади:

— Бошингни устида гугурт чаққанинг йўқмиди?

— Балки чақмоқ тегиб ёниб кетгандир?

— Адҳам-чи, Адҳам... Уям калла шўрва пиширдими?

Ҳатто ҳеч қачон бунақа гапларга аралашмайдиган энг ювош Мўминжон ҳам гап отиб қолди:

— Бошинг ёнганида қанақа ҳид чиқди?

Ҳаммалари синфни бошларга кўтариб қаҳқаҳа отиб кулишди.

Биринчи дарс биологиядан эди. Одамнинг маймундан тарқалганини жон куйдириб тушунтирадиган, ўзининг ҳам аллақаси маймунга ўхшаб кетадиган, қаншари паст, бурун катаклари кенг ўқитувчимиз бўларди. Ўша синфга кириши билан ҳамма жимиб қолди. У одатича стулни қоғоз

билан яхшилаб артди-да, ўтириб йўқлама қила бошлади. Адҳамнинг фамилиясини айтганида ёнимдаги Нусрат ҳаммадан олдин жавоб қилди:

— Адҳамни ажина чалиб кетибди.

Болалар гурр этиб кулиб юборишди.

Ўқитувчимиз журналдан бошини кўтариб, жеркиб сўради:

— Нима?

— Мана, Рустам кўрибди, — деди Нусрат менга имо қилиб.

— Нимани кўрибди?

— Ажина чалганини, — деди Нусрат яна илжайиб. — Жинтепага чиқишган экан, ажина чалиб кетибди.

Жаҳли чиққанидан ўқитувчимизнинг юзи қизариб кетди.

— Тур ўрнингдан! — деди менга. — Нима деб алжирардинг? Қанақа ажина?

Секин ўрнимдан турдим.

— Мен ажина чалди деганим йўқ, — дедим тўнғиллаб. — Адҳамнинг бошидан чўғ чиқиб кетди.

Ўқитувчининг бурун катаклари янаям кенгайиб кетди.

— Ўзингникидан чиқмадими ишқилиб?

Болалар боягидан ҳам даҳшатли қаҳқаҳа уриб юборишди.

— Чиқди! — дедим қайсарлик билан.

Ўқитувчининг олдинга туртиб чиққан ияги янаям чўзилиб кетгандек бўлди.

— Нима чиқди? — деди киноя қилиб.

— Чўғ чиқди! — дедим овозим титраб. — Сочимдан чўғ чиқиб кетди.

— Сочингдан эмас, кўзингдан чиқиб кетгандир.

Болалар яна хахолаб кулишди.

Алам билан бақриб юбордим:

— Ахир, мен ўз кўзим билан кўрдим.

— Сенинг бошинг эмас, миянг ёниб кетганга ўхшайди. Ўтир!

Биология ўқитувчиси нима деди, нима дарс ўтди, эсимда йўқ. Танаффус пайтида болаларга мазах бўлмаслик учун

мактаб боғининг этагидаги иссиқхона атрофида айланиб юрдим. Дарсга киргим келмасди. Ҳозир физика ўқитувчиси киради. Яна йўқлама қилади. Адҳамга гал келганда ҳаммаси қайтадан бошланади.

Физика ўқитувчимиз Исмоил ака йўқлама қилиб ўтирмади. Синфга кириши билан атрофга бир қаради-ю, сўради:

— Адҳам қани?

Болалар худди шуни кутиб тургандек, хахолаб кулиб юборишди.

Исмоил ака қошини чимириб сўради:

— Нима гап?

Нусрат ўзини тутолмай қорнини ушлаб кула бошлади.

— Рустам айтсин, — деди кулгидан нафаси қайтиб. — Ўзи айтсин.

Алам ичида Нусратнинг биқинига шундай туширдимки, букчайиб қолди. Ҳеч ким бунақа бўлишини кутмаган бўлса керак, синфга сув қуйгандек жимлик чўкди.

— Мен ўз кўзим билан кўрдим, — дедим алам билан қичқириб. — Сенлар ишонмасанг, мен айбдорманми?

Исмоил ака аста юриб тепамга келди.

— Нимани кўрдинг? — деди секин қатъий овоз билан.

Мен индамай эшикка чиқиб кетишни ҳам, Исмоил аканинг саволига жавоб беришни ҳам билмай, туриб қолдим.

— Нимани кўрдинг? — деди у яна.

— Адҳамнинг бошидан чўғ чиқиб кетганини, — дедим пичирлаб.

Исмоил ака кўзимга узоқ тикилиб қолди.

— Қаерда?

— Жинтепада.

Бояги муштнинг алами кетди шекилли, Нусрат яна илжайди:

— Ажинанинг оловини кўрибди.

— Жим ўтир бирпас! — деди Исмоил ака жеркиб. Кейин яна кўзимга тикилди. — Момақалди роқ бўлаётганмиди?

Мен индамай бош силкидим,

— Булутлар паст сузаётганмиди?

Исмоил ака масхара қилмаяптими, деган хаёлда унинг кўзига тикилдим. Йўқ, унинг қиёфаси жиддий эди.

— Паст эди, — дедим секин.

Исмоил ака негадир бошимга шапатилаб қўйди. Болаларни эркалаганда шунақа қиладиган одати бор эди.

— Сен камдан-кам учрайдиган табиат ҳодисасини кўрибсан! — деди жилмайиб. Кейин синфга юзланди. — Болалар, географиядан Колумбни ўқигансизлар-а?

Болалар чекка-чеккадан тасдиқааб жавоб қилишди.

— Ана ўша Христофор Колумб янги ер излаб кетаётганида денгизда қаттиқ довул кўтарилади. Бўрон бир неча ҳафта давом этади. Охири, денгизчиларнинг тоқати тоқ бўлиб, кемани орқага қайтаришни талаб қилишади. Аммо Колумб йўлидан қайтмайди. Шунда денгизчилар ғазабланиб, кўзғолон кўтаришади. Колумбни оёқ-қўлини боғлаб денгизга улоқтирмоқчи бўлишади. Энди кемадан отиб юборай, деб туришганида Колумб бирдан қичқириб қолади. “Яна бир кун муҳлат беринглар. Эртага бўрон тинади, ҳаво очилиб кетади”, дейди. Денгизчилар унга ишонишмайди. Шунда Колумб кема мачтасининг бир учида илиниб турган коптокдек оловни кўрсатиб “Мана шу олов эртага бўронни тиндиради”, дейди. Денгизчилар иккиланиб қолишади. Уни сувга ташламай туришга қарор қилдилар. Ростдан ҳам кечаси тўсатдан бўрон тинади. Эртасига чарақлаб куёш чиқиб кетади. Денгизчилар Колумбнинг авлиёлигига яна бир бор ишонишади.

Бутун синф сув қуйгандек жимиб қолган, болалар Исмоил аканинг ҳикоясини маҳлиё бўлиб тинглашар эди. Ўзимнинг ҳам оғзим очилиб қолганди.

— Колумб авлиё эмасди, — деди Исмоил ака. — У табиат қонунларини биларди. Осмонда тўйинган зарядлар кўпайиб кетганидан кейин ҳаво очилишини тушунарди. Мачтага келиб қўнган олов копток паст сузаётган булутлар заряди билан кема минорасининг тўқнашуви туфайли бўлган эди. — У бир зум жимиб қолди-да, яна сўради: — Рус аскарлари Болгарияга Шипка довонидан ошиб борганини биласизлар-а? Ўша довондан ўтаётган жангчилар

ҳам милтиқларининг найзасида кўкимтир олов ёниб турганини кўп кўришган. Рустам билан Адҳамнинг сочида ёнган чўғ ҳам худди ўшанақа зарядлар бўлади. Момақалдироқ бўлиб турганида икковлари энг баланд жойда — Жинтепада бўлишган. Зарядлар уларнинг сочига қўнган.

Болалар ҳангу манг бўлиб менга қарашди. Нусрат ҳам оғзини очиб анграйиб ўтирар, киприк қоқишга мадори қолмаган эди.

Кўп ўтмай Адҳам тузалиб кетди.

УЧ ХИЛ ОДАМ

Байрам ҳамма ерда бир хил тантана қилинади. Аммо ҳаммаям байрамни бир хил нишонлайвермайди...

Исмоил тўртинчи қават деразасидан ташқарини томоша қилиб турарди. Касалхона ҳовлиси гавжум. Икки чети-га хонаки арчалар экилган йўлкадан ола халат кийган беморлар, башанг кийинган кишилар тинмай ўтади. Қаердадир биринчи қаватда, телевизор қўйилган вестибюлда бўлса керак, тантанавор мусиқа янграйди. Икки бино оралиғидаги гулзор атрофига қўйилган скамейкалар тирбанд. Ҳов чеккада, касалхона атрофини ўраган бетон девор ёнидаги бир туп ёнғоқ соясида, шундоқ майсалар устига газета ёзиб эр-хотин ўтиришибди. Эркакнинг эғнида касалхона халати. Хотин атлас кўйлак кийиб олган. Тўрт-беш ёшлардаги болакай қип-қизил пуфагини ҳавода силкиганча, уларнинг атрофида пилдираб юрибди. Эр-хотин унга кўпда эътибор беришмайди ҳам: ўзлари билан овора.

“Соғинишиб қолган бўлса керак, — деб ўйлади Исмоил хаёлан жилмайиб. — Бугун шунақа кун. Хотинлар эридан, эрлар хотинидан хабар олади”.

Шу тобда у ўзининг ёлғизлигини, бугун ҳам, эртага ҳам ҳеч ким йўқламаслигини ўйлаб кўнгли чўкди. Ҳолидан хабар оладиган хотини йўқ. Бола-чақаси йўқ. Ота-онасига эса касалхонага тушганини хабар қилгиси келмади. Нима кераги бор кекса одамларни овора қилиб? Опера-

цияга ётиши кераклигини айтса баттар ваҳимага тушишадди. Дашнободдан Тошкентга келиб-кетиш осонми?

У нохуш хаёлларни қувиш учун ишхонадаги дўстларини ўйлади. “Тўлқин ҳам келмади. Ким билади, балки кеча навбатчилик қилган бўлса, уйда уйқуни уриб ётгандир”. Навбатчилик қанақа бўлишини газетачилар яхши билади. Битта ҳарф ўзгариши билан “шаҳар” “заҳар”га айланиб, балога қолишинг ҳеч гапмас...

Ўша кеча Исмоил ҳам навбатчи эди. Алламаҳалгача сажифа ўқиб қаттиқ толиқди. Чанқаб, муздеккина совуқ чой ўрганини билади. Ошқозонида шу қадар қаттиқ оғриқ турдики, чангак бўлиб қолди. Тонготарга яқин тўппа-тўғри шу ерга олиб келишди. Унинг бахтига профессор Наримонов ҳали кетмаган экан. Исмоил икки йилча аввал шифохона ҳақида мақола ёзган, мана шу машҳур жарроҳ билан ҳам суҳбатлашган эди... Текшириб кўришса, дард ошқозонда эмас, ўт халтасида экан. Халтачадаги тош силжиса, тиқилиб қолиб, ёмон оқибатга олиб келиши мумкин экан. “Парво қилманг, — деди профессор, — бу мураккаб операция эмас. Кўричакни кесгандек гап. Сизни ўзим “кесаман”.

Аввалига палатада муттасил анқиб турадиган дори ҳиди, операциядан янги чиққан беморларнинг оҳ-воҳига кўни-колмай юрди-ю, кейин ўрганиб қолди. Энди ўзини ҳам “кесиш”га тайёрлаб кўйишди...

Ҳозир бир кўнгли пастга тушиб, телевизор кўргиси келди-ю, тагин “айниди”. Шу ердан ташқарини кузатишнинг ўзи томоша эмасми?

Бояги ёнғоқ остида ҳамон эр-хотин ўтиришар, хотин олдидаги сумкасидан тухум олиб, эрига арчиб берар, болакай эса пуфагини ўйнар эди. Йўлакдан оқ халат кийган уч ҳамшира ўтди. Ҳар қайсисининг кўлида шода-шода настарин. Қизлар нима ҳақдадир қаттиқ-қаттиқ гаплашишар, хандон отиб кулишарди. “Бу йил настарин кўп бўлибди, — деб ўйлади у қизлардан кўз узмай. — Редакция хонасида биқиниб ўтириб гулниям унутиб юборади одам”.

Исмоил яна ўша томонга қаради-ю, йўлкада бир-бирига суяниб келаётган икки йигитни кўрди. Уларни бири маст бўлса керак. Кўксига лолақизғалдоқ босганча гандираклаб қадам ташлар, шериги уни кўлтиқлаб олган эди. “Шунақа жойгайм маст бўлиб келадими!” Исмоил энсаси қотиб юзини ўгирди. Ўгирди-ю, бирдан ўша томонга қараганча сесканиб кетди. Йигитнинг кўксидаги лолақизғалдоқ эмас, қон эди. Унинг оппоқ кўйлаги қизариб, ёқавайрон бўлиб кетганди. “Биров пичоқ урибди”, деб ўйлади Исмоил вужуди музлаб. Йигитлар бир-бирини суяган кўйи дераза тагидан ўтиб, бино томон бурилиб кетди. Исмоил йўлакка шошилди. Цемент зиналардан югургудек бўлиб, биринчи қаватга — жарроҳлик бўлимининг қабулхонасига келди. Остонасига ҳўл латта ташланган очик эшик олдида тўхтаб ичкарига разм солди.

Бояги оқ кўйлакли йигитча кушеткада икки букланиб ўтирар, бошини чангаллаб нуқул сўкинар эди. Исмоил биров пичоқ урибди, деб ўйлагани хато экан. Беморнинг бошидан оққан қон кўйлагини қизартирганини энди кўрди. Енгли катак кўйлак кийган оғайниси эса нима қиларини билмай серрайиб турар, ранги ўчиб кетганди.

— Нега ўзидан-ўзи сенларга бутилка отади!

Исмоил ичкарига мўралаб, девор тагидаги стол қаршисида ўтирган врачни энди кўрди. Бу — кўзойнак тақиб юрадиган рангсиз жарроҳнинг фамилияси Олимбоев эканини Исмоил билар, беморлар ундан негадир чўчишини кўриб, ҳайрон қолган эди. Ўзи ёшу негадир ҳамма ундан кўрқади. Исмоил яна беморга ўтирилиб қаради-да, унинг бошидан ҳамон қон оқаётганини пайқади.

— Билмадим, — деди катак кўйлакли йигит киприкларини гуноҳкорона пирпиратиб. — Кўчада кетаётгандик. Биров автобус деразасидан шиша отди. Шиша Анварнинг бошига тегди. — У гапини тасдикламоқчи бўлгандай беморни бармоғи билан кўрсатди.

Анвар кўзларини врачга қадаб, бошини чангаллаганча яна сўкинди.

— Шундай қилиб, шиша отди дегин? — Жарроҳ хотиржам ўтирганча кўзойнагини йилтиллашиб беморга қараб қўйди. — Қизиқ, — деди ингичка бармоқлари билан столни чертиб, — битга шиша шунча иш қилдими, а! Аввал бошингга тегса, кейин ёқангни йиртса, қўйлагингни дабдала қилса. Қўлли, оёқли бутилка экан-да!

Анвар лабини яна ҳам қаттиқроқ тишлаб, йиғлаб юборди. У елкалари силкиниб баралла йиғлар, овози энди раста бўлгани учунми, хунук эшитилар эди. Катак қўйлакли йигитча эса нима қилишини билмай, бир унга, бир врачга қараб жавдирарди.

— Хўш, сизга нима керак? — деди дўхтир бирдан бошини буриб. Исмоил беихтиёр ичкарига кириб қолганини, жарроҳнинг кўзойнак ортидаги тикандек ўткир кўзлари ўзига тикилиб турганини энди пайқади.

— Нима, сизниям бутилка билан уришдими?

Исмоил унинг овозидаги заҳархандани сезиб, аччиғи чиқди.

— Нега калака қиласиз? Аҳволини кўриб турибсиз-ку. — деди беморга имо қилиб. — Бир одам нажот кутиб турсаю, сиз тергов қилсангиз? Қанақа врачсиз ўзи?!

— Ўзингиз кимсиз? — Олимбоев шошилмай ўрнидан турди. Исмоил унинг рангсиз юзи янада оқариб, қирра бурни қисилиб кетганини кўрди. — Бу бола кимингиз бўлади? — деди кўзойнак ортидаги митги кўзлари чақнаб. — Танийсизми?

— Танишим шартми? — деди Исмоил бўғилиб. — Ким бўлса ҳам одам-ку, ахир! Бемор-ку!

— Марҳамат қилиб хонани бўшатиб қўйинг!

Исмоил дафъатан эсанкираб қолди. Ҳеч кимдан бундай кўпол муомала эшитмаган эди.

— Менга қаранг, — деди оюзи титраб. — Беморга ҳозироқ ёрдам кўрсатмас экансиз... — “Фельетон ёзаман!” демоқчи бўлди-ю, тилини тийди. У ҳеч қачон фельетон ёзмаган, ёзмоқчи ҳам эмасди. Аммо бировнинг дардига томошабин бўлиб туришни ҳам хоҳламасди. — Кетмайман! — деди бўғиқ овозда. — Нажот кутиб турган одамни сўроқ қилишга нима ҳаққингиз бор? Прокурормисиз?

— Бировнинг ишига аралашишга сизнинг нима ҳаққингиз бор? — Олимбоев шундай деб беморга юзланди. — Ўлмайди! Жароҳати ўладиган даражада эмас. Бирпас азобини тортса, безорилик қилмайдиган бўлади. Инқилламай ўтир, сўтак!

Исмоил қолишини ҳам, кетишини ҳам билмай иккиланиб туриб қолди. Дўхтирнинг буйруғи билан хонага ҳамшира кирди. Беморнинг бошини текшира бошладилар.

— Ўн саккизинчи палатада битта жой бўш, — деди Исмоил. — Ёнимдаги чолга бугун жавоб теккан.

Олимбоев кўзойнак ортидан “ҳалиям шу ердамисан” дегандек истехзоли қараб қўйди.

— Жойингизга боринг!

* * *

Исмоил йиғи товушидан уйғониб кетди. Бошини кўтариб, Анварнинг каравотида, оёқ томонда ўтирган хотинни кўрди.

Кеча Анварни шу палатага олишганда Исмоил гапи “Олимбоевга таъсир қипти-да”, деб ўйлаган эди. Кейин билса, бошқа жой йўқлиги учун йигитчани шу ерга кириштишган, мияси чайқалган-чайқалмаганини аниқлаш учун икки кунга олиб қолишган экан. Кечқурун ҳам мана шу чигирткадек озғин, қоп-қора хотин Анварнинг олдида келиб кетган эди. У томирлари бўртиб кетган озғин қўллари билан юзини тўсган кўйи ўксиб-ўксиб йиғлар, ўғлини койир эди.

— Отангни куйдиргани етмасмиди, жувонмарг! Энди сен бормидинг, ергина ютгур! Ишламасанг, ўқимасанг. Ажалнинг тифғи парронига учрагур отанг топганини ичса! Ҳаҳ, пешанагинам курсин-а!

Исмоил унинг озғин елкаларига, ингичка қўлларига қараб раҳми келди. Балки ягона умиди шу ўғлидандир!

Анвар саллага ўхшатиб бинт билан танғиб ташланган бошини девор томонга ўгириб ётар, индамас эди.

— Ҳаҳ, пешанагинам курсин! — деди аёл яна изтироб билан.

Анвар ётган жойида жеркиб берди:

— Кўп вайсайверманг!

Исмоил уҳ тортиб ўрнидан турди. Аёл кафтини туширди-ю, ёшли кўзларини унга тикди:

— Сизниям уйғотиб юбордикми?

— Зиёни йўқ, — деди Исмоил каравот тепасидаги сочиқни олиб ташқарига чиқаркан.

Унинг кетидан Анварнинг онаси ҳам чиқди. Уч-тўрт қадам юрмасдан етиб олиб, Исмоилнинг кўлидан ушлади.

— Насиҳат қилинг, ўргилай, — деди муҳим бир сирни айтаётгандай пичирлаб. — Ўртоқлари ўлгур ёмон... Учтасини ерга қўйиб, топган болам шу. Кечкурунги мактабда бинойидай ўқиб юрувди. Бозор-ўчаримни бирпасда қилиб келади. Оёғидан ўт чақнайди. Отасининг ичишини мактабдаги ўртоқлари юзига солган экан, ўқишни ташлаб кетди... Шу одам бўлсин деб ўн етти йилдан бери кўча супураман. — Аёл елкасига ташлаб олган халатининг этагини қайириб, бурнини артди.

Исмоил бировнинг кўз ёшига тоқат қилолмасди. Ҳозир ҳам томоғига илиқ бир нарса тиқилиб, кўнгли чўкди.

— Куйинманг, холажон, — деди хўрсиниб. — Анвар ҳали ёш. Йўлини топиб кетади.

— Эсли йигит кўринасиз, — аёл яна йиғламсиради. — Насиҳат қилинг, худоё барака топинг.

— Хўп, — деди Исмоил ютиниб. — Албатта, айтаман. Иложи бўлса, ўзим ишга жойлаб кўяман...

Исмоил ювиниб келганда, Анвар тумбочка устида турган стакандаги чойга қанд солиб, қошиқ билан айлантириб ўтирарди.

— Чой ичинг, — деди у дўриллаб.

“Ёш бола, — деб ўйлади Исмоил унинг ёниб турган кўзларига, ҳали устара тегмаган мўйловига қараб. — Ҳали гўдак-ку, бу! Йўлга солиш керак”.

— Раҳмат. — У бир зум ўйланиб турди-да, сўради. — Нега уришдинг?

— Қиз талашдик, — деди Анвар ҳамон қошиқни айлантираркан, аҳмоқларча илжайиб.

Исмоил бу ёшдаги болаларга насиҳат ёқмаслигини билар, шунинг учун кечадан бери нима воқеа рўй берганини суриштирмаган эди.

— Қиз сени яхши кўрса, талашишнинг нима кераги бор! — деди у иложи борича табиий гапиришга уриниб.

Анвар яна боягидай илжайди:

— Танимайман ўзини!

— Танимасанг нега талашасан?

— Ие, қиз бўлгандан кейин талашади-да.

— Эндиям талашсанг, калтакнинг бундан каттасини ейсан! — Исмоил унинг бошидаги қон доғи қотиб қолган “салла”га имо қилди. — Бу сафар осон қутулибсан!

— Менми?! — Анвар тумбочкани шу қадар зарб билан муштладики, тагида озгина чой қолган стакан зириллаб кетди. — Энди калтакни бошқаси ейди! Қонини ичаман!

* * *

Исмоилни операция столига ётқизишлари билан тепа-сида Олимбоев пайдо бўлди. Унинг оғиз-бурни дока ниқоб билан тўсилган, фақат йилтираб турган кўзойнагининг ўзи қолгандек эди. Исмоилнинг юрагида кўркув аралаш шубҳа уйғонди. Уни профессор Наримонов операция қилиши керак эди-ку!

Олимбоев унинг кўнглидан ўтганини сезгандек бошига эгилди.

— Домла саҳарлаб Навойга учиб кетдилар. Оғир касал бор экан. — Сўнг митти кўзлари кисилиб, кулимсиради. — Кўркманг, сизнинг операциянгиз мураккаб эмас. Узоғи билан бир ҳафтада оёққа туриб кетасиз.

Исмоил тақдирга тан беришдан бошқа иложи қолмаганини билиб кўзини юмди. Ростини айтганда энди унга барибир эди.

— Биласизми, дўстим, — деди Олимбоев унинг бошига эгилиб. — Медицина энг инсонпарвар касб дейишади. Аммо хирургияда шафқатни йиғиштириб қўйиш керак. Бўлмаса жарроҳнинг қўли қалтирайдиган бўлиб қолади... Гуманизм — сизларнинг соҳа...

Бир неча лаҳзадан кейин шундай жимлик чўкдики, Исмоил ўз юрагининг уришини ўзи аниқ эшитаётгандек бўлди...

* * *

Инсоннинг доимий ҳамроҳи — хаёл бўлмаганида одам ниҳоятда қашшоқ бўлиб қолармиди... Исмоил оппоқ шифтга муттасил тикилиб ётган уч кун мобайнида ўша беадад хаёллар уни тарк этмади. Операциядан кейин қорнида пайдо бўлган оғриқ азоб берганида ҳам, осма укол тагида ётиб, икки кун туз тотмаганида ҳам ўша хаёллар билан овунди. Ўзларининг қишлоқдаги чорбоғида бўлган тўйни эслади. Ҳар гал қишлоққа борса, унинг ҳузурига ийманибгина чиқадиган, соғиниб кетганини қулоғига шивирлаб айтиб, унсиз йиғлайдиган хотини Шоҳиданинг рангпар, аммо кўркам юзи, қуралай кўзлари тасаввурида жонланди.

Исмоил учинчи босқични битиргандан кейин ота-онаси кўзимиз тириклигида кўриб қолайлик, деб унинг тўйини ўтказишган эди. У Тошкентда юрганида ҳеч кимни чандон яхши кўрмагани учун, кўшни қишлоқнинг энг сулув қизини олиб берамиз, дейишганларида кўниб қўя қолганди. Аввалига Шоҳидани яхши кўрадимиз, йўқми, ўзи ҳам билмай юрди. Фақат хотини вафот этганидан кейин уни яхши кўришини, жонидан ортиқ севишини ҳис қилди.

Шоҳиданинг юраги туғма “порок” экан. Докторлар унга туғиш мумкин эмаслигини айтишса ҳам Исмоилдан яшириб юраверибди. Она бўлишни хоҳламайдиган аёл борми? Устига-устак, қишлоқ туғуруқхонаси.

...Исмоил унинг азасига етиб борди. Ҳам суйган аëлидан, ҳам юлдуз кўрмай жон берган бегуноҳ чақалоқдан жудо бўлиш оғир экан. Шундан кейин Исмоил қишлоғига қайтиб бормади. Юқори босқичда ўқиётганида амалиётда қатнашган газета таҳририятида энг “кичик” лавозим — корректор ёрдамчиси қилиб ишга олишганига раҳмат деди... Дарахт бир ерда кўкариши рост экан. Бора-бора газе-

танинг етакчи ходимларидан бирига айланди. Журналистнинг қаттиқ нони, гоҳо кеча-кундуз тиним билмай ишлаш унга ёқар, тўғрироғи, ярасининг эскиришига ёрдам бераётгандек эди...

Кеча ҳамкасблари кўргани келишганида ўзининг беҳаловат ҳунарини қаттиқ соғинганини ҳис этди. Эрта-индин ўзига жавоб беришларини, тагин ишга шўнғиб кетишини ўйлаб таскин топди.

Сўнг Анварга ишга киритиб қўяман, дегани эсига тушиб, ҳамширадан турар жойини ёзиб олди. Битта-битта юриб ҳовлига чиқди. Икки четига арчалар экилган йўлқадан оҳиста юриб кетди.

Қуёш ҳали ботмаган, аммо ҳаво тунд, кўнгилни ғаш қиладиган булутли оқшом эди. Ҳовлида одам сийрак, афтидан, ёмғир ёғса керак, намхуш шамол эсиб турарди. У йўлканинг охирига бориб, орқасига бурилган эди, таниш овозни эшитиб тўхтаб қолди.

— Қўй дейман жойига! — деди ўша овоз. Кейин кўпол қилиб сўкинди. — Қўй, бўлмаса абжағингни чиқариб ташлайман, онангни...

Исмоил овоз чиққан томонга — касалхона девори ёнидаги ёнғоқ тагига қаради-ю, давра қуриб ўтирган бир тўда одамларни кўрди. Йўқ, булар беморлар эмасди. Исмоил синчиклаб қараб, майкачан бўлиб олган Анварни кўрди. У ўтирган жойида ёнидаги йигитнинг қизил кўйлагига ёпишиб олган, йигит ўрнидан турмоқчи бўлар, Анвар қўйиб юбормас эди.

“Қаёқдан кирибди булар! — деб ўйлади Исмоил ўша томонга юаркан. Кейин тушунди. — Девор ошиб тушишган”.

У етиб боргунча қизил кўйлакли йигит ўрнидан турди. Анвар ҳам унинг ёқасига ёпишганча туриб кетди.

“Аҳмоқ! — деб ўйлади Исмоил ичида Анварни қойиб, — яна жанжал бошляптими?”

У яқин келиб, майса устида сочилиб ётган майда-йирик аралаш пулларни кўрди. Нарирокда иккита арақ шишаси думалаб ётар, даврадаги тўрт эркак бамайлихотир

сигарет тутатиб, Анвар билан қизил кўйлакли йигитнинг жанжалини кузатар, аммо ажратиб қўяй демасди.

“Аблаҳлар! Кап-катта одамлар ёш болаларни уриштириб томоша қилиб ўтирса!” У қорни оғрий бошлаганига қарамай, қадамини тезлатиб келди-да, Анварнинг биллагидан ушлади.

— Кўйвор! — деди секин, аммо қатъий қилиб.

Анвар ярқ этиб қаради. Унинг ранги ўчиб кетган, ҳарсиллар, аммо рақибини қўйиб юбормас эди. Қизил кўйлакли, новча йигитнинг ҳам ранги гезариб кетган, бир оғиз ҳам гапирмай юлқинар, Анварнинг чангалидан чиқмоқчи бўлар эди.

— Пулни ютиб олиб энди қочадими? — қичқирди Анвар туфук сачратиб.

— Қўйиб юбор! — деди Исмоил қатъий қилиб. — Ким сенга қимор ўйнасин деди!

Исмоил бир қарашдаёқ Анварнинг кўзларида совуқ ўт ёниб кетганини сизди. Лекин эътибор бермади. У ҳеч қачон қимор ўйнамаган, поезддами, бошқа жойдами, шундай даврани кўрса, четлаб ўтар, бу ўйиннинг қоидаларини ҳам, ёввойи завқини ҳам билмас, тан олишни хоҳламас ҳам эди.

Ерда ўтирганлардан бири, маст бўлса керак, қийқириб кулди.

— Ўқитувчинг зўр-ку, Анвар!

Анвар шуни кутиб тургандай Исмоилга ўшқирди.

— Хўжайинмисан менга?!

Исмоилга унинг сенсираши алам қилди. Чигирткадай озгин, қон қақшаб йиғлаётган аёл кўз олдига келди-ю, юраги эзилиб кетди.

— Калланг ишлайдими, аҳмоқ! — деди бўғилиб. — Нима деб келишгандик сен билан?!

Анвар ҳамон рақибига ёпишган кўйи хириллади:

— Бор-р-ре, онангни!..

Исмоил ўзини тутолмай қолди. Анварнинг юзига тарсаки туширди. Секин, аяб...

Кутилмаганда Анвар унинг қорнига шу қадар зарб билан мушт туширдик, Исмоилнинг кўзидан ўт чақнаб

кетгандек бўлди. Биқинида чидаб бўлмас оғриқ уйғониб, ҳаммаёқни зулмат қоплади-да, гурсиллаб ерга йиқилди...

У кўзини очганида энг аввал бир жуфт ялтироқ нарса-ни кўрди. Синчиклаб қараб, бу — кўзойнак эканини, бошида Олимбоев энгашиб турганини англади. Сўнг тагин ўша таниш жарроҳлик столида ётганини, атрофини оқ либосли одамлар ўраб олганини кўрди.

Олимбоевнинг юпқа лаблари қимирлади. Исмоилнинг ҳамон ғувиллаб турган қулоғига унинг овози узоқ-узоқдан эшитилгандек бўлди.

— Хавф ўтди... Қўрқманг, дўстим, тузалиб кетасиз. Фақат бу гал кўпроқ ётасиз... — Бир зум сукут сақлаб, қўшиб кўйди. — Гуманизм яхши нарса... Фақат билган одамга...

1971 йил

ДАРД

“Бозор — шайтоннинг айвони”.

Халқ мақоли

Санталат ая хомуш уйғонди. Кун ёришиб кетган, дераза ортидаги куртаклари бўртиб қолган тол шохлари худди биров атайлаб силтаётгандай шамолда кескин-кескин силкинар, аллақерда мусича маъюс кукулар эди. Санталат ая патнис, мис самовар, қадимий гардим чойнаклар билан безатилган токчадаги қўнғироқли соатга қаради. Етти бўлай деб қопти. У инқиллаб ўрнидан турди-да, наमत тўшалган айвонга чиқиб, фиштин зинадан ҳовлига тушди. Атрофда гул иси кезади, баҳор ҳавоси мусаффо, илиқ. Кечаси қаттиқроқ шамол бўлган шекилли, ҳовли ўртасидаги каттакон ўрик гуллари дув тўкилибди. Этакдаги ошхонанинг шифер томи, ўрик остидаги икки-уч бўйра жойда барқ уриб ётган пиёз устига оч пушти ранг тангачалар ёғилибди.

Мухторжон кузакда армияга кетиш олдидан кекса ўрик тагига шу пиёзни сепган эди. Ўшанда Санталат ая кулувди. “Сичқон сигмас инига, ғалвир боғлар думига... Кафтдай

жойда деҳқончилик қилиб қаёққа борардинг, болам”, деганди. Мухторжон бўлса, “Эрмак бўлади-да сизга, ойи”, деб кулиб қўйган эди. Билиб гапирган экан. Мана, қор эриши билан Санталат аяга эрмак топилди-қолди. Ёлғиз ўзи ўтириб-ўтириб зерикканида эрмак учун пиёз ўтайди. Саралаб-саралаб юлади, қўшниларга тарқатади. Юлган сайин бу ёкдан униб чиқаверади, жонивор.

Санталат ая йўлак бошидаги жўмракдан обдастага сув тўлдирди. Тошиб чиққан сув цемент ҳовузчага тўпланиб қолган ўрик гулларини оқизиб кетди. Санталат ая яна Мухторжонни эслади: мана, шу ҳовузчани ҳам Мухторжон ясаб берувди. Қўлидан келмаган иш йўқ эди, Мухторжоннинг. Отасининг ўғли-да! Отаси донғи кетган уста эди. Мирсоат сувоқчи деса, етти маҳалла танирди. Девор суvasа, одамнинг акси кўринарди.

Шу гап Санталат аянинг хаёлига келиши билан нима учун боядан бери кўнгли ғаш эканини пайқади.

Қизиқ, шу кеча Мухторжоннинг отаси тушига кирибди. Неча йил илгари ўлиб кетган одам келиб юрибди.

Тағин ҳадеб кўча эшикнинг олдини супураётган эмиш. “Ҳой, дадаси, кўча супураётганингиз нимаси, биров кўрса уят қилмайдими”, деса индамасмиш.

“Тавба, нимага отаси безовта бўлиб юрибди, ё Мухторжонга бир нима бўлдимикан?!”

Санталат ая ўзининг хаёлига келган фикрдан чўчиб кетди. “Илойим ўзи паноҳида асрасин! Битта шу бола деб сўққабош ўтди, ахир”.

...Ўгай ота-онаси уни ўзига ўхшаган етимгина болага узатишганида Санталат энди ўн саккизга кирганди. Ўзи қаттиқчилик билан ўсган эмасми, дарров рўзғорга киришиб кета қолди. Тилаб-тилаб олган қизалоғи энди йўлга кирганда эри урушга кетди. Беш йил ваҳимаю хавотир билан ўтди. Санталат Қоратошдаги туғуруқхонада кир ювувчи бўлиб ишлади. Ёлғиз овунчоғини ҳам Худо кўп кўрди, қизи терламадан нобуд бўлди. Тағинам толеи бор экан: эри бирон ери тирналмасдан, эсон-омон қайтиб келди. Қаҳрини аямаган толе меҳрини ҳам аямайди, деганлари рост экан.

Икки йилдан кейин мана шу Мухторжон туғилди. Эр-хотин қўш ҳўкиз деганларидай, биргалашиб ишлаб, ката-лакдай бўлсаям мана шу ҳовлини сотиб олишди. Эрининг ўзи уста эмасми, бир уй, бир айвон қурди. Аммо бу сафар ҳам толе уларнинг қувончини кўролмади: бир куни эрининг ўлигини кўтариб келишди. Ҳавозадан тушиб кетибди.

Санталат дод солди, сочини юлди. Лекин начора, кўнди.

Мухторжон битта бўлсаям ўнтага татийдиган йигит чикди. Ахлоқли, одобли... Институтни битирди, инженер бўлди. Санталат ая энди орзу-ҳавас билан тўй қиламан, деб турган эди, ўғли армияга кетиб қолди.

Санталат ая Мухторжонга жуда суяниб қолган экан. Анчагача бир нимасини йўқотгандай бўлиб юрди. Ҳар сафар Мухторжоннинг хонасига кирганида ўғлининг дўппи-сигами, кўйлагигами кўзи тушади. Санталат ая кўйлакни бағрига босиб йиғлайди, денг... Уйга киришга юраги йўқ. Бир кўнгли ўттиз йил ишлаб пенсияга чиққан туғуруқхонага яна бораи деди-ю, ниятидан қайтди. Билмаган одам яна ишга кирибди, демайдами? Дунёда энг нозик юрак ҳам, энг чидамли юрак ҳам онаники бўлади. Санталат ая бунисигаям кўнди.

Мана, кўпи кетиб ози қолди. Эртага ёз ўтиб куз келса, карабсизки, Мухторжон кеб турибди-да. Бир қарс-бадабанг тўй қилсинки!

“Илойим боши тошдан бўлсин!” деб қўйди у бет-қўлини артар экан. Ўзи билан ўзи овора бўлиб, кўча эшиги тақиллаганини эшитмай қолди шекилли, кимдир ҳалқани қаттиқ-қаттиқ қоқа бошлади.

— Ҳув, — деди Санталат ая йўлак томон юриб. — Келаверинг!

Пастак эшик очилди-ю, елкасига сумка осган почтачи хотин энгашиб ичкари кирди. У болонья плаш кийиб, бошига қизил дурра танғиб олганди. Санталат ая дарров таниди. Бу — бир вақтлар Мухторжоннинг газетасини олиб келадиган татар жувон эди.

— Мухторжондан хат борми, Алфия қизим? — деди Санталат ая калишини судраб яқин бораркан.

— Юқ, телеграмма! — деди Алфия жилмайиб. Санталат ая юраги бир қалқиб кетди.

— Вой, нима деяпсан, айланай, қанақа дилгиром? — деди ранги ўчиб.

Алфия телеграммани қатини очиб, овоз чиқармай ўқиди-да, яна жилмайди.

— Иби, ўғлигиз киля икан, подвиходной кунни.

Санталат ая барибир ҳеч нима тушунмади.

— Нимага келади? Тани-жони соғмикин?

Алфия уни юпатиб елкасига қокди.

— Биспокоится итмагиз. Отпускка киля икан. Заслужить итган олай.

Санталат ая бир лаҳза анграйиб турди-да, Алфиянинг у юзидан, бу юзидан ўпди. Димоғига арзон, аммо хушбўй атир ҳиди урилди. Бултур саккизинчи мартда Мухторжон ўзига олиб келган “Шарқ” деган атир эсига тушди. Ўшандан буён очилмай қутчасида турган эди.

— Шошма, ўргилай болам, шошма, — деди у телеграммани чангаллаганча югуриб. Бир лаҳзада уйга кирди-ю, тахмондаги тўйга атаб тикилган атлас, духоба кўрпаларнинг ёнбошига яшириб қўйган атир қутисини олиб, яна ҳовлига тушди.

Алфия водопровод тутқичини ўйнаб турарди.

— Хушхабар обкелган оғзингдан айланай, — деди Санталат ая атирни узатиб. — Олмасанг хафа бўламан. Мухторжон келганда албатта меҳмонга келгин, онанг гиргиттон!

— Ийя, курябсиз, — Алфия суюнчи атирни иккиланиб олди.

Санталат ая Алфияни кузатди-ю, яна ҳовлиқиб уйга кирди. Яхши тушунмаса ҳам телеграммани қайта кўздан кечирди.

“Шанба кунни келса, бугун сешанба... Чоршанба, пайшанба, жума... яна уч кун бор экан. Қаранг-а, бежиз туш кўрмаган экан-да. Мухторжон келар эканки, отаси йўл очиб юрган экан!”

Ўзини кўярга жой тополмай яна ҳовлига тушди, кўчага чиқди. Тошлоқ тор кўчанинг у юзидаги кўк эшикни бир-

икки тақиллатди-ю, эсига тушди: “Хайрибиби эгачисиникига келин тушарга кетувди-я... Рисолат уйдамикан?” У нарирокдаги жимжимадор дарвоза томон юрди. Етиб бормасиданок дарвоза биқинига ўрнатилган эшик очилди-да, папка кўтарган бола чиқди. Салом берди.

— Ваалайкум ассалом, мулло бўлинг, Асаджон, — деди меҳри ийиб. — Ойинглар уйдадилар?

— Бугун сменалари-ку, Пошшабуви, — деди бола бир зум тўхтаб.

Рисолат касалхона ошхонасида ишлайди. Кунора ишга боради. Бугун ишда экан-да...

— Мухторжон аканг келяпти, ойингларга шуни айтмоқчийдим, — деди Санталат ая.

Бола қувониб кетди.

— Ура! — деди бақириб. — Келсалар ременларини менга берасиз-а?

— Албатта, болам, албатта.

Санталат ая тошлоқ кўчада ирғишлаб-ирғишлаб бораётган боланинг кетидан қувониб қараб қолди. Зум ўтмай қизалоғини етаклаган ёшгина жувон унинг олдидан салом бериб ўтди. Боласини боғчага олиб бораётган бўлса керак. Яна икки йигит шоша-пиша ўтиб кетишди. Уларнинг кўчаси ҳар куни эрталаб шунақа гавжум бўлади. Ҳамма ўзининг юмушига шошади. “Хайрибиби йўқ. Рисолат ишда. Қаёққа борса экан!...”

У яна ҳовлига қайтиб кирди. Гуллаб ётган ўрикка, жўмрагидан сув томчилаётган водопроводга, цемент ҳовузчага тикилиб турди-да, тўсатдан хаёлига ғалати бир ўй келди. “Беш-олти боғ пиёзни Пастбозорга олиб тушсачи? Икки қадам жой бўлса. Гап пулдамас. Ҳарна, одамларни кўради, гаплашади. Баҳонада Мухторжонга у-бу харид қилади. Нафақасидан Мухторжоннинг туфлисига атаб пул ажратиб кўйган. Эртага таътилга келса, этик кийиб юрмайди-ку”.

У шоша-пиша ишга киришди. Текис-текис пиёзларни саралаб юлди. Цемент ҳовузчада яхшилаб ювди. Кейин қазноқдаги узун михга илиғлиқ турган, курум босган са-

ватни олиб, униям латта билан совунлаб ювди. Пиёзларни катта-катта қилиб боғлади. Саватга солиб, йўл-йўл қизил дастурхонга ўради. Кексалик курсин, икки қадам наридаги бозорга етгунча ичи узилиб кетди. Саватини гоҳ бошига олади, гоҳ қиррасини биқинига тираб кўтаради. “Ўлсин, нима зарил эди”, деб кўяди ўзича афсусланиб. Аммо Мухторжон келаётгани, бу хабарни одамларга айтиш зарурлигини ўйлади-ю, яна кўнглини қувонч ёритди. Қадамини тезлатди.

Кўкат бозорда одам тумонат. Санталат ая саватини пештахтанинг бир чеккасига кўймоқчи эди, редиска сотаётган жувон бобиллаб берди:

— Вой, манави кампирни қарайла, мани олдимни тўсиб қўйди!

Нарироқда туршак сотиб ўтирган чол Санталат аянинг бўшашиб қолганини кўриб маслаҳат берди:

— Менга қаранг, сингил, бозорга кираверишдаги майдончада сотмайсизми? У ердаям одам гавжум.

Чол тўғри айтган экан. Санталат ая гавжум майдончанинг бир чеккасидаги харсангтош устига ўтирди. Тош атрофида писта пўчоқлари, сигарет қолдиқлари, музқаймоқ қоғозлари ётган экан. Калиши билан суриб тозалаган бўлди. Кейин пиёзнинг устини очиб қўйди. Аммо орадан шунча вақт ўтди-ямки, унинг пиёзини биров сўрамади. Аксига олиб, Санталат аянинг гапини эшитадиган таниш йўқ. Санталат ая энди зерика бошлаган эди, шундоқ қулоғининг тагида шанғиллаган овоз эшитилди:

— Тирикчилик дардига тушиб қолибсизми, Санталат хола!

Санталат ая бошини кўтарди-ю, тепасида турган Бонуни кўрди. Маҳаллада Бонуни танимайдиган одам йўқ. Эри уч қаватли магазинда ишлайди. Машинаси бор. Бултур пишиқ гиштан участка қуришган. Ҳар тўкисда бир айб бўларкан-да. Бечораларнинг фарзанди йўқ. Шундоқку, лекин Бону жуда каттаоғиз хотин. Бойвучча-да. Ҳозир ҳам ялтироқ кўйлак устидан қимматбаҳо жемпер кийиб олибди. Қўша-қўша тилла билагузук тақилган қўлида кат-

та сумка. Нима бўлгандаям Санталат ая таниш одам учраганидан қувониб кетди. Мана энди боятдан бери кўнглини ҳовлиқтираётган янгиликни айтиб, Бонуниям суюнтиради. У инқиллаб ўрнидан турди-да, Бонуни бағрига босиб кўришди. Энди гапиришга оғиз жуфтлаган эди, Бону ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, осмонга қараб қақиллаб кулди. Шунда тилла тиш тўла оғзидан чўғ сачраб кетгандай бўлди.

— Мана, қариганингизда энди эсингиз кирибди, Сантал хола! Бозордан қолманг, бозордан! Бозорда ҳикмат кўп! Отанг — бозор, онанг — бозор!

Санталат ая тилининг учида турган гапни айтди:

— Мухторжонингиз келяпти.

Шундоқ деди-ю, негадир бу хабар оғзидан ҳаяжон билан эмас, совуққина оҳангда чиқди. Нега шунақа бўлганига ўзи ҳам ҳайрон қолди.

— Ҳой, менга қаранг, хола, келинингизга атлас олиб кўймайсизми? — Бону бутунлай бошқа ёқдан келди. Кейин сирли бир нарсани айтаётгандай овозини пасайтирди. — Барибир келин қиласиз-ку, ўғлингиз бўйдоқ ўтмас ахир!

Санталат аянинг дили оғриди. Туфлига ажратиб қўйган пули эсига тушди.

— Вой, нега келин қилмас эканман, қани атласингиз?

Бону каттакон қора сумканинг занжирини суриб атласнинг бир учини чиқарди. Санталат ая дарров билди: яхши атлас, майда тароқли.

— Қанча экан бир кийими?

— Юз ўттиз сўм! Пулингиз ўзингиз билан кетади. Асл мол. Атласнинг энг тозаси.

— Магазинда ўттиз сўмдан ошмайди, дейишади-ку, Бону?

— Бунақа мол магазинга чиқмайди!

Бону тилла тишларини ярақлатиб яна кулди. “Кучинг етмаса чираниб нима қиласан”, дегандай зарда билан сумканинг занжирини тортди.

— Ҳув анави сили-симённи кўряпсизми, Сантал хола? — деди у нарироқдаги тўдани кўрсатиб. Санталат ая Бону кўрсатган томонга қараб, устидаги кўйлаги кафан-

дек осилиб турган озғин, рангсиз аёлни кўрди. — Ўша-чи, — деди Бону кўзлари ҳасаддан ёниб, — кеча бир сумка лаке-рованний туфли сотди, ер ютгур! Обувной отделни бутунлай ўзиники қилиб олди, яшшамагур!

Боя Бону атласни кўрсатганида, кўзи тушган экан шекилли, қош-кўзи попукдай нозиккина қиз уларнинг олдига келди. Талаба бўлса керак, ихчамгина папка кўтариб олибди. Бону атласини чиқаргунча қиз папкасини тиззасининг кўзи билан туртиб-туртиб, сабр қилиб турди.

“Мухторжонимга хўпам муносиб эканми?” деб ўйлади Санталат ая беихтиёр.

— Мана, бир юз қирқ берингу тепкилаб-тепкилаб кияверинг! — Бону сумкасининг занжирини суриб атласнинг бир чеккасини қизга кўрсатди.

— Арзонроқ қилинг, опа, — деди қиз ялиниб. Унинг кўзлари жавдираб туришидан шу атласдан жудаям кўйлак кийгиси келаётгани билиниб турарди.

— Бунақа атласни ҳеч қаёқдан тополмайсиз, оповси!

— Биламан, — қиз маъюс жилмайди. — Билганим учун сизга келдим-да, опа.

Санталат аянинг қизга раҳми келди.

— Арзонроқ бера қолинг, Бону, ўқувчи қизга ўхшайди. Савоб бўлар.

Бону унга қайрилиб ҳам қарамади.

— Ҳозир текинга мушук офтобга чиқмайди, оповси, — деди қиз томога эгилганча бидиллаб. — Магазинчилар анойими? Ўзимга нари борса беш сўм қолади. Нима қилай, тирикчилик экан, оповси! Бева бошим билан тўртта етимчани боқиб ўтирибман.

Санталат ая Бонунинг шунчалик ёлғон гапиришига ҳайрон қолиб, оғзи очилиб қолди. Бону эса ҳамон бидиллар эди.

— Аммо-лекин-чи, синглим, кўҳликкина қиз экансиз, ўзиям шу кўйлакни кийсангиз ёниб кетасиз-да. Ана ундан кейин кўрасиз, шайдоларингизнинг кўпайишини.

Қиз қизариб юзини ўгирди. Бону тилла тишларини ярақлатиб қақиллаб кулди. Лекин тўсатдан кулгиси кесилиб қолди.

Санталат ая нима бўлганини тушунолмайд қолди. Бирпасда майдондагилар тумтарақай бўлиб кетди. Санталат ая ўзига келганида Бону эллик қадамча наридаги дарахтзор ичида лапанглаб қочиб борар, уч қадамча нарида форма кийган йигитча турарди. Санталат ая кўрққанидан ўрнидан туролмай қолди. Йигит унинг тепасига келди.

— Шуям иш бўлдим, эна! — деди у қовоғини солиб. — Бозорда-ку, резавор растаси бор. Ўша ерга борсангиз ҳақингиз кетадими?

Унинг гап оҳангидан дағдагадан кўра койиниш кўпроқлигини пайқаб, Санталат аянинг кўнгли жойига тушди. Йигитчанинг аллақаерини Мухторжонга ўхшатди.

— Кўрмайсанми, болам, — деди куймаланиб. — Мухторжон келяпти. Шу дегин, болам тушмагур, армияга кетмасдан олдин бўйрадаккина жойга пиёз сепган эди. Каллахонада турамиз. Шаҳар ҳовлида деҳқончиликни ким қўйибди бизга! Бошинг айланса, кетинг айланмайди. Ўтириб-ўтириб зерикдим. Қўни-қўшнилардан ортган пиёзни шу ёққа олиб тушувдим. Одамлар есин, буям баҳорнинг неъматидек дедим-да, ўргилай. Аммо-лекин сават кўтариб юрганимни кўрса, Мухторжоним хафа бўларди... Шанба куни келяпти, эшитдингми? Вақтинг бўлса боргин, болам. Каллахонадаги чойхона бор-ку, худди шунинг биқинидаги ҳовли. Санталат ая десанг, ҳамма танийди.

— Вой-бў! — формали йигит тоқати тоқ бўлиб, қўл силтади. — Бу ерда савдо қилиш мумкинмас, дедим-ку. Қани, кўтаринг пиёзингизни! Бўлмаса “иштирап” тўлайсиз.

— Қўй, болам, — деди Санталат ая. — Шундан шу ёққа яна кўтариб юраманми? Ташлаб юбориш увол. Буям баҳорнинг бир неъматидек дедим-ку. Майли, амаллаيمиз. — У инқиллаб ўрнидан турди-да, саватни дастурхонга ўради.

Формали йигит бирпас иккиланиб туриб, нари кетди. Санталат ая саватини бошига қўйди. Газ сув дўкони ёнида тутунга беланиб кабоб пишираётган афти баркашдай кабобпазнинг олдида борди.

Кабобпаз кир халатининг енгини қайириб, тутундан ачишган кўзларини артаркан, Санталат аяга иягини силкитиб имо қилди:

— Нечта қўяй?

— Кабоб керакмас, — деди Санталат ая, саватни дўкончанинг токчасига қўйиб. — Мана шу пиёзни кабобингга қўшиб тарқат. — У дастурхонини очди.

— Кабобни кўк пиёз билан сотиш не положенний. — Кабобпаз эски китоб муқоваси билан чўғни елпиди.

— Менга пулимас, савоби керак, болам. Мухторжон аканг келяпти, эшитдингми! — Санталат ая пиёзларни кўра устидан ошириб узатди. Йигит бир лаҳза талмовсираб турди-да, пиёзни олиб алюмин патнисга солди. Халатининг чўнтагини титкилаб, ғижимланган бир сўмлик олди.

— Манг, кампир. Бизники таваррук!

Санталат ая индамай нари кетди. Шу ондаёқ бошидан тоғ ағдарилгандай енгил тортди. У қўлтиғига дастурхонини қистириб олган, енгиллашиб қолган саватни кўтариб келарди.

Қизиқ, ҳозиргина тумтарақай бўлиб кетган майдонча бир зумда яна гавжум бўлиб қолибди. Тўданинг энг ўртасида турган Бонуни Санталат ая узоқданоқ таниди. У тилла тишларини ярақлатиб қақиллаб кулар, рўпарасида турган йигитга гап уқтирар эди.

— Магазинчилар ҳам анойимас, оповси! Ҳозир текинга мушук офтобга чиқмайди. Тўртта етимни деб...

Сал нарироқда эғнидаги кўйлаги кафандек осилиб турган озғин хотин кўлидаги бир пой туфлини силкитиб-силкитиб аллакимга кўрсатарди.

Санталат ая ўлакса талашаётган қузғунлар тўпига кириб қолгандай жирканиб қадамини тезлатди. Ҳамон бидиллаётган Бону, ялтироқ туфлисини силкитаётган қилтириқ хотин, костюмининг қўйни дўппайиб турган яна аллақандай одамлар олдидан ўтгунча нафаси қайтиб кетди. У илдам юриб борар, шу тобда кекса кўнглидаги бояги қувонч ҳам, Мухторжоннинг таътилга келишини ай-

тиб, ҳаммани ҳайрон қолдириш истаги ҳам йўқолган, фақат бир нарсани — бу ердан тезроқ кетишни ўйлар эди. Бозор эса қизигандан қизиб борарди.

1974 йил

ТУЯ ВА ЭШАК

Тўртинчи “А” синфда ўқирдим. Ғалати ўқитувчимиз бор эди. Ўзи найнов. Бўйни узун. Ҳар қадам босганида боши лиқиллайди. Туянинг ўзи... Шўхлик қилсак, койимайди, фақат “ҳа, болажон-а, болажон!” деб хўрсиниб кўяди. Унга сайин биз баттар тўполон қиламиз... Аммо кўзларини ярим юмиб шеър ўқиганида синфимиз жим бўлиб қолади.... Ўша шеърларнинг баъзи сатрлари чала-ярим эсимда қолган. “Ҳақиқатни кўрганларнинг кўзи кўрдир, ҳақиқатни тинглаганнинг қулоғи кар...”

Кунлардан бирида ўқитувчимиз дарсга кирмади. Эртасига ҳам... Индинига ҳам...

Қизиқ, биз уни соғина бошладик.

Бир ҳафтадан кейин янги муаллим келди. Тўртинчи “Б”нинг муаллими. “Кителли” муаллим. Кўриниши шу қадар кўрққули эдики, ҳамма пилдирпис бўлиб қолди. Орамиздаги дадилроқ бола “ўзимизнинг маълим қани?” деб сўраган эди, “кителли” муаллим сапчиб ўрнидан турди.

— Шоир маълимнинг Магаданда! — деди қўлини пахса қилиб. — У маълим эмас. Халқ душмани! Антисовет шоирларнинг шиғирини ўқиган! Мутаассиб! Диндор! Маълимнингни соғинган бўлсанг, отангга айт: иккалангни маълимнингни олдига жўнатамиз!

Кейин бир-биридан ваҳимали гаплар тарқалди. “Шоир-ўқитувчи халқ душмани экан. Янги маълим “тегишли жойга” ёзиб берибди...” “Кителли муаллим” яна анча йил дарс берди. Аммо бирон марта “шиғир” ўқимади...

Орадан кўп йиллар ўтди. Наврўз байрами бўлаётган эди. Бир маҳал микрофонда таниш, виқорли овоз жаранглаб қолди:

— Биродарлар! Яратган эгамга шукроналар қилинг! Мустақиллик қадимий анъаналаримизни тиклади. Наврӯз — халқ байрами. Ҳаммамизнинг байрамимиз!

...Қарасам, ўзимизнинг “кителли” муаллим. Деярли ўзгармабди. Ҳамон тетик. Ҳамон виқорли... Фақат эғнида жигарранг кител эмас, тўн. Бошида дўппи...

“Кителли” муаллимнинг гапига маҳлиё бўлиб, рўпарамда ўтирган қарияга эътибор бермабман.

Бир маҳал қариянинг ўзи гап бошлаб қолди:

— Сиз мени танимайсиз. Мен сизнинг китобларингизни ўқийман, болажон!

“Болажон” дегани қалбимда қандайдир соғинч туйғуларни уйғотгандек бўлди. Покиза кийимли, қадди букик қарияга синчиклаб тикилдим.

— Сиз...

— Ҳа-да! — деди қария мулойим кулиб. — Мен ўша “шоир” ўқитувчингизман... Хурсандман, болажон, ёзганларингиздан хурсандман.

...Агар микрофонда “кителли” муаллим ваъзини чўзма-са, бошқа мавзуга кўчган бўлармидик...

— Домла, — дедим қарияга. — Манавилар ҳамон ваъзхонлик қилиб ётибди. Ахир сиз...

— Начора, — деди қария хотиржам алпозда. — Эшак қачон хоҳласа, қаерда хоҳласа, ҳанграйверади, болажон... Менинг ҳеч кимга хусуматим йўқ... — Бир зум ўйланиб турди-да, синиқ жилмайди. — Бир ҳангомани айтиб берайми?.. Эсини еб қўйган чолни маъзур тутасиз. Бу гапларни китобдан ўқиганмидим, ё эллик иккинчи йили “уёққа” жўнатишганида этапда эшитганмидим, эсимда йўқ. Аммо маъноси бундай.

Қадим замонда бир сарбон бўлган экан. Кўп юртларга борибди. Кўп азият чекибди... Ёшини яшаб, ошини ошаб, вақти-қазоси етганини сезибди. Бола-чақалари, қариндош-уруғлари билан рози-ризолик тилашибди. “Мендан рози-мисизлар?” дебди. “Мингдан-минг розимиз”, дейишибди.

Ногаҳон яна бир қадрдони сарбоннинг эсига тушибди. Қирқ йил хизматини қилган туяси бор экан. Шу билан ҳам видолашадиган бўпти.

“Вақти келса, керагидан ортиқ юк ортдим, вақти келса, сувсиз қолдинг, оч қолдинг, мендан розимисан?” деб сўрабди туядан.

“Розиман, — дебди туя. — Тўғри, юк ҳам ортдинг, сувсиз ҳам қолдирдинг. Нимаики қилсанг, карвон манзилга бехатар етсин, деб қилдинг... Аммо бир марта сендан қаттиқ дилим оғриган. Бир гал менинг жиловимни эшакнинг думига боғлаб қўйгансан... Ўшанда эшак тупроқ чангитгани етмагандек, бир-икки марта тумшуғимга тепди... Сен бўлсанг, кулиб томоша қилдинг...”

Қария жимиб қолди. Тағин синиқ жилмайди.

— Яхши сарбон юк ортадиган туясини эшакка тептириб қўймайди...

Микрофонда эса, ҳамон “кителли” муаллим нутқ ирод этар эди:

— Мана, худога шукр, динимиз тикланди. Имонли бўлайлик. Ўт балосидан, сув балосидан, тухмат балосидан асрасин...

Қаердадир эшак ҳангради. Узоқ, кучаниб ҳангради....

Қишлоқда куз палласи томсувоқ қилиш удуми бўларди. Унинг ёзилмаган қоидаси бор. Биринчидан, ҳеч ким томини ёлғиз ўзи сувамайди: ҳамма ҳашарга келади. Иккинчидан, бева-бечора, қўли қисқа хонадоннинг уйи энг аввал томсувоқ қилинади. Кейин, навбатма-навбат давом этаверади...

Ўқитувчимизнинг ҳашарига кўп одам йиғилди. Уйи катта йўл ёқасида эди. Шундоқ кўча четидан лойхандақ қазилган экан. Сомон, катта йўлнинг кўпчиб ётган тупроғига қовушиб, обдан юмшабди. Ўқитувчимизнинг Азим ака деган қўшниси ишбоши бўлди. Биров хандаққа тушиб лой собериб турибди, биров пақирлаб лой ташийди, яна биров томда туриб, илгак билан тортиб олади, бошқаси ҳафсала билан сувайди...

Эрта пешиндаёқ ҳамма ишни қойил қилиб ташладик. Ҳовли ўртасидаги тут тагида овқатланиб ўтирсак, ўқитувчимнинг кекса онаси келиб қолди. (Кейин эшитсак, бир ҳафта аввал кўзи ёриган қизиникига кетган экан.)

Кампир ҳассасини дўқиллатиб, тўппа-тўғри ўқитувчимизнинг олдига борди.

— Нима қилдинг? — деди ўғлининг саломига алик ҳам олмай. — Нима иш қип кўйдинг?!

Ҳаммамиз ҳайрон бўлиб қолдик. Муаллим ўқувчиларининг олдида мулзам бўлди шекилли, қизариб кетди.

— Нима қипман, ойи? — деди кўзларини пирпиратиб.

— Дард! — кампир ҳассаси билан ерни нуқиди. — Санга қачон ақл киради, нодон бола! — Кейин Азим акага юзланди. — Бу-ку аҳмоқлик қилишга қипти, сиз қаёқда эдингиз? Нега кўчадан лой қилдинглар?! Кўчанинг тупроғига тегиб бўладими, нобакор! Кўпчиликнинг ҳақи-ку бу! — Бир зум ҳарсиллаб турди-да, тўсатдан йиғлаб юборди. — Ман юртнинг ҳақиға сувалган том тагида турмайман! — Шундай дедию, супа лабига бориб, терс ўтириб олди...

...Ҳаммамиз қайтадан томга чиқдик... Сувоқ қилишдан кўра лойни кўчириш қийин бўларкан. Битта қолдирмай, қиртишлаб, томдан туширдик. Пақирлаб ташиб, кўчадаги лойхандақни тўлдириб кўйдик...

...Орадан кўп йиллар ўтиб, кампир кўз юмганида тумонат одам уни ўша кўчадан сўнгги манзилига кўтариб борди...

Кўча тупроғи илиқ эди... Майин эди...

ҲАЖВ ТИҒИ

Ҳажвсиз адабиёт йўқ. Дунёдаги ўтган ва яшаётган ёзувчиларнинг, шоирларнинг биронтаси ҳажвни чеклаб ўтмаган. Ижодкорлар шуни яхши биладиларки, фақат руҳий ва руҳоний, инсон ички кечинмаларини ёритувчи асарлар билангина жамият дардларига даво топиб бўлмайди. Шунинг учун улар ҳажвнинг усулларига ҳам бот-бот мурожаат қилиб турганлар. Ижодкорлар шуни ҳам яхши англайдиларки, ҳажв жамиятнинг фарроши, у жамият гўшаларини ифлослик ва ахлатлардан тозалаб туради. Биз ҳажвий ҳикояларни ўқиб, ундаги персонажлар устидан куламиз. Аммо аксарият ҳуло-са чиқармаймиз. Француз ёзувчиси Ларошфуко айтганидек, ўзлари ҳақидаги бор ҳақиқатни чин юракдан эшитадиган одамлар камдан-кам топилади. Ҳажвий асарлар ҳақиқатни айтишга даъват этилган. Шунинг учун ҳам ҳар бир даврда ва замонда ҳажвчилар таъқиб қилинган. Аммо шунга қара-масдан ижодкорлар ҳажв тиғини ташламаганлар ва ҳам-и-ша жамият илатларига сабабчи бўлган одамларни шу тиғ-нинг учига илганлар. Ўткир Ҳошимовнинг ҳажвий ҳикояла-ри, комедиялари жуда машҳур ва уларнинг ҳар биридаги пер-сонаж ўз эгасини топади.

СЎҚҚАБОШ БЕВАГИНА

— Мумкинми? Гуд мониторинг! Салом! Рухсатингиз билан ўзимни представить этсам... Жонетта Кабуловна Халтаева! Мен к сожалению сизнинг сочинениеларингизни ўқиган эмасман. Ростини айтсам, китоб ўқишга вақт йўқ. Биласиз, время — деньги. Хотя эшитганман. В основном мамашкалар ҳақида ёзаркансиз.

Менинг ҳам тўртта болам бор... Нима? Унақага ўхшамайди, дейсизми? Раҳмат, комплемент учун! Ҳамма шунақа дейди. Мен мамамга ўхшайман. Мамам олтмиш ёшдаям аппетитний эди. Как куколка! Ҳар куни сочини причёска қилдирарди. Альчибальтга! Альчибальтни танийсизми? Неужели? Первоклассний мастер-ку! Мужской салонига бормаганмисиз? Впрочем, майли... Оловингиз борми?... Йўқ-йўқ, мен “Море” чекаман... Сенкю. Зажигалкангизга гап йўқ. Точно импортний!

Итак, тўртта болам бор. Маратик — Нукусда. Интернатда. Ёши... минуточку, ёши, помоему ўн тўртта. Шу йил ўн тўртга киради. Копия — папаси. Кр-р-расавчик! Смуглийлиги, кўзининг разреза... Папаси билан биринчи встречамиз Нукусда практикага борганимда бўлган. Зам министр эди. Шунақа абаятельный, шунақа интеллигентний. Икки йилча турдик. Цивилизованный ажрашдик. Тўғриси айтди. “Жаночка, жоним, — деди, — бу ёғи прокол бўладиганга ўхшайди, хотиним жалоба ёзибди, двоеженство учун ишдан ҳайдашлари мумкин”, деди. Биласиз, у пайтда бунақа масалалар строгий эди. “Маратик учун волноватся қилма, ўзим опекамга оламан, сен, Тошкентга кетавер, регулярно бориб тураман”, деди. “О-кей!” дедим...

...Нигорочка — Самарқандда. Тоестъ, Нигорочка эмас, Наргизочка! Нигорочка — Кўқонда...

Где-то икки йилча олдин Самарқандга бордим. Наргизочканинг детдомига кирдим. Детдом — так себе. Аммо директор ништяк экан! Дылда!

Бўй-басти икки метр. “Братан, — дедим, — Наргизочкадан хабар олишим қийин. Ишларим навалом”, дедим.

“Хотиржам бўлинг. Наргизочкага ўзим оталик қиламан”, деди. Уч кун меҳмон бўлдим. Кр-р-утой эркак экан! Молодец!

Наргизочканинг папочкаси ҳам крутой эди. Межрайон-ний нефтебазада директор бўлиб ишларди. Ёши элликдан ошган бўлса-да, как огурчик эди. Самарқанднинг пахани эди. Хотинидан кўрқмасдин шик-к-карний тўй қилди. Ресторанда. Ёмон яшамадик... Қамалиб кетгани чатоқ бўлди.

Ўша ердан “ксива” келди — хабар. У кишининг айтишларича как будто ҳаммасига мен виновата эканман. Э, тўкил дедим! Бензинга дизтопливо қўшишни мен ўргатдимми сенга дедим!

Аммо Нигорочкадан анчадан бери хабар олганим йўқ. Айтдим-ку, “время — деньги”. Қўқонга ҳеч йўлим тушмаяпти. Нигорочка отасида қолган. Предприниматель эди. “Жаҳон бозорида” саккизта “точка”си бор эди. Характери “миленький”. Такой послушный. Иккита хотинидан бола-си бўлмагани учунми, Нигорочкани жонидан ортиқ кўрарди. Ҳар куни минг хил ўйинчоқ олиб келади. Ҳаммасига ўзи айбдор! Нуқул замечание беради, нотация ўқийди. “Жаннатхон, таҳорат сувини яхши иситмабсиз. Хуфтондан кейин кўчага чиқмасинлар. Номаҳрамларга кўринмасинлар. Бегона эркаклар билан гаплашмасинлар!” Томи кетган фанатик! Эркакнинг ҳам бегонаси бўларканми?! Э, сирпал, дедим! Обберган бир хонали квартирангга как дурочка учинчи хотин бўлиб ўтиришим керакми, дедим!

...Пардон, яна оловингиздан... Сенкю. Между прочим, зажигалкангизга гап йўқ! Кўп чекасизми? Шавкатнинг папасиям кўп чекарди. Мана буни настоящий мужик деса бўлади! Қомат бесподобний! Сочлар курчавий! Бизнесни синдириб қўяди! Ҳамма иши “дода”! Тўртта хотинини вот так обеспечить қилиб қўйган. Разумеется ЗАГСимиз йўқ эди. Впрочем буниси неважно. Иккита “Мерс”и бор эди. “Мерс — 600”! Белдерсойдаги дачасини айтинг! Саунаси, бассейни...

Нет равных! Бир йилча бўлди. Россияга кетганча дараги йўқ. Ўша ердаги братанлардан суриштирсам, биз не вкурсе дело, дейди...

Шавкатчик ўзимда. Икки ёшга чиқди. Шустрий. Ходячая бомба. Между нами бир гап айтайми? Уйга нотаниш “дядя”лар келса, ҳалитдан мени ревновать қилади, паразит! Сизни “фазендам”га “ходячий бомба” йўқлигида чақираман, о-кей!

В общем майли, ближе к делу! Менга сизнинг паддержкангиз керак. Ҳокимиятга заявление берган эдим. “Мен мать одиночкаман. Қийналиб кетдим, шаҳар марказидан квартира беришингизни сўрайман”, деб. Борсам бир пацан ўтирибди. Ўн кундан кейин келинг, деди. Бугун борсам нима дейди денг? “Тўрт хонали уйингиз бор экан-ку!” дейди. Мен уйни сенинг пулингга опманми? Худога шукур, бошимда эрларим тоест, эрим бор, тоест бор эди. Бу уйни ўз пулимга сотиб олганман. Йигирма минг “бакс”га!

Тагин нима дейди денг, фраер? “Опажон, “монетный двор”дан чиқиб келдингизми, ҳаммаёфингиз бриллиант-ку!” дейди. Менга комплимент қиляпти, сопляк! Бриллиантни сен подарка қипсанми? Аёл бошим билан бизнес қиляпман. “Челнок”ка боряпман. Стамбулга, Дубайга, Южный Кореяга... Осонми? Ҳар қадамда “мент!” “Доля” чўзмасанг, ҳаммасини обқўяди!

Кстати... Дубайда бўлганмисиз? Обязательно боринг! Техника почти даром! Тилла — навалом. Араблар темпераментный бў... Ну, буниси неважно!

Короче, ҳокимиятдаги ўша пацан “Сизга уй йўқ, ҳамма квартиралар приватизация қилиб бўлинган, қаёққа борсангиз, “катта кўча”, деди. Шуни бир фельетон қилинг! Беспомошный мать-одиночкани унижат қилиш қанақа бўлишини бир, кўрсатиб қўйинг! Мен ҳам қарздор бўлиб қолмайман. Фамилияси... минуточку, фамилияси... ёзиб олганман...

Нима? Ёзмайсиз? Тоест, как ёзмайсиз? Нима? Нима дедингиз? Яна бир қайтаринг! “Мен инкубатор тузатадиган уста эмасман”, дедингизми? Ким инкубатор? Нега аёл кишини ҳақорат қиласиз? Нима ҳаққингиз бор. Нахал! Писака несчастныга! Ма, зажигалканг бош-ш-шингдан қолсин!

ЮБИЛЕЙ

Бутун нақд олтмишга тўлиб, “круглий дата”си бўлса-ку, Вали Солиевич юбилейини қандай ўтказишни ўзи биларди-я! Начора, олтмишга эмас, бор-йўғи эллик тўққизга кирди. Шунинг учун туғилган кунини камтарона нишонлашга қарор қилди. Шунга қарамай, “хўжайин”нинг таваллуд кунига бутун жамоа йиғилди. Ҳаммаси рисоладагидек бўлди. Вали Солиевични тўрга ўтқазилди. Олдига каттакон саватда гулдаста, ёнбошига ҳар эҳтимолга қарши, совға-саломлар учун пастак курси келтириб қўйилди.

Тантанали кечани касаба уюшмасининг раиси очди. У муҳтарам юбилярнинг ҳаёти ва фаолияти тўғрисида маъруза қилиш учун сўзни Вали Солиевичнинг муовинига берганда йиғилганлар ўрнидан туриб гулдирос қарсак чалиб юбордилар.

“Зам” микрофонни чангаллаб, бир-икки пуфлаб қўйилди, узоқ жимиб қолди.

— Бугун биз тарихий воқеанинг гувоҳи бўлмоқдамиз, — деди ниҳоят титроқ овозда. Сўнг тўй болалардек ийманиб ўтирган юбилярга қараб давом этди. — Кечирасизлар, азиз дўстлар, кечирасиз, муҳтарам Вали Солиевич! Мен шу қадар ҳаяжондаманки, гапни нимадан бошлашни билолмаяпман! Мен сизнинг мўътабар отангизга ҳавас қиламан: сиздек улуғ фарзандни туғдиргани учун. Мен сизнинг муҳтарама онангизга ҳавас қиламан: сиздек буюк ўғилни туққани учун! Мен ўз коллективимизга ҳавас қиламан: шундай одамнинг доно раҳбарлиги остида ишлаш бахтига муяссар бўлгани учун. Мен... ўзимга ҳавас қиламан: сиздек жаҳоншумул шахснинг “зами” бўлганим учун! Менга бундан катта бахт йўқ, азиз устозим!

Йиғилганлар тағин барабар қарсак чалишди! Муовиннинг ўзи ҳаммадан қаттиқроқ чалиб, залга ўтирилди.

— Ўртоқлар! — деди маъюсроқ оҳангда, — мен бир нарсадан жиндай хафаман... — Ҳамманинг диққатини тортиш учун бир зум сукут сақлади-да, давом этди. — Шунча пайтгача Вали Солиевичга нима учун академик унвони бе-

рилмаганига ҳайронман. Умид қиламанки, устозимизнинг олтмиш ёшини академик сифатида нишонлаймиз! — “Зам” нутқини якунлаб юбилярга жамоа номидан “юпқа экранли” телевизор совға қилганда қарсақлар “овация”га айланиб кетди.

Сўз навбати бошбухга берилди.

— Азиз биродарлар, — деди бошбух вазминлик билан. — Тағин бу одам ўзининг тоғасини мақтаяпти, демангларку, мен Вали Солиевични тоғам эмас, отам деганман. Агар бу дунёда ишнинг кўзини биладиган, донишманд одам иккита бўлса, биттаси Вали Солиевич бўладилар. Агар битта бўлса, шу кишининг ўзи! Мисол керакми, пажалиста! Бултур кузда нонемас комиссия деган палакат ишимиздан ишқал топиб, прокуратурага оширворай деб турганда шу инсон азиз вақтларини аямай шахсан ўзлари ёрдамга етиб келдилар. Текширувчиларнинг оғзини ёпиш учун қанча “кўки”дан кетганини билмайман-ку, аммо ташкилотимизнинг обрўсини сақлаб қолдилар! Қани, айтингчи, қайси бошлиқ, қайси олим шундай майда-чуйда юмушларга вақтини сарфлаб ўтиради?! Тоғажон! Манави қийиқчани келинингиз ўз қўли билан тиккан! Амир Олимхонниқидан қолишмайдиган манави зар чопон эса кенжа жиянингиздан, яъни бизнинг ўғилчадан арзимас совға! Қаранг, чап кўкрагига, какраз юрагингиз устига тилла ҳарфлар билан “В.С.” деб ёзиб қўйилибди. — Бошбух тўн ёпатуриб Вали Солиевичнинг кўксига бошини қўйиб йиғлаб юборди. Юбиляр бир нима деб юпатди-ю, қарсақлар остида ҳеч ким эшитмади.

Кейинги сўзни юбилярнинг содиқ шогирди Раънохон олди.

— Кимки, дунёда битта офтоб бор, деса бекор айтибди, — деди ишонч билан. — Мен учун оламда иккита қуёш бор. Бири — осмонда, бири — ерда. Вали Солиевич ердаги қуёш бўладилар!

Осмондаги офтоб кечаси ғойиб бўлади. Сиз эса кечакундуз бизни ёритиб, иситиб турасиз! Сизнинг ихтироларингиз Нобел мукофотига арзийди. Масалан, қурилишда

пишиқ ғишт ўрнига оддий гуваладан фойдаланиш неча миллион сўм даромад келтиришини сиз исботлаб бердингиз! Агар сиз бўлмасангиз, менга ўхшаган прастой бир аёл илм қилишим мумкинмиди? Сизнинг доно раҳбарлигингиз остида газ ёки электр энергияси сарфламай, гувалани офтобда қуритишни илмий жиҳатдан қандай исботлардим. Сиз бошимни силаб, бағрингизга олмасангиз, гўрсўхта эримнинг пайпоғини ювиб юраверган бўлардим! Мендек севикли шогирдингиз бахтига юзга киринг. Рухсат этинг, ўз қўлим билан тиккан дўппини шу азиз бошингизга кийгизиб қўяй!

Дўппи кичикроқ келди. Аммо Вали Солиевич ранжи-мади. Раънохонни “оталарча” меҳр билан бағрига босган эди, шогирди “адашиб” лабини тутиб қўяқолди.

Котиба қиз Зуля — Зулайҳо навбат кутиб ўтирмай, диркиллаб минбарга чиқиб борди. Этаги тиззасидан икки қарич баланд, яланғоч киндигига зирак тақиб олган Зуляни, айниқса, қизғин олқишлар билан қарши олишди.

— Мен Раъно опамга ўхшаб чиройли гапиришни билмайман, — деди ўктам овозда. — Кароче, мен Валижон акамни севаман! Вапше биз — аёллар ҳаммамиз сизни севамиз. А мен бўлсам — безумна севаман! Дунёда бунақа абаятелний эркакни кўрмаганман! Сахийликларини айтмайсизми? Масалан, Янги йилга Валижон акам менга французкий духи падарка қилдилар. “Шанель!” Манави калъони эса, — у қўлидаги тилла узукни негадир Раънохон томонга кўрсатди, — международний женский байрамга преподносить қилдилар. Яқинда менга квартира олиб бермоқчилар! Валижон ака! Туғилган кунингизга нима падарка қилишни ўйладим. Кўп ўйладим. Ўйлаб-ўйлаб, вконец-концов ўзимни совға қиладиган бўлдим!

Қийқириқ, қарсакбозлик бўпкетди. Юбилярнинг олдида ўтирган “зам” табрик сўзини кадрлар бўлимининг бошлиғига берди. Кекса бўлим мудири инқиллаброқ минбарга чиқди. Икки-уч марта йўталиб олди.

— Укахон! — деди микрофонни зингиллатиб. — Хапа бўмайсан-ку, сани укам дейишга маралний ҳаққим бор.

Ман бу даргоҳда қирқ уч йил ишладим. Не-не одамлар келиб-кетмади. — Шундай деди-да, залга қараб гапида давом этди. — Валижон биринчи ишга келган кезлари шимини кўндаланг дазмоллаб юрадиган сўтаккина бола эди! “Ишга киришга ариза ёз”, десам, “аризани қанақа ёзади?” деб сўрагани эсимда. “Мени ишга олишингизни сўрайман”, деган тўрттагина сўзда саккизта хато қилганини кўриб, “Сан — саводсиз қай гўрдан кепқолдинг?” деган эдим!

Юбилярнинг олдида ўтирган “зам” безовталаниб қолди. Қўлидаги қалам билан столни бир-икки чертган эди, “ат-дел кадр”нинг қулоғи оғир бўлгани учун эшитмади чоғи, бақириб сўзида давом этди:

— Хабарингиз бор, Дарвин деган англизми, японми олими “меҳнат маймунни одамга айлантирган”, деган. Топиб айтган экан, занғар! Мана, сизларга жонли мисол. Валижон ҳеч қачон меҳнатдан қочмади. Охири, одам бўлди! “Ёшлик — бебошлик”, деганлари тўғри. Ёшликда ҳаммамиз ҳам ичганмиз, чекканмиз... Валижон бир ичса, “запой” бўлиб ичарди! Бўкиб ичарди! Аммо-лекин бировни хапа қилмасди: нуқул ашула айтарди. Лична ўзим ўн бир марта хушёрхонадан обчиққанман. “Ментлар” ҳам таниб қолганди. “Ия, ҳофиз яна кепқолдиларми, қани, би-и-ир катта ашуладан бўлсин”, дейишарди. Валижон совуққина хонада майка-турсида ўтириб “Боғ аро”ни оларди!

Мана, Худо инсоф бераркан-ку! Икки йилдан бери ичишни сапсем ташлади!

“Зам” ўрнидан туриб кетди. “Рагламент!” деб дашном берганди, нотик яна эшитмади.

— Валижоннинг биринчи хотини фариштадек эди, — деди шавқ билан давом этиб. — Ман бун илкамда ортмоқлаб уйига оборсам, келин шўрлик изза бўларди. Хўп меҳнаткаш, андишали жувон эди.

Ҳайронман, шайтон йўлдан урдими, бошқами, Валижон мана шу иккинчи хотинига илакишиб қолса денг! Неча марта айтдим: “Ҳой бола, аҳмоқлик қилма”, дедим. Қулоқ солмади! Мана, оқибати! Яхши хотин бўлса эри-

нинг юбилейига келиб, ёнида ўтирса ўладими? Йўқ, келмайди! Валижонгаям ҳайронман! Шундоқ катта одам хотинини кўрса, ажларга дуч келган қуёндай қалтираб қолади! Аммо укахоним ҳам бировдан қарздор бўлиб юрадиган анойиларданмас! Хотин зотига суяги йўқ. Локин ман Валижонни бенавот демайман. Валижон хотинбоз эмас, хотинларнинг ўзи Валижонбоз!

“Зам” буёғига чидолмади. Ўрнидан туриб:

— Навбат кечамизнинг бадийи қисмига! — деб эълон қилиб қўяқолди.

“Атдел кадр” яна бир-икки гапи чала қолганига ранжиброқ минбардан тушиши билан концерт бошланди. “Зам”нинг ўзи биринчи бўлиб “Пахса девор” деган кўшиқни айтди. Тўйибгина шампан ичиб олган Раънохон “Лўмбоз” рақсига бирам эшилиб ўйнади, бирам ўйнади! Зуляхон бало экан! “Лазги”га чалинглар, “Лазги”га, дедида, қўнғирокдек овозда “Ваъдасида турорим, бари гал, на қилсанг ихтиёринг, бари га-а-ал” деб, киндигидаги зиракни силкитиб-силкитиб шунақанги рақсга тушдики, эркакларнинг қийқириғи томни кўчириб юборай деди!

Худди юбилярни қутлагандек ташқарида момақалдироқ гумбирлади. Кетидан шаррос жала қуйиб юборди...

Кеча охирлаб қолганда жиндек кўнгилсизлик бўлди. Ҳамма баравар “Томсувоқ” рақсини ижро этаётганида кичик ходим Қўшоқвой эшикдан бақириб кирди:

— Шўримиз қуриди, отахон! Янги ясаган гувалаларимиз ёмғирда ивиб, балчиққа айланди!

“КҮКЙЎТАЛ”

Телевизор томоша қилиб ўтирсам, бир фермерни кўрса-тиб қолди. Қашқадарёдами-ей, Сурхондарёдами-ей, биттаси саккизта новвос боқибди, азамат! Ҳар новвосларки, филдек келади! Э, қандингни ур азамат, дедим. Ўйлаб ўтириб дилимда бир ният туғилди. Мен ҳам “фермерлик” қилсам-чи? Тўғри, шаҳар жойда фалон гектар ер оламан, деб бўлмайди, новвос боқишнинг ҳам иложи йўқ. “Си-

чқон сиғмас инига, ғалвир боғлар думига”, дегандек олти сўтихлик ҳовлида новвос у ёкда турсин, эчки ҳам боқиб бўлмайди! Яхшиси, теплица кураман: иссиқхона! Худога шукр уйим жудаям катта эмас. Ҳовли ҳангиллаб ётибди. Хизматим ҳам жа унчалик қийинмас. Қоровулчилик. Бир кун “исмин”га борсам, икки кун уйдаман. Мен ҳам хусусий фермер бўлсам, теплица қурсам, қишда кўк пиёз, редиска, кашнич, укроп дегандек. Эрта баҳорда памилдори, бодринг... Қарабсизки, аканг қарағай пулнинг тагида қолиб кетади! Йўқ, мен унақа ноинсофлардан эмасман. Бошқалардан арзонроқ сотаман. Хусусий фермамнинг номини ҳам ўйлаб қўйдим: “Инсоф!” Рост-да, инсоф сари – барака, деган машойихлар!

Ён қўшним катта жойда ишлайди. Шунга маслаҳат солсам, маъкул бўлди.

— Фақат, — деди қўшним, — теплица солишнинг ўзи бўлмайди. Маблағ керак. Каттагина маблағ!

Маблағ топдим. Эскироқ бўлса ҳам юриб турган “Жигулим” бор эди: “нол — олти!” Сергелининг бозорига очиқиб сотдим. Пулни сандиққа солиб, ғайрат билан ҳовли этагини қазиб ётсам, қўшним чиқиб қолди. “Нима ҳаракат?” деган эди, бўлажак теплицага пойдевор қазийётганимни айтдим.

— Майли-ку, — деди қўшним, — теплица қуришдан олдин лицензия олиш керак, рухсатнома! Бўлмаса, очган кичик корхонангиз незаконний бўлади!

Иссиқхона “законний” бўлиши учун ҳокимликка боришим керак экан. Туман ҳокимлигига бордим. Ўғлим тенги йигит хушмуомалалик билан кутиб олди.

— Хизмат, почча? — деди.

Билдимки, бу йигит наманганлик экан. Наманганликлар ҳурмат қилган одамини “почча”, дейди. Худди Фарғонада “тоға”, Хоразмда “дойи”, Тошкентда “амаки” дегандек. Иссиқхона очмоқчи эканимни эшитиб, хурсанд бўлди.

— Тўғри қиласиз, почча! — деди. — Менинг дидомлар ҳам очганлар. Намонганда! Биз гул экамиз.

Яхши йигит экан. Ҳамма йўл-йўриғини тушунтирди. Энг аввал маҳалладан испаравка олишим керак экан. Фалончи Пистончиеп чиндан ҳам шу ерда туради, теплица қуриш учун етарли майдони бор, деб...

Кечқурун маҳаллага чиқсам, испаравка берадиган ўзимнинг собиқ синфдош дўстим экан. “Бераман деса қулига, чиқариб қўяр йўлига!” деб шуни айтса керак-да! Қучоқлашиб кўришдик. Ўқувчилик пайтларимизни эсладик. Ланка тепганимиз, ёнғоққа тош отиб, синфхона деразасини синдириб қўйганимиз...

Ниятимни айтган эдим, синфдошим негадир бирдан жиддий тортди. Столнинг нариги томонига ўтиб ўтирди. Қоши чимирилди.

— Справка дейсизми? — деди негадир “сизсираб”. — Фамилиянгиз? Исми-шарифингиз?

— Жиннимисан? — деган эдим, қоши баттар чимирилди.

— Фамилиянгизни сўраяпман!

Начора, айтдим.

— Турар жойингиз? Туғилган йилингиз? Иш жойингиз? Мутахассислигингиз? Қарамоғингизда нечта жон бор? Судланганлар, қамалганлар йўқми?

Ҳаммасини айтдим. Дўстим каттакон дафтарга шошилмасдан ёзиб олди.

— Шамолладингизми? — деди тўсатдан.

Ҳайрон бўлдим.

— Шамоллаганим йўқ.

— Бўлмаса нега йўталапсиз?

— Қани йўталганим?

У қаламни зарда билан столга отди.

— Ҳамма гап шунда-да, хумпар! Нега йўталмаяпсан?!

— Нега йўталишим керак?

— Мактабда ҳам аҳмоқ эдинг, аҳмоқ! — деди у бақириб. — Йўтал, дегандан кейин йўталгин-да, бефаросат! — шундай деб икки бармоғини ишқалаб кўрсатди.

Энди тушундим. Чўнтагимдан битта минг сўмлик чиқарган эдим, хиёл чехраси ёришди.

— Яна йўтал, хумпар! Жонлироқ йўтал!

Тагин тўрттагина “йўталган” эдим, испаравка қўлимга тегди. Дўстим мен билан қайтадан қучоқлашиб кўришди.

— Бу дунёда бормисан, ўртоқ! Соғлиқларинг яхшими, ўртоқ? Юз долларлик пулдек камнамосан, ўртоқ? Нева-раларинг чопқиллаб юрибдими? Қайси куни Ҳомид қоранинг ақиқасида ўртанча қудангни кўриб қолдим. Жа зўр одам-да қуданг, кўрсанг мендан салом айтгин, ўртоқ!

Чиқиб кетаётганимда қаттиқ тайинлади:

— Тез-тез кебтур, испаравка керак бўлса бирпасда ест қиламан, ўртоқ!

...Ҳокимиятдаги “қайним” яна очик чехра билан қарши олди.

— Энди иш жойингиздан испаравка оласиз, почча. Бу одам чиндан ҳам бизда ишлайди, меҳнат интизомини бузмайди, кичик корхона очса ишга зарари тегмайди, деган маънода.

Ишхонадаги испаравка берадиган қиз тушга яқин келди.

— Бланка йўқ, амаки! — деди ниятимни эшитиб. — Компьютер ҳам ишламаяпти. К тому же эртага Дилянинг туғилган куни. У менга “Шанель” падарка қилганди!

Ростини айтсам, ҳеч балога тушунмадим.

— Армияга борганмидингиз? — деган эдим, қизнинг ипдек қошлари чимирилиб, сочига тегай деб қолди.

— Нима? — деди чийиллаб.

— Шинел падарка қилган бўлса, армияга борганмисиз, дейман?

— Қанақа “шинел?!” Шанель! Французкий духи! Тушундингизми амаки? Бир флакони эллик доллар туради!

Синфдош дўстимга “йўталганим” эсимга тушиб, ўрта-чароқ “йўталган” эдим, камлик қилди. Дилянинг “шинели”га қаттиқ “йўталиш” керак экан. Ҳайтовур испаравка қўлга тегди. Фақат чўнтакда шамол ғириллай бошлади. Йўқ, бундан кейин “йўтал”ни дипломатгами, хўжалик сумка-сигами солиб юрмасам бўлмас экан!

“Қайним” бу гал ҳам мулойим кутиб олди.

— Энди райгаздан испаравка керак, почча.

— Райгазнинг нима кераги бор? — деган эдим, тушунтирди.

— Ҳамма гап райгазда-да, поччажон! Теплицани таппи билан иситмайсиз-ку! Мени дидом ҳам газ билан иситуттила!

Райгаз бошлиғининг юзи ичига газ тўлдирилган пуфакдек дўмбоққина экан.

— Ҳа-а-ай, — деди салмоқлаб, — Акун теплица қуропман, денг?

— Энди қурмоқчиман.

— Акун газ сўропман, денг?

— Теплицани газ билан иситади-да, укажон! — дедим “қайним”нинг гапини эслаб.

— Иби! — деди у елкасини учириб. — Ман сизга газни қайдан олай? Ичимдан чиқариб берайми, охе? Манга газ йўқ! Газни давлениyasi кун сайин пасайиб кетопти! Боғчага бачалар совуқ қотгон, сизни теплицангизга памадор пишгон! Шунайми?

Хафсала билан “йўталган” эдим, газнинг давлениyesi кўтарилди, боғчадаги болалар совқотмайдиган бўлди.

...Бу сафар “қайним” жиндай хомушроқ қарши олди. Қўлидаги ҳужжатларни варақлаб, тўсатдан сўраб қолди.

— Ие, неваралар ҳам борми, почча?

— Бор! Худога шукр, иккита!

— Икковиям боғчага боруттими?

— Боради. Икковиям боради.

— Боғчадан испаравка оласиз, поччажон!

— Теплицани боғчада қураётганим йўқ-ку! — дедим ҳайрон бўлиб.

— Тўғри, поччажон, — деди “қайним”, — теплицани ҳовлига қурасиз. Аммо теплицадаги патинжонни невараларингиз ушласа, неварангиз, Худо кўрсатмасин, оқар сувда “хўпэтиб”, сариқми, дезинтериями юқтирган бўлса, сизнинг патинжонни еган харидор касал бўлиб қолса...

...Боғча опа бўғирсоқдеккина жувон экан. Мени кўриб суюниб кетди. Невараларимни роса мақтади! Жаҳонгир жуда шустрий эмиш. Ухла деса, коравот тагига кириб ке-

тармиш. Қайси куни ҳамма болалар ухлаб ётганда шарни пуфлаб, “баранг” этиб ёриб юборган экан, ёнидаги коравотда ётадиган қизалоқ ҳушидан кетиб қолганмиш. Зато Нигорочка “паслушний” эмиш.

— Батарея ўлгур ишламаяпти, — деди батареяни чангаллаб. — Мана, ўзингиз ушлаб кўринг! Газ-ку етарли, трубалар чириб кетган! Янгилаш керак! Шу бугун Жаҳончикдан айттириб юбормоқчи эдим. Радителлардан пул йиғямиз. Ўн минг сўмдан. Жон бошига, тоис бола бошига. Ундан кейин саккизинчи мартга “утренник” қилмоқчимиз. Сиз ҳам албатта келинг!

Начора, “йўталдим”. Қаттиққина. Кучанибгина...

...“Қайним” аввалгидан ҳам хомушроқ кутиб олди.

— Табиатни муҳофаза қилиш ташкилотидан испаравка обкелинг! — деди совуққина қилиб.

Табиатни муҳофаза қилиш ташкилотининг каттакон хонасида, каттакон одам каттакон стол ортида сигарет буруқсатиб, кулини каттакон кулдонга чертиб ўтирган экан.

— Галинг, ёшулли! — деди овози гулдираб. — Нечиксиз?

Ҳаммасини бир бошдан тушунтирдим. Каттакон одам сигаретини баттар буруқсатиб, норози бош чайқади:

— Теплицани найтасиз ёшулли, кўчангизда ёп борма?

— Нима у “ёп?”

— “Ёп”да, ариқ! Теплисани гўнги ариққа тушами ахир?

— Ариқ йўқ, — дедим тушунтириб. — Канализация бор.

— Товуқ ферма очсангиз-а, — деди у тўсатдан. — Юмурта барак ер эдик.

— Товуқ ҳам яхшию, — дедим муросага чақирувчи оҳангда, — аммо ҳаммаёқни ифлос қилгани чатоқ.

— Кўйсангиза, ёшулли! — деди у каттакон кафти билан тугун ҳайдаб. — Теплиса ифлос қилмайми? Гўнг сасимайми? Газ ҳавони бузмайми, ёшулли?!

Қарасам, гап чалкашадиган. “Йўталдим”. Қаттиқ- қаттиқ “йўталдим”. Теплица ҳеч қаерни ифлос қилмайдиган, гўнг сасимайдиган, газдан атир иси келадиган бўлди. Со-

тилган машина пулининг баракаси учиб, таги кўриниб қолди.

Ҳокимиятдаги “қайним” бу сафар салом-алик ҳам қилмади.

— Налоговой инспекцияга кириг! — деди тўнғиллаб.

Налоговой инспекция дегани арининг инига ўхшаркан. Бири киради, бири чиқади. Бири бақиради, бири дўқ уради... Менга кечга яқин навбат келди.

— Теплицани нима қилмоқчисиз? — деди малласоч йигит қоғоз титкилаб.

— Шу... кўкатлар, резавор...

— Қанақа “ревизор?”

— Ревизормас, резавор. Кўк пиёз, кашнич, укроп...

— Хрен-чи?

Аввалига ҳеч балони тушунмадиму, кейин бориб етди. Демак, бу ўртоқ қишга тузлов қилишни яхши кўради. Тузлов эса хренсиз бўлмайди.

— Экаман, албатта, экаман! — дедим ишонтириб. — Биринчи хрен сизники бўлади. Свежийсидан обкеб бераман!

Негадир гапим умуман таъсир қилмади.

— Гадавой даромадингиз қанча? — деди қоғоздан кўз узмай.

— Қанақа даромад?

— Теплицанинг даромади!

— Ҳали теплица қурганим йўқ.

— Қурасизми ахир?!

Қарасам, “йўталишдан” бўлак иложим йўқ...

...“Қайним” менга қайрилиб ҳам қарамади.

— Землемерга учрашинг! — деди юзини ўгириб. — Иккинчи қават.

Сўраб-сўраб, землемернинг хонасини топдим. Ингичка мўйлови ўзига ҳўп ярашган одам экан.

— Килигиз, — деди этакдаги курсига имо қилиб. — Исанмисиз?

Ҳужжатларни обдан кўздан кечириб, сўради:

— Земельный участок позволяют итами?

- Ҳовлим катта, — дедим тушунтириб, — олти сотих.
- Постройка қилган чиқарсиз олай?
- Бор. Икки уй, бир айвон.
- Низаконний пастройка юқми?
- Йўқ, ҳаммаси законний!

У қоғозларни шошилмай, узоқ варақлади.

— Теплицани нишатасиз? Проект разработка итарға тигиш, пожарний охранадан справка оларға тигиш. Сигиз-туғиз кушнидан официальный разрешение оларға тигиш! Ай, сплошной валакита, сволош! Лучше всего до-полнительный пастройка итинг-да и всё! Олти сотих зе-мелний участок пастройка итарға бирилган, теплица қурағға тугул!

— Бошқалар теплица қураяпти-ку, — дедим ялингудек бўлиб. — Ҳозирча уй-жойим етарли. Амаллаб турибмиз. Қолаверса, янги уй қуришға пул қани?

— Интересно! — У сариқ мўйловини қийшайтириброқ илжайди. — Теплица строить итарға оқча бор. Постройка қиларға йуқ, шулайми? •

— Энди, шу... машинани сотувдим...

Землемернинг юзи ёришди.

— Неужели? “Нексия” или “Мерседес?”

— “Жигули” эди, анча уринган...

— Сумға сотдигизми или долларға?

...Бўлмади! Машинамнинг сўнгги пулини “йўталдим!”

...Бу сафар “қайним”, айниқса, хуноб бўлиб ўтирган экан. Қўлимдан қоғозларни юлқиб олиб, улоқтириб юборди.

— Қанақа одамсуз! — деди йиғлагудек бўлиб. — Уч ой-дан бери қатнайсуз, нега йўталмайсуз?! Нега бошқаларға йўталасизу, менга йўталмайсуз, поччажон! Сизда инсоф борми, поччажон?!

Ростимни айтсам, “қайним”нинг олдида ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадим! Буни қаранг, мен аҳмоқ, мен каллаварам ҳаммага “йўталибману”, шунча хизмат қил-ган “қайним”га “йўталиш” хаёлимга келмабди!

Эрталаб йўлга чиқаётиб, теплица қуришға маслаҳат берган қўшнимдан ўн минг сўм қарз олгандим. Ҳар эҳти-

молга қарши. Шунини узатган эдим, “қайним” баттар тутатқиб кетди.

— Йўталингиз шуми, почча! Ўлар ердამисиз, почча! Ҳозир местний йўтал ўтмайдиган бўлган, “кўки”дан йўталинг, билдингизми, “кўки”дан

... Кўчага чиқсам, ёмғир қуйиб ётибди. Аксига олиб соябон ҳам олмаган эканман. Уйга кириб келдим, ўзидан-ўзи йўтал тутат бошлади. Йўқ, идоралардаги “йўтал”-мас, ростакан йўтал! Нафас олсам, ўпкам уч йил аввал қазо қилган раҳматли холамнинг амиркон маҳсисидек ёғиллайди... Ярим кечага бориб, иситма кўтарилиб кетди. Хотиним “тез ёрдам”га телефон қилиб, ярим соатча гаплашди. Икки гапнинг бирида “аҳволи оғир”, дейди. Охири, телефонни кўтариб бошимга келди.

— Мана, ўзингиз тушунтиринг! — деди гўшакни қўлимга тутқазиб.

Бир амаллаб гўшакни қулоғимга босдим.

— Камида ўн литр! — деди алақандай аёл шанғиллаб.

— Нима ўн литр? — дедим ҳансираб.

— Боядан бери қулоғингизга танбур чертаяпманми! Бензин! Ўн литр бензин!

— Бу бензаколонка эмас, — дедим нафасим баттар қисиб.

— Тушуниб турибман! — деди аёл ҳамон шанғиллаб. — Энергоносителлар қиммат. Лимит тамом бўлган. Машинада бензин йўқ! Ярим кечаси кўчада қолиб кетайликми?

Машина сотганимда гаражда қолган ярим канистр бензин эсимга тушди. Сўнгги кучимни тўплаб инқилладим:

— Келаверинг, барака топгур! Бензин бор.

Ҳайтовур бирон соатлар деганда “тез ёрдам” етиб келди. Уйга дўхтирдан олдин шўпир кирди. Бу ёқдан мени суяб чиқишди, у ёқдан ўғлим гараждан олиб чиққан канистрини кўтариб шўпир зинғиллади.

— Тўқсан учми, ока? — деди-ю, жавобимни ҳам кутмай, машинасига бензин қўйди. Канистрини машинасининг юкхонасига ташлаб қўя қолди. — Янаги сафар “визов” қилганингизда ташлаб кетарман, ока. Шошиб ту-

рибмиз. Яна уч жойдан бензин, тоис касал олишимиз керак!

Инсофли одамлар экан. Фирр этиб “гўрбанниса”га олиб боришди. “Гўрбанниса”нинг навбатчи дўхтири ёш бўлса ҳам кўзи пишиб кетган экан. Бир қарашда касалимни аниқлади-қўйди.

— Ташвиш қилманг, кеннойи! — деди хотинимга. — Окам кўкйўтал бўптила. Та-а-ак, палатада жой йўқ, аммо окамизни қабул қиламиз! Каридорга кушетка қўйиб берамиз. Яхши одамларга ўхшайсизлар... Таа-ак, ёзиб олинг, кеннойи! Бўмаса эсиздан чиқиб кетади. — Шундай деб тортмадан қоғоз-қалам олиб, хотинимга тутқазди. — Осма уколга система. Олтита, ну дапустим ўнта! Шприц — ўттизта. Ҳозирча етади. Етмаса, яна этамиз. Никотинка, баралгин, атееф — булар ампулада. Та-а-ак, таблеткалар. Анальгин, йўқ, яхшиси анаприлин, эффементи кучли. Сульфадемитоксин. Раунатин. Окамда давление бор экан. Демидрол ёки тазепам ҳам бўлаверади...

Дўхтирнинг оғзидан муттасил отилиб чиқаётган сўзларни ғира-шира эшитяпман. Бошим ғувиллаб, нафасим сиқиб бораяпти.

— Ёздизми, кеннойи? — деди дўхтир бир зум тўхтаб. — Таа-ак, каридор биздан. Кушетка биздан. Матрас биздан. Таа-ак ёзинг кеннойи. Ёстиқ авра. Чойшаб. Пододеяльник. Сочик. Иложи бўлса иккита. Бинт, йод, пахта. Стерилний бўлсин... Чойнак, пиёла, коса, вилка, қошиқ, кўк чой — икки пачка...

Уёғи нима бўлганини билмайман. Бир маҳал кўзимни очсам, тепамда хотиним йиғлаб ўтирибди. Дўхтир билатимни ушлаб, томир санаяпти. Ўпкам оғзимга тиқилгудек йўтал тутди.

— Ташвиш қилманг, кеннойи, ташвиш қилманг, — деди дўхтир хотинимни юпатиб. — Окамни бир ҳафтада отдек қиворамиз! — Кейин менга юзланди. — Йўталинг, оқа, қаттиқроқ йўталинг! Иложи бўлса, “кўки”дан йўталинг! Қанча кўп йўталсангиз, шунча тез тузаласиз!

ЖАЗО

Сиз нима десангиз деяверинг-у, аммо мен биринчи апрелни ҳар йили байрам қиламан. Ўн йилдан буён.

Ўшанда ён қўшним бўларди. Битта “дом”нинг битта қаватида, битта деворнинг икки томонида яшардик. Ўлгу-дек ғаламис эди. Бир куни деворга марҳум дадамнинг суратини илиб қўймоқчи бўлдим. Биласиз, бетон деворга мих ўтиши қийин. Амаллаб қоқиб қўйдим. Эртасига қарасам деворнинг нариги томонидан бир қаричли мих туртиб чиқиб турибди. Қўшним менга қасдма-қасдликка мих қоқиб, алламбало сурат осиб қўйган бўлса керак. Ҳайит куни тўрт яшар ўғлим хурсанд бўлсин деб ўйинчоқ сурнайча олиб келгандим. Қўшним аллақайси коллежда ўқийдиган ўғлига росмана карнай олиб берди. Кечаси билан ота-бола карнай чалишни машқ қилиб чиқишади.

Кучаниб чалинса карнай ғалати овоз чиқараркан... Оддий магнитофонимиз бор эди. Бир куни болалар овозини қаттиқроқ чиқариб қўшиқ эшитган эканми, эртасига қўшним “музикалний центри”нинг карнайини бизнинг деворга қапиштириб, туни билан “рок-музика” қўйиб чиқди...

Ҳар ким олдидаги майдончага кўчат ўтқазган эди. Бизнинг икки туп гилос қийғос гуллади. Қўшним эккан толнинг авжидан дарак йўқ. Аммо қувончим узоққа чўзилмади, гилосларимиз энди ранг киргизганда қуриб қолди. Тагидан нуқул керосин ҳиди келади. Ноилож арралаб ташладик. Бунинг устига телефонимиз қўшним билан блокировка қилинган. Қачон қўнғироқ қилмоқчи бўлсам, қўшним гўшакни кўтариб кўяди. Менгаям йўқ, унгаям.

Бир куни ишхонада ўртоғимга ҳасрат қилиб қолдим.

— Бори шуми? — деди ўртоғим. — Мана кўрасан, биринчи апрелгача қўшнинг масаласини ҳал қиламиз.

У шундай деди-ю, қўшнимга телефон қилди. Параллел телефондан мен ҳам эшитиб турибман.

— Бу Олимовнинг уйими? — деб сўради ўртоғим.

— Йўқ, мен қўшнисиман. Нимаиди? — деди қўшним.

— Мен институтда бирга ўқиган ўртоғиман, — деди дўстим. — Олимовни табриклаб қўймоқчи эдим. Қўшма корхонага раҳбар бўпти.

— Маошиям ошгандир? — деди қўшним уф тортиб.

— Ҳа, доллар олади!

Қўшним индамай гўшакни илиб қўйди. Кечқурун борсам саломлашмай уйига кириб кетди.

Эртасига дўстим яна қўнғироқ қилди.

— Бу Олимовнинг уйими?

— Йўқ, нимаиди? — деди қўшним.

— Олимовни депутатликка номзод қилишган экан. Шунга хурсанд бўлиб қўнғироқ қилаётгандим.

Кечқурун келсам, қўшним зинадан тушиб кетяпти. Мени кўриши билан қўлидаги конвертни яширди. “Юмалоқ хат” ёзгани аниқ. Индамай кетавердим. Индинига яна дўстим телефон қилди.

— Бу Олимовнинг уйими?

— Йўқ, дедим-ку! — Қўшним инграб юборди. — Нима гап? Мен унинг қўшнисиман.

— Ташқи ишлар вазирлигидан қўнғироқ қилаяпмиз, Олимов танловда ғолиб чиққани учун чет элга бир ойлик саёҳатга бориши керак. Тезроқ ҳужжатини топширса бўларди. Малол келмаса, шуни айтиб қўйсангиз...

Кечқурун келсам, қўшним, қуриб қолган тол тагидаги ҳарракда хомуш ўтирибди. Ранги бир ҳолатда.

— Тинчликми, қўшни? — дедим кулиб. — Хафа кўри-наси?

— Мазам йўқ, — деди инқиллаб. Аммо телефонда эшитган “янгилигини” айтмади.

Уч кундан кейин дўстим қўнғироқ қилди.

— Бу Олимовнинг уйими?

— Олимов ўлар ҳолатда ётибди! — деди қўшним мингиллаб. — Нима деб қўяй?

— Аттанг! — деди дўстим. — Қўшнингиз лотереяга машина ютган экан. Олиб кетсин, демоқчийдик.

Телефонда қисқа-қисқа гудок эшитилди.

Кечқурун келсам, кўшним йўқ. Юрак ўйноғи тутиб, касалхонага олиб кетишибди. Бир ойдан кейин қайтиб келди. Аммо узоқ туролмади. Бизнинг “дом”имиздан кўчиб кетди. Ўша куни биринчи апрель эди. Мана ўн йил ўтибди. Шундан буён ҳар гал биринчи апрелни байрам қиламиз.

“АЖДАР”НИНГ ТАВБАСИ

Э, нимасини сўрайсиз, ака! Бу гапларнинг ҳаммасини айтишга айтавераман-ку, китоб қилиб ёзсангиз, хотинхўжа ўқиб қолса, хафа бўлиб юрмасин, дейман-да!

Кўп йиллик тажрибамдан келиб чиқиб айтаманки, ичадиган одам бир кунда роппа-роса уч марта ўзгаради. Эрта-лаб кўнглида ароққа нисбатан чексиз нафрат билан уйғонади. Пешинга бориб, нафрат ўрнини секин-секин лоқайдлик эгаллайди. Кечқурун эса чексиз нафрат оташин муҳаббатга айланади.

Эртасига ҳаммаси қайтадан бошланади. Уйғонсангиз, бошингиз гум! Нафас олсангиз, ичингизга ҳаво эмас, олов кираётгандек. Оғзингиз, эринмасдан бир ҳовуч аччиқтош чайнагандек тахир! Қўлни айтинг, қўлни! Баайни иккинчи жаҳон урушида контузия бўлган душман аскарники! Кулоқни қашлайман, десангиз, кўзингизга кириб кетади! Биров “кеча нима овқат егандинг?” деб сўраса, “ўзимнинг отим эсимда йўғу, овқатни сўрайсан-а, номард”, дегингиз келади...

Шу масалада омадим бор экан. Отим нималигини хотинхўжа ҳар куни бир мартадан эслатиб туради. Уйғонмасимдан бошим устида “меҳр тўла” овози янграйди:

— Азлар эмас, Аждар бу, Аждар! Ёши қирққа чиқиб қилча ақли кирмаган ноинсоф, умримни хазон қилди! Учта бола нима еб, нима ичаяпти, демаса, рўзғор ночорлигидан уйда сичқонлар ҳасса таяниб юрса. Уёқда кунора электрчи келиб чироғингни ўчириб кетаман, газчи келиб газингни қувурини кесиб ташлайман, деса... бу Аждарнинг парвойи-палак! Қизимизнинг бўйи етиб қолди, мун-

дай одамларга ўхшаб бисот-мисот йиғаяпсанми, онаси, дейиш ўрнига Худонинг берган куни бўкиб ичса! Ичавериб, ичавериб, компютери синиб қолган бунинг!

Булар — хотинхўжа бисотидаги энг “ширин” сўзлар. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ҳовлимиз ёз бўйи ари бозорига айланиб кетади! Ҳар қовоғариларки, учса, бомбардимончи самолёт кепқолдими, дейсиз! Аммо улар бировни чақмайди. Аксинча, хотинхўжанинг тилидан “заправка” қилиш учун навбат кутиб туради! Хоҳлаган одамингиз билан бир эмас, икки яшик ароқдан гаров бойлашиб айтаманки, агар қарғиш бўйича мусобақа ўтказилса, бизнинг хотин Тошкентда эмас, бутун бошли Ўзбекистонда ҳам эмас, дунёда биринчи ўринни олади!

Ана, ўзингиз эшитиб кўринг.

— Бир йил ювилмаган пайтавадекғижимланиб кетган тусингни ел есин! Туллаган итнинг думига ўхшаган мўйловинг узилиб тушсин! Бензовоз ҳиди анқиб турган оғзингга кўрғошин қуйилсин!

...Боши ғум бўлиб, кўнгли ғум-ғум кетаётган одамга ёқадими шу гаплар? Ётган жойимда лўқма ташлайман. (Гапни чалғитиш керакми, ахир?)

— Автодорожнийни битирганмисан, онаси, бензовозни қаёқдан биласан?!

Хотинхўжа “одам гапирдими, мушук миёвладими” деб қайрилиб қарамайди. Аммо энди товуши жаранглаб чиқа бошлайди:

— Хумга қамалиб қолган аридек ғўнғиллаган овозинг ўчсин! Лайлакнинг инидек пахмайган сочингга ўт тушсин! “Восмёрка” ғилдиракка ўхшаб қинғир-қийшиқ қадам ташлайдиган оёғинг “Камаз”нинг тагида қолсин! Чойга туз солиб, “нега шакаринг ширинмас”, деб пиёлани отиб синдирган қўлларинг акашак бўлсин! Таппига тушган мунчоқдек йилтираб турган кўзларингга снайпернинг ўқи тегсин! Макарон шўрва ичиб, “нега лағмонингни хаамири ўқловидек”, деб онамни сўккан тилларинг электрический мясорубкада қийма-қийма бўлсин! Офтобда қолган бақлажондек буришган бурнинг ириб тушсин!

Қосим қатиқчининг обкашидек қоматинг лаҳадда чирисин! Кошкийди чириса! Чиримайди. Биров гўрингни устига қамиш суқиб гугурт чақиб юборса, “вечний аланга” бўлиб қирқ йил ёнади! Аъзойи-баданинг спиртга айланиб кетган!

Ўзингиз инсоф билан айтинг-чи, шунча гапдан кейин ароқ деган дардисарни ёмон кўрмай бўладими? Шунақа-ку, кечга яқин томоқ жонивор “тақиллагани” чатоқ...

Йўқ, инсоф бераман, деса ҳеч гап эмас экан. Ичишни ташладим. Бир кунда! Бунга бир воқеа сабаб бўлди.

Эрталаб отим “аждар”лигини қачон эшитарканман, деб кутиб ётсам, қулоғимга “Турақолинг, адажониси, чойингиз совиб қолади...”, деган овоз кирди.

Шу ўзимнинг “эговим”ми, деб кўзимни амаллаб очсам, тепамда жилмай-и-и-иб турибди. “Туғилган кунингиз муборак бўлсин! Умрижонингизга худо барака берсин!” деб у юзимдан, бу юзимдан ўпди. Ўпаётганда оғзимдан келган “муаттар” ҳиддан хиёл чимирилдию, сездирмади. Буни қаранг, туғилган кунимизниям паққос унутиб юборибмиз... Ишга кетаётганимга яп-янги, қордек оппоқ кўйлак, қирраси чиқариб дазмолланган шим, оёғимга “турецкий” туфли кийгизиб кўйди. Фақат кўча эшикка етганимда: “Адажониси, ақалли шу бутун ичманг, эртароқ келиб, болаларингиз билан яйраб ўтиринг, ош дамлаб қўяман”, деди...

Ўзимнинг ниятим ҳам шу эдику-я, хира улфатлар туғилган кунингизни “ювмайсанми” дегандан кейин қаёққа қочасиз?

У ёғи ўзингизга маълум: бир бошландими, “тормоз” ишламай қолади...

Буни қарангки, автобус бекатида битта хотин тухум сотаётган экан. Ҳар куни қуймоқ еса керак, ўзининг юзи-ям ҳафсала билан ювилган тухумдек йилтираб турибди. Хотинхўжанинг олдига қуруқ бормасликка баҳона топилганидан хурсанд бўлдим. Бир “решётка” тухум олдим. Ўттизта бўларкан. Олишга олдим, қандоқ кўтариб кетишга ҳайронман. “Решётка” деганини икки қўллаб кўтариш ке-

рак. Икки қўлим банд бўлса, оёқ жонивор хотинхўжа айтгандек “восмёрка” гилдиракка ўхшаб чалкашиб кетаётган бўлса, автобусга қандоқ чиқаману, қайси қўл билан нимани ушлаб тураман?! Тухумчи хотин эсликкина экан. Тухумларни салапан халтачага солиб берди. “Эҳтиёт қилинг”, деб тайинлаб ҳам қўйди.

Автобус келганини биламан. “Минди-минди” бўлиб кетган автобусга орқа эшикдан бир амаллаб кирганим ҳам эсимда... Уёғи нима бўлгани ёдимда йўқ...

Бир маҳал ҳаммаёқ қий-чув бўпкетди. Ўрислар “чўрт-пўрт” деган, ўзбек хотинлар “хурмачангга сиққанича ичсанг ўласанми”, деб чинқирган... Мўйлови меникидан ҳам қалин бир йигит ёқамдан олди. Лаънати штангачими, нима бало, ҳар билаги чойнакдек келади. (Чипта сотувчи эканини кейин билдим.)

— Ҳаммаёқни расво қилдинг-ку, аҳмоқ! — деди бўкириб.

Мундай разм солсам, автобуснинг олд томонидагилар “пресс” бўпкетган, мен турган томон бўм-бўш! Синган хом тухумнинг ҳиди ғалатироқ бўлишини ўшанда билдим... Бунақа ис қаердан келаяпти, деб қарасам... Хотинхўжа совға қилган кўйлак, қирраси чиқариб дазмолланган шим оқиш-сарғиш шилимшиққа беланган.

Нима бўлганини шунда тушундим. Хуллас, тиқилинч автобусга омон-эсон чиққанман. Кейин иссиқ элитганми, бошқами, турган жойимда пинакка кетганман... Қўлимдаги “юк” оғирлик қилган чоғи, худди тўрва кўтараётгандек салапан халтачани елкам ошириб орқага ташлаганман. Тухумлар “шарақ-шуруқ” қилиб синган. Пўчоғи салапан халтани йиртган. Кейин ўттизта тухум бутунию синиғи аралаш-қуралаш бўлиб аввал белимга, ундан болдирга, кейин ерга тушган. Яп-янги кўйлак-шим тухумнинг “муборак” “коктейли”га беланган.

Оёқ боссам, “турецкий” туфлим “шўлтўқ-шўлтўқ” қилади. Энг ёмони, атрофимда турганлар ҳам “қуймоқ”дан бенасиб қолмабди. Салкам элик киши автобуснинг олд томонига қочиб, бир-бирига қапишиб қолгани шундан экан!

...Эртасига хотинхўжанинг сўз бойлигини тўлдирган янги қарғишларни кутиб узоқ ётдим. Қизиқ, бу гал у қарғамади, йиғламади... Фақат бир оғиз сўз айтди:

— Ажрашамиз! Судга ариза бериб қўйдим!

Бунақа пайтда қўл келадиган энг синалган қуролни ишга солдим.

— Ўзимни ўлдираман! — дедим комил ишонч билан. — Ўлсам, мен ҳам қутуламан, сен ҳам!

— Ростданми? — Хотинхўжа астойдил ажабланди. — Бу гапни минг биринчи марта эшитаяпман!

— Йўқ! — дедим бош чайқаб. — Бу галгиси охиргиси! Ўзимни осаман!

— Шунақами? — Хотинхўжа шитоб билан уйдан чиқиб кетди. Зум ўтмай бир қўлида икки қулоч арқон, биттасида ўрта бармоқдек келадиган “икки юзталиқ” мих, занглаб кетган теша кўтариб кирди. (Олдиндан тайёрлаб қўйганми, нима бало.)

— Эркак кишининг гапи битта бўлади! Ўзини осмаган номард! — деди-ю, чикди-кетди.

Ўтириб-ўтириб ўзимга нашъа қилди. Хаёлимга ғалати ўй келди. Айвондаги столни кўтариб ётоққа обкирдим. Устига чиқиб, вассажуфтга мих қоқдим. Арқонни боглаб тортиб кўрсам, пишиққина. Менга ўхшагандан икkitасини бемалол кўтаради! Қўл жонивор “кантузия” бўлса-да, сиртмоқни бинойидек қилиб тугдим. Бошимни суқиб кўрсам, лоп-лойиқ! Ана энди хотинхўжанинг келишини кутамиз!

Бир маҳал дарвоза ғийқиллаб очилди. Сиртмоқни бўйнимга илиб, пойлаб турдим. Айвонда қадам товуши эшитилгач, бошимни худди осилган одамникига ўхшатиб бир томонга қийшайтирдим. Кўзимни юмиб олдим. Ҳатто тилимни жичча чиқариб, “тишлаб олган” ҳам бўлдим. Ҳаммаси “натуралний” бўлиши керак-ку!

Фақат оёғимнинг учини столга тираб олганман. Сиртмоқ ҳам томоқда эмас, энгақда. (Ўладиган аҳмоқ борми!)

Хотинхўжанинг ётоққа кирганини сезиб турибман. Бир маҳал “Вой, ўлай!”, “Вой, ўлмасам!” деган хитоб эшитилди. “Ҳа-а-а! Гулдек эрига ўлим тилаш қанақа бўлар-

кан?” дедим ичимда. Билиб турибман, ҳозир “арслонимдан айрилдим”, деб дод солади, оёғимга ёпишиб йиғлайди.

Ҳали кутаман, ҳали кутаман, ҳеч гапдан дарак йўқ. Бирпасдан кейин алланима “тўп-тўп” этди. Бир нарса ғийқиллади... Ҳайрон бўлиб, бир кўзимни очсам, уйга кирган хотиним эмас, қўшнимизнинг аёли — кеннойи бемалол чўкка тушиб ўтирибди. Устидаги кўрпа-тўшакларни ағдариб ташлаб сандиқ титкилаяпти. Шу хотиннинг қўли эгрироқ деб эшитгандим. Ростдан ҳам сандиқдан хотиним не ҳасратда қизимизга йиғган бисотларни юлқиб олаяпти. Атласлар, адраслар, чиройли “упаковка” қилинган жемпер... Индамай турсам бошини сандиқ ичига суқиб қиртиллатиб бурчак-бурчакларни кавлаштиришга тушди. Тилла тақинчоқ излаяпти шекилли! Буёғига чидолмадим.

— Ҳорманг, кеннойи! — дедим. Овозим шунақанги гўлдираб чиқдики, ўзим ҳам ҳайрон қолдим. — Жа-а шилиб юбордингиз-ку! — дедим.

Кеннойи сандиқдан бошини чиқариб мен томонга қаради. Кўзи ола-кула бўп кетди. Ҳозир додлаб қочиб қолади, деб турсам, додламади ҳам, қочмади ҳам. Фақат ичидан “ғийқ!” этган садо чиқди. Кейин ияги бир томонга қийшайганча яна икки марта “ғийқ-ғийқ” деди-да, ёнбошига ағдарилди. Қўрқиб кетдим. Сиртмоқни бўйнимдан олташлаб сакраб ерга тушдим.

— Туринг, кеннойи, одамни кўрқитманг! — деб елкасига кафтимни боссам, қилт этмайди. Кўзлари бир нуқтага бақрайиб қолган. Оқи бор, қораси йўқ!..

...Ёмон аёл эмас эди, раҳматлик... Маъракасининг бир четини кўтаришиб юборишга тўғри келди. Нима қилсаям, кўздек қўшни...

Ўшандан бери бутилка деган макруҳни уйга йўлатмайман. Минерал сув олсак ҳам “бакалашка” лигидан оламиз... Яқинда қизимизни узатдик.

Хотинхўжани айтмайсизми?! Бир эмас, икки яшик “спрайт”дан гаров бойлашиб айтаманки, агар олқиш бўйи-

ча мусобақа ўтказилса, бизнинг хотин дунёда биринчи ўринни олади! Ана, ўзингиз эшитиб кўринг.

— Нур ёғилиб турган юзларингиздан айланай! Дарёларда сузиб юрган қундуздек қоп-қора мўйловингизнинг қурбони бўпкетай! Юлдуздек чарақлаб турган кўзларингизни ёмон кўздан асрасин! Гул ҳиди келадиган нафасингиздан ўргилай! Юрганда ер титрайдиган оёқларингизга қоқиндиқ бўлай! Кўнғироқдек патила-патила сочларингизга жоним тасаддуқ! Чинордек бўйларингизга бўйтумор!

...Ичишни ташласангиз, сиз ҳам хотиндан шунақа гаплар эшитасиз!

СОАТ

Эрталаб ишга кетаётиб, бундай қарасам, қўл соатим тўхтаб қопти. Силкитиб кўрдим, бураб кўрдим, қани юрса!

— Соат тўхтаб қопти, — дедим остонада турганча.

Келинингиз чимирилди.

— Сизнинг қўлингизга тушган нарса соғ қолармиди?

Аслида-ку, соатда ҳаққим ҳам қолмаган. Ўн йилдан берими, ўн беш йилдан берими тақаман. Шунақа-ку, соатни келинингиз совға қилган. Ўз қўли билан. Хотин кишининг совғаси туфли ичидан туртиб чиққан михга ўхшайди. Ўзини эслатиб турмаса, кўнгли жойига тушмайди. Устига-устак, бизнинг соат аллақандай батареяли соатлардан эмас. Механический! Бураладиган!

— Ёш болага ўхшайсиз, — деди келинингиз дашном бериб. — Дарров тузаттириб олинг!

Нима бўлса бўлди, дедиму бекатдаги соатсознинг дўкончасига кирдим. Бир кўзига дурбин тақиб ўтирган бурни чўмичдай соатсоз қошини учириб имо қилди:

— Хизмат, акамулло?

Индамай соатни узатдим. У соатнинг орқа қопқоғини очди-да, оғир-оғир бош чайқади.

— Соат деганини мундай тутмайдилар-да, акамулло! Муни қаранг! Муни қаранг! — У аллақандай катта-кичик винтчалари қалашиб ётган соатни бурнимнинг тагига олиб

келиб кўз-кўз қилди. — Бир тонна кир йигилибди-ку ичига! Ҳа энди ўзингиз бир кун ювинмасангиз таъбингиз тирриқ бўлиб юрасиз. Ҳай, бу соат деганиниям озода сақлаш керак-да, акамулло. Яқин беш йилдан буён қўл тегмай кирлаб кетибди-ку, жонивор.

— Қачон тузатасиз? — дедим гапни чўзмаслик учун жеркиброқ.

— Ҳай, энди, акамулло, бўёқчининг нили эмас-да бу. Ҳар битта винтини олиб тозалаймиз. Яна ўрнига қўямиз. Ҳай, ана беш кунда келсангиз, соат тап-тайёр-да, акамулло!

— Қўя қолинг, уста, — дедим чайналиб. — Келгуси сафар олиб келарман.

— Ихтиёр ўзингизга.

Уста соатни қайтарди-ю, бир кўзига дурбинни тутиб ишини қилаверди.

Бекатга бориб чорак соатча турдим ҳамки, автобусдан дарак йўқ. Энди хуноб бўла бошлаган эдим, кўчанинг у юзида, сартарошхона ёнбошида жойлашган бошқа бир соатсозлик дўкони эсимга тушиб қолди. “Бир кириб кўрмайманми, — дедим ўзимга-ўзим. — Ишга кечикишга кечикдим. Барибир соатни тузаттириш керак-ку”.

Бу дўконнинг устаси жингалак сочли йигит экан. Чаққонлик билан соатни очди-ю, шу қадар алам-ситам билан ҳуштак чалиб юбордики, соатга эмас, устага раҳмим келиб кетди. Кейин худди оғир жиноят қилиб қўйган одамга тикилгандек кўзимга узоқ қараб қолди.

— Ҳа? — дедим унинг тикилишига тоб беролмай.

— Ёқут! — деди соатсоз маъноли бош чайқаб.

— Нима ёқут?

— Ҳар қандай механический соатда тош бўлади. Мана, “двенадцать камней”, деб ёзиб қўйибди. Демак, бу соатда ўн иккита тош бор, дегани. Тош нимадан бўлади? Ёқутдан!

— Нима қипти? — дедим хавотирланиб.

— Нима қиларди, соатингизнинг тоши тўкилиб тамом бўпти, оғайни! Ёқут деган нарсa қанақа камёб тошлигини биласизми? — Уста сирли бир гап айтаётгандек овози-

ни пасайтирди: — Менга қаранг, оғайни, ўзимизнинг одам экансиз. Сиз учун майли, топаман.

— Қанча бўлади? — дедим енгил тортиб.

Уста олий математика машқини бажараётгандек пешанасини тириштириб узоқ ҳисоблади.

— Ўн беш минг сўм! — деди ниҳоят мушкул масалани ечгандек енгил тортиб. — Сизга ўн беш минг. Ҳозир мунайчукун соатларга запчас топиш осонмас. Антиквар — бу соат. Аммо-лекин ўзимизнинг одам бўлганингиз учун амаллайман-да, оғайни! Бўлмаса-ку, бу соатни аллақачон поезднинг тагига ташлаб юбориб, қутулганингизнинг суюнчисига зиёфат қилиб беришингиз керак эди-я!

— Раҳмат! — устанинг қўлидан соатни тортиб олдим. У ўрнидан туриб кетди.

— Ие, ҳа, йўл бўлсин, оғайни!

— Поезд йўлига! — дедим тўнғиллаб.

Автобусдан тушиб ишхона дарвозасига етибманки, ҳамон бошимга бало бўлган соатнинг, усталарнинг гўрига гишт қалайман. Аксига олиб, шундоқ... кираверишдаги темир дарвозанинг ёнида ҳам соатсозлик устахонаси бор экан. Ҳар куни шу ердан кириб чиқарканману, эътибор бермас эканман. Ишинг тушмаганидан кейин шу-да!

Мана, қасдлашиш бўлса, деб бу устахонага ҳам кирдим. Афтига қараб ёшини билиб бўлмайдиган, пешанаси тиришган, юзи қошиқдеккина киши ойна тўсиқ орасидаги тешикчадан индамай қўл узатди. Соатни олди-ю, негадир орқасини эмас, ойнасини очди. Бир нима қирс этди. “Тамом! — дедим ичимдан зил кетиб. — Соатдан ажралдинг. Бир чеккаси яхшиям бўлди. Қутулдинг”.

Уста қўлидаги соатга қараб соатимни тўғрилади-да, туйнукдан узатди.

— Марҳамат!

Ҳайрон бўлиб соатни қулогимга тутсам, бинойидек юриб турибди.

— Қанча бўлади? — дедим киссамни кавлаб.

— Пулингиз керакмас. Мили ойнасига тегиб қопти. Эҳтиёт қилинг!

“ҚУЛОҚҚА АЙТИЛАДИГАН” ГАП

— Менга қаранг... Қулоққа айтадиган гап чиқиб қолди. Яқинроқ келинг... Гап шу ерда қолсин-ку... қизиқ иш бўлди: китобим чикди! Ўн минг нусха!.. Э, бақирманг-е! Томоғингизда мегафон борми, нима бало! Овозингиз мунча баланд! Табриклаган одам бақириши шартми? Мен сизни эски қадрдоним деб сир айтсам... Гап шу ерда қолсин, дедим-ку! Нима? “Бизгаям биттаси тегадими”, дейсизми? Накд минг сўмдан китоб олиб ҳаммага тарқатаверсам, уйимни тополмай қоламан-ку, биродар? Нима дейсиз? “Нега беш юз эмас”, дейсизми? Болаларнинг расм дафтари уч юз туради-ку! Китоб чиқариш ўйинчоқ бўптими сизга? Қоғоз қиммат, муқова қиммат, бўёқ қиммат... Китоб дўкониям устама нархини қўйиши керакми ахир? Ўн беш прасанми, йигирма прасанми, майли-да! Бўлмаса, сотувчилар маошни қаердан олсин? “Ўзингизнинг “ганарарингиз” қанча бўлди?” дейсизми. Етмиш минг! Етмиш минг-а! Кичкина пулми? Ўн иккита бўрдоқи товуқ беради! Атиги бир йил минилган велосипед беради! Бир сават ананас беради! Ананас еганмисиз ҳеч? Мен еганман! Лўлитўп маҳаллалик ака Тиркаш бор-ку! Анави-чи, эшак аравада эшикма-эшик юриб, “бути-и-и-илка принимаю-ю- ю!” деб бақирадиган! Ўша ака Тиркаш ўғлини “Интерконтинентал” ресторанида уйлантираётганда ананасдан тортиб мангогача тиқиб ташлаган, азамат!

Ўн мингта китоб минг сўмдан қанча бўлади? Тўппатўғри: ўн миллион сўм! Математикани зўр биларкансиз! Шу арзимаган ўн миллион сўмдан накд етмиш мингини қалам ҳақи деб беришдию, мен суюнмай, ким суюнсин! Тағин ўттиз прасан налугидан ташқари! Униям қўшса, юз минг бўларди! Етмиш мингни эшитиб шилқ этиб ҳушимдан кетиб қолсам, денг! Ортиқча суюнишнинг хосияти бўлмайди, деганлари тўғри экан. Яхшиямки, оғзимда нос борлиги. Шу жонивор ичимга кетиб қолиб, ўхчиб ўзимга келдим. “Шунча пулни қаёққа сиғдирасиз?” дейсизми. Шундоқ олдим, китобимни кўчирган компьютерчининг

олдига югурдим! Қўлёзмани кўчиргани қачон эди! Китобим чиққунича сабр қилганига раҳмат! Нима дейсиз? Қанақа машинистка? Машинистка қоптими шу замонда! Қўшнимнинг келини бор. Шу келиннинг ўғай сииглиси бор экан. Ўғай синглисининг овсини бор экан. Ўша овсинининг холаваччаси аллақайси идорада котиба бўлиб ишларкан. Компьютерни хамир қилиб қориб, чучвара қилиб тугиб ташларкан.

Шундай қилиб, етмиш мингни белга тугиб, югуриб катта кўчага чиқдим. Авваллари битта такси тўхтаса, ўнта йўловчи чошиб борарди. Ҳозир битта одам қўл кўтарса, ўнта киракаш машина “ғийқ” этиб оёғингиз остида тўхтайдди. Шундоқ бўлди. Битта эскироқ “Жигули”га ўтирган эдим, “менинг клиентимни обқўйдинг”, деб бештаси ёқа бўғишгудек бўлиб кетди. Шўпир чаққон экан. Эшикни ёпмасимдан мингга қўйиб ҳайдаб қолди. Разм солиб қарасам, бир вақтлар бирга ўқиган курсдошим! Институтда ишлайди. Ҳайрон бўлиб турганимни кўриб, тушунтирди. “Дарсдан бўш пайтда кўчага чиқиб тураман, буям бир эрмак-да”, деди. Ҳар қалай курсдош эмасми, инсоф қилиб икки минг ўрнига бир ярим минг олди.

Компьютерчи аёл пулни олиб жиндай чимирилди. “Домлажон, — деди, — бировнинг меҳнатини камситиш яхшимас, тушунган одам бўлсангиз, — деди. — Хафа бўлмайсиз-ку, сизнинг почеркингиз “анақароқ” экан, ёзгунча қон бўпкетдим, шунча текстни териш камида юз минг туради, яна беш-олти минг қўшинг”, деди. Шўрликнинг дарди йиғилиб қолиб, кимга айтишини билмай турган эканми, менга тўкиб солди. “Учта болам мактабга борди, қуриб кетгур саккизинчи март келяпти. Ҳар биттасининг иккитадан хотин ўқитувчиси бор. Бири устози, бири синф раҳбари! Ҳар биттасига беш мингдан “падарка” пули йиғаяпти. Устига-устак, квартиплата бор. Ахлат пулидан уч минг, газдан ўн бир минг, “атаплениа” деган дардисардан ўн тўрт минг қарзим бор. Уй ўлгурни тузук-қуруқ иситсаям майли эди! Мениям ўйланг-да, домлажон!” деди. Ростини айтсам, қўшнимни келинининг ўтай

синглисининг овсинининг холаваччасига раҳмим келганидан йиғлаб юборай дедим. “Бунисини обтуринг, қолганини эртага эрталаб етказаман”, дедим. “Хафа бўлманг, жон синглим, менинг ҳам атаплениядан қарзим бор: ўн олти минг!” дедим.

Ваъда қилишга қилдим, қолган пулни қаердан оламан, деб хотин билан маслаҳатлашиб турсам, катта набирам кепқолди. “Нима гап, дадавой?” деди. “Шундоқ бўпқолди, ўғлим”, десам, “шуни менга аввалроқ айтсангиз бўлмайдами, дадавой!” деб кўлимга ўн минг сўм тутқазди. Тагин “пул керак бўлса, менга айтаверинг, дадавой!” деб кўшиб ҳам кўйди, барака топгур! “Неварангиз қаерда ишлайди?” дейсизми. Бизнесмен! Тўққизинчи синфда ўқийди. Дарсдан бўш пайтида Қатортолдаги оптовойдан “Фанта”, “Спрайт”, “Нестле” олиб, Чилонзор бозорига обкеб сотади. Роса дуо қилдим бизнесмен набирамни!

Яқинроқ келинг. Кулоққа айтадиган тагин бир гап бор. Аммо иккаламизнинг ўртамиздаги гап. Сизни эски қадрдоним деб айтаяпман. Бировга ғиринг демайсиз! Янги кўшнимни танийсиз-а? Йўқми? Бўпти, насиб этса таништириб кўяман. Манавиндай зўр одам! Бултур катта ҳайитда маҳаллада ҳалим қилишганда ўттиз кило ёғ олиб берган, азамат! Налоговой инспекцияда ишлайди. Бир участка солди, бир участка солди! Икки қаватли! Фақат уйи ҳовлининг ўртасида! “Кўшнижон, нега бундай қилдингиз?” десам, “Евростил дегани шунақа бўлади!” деди. Бирам маданиятли, бирам ўқимишли! Кўчиб келган кезлари “уйқу дорингиз борми, кўшни?” деб уч-тўрт сўради. Йўқ, десам ишонмади. “Китоб ёзадиган одамда китоб бўлмайдами?” деди. Кейин билсам, китобни “уйқу дори” деркан! “Уйқум қочганда бир варақ китоб ўқишим билан “сем милитда” ухлаб қоламан”, дейди. Бир куни гапдан гап чиқиб сўраб қолди. “Чиқаётган китобларингиз устидан налог тўлаяпсизми?” деди. “Йўқ”, деган эдим, астойдил ҳайрон бўлди. “Как это так, йўқ? — деди аччиқланиб. — Китоб ёзганмисиз, ёзгансиз! Кўшимча даромад қилганмисиз? Қилгансиз! Налог тўламаган бўлсангиз, значит дав-

латни алдагансиз! Биласизми, бунинг оқибати нима бўлишини?” деди. Кўрқиб кетдим! “Кўшнижон, дедим, китоб ёзсам ишдан бўш пайтимда ёзганман, ёққан чироғимнинг ҳақини ўз вақтида тўлайман, қоғоз-қаламни ўз пулимга сотиб оламан, қолаверса, қалам ҳақи бераётганда налуғини олиб қолишади, кўшнижон”. Шунақа десам, кўшним баттар аччиқланди. “Ну и чтож? — деди. — У налог ўз йўлига! Йил охирида ҳамма даромадларни кўшиб яна солиқ тўлаш керак. Налогни сиз тўламасангиз, мен тўламасам пенсиядагиларга нафақани қаердан олиш керак?” деди.

Тўғри айтади, кўшним. Кечаси билан ўзимни койиб чикдим. Даромад қилгандан кейин солиғини тўлаш керак-да! Кунига миллионлаб даромад қилаётганлар билан ўзимни тенглаштиришим қийин-ку, шундоқ бўлсаям... Мана, ҳисоблаб кўрайлик. Арзимаган икки йил ичида китоб ёзиб, нақд етмиш минг олсаму, кўшимча налог тўламасам! Етмишни иккига тақсимласа қанча бўлади? Ўттиз беш бўлади, тўғрими? Хў-ў-ўш деб тулинг! Бундан чиқди йилига ўттиз беш минг даромад қиларканман. Кўшним айтган “кўшимча даромад!” Бир йил дегани ўн икки ой бўлади. Тўғрими? Ўттиз бешни ўн иккига тақсимласа қанча бўлади? Пачти уч минг! Демак, ойига пачти уч минг. Бир ой дегани ўттиз кун бўладими? Пачти уч минг-ни ўттизга бўлсак, қанча бўлади? Пачти юз сўм! Демак, менинг бир кунлик “ёзувчилигим” пачти юз сўм тураркан! Ўн миллионга сотиладиган китобим учун! Кўшнимдан “ойига уч минг даромад қиладиган одамдан налог олиниши мумкинми?” деб сўрагим келдию, ўйлаб қолдим. Худо кўрсатмасин, янги китобим чиққанини эшитиб қолиб жазога тортиб юрмасин тағин!

Барибир, кўшним нима деса, менинг фойдамни ўйлаб гапиради. Янги кўчиб келган кезлари хў-ў-ўп жўяли маслаҳат берган эди. “Кўринишингиздан туппа-тузук, парядичний одамсиз, кўшнижон, — деганди. — Бунақа қоғоз қоралаб юргандан кўра абшественний фойдали иш қилсангиз бўлмайдими, хоҳласангиз, бирон банкка қоровул қилиб жойлаб қўяман, банкнинг қоровули ҳам квартал-

ний мукофот олади”, деганди. Биламан, қоровуллик ап-шественний фойдали ҳунар. Лекин мен қоровулликнинг мактабини битирган бўлмасам, қоровулликнинг инсти-тутида ўқиган бўлмасам, китоб ёзишдан бўлак нарсага каллам ишламаса, нима қилай?!

...Яна бир гап айтайми? Яқинроқ келинг. Гап шу ерда қолсин-ку, мен... жинни бўпқолдим! Нега дейсизми? Яна китоб ёзяман! Бир тийин пулсиз қолмагунча ёзавераман! Худога шукр, бизнесмен набирам бор.

ШАҲАРЛИК КУЁВ

Тўнғич куёв бўлганимиз учунми, қишлоққа борсак, дар-ров шаҳарлик куёв келди, деб овоза бўлиб кетади. Олмоқ-нинг бермоғи бор, деганларидек, тез-тез жавоб визитла-ри ҳам бўлиб туради. Яқинда яна шундай бўлди. Ишдан қайтиб эшикни очишим билан янгангиз Турсуной югуриб рўпарамга келди.

— Тш... — деди у кўрсаткич бармоғини лабига босиб. — Секинроқ. Намоз ўқияптилар.

— Ким? — дедим мен ҳам беихтиёр пичирлаб.

— Боғбон амаки.

— Ким у, боғбон амаки?

Турсуной шунча йилдан буён боғбон амакини тани-майсизми, дегандек қошини чимирди.

— Қишлоқда у кишини ҳамма танийди. Худо ярлақаб бир келиб қолибдилар.

Секин ечиниб, оёқ учида уйга кирдим. Боғбон амаки телевизорнинг антеннасини мўлжаллаб саждага бош қўйган эканлар. Анчадан кейин бош кўтариб, ўнг томон-га, чап томонга салом бердилар-да, қаддиларини ростлаб менга ўтирилдилар.

— Ассалому алайкум, куёв бола! Хўп саломатгина бормисиз? — Боғбон амаки билан биринчи марта кўри-шиб турган бўлсак ҳам эски қадрдонлардек кучоқлаш-дик. Одамни бир қарашда билса бўлади. Боғбон амаки кўп одамохун киши экан. Дастурхон атрофига ўтири-

шимиз билан мош-гуруч соқолини тутамлаб гапга киришиб кетди.

— Бу дейман, куёв йигит, ишлар кўпайиб кетдими? Қишлоққа кам борадиган бўлиб қолдингиз. Қайнатангиз кўп асл одам-да! Болаликдан тепкилашиб катта бўлганмиз. Шу денг, шаҳарга кетяпман, деб қолмайманми! Бизнинг фарзандларимизникида ўн-ўн беш кун туриб келмасангиз қаттиқ хафа бўламан, деб туриб олди. Мен ҳам юзидан ўтолмадим.

— Жуда яхши қилибсиз, раҳмат, — дедим қувониб.

Боғбон амаки, у дунёни ҳам, бу дунёни ҳам баравар олиб борадиганлардан экан. Ош олдидан қиттак-қиттак ҳалиги нарсадан қилсакмикан, дегандим, ноз қилиб ўтирмади.

— Ҳа, энди бунинг ўзи ҳароммас. Кайфи ҳаром, — деди пиёлани қўлига олиб. Шундан кейин икковимизнинг ҳам қулфи дилимиз очилиб кетди. Боғбон амаки оғзидан бол томиб янгангизни мақтай кетди. — Турсуной қишлоқнинг энг олди қизи эди-да, ўзиям. Бахтингиз бор экан. Шундоқ қизимизга уйландингиз. Қайнатангизни айтмайсизми? Шаҳарга узум сотгани кетяпман десам, гастиниса-пастиниса қилиб уриниб юрсангиз, бетингизга қарамайман, дейди-да! Бу йил бозорда узум сероб. Шу кунда сотиб қолмасак, эрта-индин янаям арзонлашиб кетади. Ўн-ўн беш кун бир ғайрат қиламиз-да, энди. Ёлғиз қўллик қилмайин деб, жиянни олиб келганмиз. Бозорда узумга қоровул бўлиб қолди. Уям сиз билан бир отамлашмоқчи ўзи. Ўқишга кираман, сўт бўламан, дейди. Топган хунарини қаранг.

— Нега олиб келмадингиз? — дедим астойдил ранжиб.

— Айтаяпман-ку, бозорда қоровуллик қилиб қолди. Эртага албатта олиб келаман. Хўп улфат йигит-да, ўзиям!

Ярим кечагача гурунглашиб ўтирдик. Кейин Турсуной боғбон амаки иккаламизга уйга жой солиб берди. Ўзи балконга чиқиб ётди. Бир хоналик уйда тургандан кейин одам ўрганиб кетаркан. Аёл меҳмон келиб қолса, мен, эркак меҳмон келса, Турсуной балконга чиқиб кетади.

Боғбон амаки сўзида турадиган одам экан. Эртасига ишдан келсам чуст дўппи кийган, ихчамгина йигит билан гурунглашиб ўтиришибди.

— Ие, ассалому алайкум! — йигитча сакраб туриб мен билан кучоқлашиб кўришди. — Соғ-саломат юрибсизми, поччажон? Эшик-эллар тинчми, поччажон? Бардамгина юрибсизми, поччажон? Тоғамлар билан бир келиб қолгандик. — У боғбон амакига ишора қилди. — Поччанг билан отамлашмасанг бўлмайди, деб туриб олдилар. Турсуной опамизнинг хўжайинлари билан танишаману қувонмайманми, деб югуриб келдим. Менинг бозор-ўчарга тобим йўқ. Асли бу ерга ўқишга кириш учун келганман. Бир ёрдамлашиб юридическийга жойлаб қўймасангиз бўлмайди, поччажон. Ҳозир таниш-билишсиз иш битмайди.

— Биласизми, ўқишга кириш қийин, — дедим мингиллаб. — Менинг танишларим йўқ.

Боғбон амакининг қулоғида локатор бор эканми, мингиллаб айтган гапимни ҳам дарров эшита қолди.

— Ашнақа демасинлар-да, куёв! Сиз ҳам сўт тайёрлайдиган институтда ишлайсизми, ахир?

— Амакижон, мен домла эмас, аспирантман, — дедим тушунтириб.

— Аспиранми-маспиранми, бир жойда ишлагандан кейин барибир эмасми? — Боғбон амаки астойдил ажабланди. — Мен ҳам боққа сув тараган сувчига беш-ўн яшик узум бераманми? Буям шунга ўхшаган нарса-да! Институт ҳам ўзларига деҳқончилик!

Нима дейишимни билмай турган эдим, ошхона томондан Турсунойнинг йўталгани эшитилди.

Бунақа “адресли” йўталларнинг маъносини яхши билиб қолганман. Мени чақиряпти. Дарров олдига чиқдим.

— Гўрни унақа дейсизми? — деди пичирлаб. — Ўзини олиб қочяпти, деб ўйламайдими?

— Нима қилай, ростини айтяпман-да!

— Қишлоқдагилар сизни бутун шаҳарни ётқизиб турғизадиган одам, деб ўйлашади. Бир гап қилармиз, деб қўя қолинг. Ҳа, ундан кейин, — Турсуной овозини янаям пасайтирди. —

Анаву сапожки ўлгурни олмасам бўларкан. Уйда бир тийин пул қолмабди. Меҳмонлар яна ўн-ўн беш кун турадиганга ўхшайди. Ойликкача бирор ердан пул топмасангиз бўлмайди.

Бу кеча ҳам меҳмонлар билан алла-паллагача гаплашиб ўтирдик. Тоға-жиянни холи қолдириш учун алоҳида жой қилиб бердик. Янгангиз одатдагидек балконда, мен бўлсам ошхонада ётдим. Ошхонага ўрнашиб қолган пиёздор ҳиди кўнглимни бир оз беҳузур қилганини ҳисобга олмаганда жуда яхши ухладим.

Эрталаб кўнғироқ товушидан уйғониб кетдим. Шоша-пиша йўлакка чиқсам, Турсуной чаққонлик қилиб, аллақачон эшик олдига бориб олибди. У эшикни очди-ю, атлас кўйлак кийган, сочини майдалаб ўрган аёлни кўриб, қичқириб юборди.

— Вой, Адол, ўзингмисан?!

Икковлари бир-бирининг қучоғига отилишди, чўлпиллатиб ўпишишди.

— Бу менинг дугонам — Адолат, — деди Турсуной энтикиб. — Болаликдан бирга ўсганмиз.

Адолат ичкарига кирар-кирмас ийманиб пичирлади.

— Мен ёлғиз эмасман, — у юзлари ловиллаб қизарганича, Турсунойнинг қулоғига бир нима деб шивирлади.

— Вой, шунақами! — Турсуной қувонганидан қарсақ чалиб юборди. — Чақир бўлмаса. — У менга қараб тушунтирди. — Адолатнинг тўйи яқинда бўлди. Куёв икковлари Тошкентга ўйнагани келишган экан.

Зум ўтмай каттакон чамадон кўтарган новча, ориқ йигит кириб келди. Тоға-жиянлар, келин-куёвлар, ўзимиз тўпланишиб нонушта қилдик. Ҳамқишлоқлар соғинишиб қолишган экан, хўп гурунглашишди.

— Гастиницага борсак жой йўқ, — деди Адолат келинларга хос табассум билан. — Шу ёққа қараб келавердик. Ўн-ўн беш кун туриб, Турсунойни хурсанд қилиб келинлар, деб аямларнинг ўзлариям айтган эдилар.

Боядан буён жим ўтирган куёв энди гапга аралашди.

— Тўйга бормадинглар-да! — деди у гавдасига ярашган ингичка товушда. Гапирганида учли бағбақаси ликиллаб

тураркан. Энди пайқадим. “Бизни тўйга айтмовдинглар шекилли”, дегим келди-ю, тагин ўйлаб қолдим. Ким билсин, балки Турсунойга хат-пат юборишгану мен беҳабар қолгандирман.

— Мен Тошкентга уч йил олдин бир келганман. Жуда ўзгариб кетибди, — деди куёв яна бағбақасини ликилла-тиб.

— Бу кишининг ўзлари сизларга шаҳарни томоша қилдирадилар, — янгангиз менга имо қилди. — Шунақа пайтда ўйнаб қолмасанглар, кейин вақт топилмайди.

— Биз ҳам шуни ўйлаб тургандик, — куёв тасдиқлаб бош силкиди. — Кўчанинг четига ка-а-а-та қилиб, “Санъат усталари концерти” деб ёзиб қўйибди. Апиша! Баққа келаётганда аши кансертга тушамиз, деб қўйгандик. Паришталар омин деган экан. Поччамиз тўрттагина билет топсалар биргалашиб томоша қиламиз!

Нонуштадан кейин Турсуной билан йўлакка чиқиб мас-лаҳатлашдик.

— Энди бундоқ қиламиз. Ишхонадаги ўртоқлардан қарз кўтариб тураман. Жой масаласини бундай тақсимлаймиз. Келин-куёвга ичкарига жой қилиб берасан. Ёш нарсалар экан. Бир-биридан ажратиш яхшимас. Боғбон амаки балконда, жияни ошхонада ёта қолсин. Ўзинг бир амаллаб кавшандозга жойлашарсан. Мен кечқурун, меҳмонлар билан ўтиришиб бўлгандан кейин ишхонамга бориб ёта қоламан. Ишимиз икки сменали деб баҳона қиламан.

— Майли, — деди Турсуной пичирлаб. — Фақат тезроқ пул топмасангиз бўлмайди. Аксига олиб кўк чой ҳам қолмабди.

Пулни олгандан кейин қайси бозорга борсам экан, деган ўй билан зинадан тушиб кетаётгандим, бир оз хириллаган овоз эшитилди.

— Ие, ассалому алайкум, куёвтўра!

Чўчиб бошимни кўтардим. Рўпарамда юзлари офтобда қорайган, чайир гавдали, қўш белбоғ боғлаган киши турарди. Пастдан эса беш-олти ёшлардаги боласини етаклаган семиз хотин ҳарсиллаб чиқиб келарди.

Нотаниш киши кўришиш учун кучоқ очганди, кўлимни чўзиб қўя қолдим.

— Ие, танимадилар шекилли, куёв? — деди у ранжиб. — Қишлоққа борганларида ҳамсуҳбат бўлгандик. Қарта ўйнгандик. Пирра! Аммо ўзлари пирранинг хўп ҳадисини олган эканлар! Қаторасига етти марта қолдиргандингиз...

— Келаверинглар, келаверинглар, — дедим дамим ичимга тушиб. — Бемалол...

— Ўзларига йўл бўлсин? — деди “пиррачи”.

— Менми? Мен... кўчиб кетяпман. Аспирантлар уйига! — шундай дедиму, учта зинани битта қилиб сакраб-сакраб пастга тушдим-да, кўчага отилдим.

МАЪЛУМОТНОМА

Одам биринчи фарзанди туғилганида қандай қувонса, биринчи китоби чиққанида ҳам шунақа севиначкан. Ёш ёзувчи Тешабой Болтабоев учун ҳикоялар тўпламининг чиқиши байрам бўлиб кетди. Буни қарангки, китобга қалам ҳақи ҳам ёзишибди. Накд ўттиз олти минг сўм! Тешабой китобни бир ярим йилда ёзган бўлса, қалам ҳақини олиш учун ярим йил ҳужжат тўплади! “Ишга кеч қолаяпсиз, меҳнат интизомини бузаяпсиз”, деб беш-олти марта дашном ҳам эшитди. Бутун ҳам шу масалада “керакли” идорага келиб икки соатча кутди. Охири “имзо чекувчи”нинг муборак кабинетига кириш шарафига муяссар бўлди.

— Ҳа-а-а-й, укажон, фамилиянгиз нима эди? — деди “имзочи” эснаб.

— Болтабоев, — деди ёзувчи энсаси қотиб. — Қабулингизга ўн еттинчи марта келишим.

— Иби! — “имзочи” елка қисди. — Ўн еттинчи марта келасизми, ўттиз еттинчи мартами, менга нима? Мен давлатни ишини қилаяпман, укажон! Ҳа-а-а-ай, тураржойингиздан спарапка бормиди?

— Ана, кўлингизда турибди.

— Ҳа-а-а-й, яна бир ўқиб кўрайлик-чи! “Берилди ушбу маълумотнома, шу ҳақдаки, фуқаро Болтабоев Тешабой

чиндан ҳам Бештепа мавзеси, Ўнтепа кўчасида истиқомат қилади. Кўни-кўшнилари билан муносабати нормалний. Маҳалла ишларига аралашиши ёмон эмас. Хотини билан уришмайди. Бир ўғил, бир қизи бор...” Ҳа-а-ай, домкомнинг имзоси бор. Котибаники бор. Кўча боши-ники бор. Участка нозирники бор. “Ҳушёрхонага тушмаган” деган спарапка ҳам бор. Муҳр бор... Буёғи жойида экан, укажон... Қанча пул олишингиз керак эди ўзи? Ўттиз олти мингми? Нимага олаяпсиз давлатнинг шунча пулини?

- Гонорар.
- Қанақа генерал?
- Генералмас, гонорар.
- Нега олаяпсиз ўша ганарални?
- Ёзганим учун.
- Нечтасини қулатдингиз?
- Нимани қулатаман?
- “Нимани” эмас, “кимни” денг! Нечта одамни қулатдингиз?

- Нега қулатишим керак экан?
- Иби! Бировнинг устидан ёзган одам қулатиш учун ёзадими ахир?

— Мен ифвогар эмасман! — деди Болтабоев йиғламоқдан бери бўлиб. — Мен ҳикоя ёзаман!

— Иби, шундай демайсизми, укажон! Шоирман, шигир ёзаман, денг!

- Шигир эмас, ҳикоя.
- Ҳай, нима фарқи бор? Ишхонангиздан спарапка бормиди?

- Топширганимга беш ой бўлган.
- Ҳа-ҳа, тўғри. Мана буёқда экан сабил. “Берилди ушбу маълумотнома, шу ҳақдаки, Тешабой Болтабоев чиндан ҳам нашриётда “мусаҳиҳ...” Менга қаранг, укажон, ишхонангларни чорвачиликка алоқаси борми?

- Қанақа чорва?
- Ишхонангизда эшак борми?
- Нашриётда эшак нима қилади?

— Бўлмаса, нега “Муса-ҳиҳ” деб ёзиб қўйибди? “Хиҳ” деб эшакка хала берилди-ку, укажон!

— “Муса-ҳиҳ” эмас, мусаҳҳиҳ! Корректор дегани.

— “Хиҳ-пих” деб ўтирмасдан директорни директор деб қўяқолса ҳақи кетадими? Қайси саводсиз ёзган бу спарапкани?

— “Директор” эмас, корректор!

— Иби, директорми, коллекторми, менга нима? Менинг вазифам давлатнинг бир тийинини ҳам талон-та-рож қилдиришга йўл қўймаслик! Ҳай, майли, келин ҳам ишласалар керак бирон жойда?

— Ишлайди. Ана туғруқхонадан берилган маълумотнома қўлингизда турибди.

— Бунисими? Анавинисими? Ҳа, манавиниси экан. “Берилди маълумотнома шу ҳақдаки, фуқаро З. Болтабоева Т. Болтабоевнинг законний хотини ҳисобланади”. Илова қилинган сурат бор. ЗАГС қоғозининг ксерокопияси бор. Яхши-и-и! Энди келинга берилган характеристикани ўқиймиз! “Зухра Болтабоева саккиз йилдан бери ўн иккинчи туғруқхонада ҳамшира бўлиб ишлайди, қўли енгил. Лубой хотинни беш минутда туғдириб ташлайди. Ишлаб чиқариш режасини ошириб бажармоқда. З. Болтабоевнинг исменида хотинлар нуқул эгизак туғади”. Маладес, келин, маладес! Сизга ҳам икки жуфтгина эгизак совға қилсалар чакки бўлмасди, укажон! Ҳа-а-ай, кейинги масала: чет элда қариндош-уруғлар борми?

— Йўқ. Мана, Ташқи ишлар вазирлигининг маълумотномаси! Буниси элчихоналардан олинган справкалар. Тожикистон, Ҳиндистон, Вьетнам, Бангладеш, Бирлашган араб амирликлари, Россия, Япония...

— Мана бу бошқа гап, укажон! Маладес! Соғлигингиз тўғрисидаги спарапкалар қаёкдайдими?

— Ҳаммасини топширганман!

— Қаёққа даф бўлди бу палакат-а? Ҳа, мана буёкда экан. Қани, кўрайлик-чи? Терапевт — бор, хирург — бор. Инфекционист — бор. Травмотолог — бор. Қулоқ дўхтир бор. Гинеколог — бор... Шошманг, гинеколог қўшимча бир

нима ёзибдими? “Спарапка ушбу ҳужжатни талаб қилган “дурдом”га кўрсатиш учун берилди...” Ҳа-а-а-й, гинеколог — бор, эндокринолог — бор... Укажон, билишимча, сиз хатга кўп тикиласиз, тўғрими?

— Кўзим — жойида. Ана, окулист маълумотномаси!

— Унисини айтаётганим йўқ. Сиз хатга кўп тикиласиз. Ақлий меҳнат қиласиз. Маълумки, ақлий меҳнат одамнинг миясини зўриқтиради. Мия зўриқавериб-зўриқавериб охири...

— Бўлди, тушундим. Мана, жиннихонадан маълумотнома! Ҳисобда турмаслигим ҳақида!

— Буниси-чи?

— Бу тери-таносил касалликлари диспансеридан. Уларга ҳам ишим тушмаган.

— Маладес, укажон, маладес! Бачалар нечта эди?

— Иккита. Ўғлим учинчи синфда ўқийди. Мактабдан берилган маълумотнома кўлингизда турибди.

— Шундайми? Қани, кўрайлик-чи, қаёқда эди бу? Ҳа-а-а, мана! Бизда қоғоз йўқолмайди, укажон! “Т. Болтабоевнинг ўғли Болғабой Тешабоевич чиндан ҳам учинчи синфда ўқийди. Отаси мактаб ремонтига пастаянний ёрдам бериб туради. Ўтган йили уч банка краска, олти қоп кум, бир қоп алибастр олиб берган”. Буниси боғчадан берилган спарапка шекилли? “Т. Болтабоевнинг қизи Лолахон яхши қиз. Отаси Т. Болтабоев байрамларни, боғча мудирасининг, тарбиячи опаларнинг туғилган кунини ҳеч қачон унутмайди”. Маладес, укажон, маладес! Дарвоқе, ота-онангиз тирикмидилар?

— Вафот этишган. Мана, маълумотнома!

— Бир ўқиб кўрайлик. “Берилди маълумотнома шу ҳақдаким, фуқаро Тешабой Болтабоевнинг отаси йигирма икки йил, онаси йигирма йил аввал ўлган. Шу пайтгача тирилгани йўқ. “Гули сиёҳ” идорасининг бошлиғи. Имзо. “Йўфонтепа” қабристонининг гўркови. Имзо”. Яхши, укажон, кўп яхши! Фақат, ҳайронман, шу пайтгача нега тирилишмади экан... Ҳай, майли, энди асосий масалага келайлик. Биласиз, налог масаласи строгий масала! Налогни вақтида тўлайсизми? Фақат ростини айтинг!

— Ҳаммасини тўлайман! Тўламасам кечаси билан ух-
лолмай қашланиб чиқадиған одатим бор. Мана, налого-
вой инспекциянинг декларацияси! Мана, “Ий-эн-эн!”
Манавиниси — даромад солиғи. Буниси пенсионний фонд-
ники! Мана, уй солиғи, мулк солиғи, ер солиғи, атапле-
ние солиғи. Буниси электрники, манавиниси газ солиғи,
ахлат солиғи!

— Буниси-чи, укажон, буниси қанақа спарапка?

— Буми? Бу — экология идорасидан олинган маълумотнома. Биз оиламиз билан фақат ўзимизнинг санузел-
дан фойдаланамиз. Шунда экология бузилмайди.

— Иби, зўр гап-ку бу, укажон! Демак, ҳар ким тўлка
ўзининг туалетидан фойдаланиши керак. Акс ҳолда эко-
логияни бузади, тўғрими? Маладес, укажон! Ҳай, сув-
чи? Сув нима бўлган?

— Мана, совуқ сувники. Буниси иссиқ сувники. Уч ой-
лигини олдиндан тўлаб қўйганман.

— Маладес, укажон, маладес! Телефон масаласи нима
бўлган? Билиб қўйинг: межгородний телефондан фойда-
ланиш амма-холоангиз билан гаплашиш эмас. Ҳар минути
доллар туради! Ўшанинг спарапкаси...

— Ана, чап қўлингизнинг тагида турибди.

— Тўғри, укажон! Туман телефон тармоғидан спарап-
ка бор экан. Шаҳар тармоғидан — бор. Буниси нима эди?
Ҳа, межгороднийдан!

“Фуқаро Т. Болтабоев Андижон билан гаплашмаган.
Ашхобод билан гаплашмаган. Бухоро, Будапешт, Вобкент,
Варшава билан гаплашмаган...” Ҳай, тағин биттагина иш
чала қопти-да, укажон! Антарктида билан гаплашган
жойингиз йўқми?

— Йўқ! Мана, янги маълумотнома!

— Қани, кўрайлик-чи! “Берилди ушбу маълумотнома
шу ҳақдаки, Ўнтепа кўчасида истиқомат қилувчи фуқаро
Т. Болтабоев ҳеч қачон, ҳеч ким билан телефонда гаплаш-
ган эмас. Чунки унинг уйида телефоннинг ўзи бўлмаган”.
Иби, интересна!.. Ҳай, майли, буниси қанақа спарапка?
Ҳа, ўзимиз талаб қилиб эдик. “Фуқаро Т. Болтабоев ҳар

куни эрталаб соат саккиздан ўттиз минут ўтганида 5-автосаройнинг 32-маршрут бўйича қатнайдиغان автобусига минади. Кира паттасини нақд сотиб олади”. Маладес, укажон, маладес! Мана буни спарапка деса бўлади. Қаранг, ксерокопияси бор экан. Энди, айтинг-чи укажон, абедни қайси ресторанда қиласиз?

— Мен ресторанга кирмайман.

— Унда қайси ошхонада абед қиласиз?

— Ошхонага ҳам кирмайман.

— Иби! Нима, кун бўйи тишингизни кирини сўриб юрасизми?

— Мен ишхонада тушлик қиламан.

— Э, ҳа-а, ишхонада, денг? Чой ҳам ичган чиқарсиз?

— Чой ичаман!

— Ана шунақа-да, укажон! Значит чой ичасиз. Чойни ичиш учун қайнатиш керакми? Ҳай, деб туринг! Чойни электр чойнак ёки “Тефал”да қайнатасизми? Значит, давлатнинг электр энергиясидан фойдаланасиз, шундайми? Шаҳар электр тармоғидан спарапка олиб келишингизга тўғри келади. Борми, шунақа спарапкангиз?

— Бор! Мана, ўқиб кўринг!

— Иби, бунисиям борми? Қани кўрайлик-чи? “Берилди ушбу маълумотнома пгу ҳақдаки, нашриёт “мусаҳҳиҳи” Т. Болтабоев чиндан ҳам ҳар куни соат ўн учдан ўн тўртгача ишхонада тушлик қилади. Уйидан сомсами, бутербродми, олиб келади. Овқатланиб бўлгач, чой ичади. Чойни ўз уйидан ўзининг термосига солиб келади. Давлатга тегишли электр токидан фойдаланмайди”. Э, маладес, укажон, маладес! Энди... сўраганнинг айби йўқ... Сиз шиғир ёзадиган шоир бўлсангиз. Значит, мухлискарингиз ҳам бўлиши керак. Албатта, бу ҳар кимнинг личний иши-ку, масаланинг бошқа томони ҳам бор-да! Дапустим, шиғирларингизни ўқиган қандайдир аёл сизни яхши кўриб қолди. Сиз у билан жиндай “дон олишиб” қўйдингиз. Аёл шўрлик бўғоз бўлиб қолди. Канечна, сиз унга уйланмайсиз. Аммо туғилган бачага барибир алимент тўлашингиз керак-ку, тўғрими?

— Тўппа-тўғри! Мана, шаҳардаги ўн тўртта туғруқхонадан маълумотнома! Биронтасида мендан никоҳсиз туғилган бола қайд этилмаган!

— Йў-ў-қ, укажон, сиз гапни чалғитманг! Мабодо ўша аёл шўрлик шарманда бўлишдан қўрқиб, бачасини болалар уйига ташлаб кетган бўлса-чи? Бу ҳолда сиз злостний неплателшик бўласиз! Билиб қўйинг!

— Бунгаям маълумотнома бор. Марҳамат!

— Кўрайлик-чи? Хў-ў-ўш... “ДНК”. Нима дегани бу? Давлат назорат қўмитасими?

— Йўқ, ДНК ирсиятни аниқлайди. Биронта етим боланинг ирсияти меникига мос келмас экан. Текширтириб кўрдим!

— Иби, ҳа-а-ай! Оббо укажон-ей! Оббо маладес-ей! Келинг, бир нарсани очиқчасига гаплашиб олайлик. Шунча шиғир ёзган шоир...

— Шоир эмас, ёзувчи. Шиғир эмас, ҳикоя...

— Ҳай, нима фарқи бор? Шундай шоир наҳотки биронта бегона аёлнинг қўлидан тутмаган чиқсангиз?

— Мана, маҳалла хотин-қизлар қўмитасининг маълумотномаси! Ўқинг! Овозингизни чиқариб ўқинг!

— Ҳай, ўқисак-ўқибмиз-да! “Берилди маълумотнома шу ҳақдаки, Бештепа мавзеси, Ўнтепа кўчасида истиқомат қилувчи фуқаро Тешабой Болтабоев ўзининг законний хотинидан бўлак биронта аёлнинг қўлидан ҳам, оёғидан ҳам ушлаган эмас. Мингтепа маҳалласи хотин-қизлар қўмитасининг раиси. М. Жабборовна”.

— Иложи бўлса манави маълумотномани ҳам папкангизга тикиб қўйсангиз.

— Нима экан бу?

— Қўшимча справка. Ўқинг.

— Ўқиймиз. Абизателна ўқиймиз! “Биз қайси эр қачон ичиб келиб хотинини дўппослашини, қайси хотин эрини камандировкага жўнатиб, “шеф”ини “меҳмон қилишини”, кимнинг оstonасида эрталаб шприц ётиши, қайси хонадонда кечаси билан гумбур-гумбур музика жаранглаб, базми-жамшид бўлишини беш қўлдек биламиз. Гарантия бериб

айтамизки, Тешабой Болтабоевларнинг оиласидек намунали оила йўқ. Эр-хотин иноқ. Болалари одобли...” “Етмишдан тўқсонгача” очик турдаги кампирлар жамиятининг аъзолари: Халча Шарипова, Лариса Ивановна Петрова, Нонна Георгиевна Гаприндашвили, Сара Моисеевна Абрамова, Аза Ароновна Амбарцумян, Гулисиймо Маматзода, Оксана Тарасовна Харченко, Лидия Ким, Розия Тухватуллина ва бошқалар. Жами ўн етти имзо”... Ҳай, майли, укажон, бу спарапкаларга ишондик. Аммо эркак киши “шўхлик” қилса маҳалласида қилмайди-ку. Мана ўзимиздан қиёс. Тўғрими? Мухлискаларингиз маҳаллангизда бўлмаса, четда бордир?

— Унисигаям “спарапкам” бор.

— Йўғ-е! Қани, бир кўрайлик-чи! Ҳа-а-ай! “Берилди ушбу справка отгинанг ўчгур Тешабой Болтабоевга шу ҳақдаки, бу урод импотентми, десам, импотентга ўхшамайди. Қомат зўр. Маскулатура — “туши свет!” Аммо фирмамизнинг олдидан неча бор ўтиб, бирон марта қайрилиб қарамайди, сволоч! Бунисиям майли, яқинда бизнесимизга халақит бериб, “Сенлар ёшларни бузаяпсан, газетага ёзаман”, деб угроза қилди, несчастний! Службамиздан пастаянний текинга фойдаланадиган клиентимиз “Босс”га айтиб таъзирини бердирмасам Мама Роза отимни бошқа қўяман! “Висол” масъулияти чекланган ташкилотга қарашли “Хизмат-беминнат” фирмасининг генералний директори М. Р. Қўшшаева”. Вой, укажон-ей! Вой маладес-ей! Буёғиниям — спарапка қилиб қўйганман, денг! Қойил! Қойил! Энди... битта серёзний гап, укажон. Бир иш қиласиз. Бештепа мавзеси, Ўнтепа кўчасида истиқомат қилувчи фуқаро Тешабой Болтабоевнинг кўлидаги ҳамма спарапкалар аслига тўғри”, деган маънода биттагина спарапка олсангиз олам — гулистон!

— Бунақасини кимдан оламан?

— Биздан-да, укажон, биздан! Биласиз, мушук тугул чумоли ҳам текинга офтобга чиқмайди. Менга бор-йўғи эллик минггина берсангиз, спарапка “сем милитда” қўлингизда бўлади. Нақд ўттиз олти минг ганаралингизни олиб, бошингиз оққан томонга кетаверасиз! Келишдикми?

“СОҚОВ” ЛАЙЧА

(Бир актёр ҳангомаларидан)

Вилоят театрида ишлаб юрган кезларим эди. Театрни биласиз. Гоҳ спектакль кеч тутайди. Гоҳ узоқ хўжаликка бориб, томоша кўрсатишга тўғри келади. Кўпинча уйга тун ярмида қайтамиз.

Аёл киши минг тушунгани билан барибир ҳар хил хаёлга боради-да. Кеч келсам, тергайдиган одат чиқарди.

Ўйлаб-ўйлаб йўлини топдим. Дарвозанинг битта калитини киссага солиб юрадиган бўлдим. Кеч келсам, имижимида ҳовлига кираману, сўрида ухлайман. Эртасига хотин қаерда эдингиз, деса, кун ботмасдан келганман, сенинг гиш-гишангдан безор бўлиб овқат ҳам егим келмади, деб баланд келадиган бўлдим.

Шу орада десангиз, ён қўшним ит боқди... Бойвачча одам. Умрида китоб ўқимаган. Актёр деганда масхарабозни, ёзувчи деганда ифвогарни тушунади. Хуллас, қўшним ит боқди. Лақаби — “Арслон!” “Арслонбой” қанақа, десам экан? Ит десам, росмана итнинг ҳаққи кетади. Кучукбачча десам “Арслон”нинг. Чойнакдан каттароқ, футбол коптогидан кичикроқ лайча. Аммо овоздан берган. Бир акилласа, бутун маҳаллани уйғотади. Тенор овозда “вак-вак-вак”, “вак-вак-вак” деганда, мана-ман деган “апчаркалар”, бўрибосарлар жимиб қолади. Тағин шунақанги зийракки, кўчадан пашша учиб ўтса, оламни бошига илади. “Вак-вак-вак”, “вак-вак-вак!” Кечаси билан уйқу йўқ. Қўшнига “итингизнинг жағи мунча очик, тун билан тинчлик бермайди”, десам, аския қилди:

— Кечаси ария айтгиси келгандир-да! Боқса, яхши артис чиқади! Шогирдликка олмайсизми?

Буниси-ку майли. Хоҳлайманми-йўқми, қўшнимнинг дарвозаси олдидан ўтишим керак. Уч юз қадам наридаги катта кўчадан бурилишим билан лайча “янгажон, эрингиз келяпти, бохабар бўлинг”, дегандек акиллашга тушади. Дарвозага калит солсам, нариёкда хотин ўшшайиб пойлаб турган бўлади.

Охири чидолмадим. Бир куни ишга кетаётиб, қўлимга тухумдеккина кесак олдим. (Каттароғи билан уришга ачиндим. Ўлиб-негиб қолмасин жонивор.)

Қўшнининг дарвозасини қия очишим билан лайча акиллаб югурди. Кесак отдим.

“Арслон” деганича бор экан, ярамас! Ёнига бориб тушган кесакни росмана итларга ўхшаб, ҳидлаб ҳам кўрмай, ғажиб ташлади-да, мен томонга отилди. Шошилишда дарвозани қия очик қолдирган эканманми, катта кўчага-ча “кузатиб қўйди”.

Қўшни кунаро ҳазил қилади:

— Кеча оқшом районга борганмидингиз? Соат ўн иккидан саккиз минут ўтганда келдингиз? Аввалги кеча ўн бирдан қирқ минут ўтганда “Арслон” сизга салом берди-ми?

Э, саломинг билан қўшмозор бўл, дегим келди-ю, кўздек қўшни...

— Кўп эътиборлисиз-да, қўшни, — дейман. — Қилган яхшилигингиз мендан қайтмаса, итингиздан қайтсин!..

Ҳордиқ кунимиди, эсимда йўқ, хотин тандир қизитиб, нон ёпди. Қарасам, тандир тагида ярим пақир картошка турибди. Хотин нон чакичлашга киришган заҳоти ўртачароқ картошкани тандирдаги чўққа кўмиб қўйдим. Хотин нон узиб уйга кириши билан картошкани косов билан чўгдан ажратиб олдим. Қўл куймаслиги учун рўмолчага солиб, қўшниникига физилладим.

Қўшнининг дарвозасини қия очдим. Рўмолчани ечиб, картошкани югуриб келаётган ит томонга думалатиб юбордим.

“Арслон” қайноқ картошкани ғарчча тишлади! На чайнаб ютади. На чиқариб ташлайди. Танглайига ёпишиб қолган! Икки марта “вийқ-вийқ” деди-да, мингга қўйиб, ҳовли этагидаги макказорга уриб кетди!

Шу-шу “соқов” бўлиб қолди, жонивор. Кўчадан пашша тугул экскаватор ўтса ҳам ғиринг демайди!

Ора-чора қўшнимдан сўрайман:

— “Арслонбой” жимиб кетдими?

— Инига кириб репетиция қияпти, — дейди қўшним бўш келмай. — Катта ашула айтмоқчи!

— Ниятига етсин, — дейман мен ҳам сир бой бермай. — Умри сизникидан ҳам узоқ бўлсин. Кўп ақлли ит-да! Эгасига тортган

“Арслон” чиндан ҳам узоқ умр кўрди. Ўн беш йилдан ортиқ. Аммо бирон марта овози чиқмади. Фақат мени кўрса, “вийқ” дейди-да, ўзини макказорга уради.

МЕН, БУВАМ ВА РАНГЛИ ТЕЛЕВИЗОР

Мен бувамга қанчалик алоқадор бўлсам, рангли телевизор ҳам менга шунчалик алоқадор. Агар бувам бўлмаса, отам бўлмасди. Отам бўлмаса, мен бўлмасдим. Мен телевизор олмасам, бувамнинг жаҳли чиқмасди. Бувамнинг жаҳли чиқмаса, ирғай ҳассасини кўтармасди. Ҳассасини кўтармаса... Ҳеч нимага тушунмадингиз-а? Худо ҳаққи, ўзимнинг ҳам бошим айланиб кетди. Келинг, бир бошдан гапириб бера қолай.

Шундай қилиб, мен — бу мен. Бувам — отамнинг отаси. Саксон уч ёшда. Бутун бошли буқани десам, лоф бўларку, ўртачароқ ғунажинни бир мушт уришда сулайтиради. Фақат икки йил бурун оёғига бод келиб, сал оқсаб қолди. Сурхонадарёга борганимда Боботоғдан атайлаб ирғай ҳасса олиб келганман. Ўзиям салкам чорак пуд келади!

Шу десангиз, бир куни тинчгина романимни ёзиб ўтирсам, олдимга бувам кириб келди.

— Ким айтади сени ёзувчи деб? Алмисокдан қолган телевизорни кўришга уялмайсанми? Олсанг бўлмайдими, бундай ойнаси каттароғидан! — деди ҳассасини ерга дўқиллатиб уриб.

Ўғлим мендан қанчалик кўрқса, мен отамдан шунчалик кўрқаман. Мен отамдан қанчалик кўрқсам, отам бувамдан шунчалик кўрқади. Оиламизда бувамнинг сўзини икки қиладиган мард йўқ.

— Хўп бўлади, шу шанбагача ест қиламиз, — деб юборибман икки қўлимни кўксимга қўйиб.

Бувам чиқиб кетиши билан телефон жиринглаб қолди.

— Мен кинорежиссёрман, — деди ўртачароқ йўғонликдаги овоз ўртачароқ қўполлик билан. — Сизни кўришим керак!

Ярим соатдан кейин кўришдик. Режиссёр сочи елкасига тушган, ўртачароқ мўйлов қўйган йигит экан.

— Қалай? — деди у тўсатдан.

— Нима қалай?

— Бизнинг фильмлар?

Чайналиб қолдим. Ростини айтсам, шу режиссёрнинг киноларини жиним сўямасди.

— Билмасам, — дедим мингиллаб. — Фильмингиздаги одамлар ғалати-роқми-ей... Томошабин экранда ўзига ўхшаган одамларни кўрса яхши бўлармиди.

— А, ким виноват? — деди у ўртачароқ қўполлик билан. Елкамни қисдим.

— Сиз виноват! — режиссёр қўлини тўппонча қилиб пешанамга ўқталди.

— Мен?

— Да, да, сиз! — режиссёр ўрнидан туриб кетди. Чўнтагидан сақич чиқариб, зар қоғозни очди-да, карсиллатиб чайнай бошлади. — Сиз ёзувчилар сценарий ёзиш деса, қорангизни кўрсатмайсиз-у, бировнинг фильмини ёмонлайсиз.

Энди оғиз очиб фикримни айтмоқчи эдим, режиссёр тапиртирмади.

— Мен деловой одамман! — у бошини бир силтаган эди елкасига тушган сочлари арслоннинг ёлидек силкиниб кетди. — Гап шу: современный темада сценарий ёзиб берасиз. Сизга бир йил срок.

— Ахир, мен умримда сценарий ёзган эмасман.

— Роман ёзган одамга сценарий чепуха! — режиссёр жеркиб берди.

У чиндан ҳам деловой одам экан. Бирпасда қўлимга шартнома қоғозини тутқазишди. Шартномага биноан мен бир йил ичида замонавий мавзуда сценарий ёзишим, шунинг эвазига қалам ҳақининг тўртдан бирини олдин

дан олишим мумкин экан. Қандоқ қилиб қоғозга қўл қўйганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

— Пулингизни учинчи қаватдаги кассадан олинг, — деди режиссёр яна арслоннинг ёлидек сочларини силкитиб.

Умримда битмаган ишга ҳақ олган эмасман. Бу гал ҳам олмоқчи эмасдим-у, бувамга берган ваъдам эсимга тушиб қолди. Касса дарчасидан бошимни суқишим билан қўлимга пул тутқазишди.

“Қари билганни пари билмас”, деган гапни ким айтган бўлса, уйига буғдой тўлсин! Экрани кенг-мўл телевизор кўриш жоннинг роҳати экан. Чир айланиб ўйнаётган раққосалар, қўйиб берсангиз, экрандан чиқиб кетгудек муқом қилади! Нуқул бувамга тасанно ўқийман! Бир чеккаси анави “делавой” кинорежиссёрниям дуо қилиб қўяман. Аммо олмоқнинг бермоғи бор, деганларидек, бўйиндаги қарзни узиш керак. Эрта биланоқ ҳамма ишимни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, сценарий ёзишга киришдим. Тўрт ой деганда сценарий битди. Қўлтиқлаб бордим.

— Маладес! — деди режиссёр арслоннинг ёлидек сочларини силкитиб. — Бир ҳафтада ўқиб қўяман.

Бир ҳафтадан кейин бордим.

— Чепуха! — режиссёр сценарий солинган папкани бир отган эди, стол устидан сирғалиб келди-да, қўлимга тушди.

— Нимаси чепуха? — дедим ҳайрон бўлиб. — Ҳаётий эмасми?

— Вот именно ҳаётий! — режиссёр ўртачароқ қўполлик билан яна қайтарди. — Именно ҳаётий.

— Бўлмаса қанақаси керак?

— Менга ҳар қадамда учрайдиган одам керакмас, оригинал бўлсин. Ҳеч кимга ўхшамасин!

Режиссёр у деди, мен бу дедим. Хуллас, яна икки ой муҳлат беришди. Энди ҳамма рангли телевизор кўрса, мен хонамга қамалиб, қаҳрамонларимни ҳеч кимга ўхшатмаслик билан овора бўлдим. Айтилган муддатда сценарийни яна бордим.

— Маладес! — режиссёр елкамга қокди. — Бир ҳафтада ўқиб қўяман.

Бир ҳафтадан кейин бордим. Бироқ бу сафар эшикдан қувониб эмас, ижирганиб кириб бордим. Режиссёр ҳам ижирганиб ўтирган экан.

— Ерунда! — деди арслоннинг ёлидек сочини силкитиб.

— Яна нимаси ерунда?

— Биронта эпизодда эшак йўқ.

— Нима?

— Эшак йўқ, дейман!

— Эшакни нима қиласиз?

— Местний колорит керакми-йўқми?

— Қачонгача эшак колорит бўлади? — дедим бўғилиб. — Эшакка бошқоронғи бўлганмисиз, нима бало? Ҳар киноингизда эшак ҳанграмаса, хумордан чиқмайсиз.

Режиссёр мендан бунақа қайсарликни кутмаган бўлса керак, ўйланиб қолди.

— Барибир колорит керак.

— Менга қаранг, — дедим анчадан буён ўйлаб юрган гапимни айтиб. — Пулингизни обкелиб кассангизга топширсам қутуламанми?

— Нима? — режиссёр сочларини шу қадар шиддат билан силкитдики, елкасидан чўғ сачраб кетгандек бўлди. — Ни за что! Ишингиз судга тушмасдан сценарийни битиринг. План куйяпти.

Уйга келсам, бувам рангли телевизор рўпарасига ўтириб олиб, мақом концертини кўряпти. Тўғриси, бувам ҳам кўзимга хунук кўриниб кетди.

Бир ярим ойдан кейин сценарийни яна обордим. Бу сафар режиссёр уч кунда ўқиди.

— Шу... помоему биринчи вариантнинг ўзи ничего эди шекилли, — деди бўшашиб.

— Бўлмаса нега шунча бошимни қотирдингиз?

Режиссёр арслоннинг ёлидек сочларини оҳиста силкитди.

— Ёзувчи режиссёрнинг хизматкори, деган гапни эшитганмисиз ?

Алам қилганидан ўрнимдан туриб кетдим.

— Судга берасизми, сургунга юборасизми, тамом! Мен сиз билан ишламайман.

— Зато мен сиз билан ишлайман! — режиссёр яна асабийлаша бошлади шекилли, сақич чайнашга тушди. — Шунинг билан, кино китоб эмас. Сценарий аллақанақа роман ёзишмас.

— Ўзингиз айтгандингиз-ку, роман ёзган одамга сценарий чепуха, деб.

— Совершенно тўғри. Лекин роман битта сизники бўлса, кино коллективники. Тушундингизми?

Чиқиб кетдим. Шу билан қутулдим деб ўйлаган эдим. Қаёқда? Яна олти ой судралиб юрдим. Сценарий деган нарсани хоҳлаган пайтда, хоҳлаган одам ўзгартираверар экан. У жойига актёрнинг тили келишмайди, бу жойи операторга ёқмайди... Орадан бир йил ўтди. Бир куни чала қолган романимни ёзиб ўтирсам, болалар қий-чув қилиб қолишди.

— Урре! Дадамнинг киносини бераркан!

Катта хонага кирдим. Энг ўртада юмшоқ курсида ирғай ҳассасини ушлаб бувам ўтирибди. У ёқда дадам, бу ёқда ойим, хотиним, болалар... Бир маҳал фильм бошланди. Экранда сценарий авторлари деган ёзув пайдо бўлди-ю, бир эмас, уч фамилия кўринди. Биринчиси режиссёрники, яна бири мен танимайдиган аллақандай ажнабий фамилия, охирида меники... Ҳа, майли, кино кўпчиликнинг мулки, деб қўя қолдим.

Шундай қилиб, кино воқеалари бошланди. Менинг сценарийим бўйича қишлоқнинг обрўли отахони кичик ўғлининг машинасида шаҳарга — катта ўғлиникига бориши керак эди. Менинг чолим бошига ихчам салла ўраб юрадиган нуроний чол эди. Кинодаги чол айвони баркашдек келадиган сомбреро кийиб чиқди. Муштдек трубкага мўлгина тамаки тўлдириб, бурқситиб тутата бошлади. Дарвоза олдида машина эмас, ҳанги эшак келиб тўхтади. Менинг сценарийим бўйича фаришталиккина кампир, чолининг қўлига тугунча тутқазиши, тугунчада набираларига атал-

ган ёнғоқ, туршак, нок бўлиши керак эди. Кинодаги кампир “Қачонгача тамаки тутатасан, сассиқ чол, ма, “Орбит” чайнаб ол!” деб чолнинг оғзига “жевачка” тиқиштирди. Кейин “мана, энди одамга ўхшадинг!” деди-да, негадир чолининг лабидан ҳафсала билан ўпди.

Бундай разм солсам, ойим тескари қараб олибди. Дадам рўмолча қидирган бўлиб, нуқул чўнтагини кавлайди. Бувамнинг кулранг қошлари уйилиб, учбурчак бўлиб кетибди.

Кино ҳамон давом этарди. Шундай қилиб, исқирт сомбреро кийган чол эшакка чаққонлик билан минди-да, трубка тутатиб йўлга тушди. Менинг сценарийим бўйича чол чойхона олдида машинадан тушиб, бир пиёла кўк чой ичиши, чойхўрлар билан экин-тикин ишлардан гаплашиши керак эди. Кинодаги чол кафе олдида эшагидан тушди-да, ичкари кирди. Олтита сосискани паққос туширди. Устидан бир кружка кўпириб турган пивони ҳузур қилиб симирди-да, “ғарқ” этиб кекирди. Узундан-узоқ фотиҳа ўқиб, ўрнидан турди.

Менинг сценарийим бўйича чол йўлда кетаётиб, карнай-сурнайли тўйга дуч келиб қолиши, тўй эгалари қўярда қўймай, иззат-икром билан уни ичкарига олиб киришлари, чол келин-куёвга оқ фотиҳа бериши керак эди. Кинодаги чол қаҳвахонадан чиқиб, пивонинг кайфи билан пинакка кетди. Бир маҳал эшагининг чўзиб-чўзиб ҳанграшидан ўзига келди. Қараса, қандайдир тўйхона эшигига келиб қопти. Эшагини темир панжарага боғлади-да, биров таклиф қилмаса ҳам ичкари кирди. Тўрда ўтирган куёв-келиннинг рўпарасига келиб, ўз қўли билан шампанни пақиллатиб очди. Бокалга тўлдириб, ғўлқ этиб ичди-да, келинга қараб ўзидан-ўзи муқом қила бошлади. Сўнг осмонга сакраб рақс тушаётган ёшлар даврасига қўшилиб ўйнаб кетди. Кимдир пул қистирган эди, бошидан сомбрероси учиб кетди. Кулги. Қийқириқ!

Секин разм солсам, уйдагиларнинг ҳаммаси чекка-чеккага қараб ўтирибди. Ойим билан хотиним секингина чиқиб кетишди. Бувамнинг ирғай ҳасса тутган қўли титрай бошлади.

Ниҳоят, кинодаги чол катта ўғлиникига етиб келди. Хайрият, бувамга ёқадиган жойига келдик. Менинг сценарийим бўйича чол кичикроқ оилавий жанжал устига келиб қолиши, ўғли билан келинига насиҳат қилиб, эрхотинлик масъулиятини тушунтириши керак эди. Кинодаги чол ҳам жанжал устига келиб қолди. Биттаси беш яшар, биттаси уч яшар икки бола икки чеккада тўхтовсиз ариллар, сочлари пахмайган хотин нуқул чамадонга кийимларини жойлар эди. У қайнатасини кўрди-ю бирдан бобиллади: “Мана шу мишиқилар деб умримни ўтказаманми? Ҳечамда! Мен жинни бўлганим йўқ”.

“Ё Худо, ўзинг асра! — дедим ичимда пичирлаб. Сценарийда бунақа гаплар йўқ эди-ку!” Келин чолнинг рўпарасига келди-да, бошидаги кулранг парикни чангаллаб ерга улоқтирди. “Кетаман! — деди чинқириб. — Сенинг дебил ўғлинг билан яшамайман! Дубайга қатнаб бизнес қиламан! Пул топаман!” “Маладес! — деди чол тўсатдан. — Тўғри қиласан! Иккита мишиқи деб умрингни ўтказасанми? Сен современий аёлсан. Мен сени паддержка қиламан! Манави чурвақалар юмалаб-сумалаб катта бўпкета-веради. Сен ўзингни ўйла!”

Шу ерга келганда бувам чидаб туролмади. Шаҳд билан ўрнидан турди-да, чорак пудли ирғай ҳассасини бир отган эди... Телевизор деганнинг кинескопи куйиб ўтирмас экан, портлаб қўя қоларкан!..

Ҳаммамиз пилдир-пис бўлиб, уй-уйга кириб кетдик. Ўша куни менга нашриётдан хат келди. “Ҳурматли... Романгингни ўз вақтида топширмаганингиз сабабли нашриёт режасидан чиқариб ташладик”.

Ҳа, айтгандай, ўша кундан буён бувам телевизорнинг яқинига бормайди. Мен, умуман, кино кўрмайман.

Бу гафғоларнинг ҳаммаси арзимаган гапдан бошланди. Бир куни касаба уюшмасининг бошлиғи Усмон ака ёнимга келиб, елкамга қўлини ташлади.

— Аёлларга қалайсиз? — деди тўсатдан.

Ҳеч балога тушунмадим.

— Қайси маънода?

— Ну, масалан, ҳурмат қилиш маъносида.

— Ҳа, энди эл қатори, — дедим ростини айтиб.

— Бўлмаса бундай... Бир хизмат қиласиз. Уч кундан кейин хотин-қизлар байрами. Эркаклар номидан кичкинагина зиёфат уюштирсак нима дейсиз?

— Неча сўм керак? — дедим мақсадини тушуниб.

Фирмамизда бунақа тадбирлар тез-тез бўлиб туради. Биров нафақага чиқади, биров уйланади, биров туғади, дегандек...

Чўнтагимдан энди пул чиқараётган эдим, Усмон ака қўлимни ушлади.

— Пулингиз керакмас, — деди сирли қилиб. — Сиз бермайсиз, оласиз!

— Нима?

— Оласиз? Бир варақ қоғозга ариза ёзиб берасизу, эллик минг сўм оласиз. Биз шунга ихчамроқ банкет қиламиз.

Мендан нима кетди. Барибир, аёллар байрамида эркаклар номидан ўзимиз ҳам қатнашамиз-ку!

“Менга ёрдам беринглар, қийналиб қолдим”, деган маънода ариза ёзиб қўл қўйиб бердим. Ўша заҳоти кассирдан эллик минг олиб, Усмон аканинг қўлига топширдим. Байрам кўнгилдагидек ўтди. Жиндай шампан ичдик, аёлларни қутладик...

Бу гаплар паққос эсимдан чиқиб кетган эди-ю, бир куни касаба уюшмасининг мажлиси бўпқолди. Усмон ака қилинган ишлар ҳақида гапира туриб, тўсатдан қўлини бигиз қилиб мени кўрсатиб қолди.

— Мана, яхши устамиз Ботировни олайлик. Шу ўртоқ оғир касал бўлиб ўрнидан туролмай ётганида биз унга эллик минг сўм моддий ёрдам бердик!

Атрофда ўтирганларнинг ҳаммаси бир йил тўшакка ёпишиб ётган одамни кўрмоқчи бўлгандек менга бурилиб қаради. Ҳайрон бўпқопман! Бола бўлиб “их” деган эмасман. Қишда қорда ювинаман. Тошни есам, қум қилиб юбораман!

Энди шуни айтмоқчи эдим, қарасам, Усмон ака бошқа масалага ўтиб кетибди. Индамай қўяқолдим.

Орадан бир ҳафта ўтди, ўн беш кунми, Усмон аканинг хонасига чақириб қолишди. “Энди моддий ёрдам берса олмайман”, деган ўй билан эшикни очсам, хонада кўзойнак таққан семиз хотин, рўпарасида Усмон ака ўтирибди. Стол устида ҳар хил қоғозлар, папкалар...

— Танишинг! — деди Усмон ака мени кўрсатиб. — Ботиров деганимиз шу киши бўладилар.

Аёл кўзойнак ортидан юзимга синчиклаб тикилди.

— Опамиз тафтиш комиссиясининг аъзоси бўладилар, — деди Усмон ака. — Шаҳар бошқармасидан келганлар.

— Қалай, участкангизни тиклаб олдингизми? — деди нотаниш хотин меҳрибонлик билан.

Ҳайрон бўлиб Усмон акага қарадим. Кўзини қисяптими, қовоғи учаяптими, тушунолмай гарангсиб турган эдим, Усмон ака гапни илиб кетди.

— Э, унчалик ёнган эмас! — деди шанғиллаб. — Бу кишининг ўғилчаси шўх-да! Онаси дўконга чиқиб кетганида электр плиткани разеткага тиқибди. Шунга ақли етганини кўрмайсизми? Боғча боласи-я бўлмаса! Отасига ўхшаган шустрий-да! Биз берган эллик минг сўм билан уйни таъмирлаб олдингиз-а, тўғрими?

Нима деб гўлдираганимни билмайман. Амаллаб чиқиб кетдим.

Бора-бора бу гаплар унут бўпкетди. Энди тинчидим деб юрсам, Янги йил арафасида касаба уюшмасининг ҳисобот мажлиси бўлиб қолди. Ўзингиз биласиз, эси бор одам мажлисининг орқароқ қаторида ўтиргиси келади. Аксига олиб, кечикиб келибман. Мажбур бўлиб биринчи қатордан жой олдим. Иккита одамдан кейин минбарга Усмон ака чикди. Мени гапирмаса эди, деб юрагим пўкиллаб турганди, худди айтганимдек бўлди.

— Ҳурматли мажлис қатнашчилари! — деди у кичикроқ дастурхондек келадиган рўмолчаси билан пешанасини артиб. — Биз нуқул ишни ўйлайвермай, инсонларга ғамхўрлик қилишни ҳам билишимиз керак. Одам ҳамма нарсадан азиз, биродарлар! Мана, ҳурматли Ботировни олайлик. Ажойиб кадр! Фирмамизнинг кўрки. Устига-ус-

так кўп болали оиланинг бошлиғи. Бир эмас, олтита қизи бор! Биринчи қор ёққан куни учинчи синфда ўқийдиган қизалоғи яхмалак ўйнайман деб оёғини синдирибди! Ботировга дарров эллик минг сўм моддий ёрдам бердик!

Кўз ўнгим қоронғилашиб кетди. Сакраб ўрнимдан турдим-да, минбарга қараб бор овозда қичқириб юбордим.

— Дод!

Каттакон зал сув қуйгандек жимжит бўлиб қолганини, ҳамма менга ҳайратланиб қараётганини пайқадим.

— Мен ҳеч қачон ёрдам олган эмасман! — дедим кўлимни пахса қилиб. — Ҳеч қачон ўладиган касал бўлмаганман! Уйимга ўт кетганмас! Ёнадиган участкамнинг ўзи йўқ! Бир хонали каталак квартирада тураман. Разеткага сим тикадиган ўғлим ҳам, яхмалак учадиган қизим ҳам йўқ, билдингми?! У ёғини сўрасанг, хотиним ҳам, хотин олишга пулим ҳам йўқ! Кутулдимми энди?!

Нафасим бўғзимга тикилиб, ҳарсиллаганча жойимга ўтирдим. Усмон ака семизгина бузоқбоши кўриб қолган хўроздек бошини гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа ташлаб, менга узоқ тикилиб турди-да, негадир илжайди.

— Ўртоқлар! — деди маҳзун оҳангда. — Инсонларга кўпроқ ғамхўрлик қилайлик, деб бежиз айтмадим, биродарлар. Кўриб турибсизлар! Бир йил ичида Ботиров биродаримизнинг бошига шунча ташвиш тушди. Уйига ўт кетди. Ўзи касал бўлиб, бир ўлимдан қолди. Ширингина қизалоғи майиб бўлди... — У менга қараб оғир-оғир бош чайқади. — Тағинам фил экансиз, биродар! Худо сабр берсин. — Кейин йиғилганларга қараб, “ана шунақа гаплар”, дегандек маъноли бош чайқади. — Хафа бўлманг, — деди тагин менга юзланиб. — Биз сизни албатта даволатамиз. Яхши психиатрлар бор! Керак бўлса эллик минг сўм эмас, олтмиш минг, ҳатто етмиш минг моддий ёрдам берамиз!

Ўрнимдан яна сапчиб туриб кетдим. “Ёрдаминг билан қўшмазор бўл!” деб бақирган эдим.... ҳеч ким эшитмади. Ҳамма гулдурос қарсак чалар, Усмон ака эса виқор билан минбардан тушиб борар эди...

БҮЙДОҚҚА МАСЛАҲАТ

Она:

— Қачонгача шундоқ юрасан, ўғлим? Кўчага чиқолмайдиган бўлиб қолдим-ку? Кимни кўрсам, “тўй қачон?” дейди. Тавба, бир замонлар хотин олиш деса йигитлар ўзини томдан ташларди. Энди бўлса, уйланиш деса захраси кетади ҳаммасининг. Нима, боши олтин, оёғи кумушдан оласанми? Ҳамма хотин бир хотин-да! Ана, Холпошнинг келини. Тинчитди-қўйди! Шўрлик куни кеча қўли косов, сочи сурғи бўлиб юрувди. Ҳозир кўрсанг ҳавасинг келади. Қайнонасини оқ ювиб, оқ тараб қўйибди, барака топгур келин!

Мен ҳам кексайиб қолдим. Кундан-кунга нари кетаяпман. Бу қишдан чиқаманми-йўқми, Худо билади. Тўйингни кўрсам, ўз қўлим билан эганга топширсам, дейман-да! Силкиниб-силкиниб хизматимни қилса, кўчадан келганингда ош-овқатингни тайёрлаб турса, кийимингни дазмолсиз қолдирмаса бўлди-да! Ҳалиям бўлса ўша тоғангни қизидан қолма! Нима қипти, қумридай қиз. Ҳусндан камми, ақлдан камми? Бунинг устига, дўхтир бўлса! Мени ётарим бор, турарим бор. Нима қилса ҳам ўзингники. От тепкиси отга ўтмайди, Кеча тагин келиб-кетди, бояқиш. Биламан, сенда кўнгли бор шу қизнинг.

Деҳқон:

— Қариндошдан қиз олганнинг падарига минг лаънат! Мана, ўзим. Э, ўғлим! Сиз сўраманг, ман гапирмай! Нима қилсам ҳам ўзимники, деб аммаваччам билан қуда бўлгандик. Э, аттанг, аттанг! Икки орада ўғлим куйиб кетди! Хотинни деса — бизлар, бизни деса — хотини. Фиринг деган товуш чиклими, қариндош-уруғ ўртасига совуқчилик тушади. Ҳарқалай институтни битирган-ку, бошига бир мушкул иш тушиб қолса эрига суянчиқ бўлар, деб ўйлагандик. У қулоқ — бу қулоғингиз билан эшитиб қўйинг: зинҳор-базинҳор олий маълумотлисига осилманг! Олган бир парча дипломи нима қилиб берарди? Оладиган маоши йўлкираси билан абед пулига етмайдию, димоғи от

араванинг гупчаги! Эри билан баравар чиқиб кетади, баравар кириб келади. Худо ярлақаб ишдан сал вақтлироқ қайтиб қолсаям картишканинг ярмини арчиб, ярмини арчмай ўтиради. Қолганини эрим келиб арчсин, мен повир эмасман, дейди. Аллақанақа “гугуртми” — “югуртми” деган иприсқи нарсаларни кўтариб келади. “Бу нимаси”, десам, “телевизорга қарасангиз тушунасиз”, дейди! Аммо нон емайди. Нон еса, семириб, пигураси бузилармиш! Ўргилдим пигурангдан! Шунақанги қилтириққи, деразадан кирган шабадага йиқилиб тушмасайди, деб қўрқаман! Қўлига қўлқоп кийиб ўтин ёққан хотинни биринчи кўришим! Тағин нега природний газ туширмагансизлар, деб жаҳл ҳам қилади.

Ўнг қулоқ, чап қулоғингиз билан эшитиб қўйинг: ёшидан уйланинг! Хотин киши битта туққанидан кейин тавом! Иложи бўлса сапсем ўқимаганидан топинг! Ўқидими, тилининг узун бўлгани шу! Кейин, онасини суриштиринг! Тавба қилдим, келинимнинг пиширган мошкичирисиям худди онасиникига ўхшайди. Яна бир гапим: келин дуркун бўлсин, юрганда ер титрасин. Ҳа, энди, агарўт-пагарўт деган гаплар бор. Ер чопиш, сигир соғиш, далага гўнг чиқариш дегандек. Эшитдингиз-а? Ёш бўлсин. Содда бўлсин, гунгурсдек бақувват бўлсин!

Ёзувчи:

— Ўзинг биласан, дўстим, ҳаёт мураккаб. Хотининг биринчи галда сени тушунсин. Ёшини нима қиласан? Йиғлаб ошини ичадиганини бошингга урасанми? Бальзак ўзидан йигирма ёш катта хотинга нега уйланганини биласанми? Нега деганда шу хотин мени тушунади, деган! Мана, масалан, пешанангни тириштириб номерга репортаж ёзаяпсан. Хотининг шаппа елкангдан босиб, “фалончи дугонаминг эри минг долларлик шуба оберибди, сиз қачон оберасиз?” деса нима қиласан? Бир йиллик маошинг билан ганарарингни қўшиб ҳисоблаганингда ҳам шуба жониворнинг битта енгига етмайди-ку!

Иложи бўлса ҳамкасбингдан топ. Таҳририятда эрга тегаман, деб турган қизлар бордир ахир? Мана, ўзимдан

мисол. Хотиним шунақа меҳрибон, шунақа меҳрибон! Айниқса, каттароқ асар ёзаётганимда бошимда парвона бўлиб туради. Китобим қачон чиқишини мендан яхшироқ билади. Нашриётдаги бухгалтер опа билан қадрдон: гана-рар олишга мен бориб овора бўлиб юрмайман.

Шундоқ қил, дўстим! Иложи борича оддийроқ, кам-тарроқ оилага куёв бўлганинг маъқул. Абдулла Қодирий-нинг “Бахтсиз куёв”ини ўқиганмисан? Бўпти-да!

Тадбиркор:

— Менга қара, ҳов братан! Иложи бўлса-чи, миллионер-нинг қизига уйлан, тушундингми? Бизнеснинг отаси нима? Пул, тўғрими? Отам бир умр магазинда сотувчи бўлиб ишлаган. Доим бир гапни қулоғимга қуярди. “Дўкончи ўзига эҳтиёт бўлгани маъқул, конфет ўраб берадиган қоғоздан қолганининг ўзиям битта оилани боқади”, дерди. У за-монларда эллик грамм “обвес” ёки эллик тийин “обсчет” учун беш йилга тиқиб қўярди. Шуям иш бўлдию! Бизнес-мен крутой бўлиши керак. Ташлаган ўн долларинг эртага қандай қилиб юз долларга айланишини билиш керак! Бу-нақа секретларни отамдан эмас, қайнотамдан ўргандим.

Қайнотамнинг калласи любой академикникидан зўрроқ ишлайди. Рўпарасида турган одам нимани ўйлаётганини Мессингдан яхшироқ билади! Аввалига мениям роса си-нади. Охири “сен боқса одам бўладиган хилидан экан-сан”, “икки карра иккини беш қилиш” қўлингдан кела-ди экан, деб гулдек қизини берди. ЗАГСга йигирмата оқ, йигирмата қора “Мерс” келди. Тўйни “Шеротан”да қил-дик. Эртасига яп-янги “Джип”нинг калити қўдимга тегди. Ана ҳурмату мана ҳурмат! Бултур баҳорда бир йўла тўртта комиссия босса дегин! Беш юз яшик ароқнинг акцизний маркаси-дан ишкал топди, уродлар! Қарасам бу ёғи про-кол бўладиган. Қайнотамга бордим. “Дадажон, дедим, “олди-берди”сини қипқўйган бўлсам ҳам тинчитмаяпти-ку, булар” дедим. Шунақа десам нима дедилар, дегин?! “Ўғлим, дедилар, бугундан бошлаб “олди-берди” деган гапни унутинг, “берди-олди”ни ўрганинг, дедилар! Ав-вал берасиз, кейин оласиз, қонда шу!” дедилар. Ўша-ўша

мен қайнотамнинг йўриғидан чиқмайман, комиссия ҳам безовта қилмай қўйди.

Ништяк йигитга ўхшайсан, братан! Бир гап айтайми? Қайнсинглим етилиб турибди. Законний қиз! Хоҳласанг, божа бўламиз. Қайнотамга бир оғиз айтсам, собствений газета очиб беради. Рекламаларни гумбирлатиб, қайси рақ-қосанинг нечта ўйнаши борлигини ёзиб, миллионер бўпкетасан! Қайнсинглим копия опасининг ўзи. Бир хиллар қари қиз, оёғи чўлоқ, дейди. Бекор айтибди! Чап оёғи калтамас, ўнг оёғи сал узунроқ, холос. Менинг хотинимниям бир оёғи узунроқ. Фақат ўнги эмас, чап оёғи! Хўп, нима қипти шу билан? Қайтага яхшимасми? Кўча-кўйда бегона эркаклар кўз олайтириб қарамайди, кўнглинг тинч, бизнес билан шуғулланасан. Келишдикми, братан? Қўлни ташла!

Пиёниста:

— Нима? “Уйланмоқчиман”, дейсиз? Оғзингиздан шамол олсин-а! Соқолингиз киндигингизга тушиб кетсаям уйланманг! Хотинни нима қиласиз? Хотин олдингиз нимаю, товуқ боқдингиз нима? Икковиям бир гўр! Миясида шамол “сквозняк” бўлиб юради. Товуқдан-ку, озми-кўпми наф бор. Тухум туғади.

Аввал тухум туғиб, кейин қақоғлайди. Хотин-чи, вей, капийкали иш қилмасдан қулоққа тепади! Хотинимни танийсизми? “Йўқ” дейсизми? Тўғри қиласиз? Кўрсангизчи, вей, минг километрга қочиб кетасиз! Онаси мақтаб-мақтаб берган эди! “Бунақа камсуқум, бунақа ширинсўз қиз оламда битта”, деб! Ширинсўз-а, ширинсўз! Гар-р-рантия бериб айтаманки, хотинимнинг рўпарасидан кобра чиқиб қолиб, “виш-ш-ш” деб оғзини очса, хотиним “туф” деса борми, илон тил тортмай ўлади! “Нуқул қай гўрларда қолиб кетасиз”, дейди. Ҳой, товуқмия, мен гўрда нима қиламан?! “Нега заҳарингизга ҳар куни ичасиз”, дейди. Нима, ҳар куни ичмай, кунора ичсам, бир нима ўзгариб қоладими? Ичсам, сенинг пулингга ичаяпманми? Ўзининг оғзи қалампир завод-ку, тагин менга “оғзингиздан кир ўранинг ҳиди келади”, дейди! Биров сенга менинг оғзимни ҳидла, деяптими? “Ҳар куни исқирт босиб кела-

сиз, кийимларингизни ювавериб жонимдан тўйдим”, эмиш! Фаҳми йўқ-да, фаҳми йўқ! Ювиб нима қиласан, эртасига тагин исқирт бўлади-ку!

“Ярим кечада келавериб одамни безор қилдингиз” эмиш. Ярим кеча бўладими, тонготарми, адашмай уйимни топиб келганимга шукр қилмайсанми, аҳмоқ? Шу кунларда янги ҳунар чиқарибди. Кечаси келишим билан боласини етаклаб қўшниникига диконглаб чиқиб кетади. Ҳой, овсар. Диконглаб нима қиласан? Мундай ёнимда ўтирмайсанми, бир-икки мушт емайсанми, кейин секин эмаклаб чиқиб кетавермайсанми?

Уйланманг! Зинҳор уйланманг! Менинг сизга акалик маслаҳатим: улфатлар билан ялло қилиб юраверинг! Қани, олдик!.. Э, қолдирманг-да! Йигитнинг гули ичади бўни!

Муаллиф:

— “Кенгашли тўй тарқамас”, деганлар. Яна бошқалар билан ҳам маслаҳатлашиб кўринг! Қанча кўп маслаҳатлашсангиз, шунча яхши! Сизга ҳам насиб қилгани бордир. Парво қилманг, топилади! Мени айтди, дерсиз, бир йўла пенсия оладиганига уйланасиз. Кампирнинг нафақасини е-е-еб ётасиз!

ҚИЗИЛ ҚАРҒА (*Йигирманчи аср эртаги*)

Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим-қадим замонда, Қураматоғ томонда бир Саҳоба бўлган экан.

Кунлардан бир кун Саҳоба тоғдан тушиб, ҳассасини дўқиллатиб кетаверибди-кетаверибди, чанқаб ҳолдан тойибди. Бир туп садақайрағоч тагига етганда ҳушидан кетиб йиқилибди.

Бир маҳал қулоғига “қарр-қарр” деган овоз кирибди. Ҳушига келиб кўзини очса, садақайроғоч шохига битта ола қарға кўниб, нуқул қағиллаётганмиш.

— Худо хайрингни бергур, ақалли яратган Эгамга омонатимни топшираётганда ўз ҳолимга қўйсанг-чи, — деб илтижо қилибди Саҳоба.

Шунда Ола қарға тилга кирибди.

— Ҳасса билан қайрағоч тагини чуқуласанг, сув чиқади, — дебди. Саҳоба ҳассасини уч марта ерга урган экан, булоқ очилиб, бир тегирмон сув чиқибди.

— Илоё дунё тургунча тургин! — деб дуо қилибди Саҳоба Ола қарғани.

Дуо ижобатга ўтибди. Ола қарға дунё тургунча яшайдиган бўпти. Садақайрағоч атрофида қишлоқ бунёд бўлиб, “Ола қарға” деб ном олибди.

Минг йил ўтибди, икки минг йил ўтибди. Ола қарға ўлмабди-ю, қариб-чуриб кучдан қолибди, кўзи хиралашибди. Аммо қулоғи бинойидек эшитаркан. Эртадан-кечгача садақайрағоч шоҳида мудраб ўтирганча, кўп воқеаларга гувоҳ бўпти.

Кунлардан бирида қишлоқда олатасир отишма бошланиб кетибди. Елкасига милтиқ осган одамлар “Инқилоб!” “Хуррият!” деб ҳайқиришибди. Ҳамма хурсанд, ҳамма бахтиёр бўпти. Орадан ҳеч вақт ўтмай, “Йўқолсин золим бойлар!” деган гап чиқибди. Чиндан ҳам яқин-атрофда биттаям бой қолмабди. Қочгани қочиб қутулибди. Қолгани олис юртларга бадарға қилинибди. Битта от, битта ҳўкизи борлар ҳам “ёт унсур” деб совуқ жойларга ўрмон кесгани жўнатилибди. Ҳамма тенг бўпти: ҳамма бир хил кийинармиш, ҳамма бир вақтда ётиб, бир вақтда турармиш, бир вақтда овқат ермиш. Бир хил ўйлармиш.

Хўп ғаройиботлар бўпти. Мойсиз, пиликсиз чироқлар ёнибди, кўприklar қурилибди, йўллар очилибди.

Ёппасига саводсиз халқ қаторасига саводхон бўлибди. Шунақанги саводи чиққанидан, Шоир эртадан-кечгача ўқиса адо бўлмайдиган қасида ёзибди. “Ким эдик ўтмишда биз, ақли йўқ ва нотафон, бобомиз Маймун эди, момомиз — Ҳамдунахон! Бизни одам айлаганлар омон бўлсин, замон бўлса, замонамдек замон бўлсин!”

Бир куни садақайрағоч соясига бир эмас, иккита машина, учта арава келиб тўхтабди. Ола қарғанинг кўзи хиралашиб қолгани учун қайси машина “ЭМКА”, қайси арава извошлигини ажрата олмабди. Аммо кекса ақлини иш-

латиб билибдики, булар жўн одамлар эмас, нақ Донолар кенгаши! Анави — ҳаммадан қаттиқ гапираётгани — кенгаш раиси — Зукко.

Одат шунақа экан: ҳамма нарсани Донолар кенгаши ҳал қиларкан. (Агар Донолар кенгаши қоғоз ёзиб бермаса туғилган бола — туғилмаган, ўлган одам — ўлмаган бўларкан.)

— Ҳамма саводхон бўлганидан кейин қишлоқнинг номини ёзиб қўйиш керак-да, — дебди Зукко. — “Ола қарға” дегани-ку, яхши ном. Лекин “Қ” билан “Ғ”ни ҳаммаям тушунавермайди. Келинглари, ўйлашиб кўрайлик: нима қилсак “Ола қарға” ҳаммага тушунарли бўлиши мумкин?

Бир соат ўйлашибди, икки соат ўйлашибди, ҳеч кимдан садо чиқмасмиш. (Одат шунақа экан: одамлар ўйлаган гапини айтмас экан. Айтса, тилини кесиб олишаркан. Бир хилларга шафқат ҳам қилишаркан: тилини кесиб ўтирмай, калласини олиб қўя қолишаркан.)

— Тушунарли, — дебди кенгаш раиси Зукко мажлисга якун ясаб. — Биласизлар, сиз билан биз кичкина одамлармиз. Бу масалани Катталар ҳал қилади. Биз учун Катталар ўйласин...

Икки ҳафтами, уч ҳафтами ўтгач, садақайроғоч соясида тумонат одам тўпланибди, куйлар чалинибди, мактаб болалар бўйнига бўйинбоғ тақиб, саф тортибди.

Зукко йўлнинг чап томонига ўз қўли билан қозиқ қоқиб, “Алья қарға” деган ёзувни илиб қўйибди.

— Мана энди ҳаммаси тушунарли бўлди! — дебди тантана билан.

Саф тортган мактаб болалар бараварига: “Бахтли болалигимиз учун халқлар отасига раҳмат”, деб бақиршибди. Шоир янги шеърини ўқиб берибди: “Агар сен бўлмасанг, баҳор келмасди. Агар сен бўлмасанг, шамол елмасди... Сен бўлмасанг мен бахтиёр кулмасдим... — Оломон ўртасида турган отасини кўриб қолибди-ю, у ёғини мингиллаб ўқибди: — “Сен бўлмасанг, умуман... туғилмасдим”. Охирини тантана билан якунлабди: “Бахтимизга улуғ доҳий омон бўлсин, замон бўлса, замонамдек замон бўлсин!”

Шундай қилиб, йўлнинг бир томони “Ола қарға” бўпти, бир томони — “Алья қарға”.

Орадан ой ўтибди, йил ўтибди... Қишлоқ яшнаб кетибди. Бир томон пахтазор, бир томон жўхоризор... Ўзиям шунақанги зўр жўхори унар эканки, поясидан тўсин ташлаб иморат курсангиз, юз йил қилт этмай тураркан.

Фалокат қош билан қовоқнинг ўртасида туради, деганлари рост экан. Айни жийда гуллаган кезлари сел кебди-ю, “Ола қарға” деган ёзувни таг-тути билан қўпориб кетибди.

Уч кундан кейин садақайрағоч соясига бир эмас, тўртта машина келиб тўхтабди. (Кўзи баттар хиралашиб қолган Ола қарға пайқамабди: қайси бири “Чайка”, қайси бири “Волга”. Аммо ҳалиям қулоғи бинойидек эшитаркан. Тагин Донолар кенгаши тўпланганини тушунибди.)

— Кўчанинг чап томони-ку, аниқ, — дебди Зукко. — “Алья қарға” жойида турибди. Хўш, ўнг томонини нима деймиз?

Ҳамма ўз таклифини айтибди. Биров ундоқ дебди, биров бундоқ. (Одат шунақа экан: ҳамма гапираркану, ҳеч ким ҳеч нимани ўйламас экан.)

— Яхши! Қишлоқнинг номи топилди, — дебди Зукко. — “Алья қарға” дегани “Олия қарға” дегани экан. Йигирманчи йилларда Олияхон деган хотин ўтмиш сарқитларига қарши қўлида қурол билан жанг қилган экан. Ички душманлар аламига чидолмай унга “Қарға” деб лақаб қўйган экан. Биринчи бўлиб колхозга кирибди, азамат! Гектаридан уч юз центнердан жўхори ҳосили олибди. Бугун биз унинг номини абадийлаштирамиз!

Бу сафар Шоир жўхорига бағишланган шеърини ўқибди. “Гўшт кабобни емангизлар, қаритади, жўхори кабоб дардингизни аритади. Далаларнинг маликаси омон бўлсин, замон бўлса, замонамдек замон бўлсин!”

Шундай қилиб, кўчанинг бир томони “Олия қарға”, бир томони “Алья қарға” бўпти.

Ой ўтибди, йил ўтибди. Сув омборлари қурилибди, каналлар қазилибди. Ҳаммаёққа ёппасига пахта экиладиган бўпти. Саводсиз Саҳоба ҳассасини чўқилаб, чиқарган

булоқ аллақачон қуриб қолганини ҳеч ким ўйлаб ҳам ўтирмабди. Пахтанинг оти “оқ олтин”, пахтакорнинг номи “олтин қўллар” бўлибди. Айтишларига қараганда, атлас қўйлак кийган қизлар ялла айтиб, олтин қўл билан пахта тераркан.

Қизлар пахта тераверибди-тераверибди, охири “оқ олтин”дан шунақанги хирмон уюшибдики, унинг олдида икки минг йилми, уч минг йил аввал Саҳоба тушиб келган Қураматоғ ҳаммопишдек гап эмиш.

Мактаб болаларни айтмайсизми? Шунақанги чаққон эканки, отини ёзишдан кўра “оқ олтин” теришни яхши биларкан. “Оқ олтин” ичида юравериб-юравериб, ўзлари ҳам олтинга айланиб кетибди: ранги сап-сарик эмиш.

“Оқ олтин”ни ҳашаротдан асрайдиган тилсим дорилар топилибди, дорини осмондан сепадиган “пўлат қушлар”, “пўлат қуш”ни учирадиган “дала лочинлари” пайдо бўпти.

Фалокат қош билан қовоқ ўртасида туради деганлари рост экан. Бир куни чанқовдан қуриб қолган садақайрағоч шохида мудраб ўтирган Ола қарға туш кўрибди. Гуллаган боғ эмиш, кўм-кўк яйлов эмиш. Яйловда сурув-сурув қўйлар ўтлаб юрганмиш. Ола қарға қўй жунидан полапонларга ин ясаётганмиш. “Эсингни едингми? — деб ўйлабди Ола қарға уйғониб. — Полапонларга бало борми? Қариган чоғингда тухум босишни сенга ким қўйибди! Ана, қанчадан-қанча қарғанисалар тухумини олдириб ташлаяпти! Мабодо туғса ҳам инкубаторга топширяпти”.

Шу гап хаёлига келиши билан осмонда “тарр” этган товуш эшитилибди. Иссиқдан мудраб қолган “дала лочини” пахтазор қаерда тутаганию, қишлоқ қаердан бошланганини билолмай нақ садақайрағоч устидан “тилсим” дори сепиб ўтибди. “Пўлат қуш” “тарр” этибди. Ола қарға сўнгги марта “қарр” этибди-ю, попиллаб ерга қулабди. (Ўзиям бу дунёда яшайвериб чарчаб кетган экан шўрлик.)

Эртасига десангиз яна бир фалокат рўй берибди: канал тошибди. Ўзиям шунақанги тошқин бўптики, “Алья карга” деган ёзувни қозиқ-позиги билан қўпориб кетибди.

Қуриб қолган садақайрағоч тагида тўртта машина тўхтабди. Ола қарға ўлиб кетгани учун қанақа машина келганини ҳеч ким суриштириб ўтирмабди. Лекин Донолар кенгаши мажлисни бошлаб юбораверибди. Кенгаш роса икки ҳафта давом этибди. (Одат шунақа экан: ҳамма гапираркану, ҳеч ким эшитмас экан.)

— Катталар билан келишмасак бўлмайди, — дебди Зукко мажлис якунида. — Ҳар қалай сиз билан биз — кичкина одамлармиз.

Бир ойдан кейин қуриб-қақшаб кетган садақайрағоч тагида тумонат одам тўпланибди.

— Ўртоқлар! — дебди Зукко қоғозга қараб. (Одат шунақа экан. Одамлар қоғозга қарамаса, гапидан адашиб кетаркан. “Ўртоқлар” деган сўздан тортиб, “Эътиборингиз учун раҳмат”, деганигача қоғоздан ўқиб бериларкан.)

— Ўртоқлар — дебди Зукко қоғоздан кўз узмай. — Катталар айтишди-ки, “Олия қарға” дегани “Алая карга” дегани экан. Эътиборингиз учун раҳмат. Қани, бир қарсак бўлсин! — Қарсак чалинибди. Далада қатқалоқ юмшатаётган болалар югуриб келиб, “Алая карга” пойига гулдаста қўйибди.

Шоир янги шеърини ўқиб берибди: “Оқ олтин”ни олтин қўллар яратади, бизнинг олтин оламга нур таратади. Олтин қўлли пахтакорлар омон бўлсин, замон бўлса, замонамдек замон бўлсин!” Шундай қилиб, йўлнинг бир томони “Олия қарға” бўпти, бир томони “Алая карга”.

Ой ўтибди, йил ўтибди. Бу сафар офат рўй бермабдию, авария бўпти. Тўйиб самогон ичиб олган ҳайдовчи (арақ тақиқланган экан) филдек “КамАЗ” машинасини учириб келиб “Олия қарға”ни чунонам урибдики, машина филдираги “баранг” этиб ёрилиб кетмаганига ўзиям ҳайрон қолибди.

Энди Донолар кенгаши, айниқса, қизгин ўтибди.

(Одат шунақа экан. “Қайта қуриш, “ошкоралик” замони бўлгани сабабли хоҳлаган одам хоҳлаганча ер тепиниши, ҳуштак чалиши, борингки нотиқни ёқасидан олиб, минбардан тушириб юбориши мумкин экан. Ким энг

қаттиқ бақирса, ўша энг катта қаҳрамон саналаркан.) Мункиллаб қолган Зукко шўрлик “ўртоқлар” деб гап бошлаши билан хуштакбозлик бўлиб кетибди.

— Эҳтиросга берилишнинг ҳожати йўқ, ўртоқлар, — дебди Зукко вазминлик билан. — Тўғри, ҳозир “плурализм” замони. Ҳар ким ўз фикрини айтиши мумкин. Шунча йил ишни Катталарга юклаб келдик. Энди ўзимиз ҳам ўйлайлик. Мен ўйладим, кўп ўйладим. Ўйлаб-ўйлаб топдим: “Алая қарга” деган “Қизил қарға” дегани экан. Шундай деб ёзиб қўямиз. Митинг-питингни кераги йўқ!

Демак масала ҳал: “Қизил қарға!” Нима? Овозга қўямиз, дейсизми? Марҳамат! Демак, бир овоздан!

Зуккодан баттар мункиллаб қолган Шоир каловланиб ўртага чиқибди. Чўнтагидан тўрт букланган қоғоз чиқариб, ҳижжалаб ўқибди. “Қизил қарға, хўп ажойиб исминг бор, номгинангга монанд гўзал жисминг бор. Қарғагинам қанотларинг омон бўлсин, замон бўлса, замонамдек замон бўлсин”.

Бу гал ҳеч ким қарсак чалмабди. Аммо йўлнинг бир томони “Қизил қарға”, бир томони “Алая қарға” бўлиб қолаверибди.

Шундоқ қилиб, Ола қарға Қизил қарғага айланибди. Ҳамма муроди мақсудига етибди. Эртакни эшитганлар ҳам мақсудига етсин!

1984 йил.

ОШ

Профессор Обид Расулевич янги маҳаллага кўчиб келганига бир ойдан ошди. Бир куни эрталаб тонг қоронғи-сида дарвоза тақиллаб қолди. Профессор пижамасини кийиб чиқса, ён қўшниси Холиқ тажанг турибди.

— Ия, домла, одам деган ҳам пешингача ухлайдими! — деди у шанғиллаб. — Қани, отланинг дарров!

Обид Расулевичнинг кечаси ишлайдиган одати бор эди. Барвақт туриш малол келарди.

— Қаёққа? — деди иккиланиброқ.

— Қаёққа бўларди, ошга-да! — Холиқ тажанг шуниям билмайсизми, дегандек кўлини пахса қилиб тушунтирди. — Шокир вағ-вағнинг қудаси бор-ку, супир маркитда ишлайдиган! Ана ўша жиянининг ўғлини суннат қилдирыпти. Чойхонанинг олдида автобус кутиб турибди. Қани, бўлинг, чаққон-чаққон!

Профессор Шокир вағ-вағнинг ўзи ким, қудаси ким-у, қудасининг жияни ким, сўрагиси келди-ю, кўшнисининг раъйини қайтаришга ийманди. Нима қилсаям, кўздек кўшни. Бунинг устига тажанг. Икковлари узун-қисқа бўлиб йўлга тушдилар. Холиқ тажанг йўл-йўлакай яна олти хонадоннинг дарвозасини тақиллатиб, одамларни уйғотди. Чиндан ҳам чойхона олдида автобус кутиб турган экан.

Кўйлиққа етиб боришгунча ғира-шира тонг ёришди. Тумонат одам. Ит эгасини танимайди. Обид Расулевич энг яқин қариндошлари, кўз қиймас ҳамкасбларининг тўйига бормаса, наҳорги ошга кўпам қизиқмас эди. Бутун бошли оломонни кўриб ҳайрон қолди. Карнай ғартиллаган, сурнай нола чеккан, кўш ноғора такатум қилиб, доиралар гижбанглаб ётибди. Тўйхонанинг бир томони тўққиз қаватли бино, иккинчи ёнбоши қатор кетган участкалар экан. Обид Расулевич бир ошам еса еди, емаса — йўқ. Аммо Холиқ тажанг наҳорги ошнинг ҳадисини хўп олган экан. Еб бўлиб пиёлага мўлгина қанд ташлаб чой ичишни, бир каржгина тарвуз, ярим бошгина узум тановул қилишни ҳам унутмади.

— Аммо ошни илик қилиб юборибди, азамат! — деди ошпазни мақтаб.

Обид Расулевич ҳаммадан ҳам тўйхона атрофидаги хонадонларда турадиганларга ачинди. “Ҳар куни аҳвол шу бўлса, бечоралар қачон дам олади?” деган маънода гап бошлаган эди, Холиқ тажанг қайириб ташлади:

— Бе-е-е! Нима деяпсиз, домла! Булар тонг отмасдан ноғора товушини эшитмаса хумори тутадиган бўпқолган! Сиз ҳойнаҳой хизматга борсангиз керак? Бўпти, ош еган кўлингизни беринг. Мен чойхонада бўламан. Ё пешинга димлама-пимлама организоват қипқўяйми?

— Йўқ, йўқ, раҳмат. — Обид Расулевич шоша-пиша бош чайқади. — Ўзингиз баҳузур...

Холиқ тажанг аллақайси бозорда қоровул бўлиб ишлар, уч кунда бир ишга борар, қолган кунлари маишат эди.

— Бўпти, бўлмаса! — У профессорнинг қўлини силкитиб қисди. — Чиқиб тулинг, чойхона-пойхонага бундоқ. Тобуткашмиз ахир, домла!

— Албатта, албатта! — Обид Расулевич хижолат чекиб, бош силкиганча, йўлига равона бўлди. Саҳарлаб туришга ўрганмагани учун кун бўйи боши ғувиллаб юрди. Аксига олиб кечқурун илмий кенгаш бор эди. Кўриладиган масалалар чўзилиб, мажлис ярим кечагача давом этди. Уйга қайтди-ю, бир пиёла чой ичиб ётиб қолди.

Қанча ухлаганини билмайди. Бир маҳал дарвоза кечадиган ҳам қаттиқроқ тақиллай бошлади. У ваҳима ичида соатига қараса, тўрт ярим бўпти. Эр-хотин дарвозага югуришди. Эшик олдида яна Холиқ тажанг турибди.

— Йилингиз уйқу, мучалингиз кўрпачами, домла, нима балo! — деди у аския қилиб. — Э, одамларга қўшилинг-да, бундоқ, ётаверасизми галанский печканинг олдида мудраган мушукка ўхшаб.

— Яна ошми? — Профессор қўшнисига мўлтираб қаради.

— Ҳа-да! Ҳалиги юнусободлик Ҳусанбой полвоннинг ўғай ўғли Нортой бор-ку...

— Қайси Нортой? — деди профессор унинг гапини бўлиб.

— Ия, нимага танимайсиз? Қоратошдаги ҳаммомнинг қоровули бор-ку, хотини уч марта кетма-кет Ҳасан-Ҳусан туққан... Шариат бўйича эр-хотин қайтадан никоҳ ўқитишган.

Профессор ҳеч балони эсламаса ҳам ҳа-ҳа деб қўя қолди.

— Ана, баракалла! — Холиқ тажанг қувониб кетди. — Шу Нортой денг, хўп ишнинг кўзини биладиган одамда!.. Учта тўйни қўшиб ўтказаяпти денг. Ҳам ота-онасининг кумуш тўйини қияпти, ҳам бева қайнисинглисини

эрга беряпти, ҳам кенжа ўғлини суннат қияпти. Қани бўлинг, чаққон-чаққон. Ия, ҳалиям мудраб турибсизми?

Профессор ош емади, ош профессорни еди. Карнай тагига ўтириб қолган экан, микрофонни оғзига тиқиб бақираётган ҳофизнинг чийилдоқ овози у қулоғидан кириб, бу қулоғидан тешиб чиқиб кетди-ёв!

Ташқарига чиқишганида кечадан бери ўйлаб юрган гапини айтди:

— Шу... наҳорги ош жониворни сўфи азон айтмасдан қилиш шартмикин? Соат саккиздами, тўққиздами қилса ҳам бўлади-ку! Одамлар хотиржам тановул қилиб, ишига боради.

— Наҳорги ош худди ўша сўпининг азонига қараб тортилади-да, акам айланай! — деди Холиқ тажанг ҳозиржавоблик билан. — Нима, мўйсафидлар “палончи праписор бўкиб ухласинлар”, деб кутиб ўтириши керакми? Намоздан чиқиб тўғри ошга келаверади-да!

Обид Расулевич “мўйсафидлар ош еб бориб уйида кун бўйи уйқуни урса биров ғинг демайди, ишли одамларга қийин”, демоқчи бўлдию, индамай қўя қолди.

Шу куни кечқурун ҳимоя бор эди. Профессор оппонент бўлгани учун кун бўйи мук тушиб диссертацияни қайтадан ўқиб чикди. Уйига келиб, китоб варақлагунича яна алламаҳал бўлди. Соат иккиларга яқин кўзи илинди.

У қанча ухлаганини билмайди. Бир маҳал дарвоза гурсиллай бошлади. Бу сафар Обид Расулевич шошилмасдан бориб очди.

— Яна нима гап, Холиқбой? — деди совуқ оҳангда.

— Ия, қанақа уйқучи одамсиз, домла, онангиз ёстиқ билан қўшиб туққанмилар? Бўлинг тезроқ, Қўчқор қассоб хотинига йигирма қияпти. Шундоқ ойдек хотин суяк тиқилиб ўлиб қолса денг! Фалокат қош билан қовоқнинг ўртасида туради, деб шуни айтади-да.

— Биласизми, мен Қўчқор қассобни танимайман, — деди профессор қовоғини солиб.

— Сиз танимасангиз, биз таниймиз. Йигирма йил улфатчилик қилганмиз. Қорақамишга кўчиб кетган бўлса-

ям, атайлаб айтиб кетди. Сиз ҳам мундоқ маҳалла-кўйга қўшилинг-да, қани бўлинг, қассобнинг оши қазили бўлади.

Шу куни профессор ўз ходимларининг олдида шарманда бўлди. Соат иккига мажлис чақирган эди. Тушликда озгина тамадди қилди-ю, столга бошини қўйганча, уйкуга кетганини ўзи ҳам билмай қолди.

Ходимларнинг аста-секин “адресли” йўталишидан уйғониб кетди. Қараса, роса бир соатча ухлабди.

Жума кунги ош Қорасувда экан.

— Шервон одил деган пошшони эшитганмисиз? — деди Холиқ тажанг тонг қоронғисида туртиниб-суртиниб бо-раётган профессорга. — Ўша пошшо айтган экан: дунёда икки кишини хапа қип бўмайди. Бири — табиб, бири — ошпаз. Тўғри-да, табибни хапа қилсангиз, бир чимдим заҳар берса — тамом! Ошпазни хапа қилсангиз, тўй ошига бир кафт ортиқча туз ташлаб юборса, тўй эгаси шарманда-да! Аммо-локин Эгамберди ошпазнинг донги Доғистонгача кетган! Худо хоҳласа, сиз ҳам мундоқ ҳовли тўйи қиларсиз, эл-юртга ош берарсиз. Ўшанда Эгамберди ошпазни хизматга чақирамиз. Бугун шу одам ўртанча ўғлининг олтинчими-еттинчи боласига ақиқа қилаяпти. Амри-маъруф эшитамиз!

...Шундай бўлди. Тағин тумонат одам тўпланди. Имом-хатиб сўзамолгина йигитча экан. Ота-онанинг фарзанд олдидаги вазифаси, фарзанднинг ота-она олдидаги бурчи ҳақида кўп ибратли мулоҳазалар айтди. Фақат бир гапи профессорни ҳайрон қолдирди. Домла Янги йил яқинлашиб қолганини, хонадонга арча зотини зинҳор-базинҳор йўлатиш мумкин эмаслигини тайинлади. Унинг айтишича, арча деган палакатнинг ҳар бир шохи тагида биттадан шайтон ўтираркан! Обид Расулевич шу ёшга кириб, бунақа кароматдан беҳабар юрган экан. Холиқ тажангдан “нима, домла-имом арча тагида ўтирган шайтонларни санабдиларми”, деб сўрагиси келдию, тилини тийди. Мулла одам бир нимани билмаса гапирмаса керак... Сўнг тағин куйлар гумбирлади, ашулалар хониш қилинди...

Обид Расулевич уйига келиб, аёлига қаттиқ тайинлади:

— Эртага эрталаб мен йўқман. Командировкага кетганман, жиянимникига бориб ётиб қолганман, касалман, баломан, баттарман, хуллас — йўқман!

Шу куни маза қилиб ухламоқчи эди, барибир бўлмади. Холиқ тажангнинг чийилдоқ овози қулоғига ўқдек кирди.

— Уялмайсизми, янга! Кап-катта одамга ёлғон гапиргани номус қилмайсизми? Кечқурун ишлаб ўтирганларини деразадан ўз кўзим билан кўрдим-ку!

Мов мушукка ўхшаб панага беркинмай, одамларга қўшилсинлар-да мундоқ! Чақиринг, пойлаб турибман!

Бўлмади. Уйқуси ҳаром бўлган Обид Расулевич ташқарига чикди.

— Ана! — Холиқ тажанг қувониб кетди. — Девор бўлмаса кўчани кўрамиз-да, янгажон!

Хотини, мени ёлғончи қилмай ўлинг, дегандек қовоғини солиб ичкарига кириб кетди.

— Аммо Расул сартарош хўп оқибатли одам-да! — деди Холиқ тажанг бошини сарак-сарак қилиб. — Жиззахга кўчиб кетган одам атайлаб тўйига айтиб кетди, денг. Бечоранинг ўғли йўқ. Тўққизта қизи бор. Шу денг тарговий каллижда ўқиган тўрва қоқдисини узатаётган экан. Шунча юриб юртнинг ошини едим, энди мен ҳам эл олдида дастурхон ёзай, деб ош беряпти. Қани, бўлинг, бўла қолинг, чаққон-чаққон.

— Минг раҳмат! — Профессор кескин ҳаракат билан қўлини кўксига қўйди. — Мен энди бўлдим. Илтимос, иккинчи тўрғай уйғонмасдан мени безовта қилманг.

У эшикни қарс этиб ёпди.

— Ў ака, праписир бўлсангиз ўзингизга! — Холиқ тажанг дарвоза томонга иягини чўзиб бақирди. — Билиб қўйинг, ў тобуткашмиз! Ўлиб-негиб қолсангиз тобутингизни маҳалла кўтаради.

Обид Расулевич тез-тез юриб, ичкари уйга кирди-да, чуқур уҳ тортди.

Ўша куни Холиқ тажанг Жиззахдан пешинга яқин қайтди. “Исмен”дан бўш бўлгани учун тўппа-тўғри чойхонага кирди.

— Бу праписирларинг одаммас экан-у! — деди қўлини пахса қилиб. — Вой, димоғингга беданам кўнсин! Мен буни одам бўлсин, маҳалла-кўйга қўшилсин, десам, эшикни юзимга ёпиб ўтирибди. Вой, сени ёзиб берган китобингга носвой ўраб сотай! Ўзим сезувдим-а, одам-гарчилиги йўқ буни, девдим-а! Бўлмаса кўчиб келганига икки кам қирқ кун бўлди. А мундоқ дастурхон ёз, ҳовли тўйи қилиб юртга ош-пош бер, ўлар ердамисан? Ўзиям боласи йўқ шекилли, хотини ўзидан камида ўн беш ёш кичик...

Холиқ тажанг ҳадеб гап маъқуллар, профессор эса бу пайтда юраги сиқилиб, ўзи кашф этган янги буғдой нави ҳосилдорликни бир ярим ҳисса оширса, халққа қанча фойдаси тегишини ҳисоблар эди.

ОДАМ НИМАДАН ПАЙДО БЎЛГАН?

Шу замоннинг болалари жа шум-да! Бўлмаса Бахтиёрларнинг боғчасидаги тирмизакларнинг одам нимадан пайдо бўлгани билан неча пуллик иши бор? Шу гап чиқиши билан болалар бараварига чувиллашиб кетишди:

— Мен биламан! Биринчи одамни биринчи магазиндан сотиб олишган.

— Вой жинни! Унақа бўлса, ўша магазинни ким қурган?

— Биринчи болани ота-онасига бувиси совға қилган.

— Бўлмаса унинг бувиси қаёқдан келган?

Болалар шу қадар шовқин қилиб юборишдики, боғча опа икки қўли билан қулоғини беркитиб олди.

— Ҳар ким ўз ота-онасидаи билиб келсин, — деб қўя қолди.

Бахтиёр уйга келса буваси хомток қилаётган экан.

— Бува, одам қандоқ пайдо бўлган? — деди Бахтиёр нарвон тагига келиб.

— Одамми? — Буваси носини тупуриб, қўлининг орқаси билан соқолини артди. — Одам Ато билан Момо Ҳаводан тарқаган. — У Бахтиёрнинг ҳеч нимага тушунмай анг-

райиб турганини кўриб ўйлаб қолди. — Менга қара, болам, — деди салмоқлаб, — яхшиси, бувингдан бориб сўрай қол. Бекор ўтирибди. Тушунтириб беради.

Бахтиёр югуриб бувисининг олдига борди. Бувиси ерга мук тушиб кўрпа қавиётган экан.

— Буви, буви, одам нимадан тарқалган? — деди Бахтиёр кўрпанинг бир чеккасига ўтириб.

— Одам лойдан бино бўлган! — Бувиси банди синиқ кўзойнаги устидан унга бир қаради-да, койиб берди: — Тур, кўпайгур, пахтаси йиғилиб қолади.

Бахтиёр одамнинг лойга нима дахли борлигига тушунмади. Бувиси бўлса индамай ишини қилаверди.

Бахтиёр нариги уйга кирса, еттинчи синфда ўқийдиган акаси дарс тайёрлаб ўтирган экан.

— Одам лойдан пайдо бўлганми, ака? — деди у яқин бориб.

— Бўлмаган гап! — деди акаси китобдан бош кўтармай. — Одам маймундан пайдо бўлган.

Бахтиёр кулиб юборди.

— Вой, сиз маймунмисиз?

— Бор, жўна! — акаси чизғич ўқталди. — Ишонмасанг, ойимдан сўра.

Нима, сўраса сўрайверади-да! Бахтиёр ошхонада пиёздоғ қилаётган онасининг этагига ёпишди.

— Ойи, одам нимадан пайдо бўлган?

Ойиси негадир қизарди.

— Дадангдан сўра, — деди капгирни айлантириб. — Қоч, пиёзим куйиб кетади!

Бахтиёр уйда фақат дадасидан ҳайиқади. Дадаси кўпинча тажанг бўлиб юради. Уйга келса ҳам ҳеч Бахтиёрни ўйнатмайди. Нуқул столга мук тушиб, чизма чизади.

— Ўзингиз сўраб беринг! — деди ойисини этагидан қуйиб юбормай. — Ҳозир сўраб берасиз!

Ойисининг тоқати тоқ бўлди шекилли, қозонга сув солди-да, Бахтиёрни етаклаб ичкарига олиб кирди. Дадаси, одатдагидек, столда ишлаб ўтирган экан.

— Нима гап? — деди ишдан бошини кўтармай.

— Бунингизни қаранг, қаёкдаги нарсаларни сўраб одамнинг бошини қотиради! — Ойиси негадир яна қизарди. — Одам нимадан пайдо бўлганини билмоқчи эмиш.

— Шуни ўзинг айтиб қўя қолсанг бўлмайдими, — дадаси кўзойнагини столга ташлади. — Одам нимадан пайдо бўларди, қоғоздан пайдо бўлган-да!

— Қуриб кетманг! — Ойиси ғалати илжайди. — Қаёкдаги гапларни гапирасиз.

— Ёлғонми? — дадаси Бахтиёрга эмас, ойисига қараб гапирди. — Мана, масалан, сен билан мен Бахтиёрнинг туғилишини жуда хоҳласагу шунга яраша қоғоз бўлмаса, Бахтиёрнинг туғилганига ҳеч ким ишонмайди. Демак, одамнинг туғилиши учун қоғоз керак.

— Қўйинг! — деб қўл силтади ойиси. — Ёш боланинг олдида...

Дадаси ғалати илжайди.

— Менинг бир курсдош ўртоғим бор эди. Фирт тўнка эди. Имтиҳондан ўтиш учун нуқул домлаларга ош қилиб берарди. Шу ҳозир менинг бошлиғим. Ҳалиям тўнқалигича қолган. Ўзи ҳеч балони билмайди, тагин одамлардан иш талаб қилади. Эшигидан ким кирса, қўлига қараб туради. Порахўр! “Нега бунақа қиласан?” десам, “мен сендан зўрман, амалим катта”, дейди. Тўғри айтади, қўлида “бошлиқ” деган қоғози бор...

Бахтиёр барибир ҳеч балога тушунмади. Дадаси яна қандай мисол келтириши мумкинлигини ўйлаб қолди шекилли, пешанаси тиришди.

— Менга қара! — деди Бахтиёрга қараб. — Ўтган ҳафта боғча опанг, Бахтиёрни боғчага қўймаймиз, деган эди, эсингдами?

— Ҳа, — деди Бахтиёр тасдиқлаб, — боғча опам ойимни йиғлатди.

— Боғча опанг ойингни нега йиғлатганини биласанми?

Бахтиёр бунисини билмас экан.

— Нега деганда, сенинг қоғозинг йўқ эди. Сен касал бўлдинг. Боғча опанг буни биларди. Аммо касал бўлга-

нинг тўғрисида қоғозинг йўқлиги учун сени боғчага қўймади. Ойинг йиғлади. Кўрдингми, боғча опанг ўзингга эмас, қоғозга ишонади.

— Болани ҳам жинни қиласиз! — ойиси Бахтиёрни етаклаганча, чимирилиб нариги хонага кириб кетди.

Эртасига баҳс боғчада яна давом этди.

— Хўш, болалар, одам нимадан тарқалган экан? — деб сўради мураббия.

— Мен биламан! — Бахтиёр биринчи бўлиб ўртага чиқди. — Одам қоғоздан тарқаган.

Боғча опа чиройли киприкларини пирпиратди.

— Вой, ким айтди?

— Дадам айтдилар!

— Ростданми? — Мураббия яна киприкларини пирпиратди. — Даданг шунақа деган бўлсалар бориб айт: шу гапларни тасдиқлайдиган “испаравка” олиб, сендан бериб юборсинлар. Хўпми?

ОМАДЛИ ЖЕНТЕЛЬМЕНЛАР

— Азиз телетомошабинлар! Пирамиданинг қир учига чиқиб, Жомолунгма чўққисини томоша қилаётган, бир миллион, беш миллион, боринг ана, эллик миллион ютаётган, бахтли воқеага рўпара келиб бахтини топаётган, аъло ўйин ўйнаб, рақиб дарвозасига жавобсиз ўнта тўп ураётган азаматлар сони кун сайин кўпайиб бормокда. Мана, ўзингиз гувоҳ бўлинг!

— Марҳамат қилиб, ўзингизни таништирсангиз?

— Мен Бухоронинг Рометан районидаман. Отим Бақоев Пўлот. Ўзийм мактабга ишлайман. Шунайчикун панжшанбе кун хотиним билан машинага Бухорода бориб эдийм. Кетопсак, лотарея сотопти. Сотувчи ўзимнинг собиқ ўқувчим экан. “Домулла Бақоев, — деди, — мангинанинг лотареясидан биртагина олинг, охе!” деди. Хотиним айтди: “Кот-мотта одам лотареяни нима қиласиз, ундан кўра бачаларга банан олайик”, деди. “Хай бирта лотарея олсак олибмизда”, деб шунай ўчирсам, “автомобил” деб

ёзиб қўйибди. Хотиним “иби-и-и-и!” дедию, йиқилиб тўхтади!

— Сизни чин дилдан табриклаймиз, Пўлатжон! Хотинингизни ҳам қутлаб қўйинг. Бундан кейин машина ютсангиз, йиқилиб юрмасинлар! Мана, сизга машинанинг калити! Мана, қўшимча пул!.. Аммо бу ҳали ҳаммаси эмас, азиз дўстлар! Бугун бахти кулганларнинг кунидир! Мана, яна бир ғолибимизни кўриб қўйинг! Исмингиз?

— Мен Ҳамидхон Ҳабибхоновман. Намонгоннинг Учқўрғонидан бўламан. Ўтган ҳафта институтга кетутсам супермаркетнинг олдида лотерея сотутти экан. Учтагинасини олган эдим, машина чиқди!

— Табриклаймиз, Ҳамидхон ука! Муборакбод бўлсин! Айтинг-чи, ўқийсизми, ишлайсизми?

— Институтда ўқийман.

— Кўрдингизми, азизлар! Омад кулиб боқса ёш ҳам, касб ҳам танлаймайди! Айтинг-чи, Ҳамидхон ука, ота-онангиз бормилар?

— Борлар. Дидом борлар. Абам борлар. Мана, абамнинг ўзлари.

— Ие, аяжон, сиз Ҳамидхоннинг аялари бўласизми?

— Ашнақа, укажон! Баламнинг бахтидан ўрғилай! Лотереяга ютганини эшитиб, калдираб қолсам денг! Дидасини айтмаймизми? Баҳорда қурт ўлгирга барг кесаман деб тутдан йиқилиб беланги бўпқолган эдилар. Хушхабарни эшитиб, диканглаб туриб кетсалар денг! Минг раҳмат сизларга!

— Мана, укажон, машинанинг калити! Ҳайдашни биласизми?

— Биладан, ока, правам бор!

— Ундай бўлса, оқ йўл сизларга! Қаранг, ҳурматли томошабинлар! Ёшгина йигитчанинг машинага чаққонлик билан миниб, учириб кетганини қаранг! Шу кетиши бўлса, тўрт соатдан кейин ўзини Учқўрғондан кўради! Азизлар, навбатдаги ғолибимизни кўрсангиз, ҳайратда қолишингиз аниқ! Мана, ўзингиз гувоҳ бўлинг! Сиз қаердансиз, отахон?

— Немене?!

— Қаердан бўласиз, дейман?
— Жақинроқ кел, ширағим, қулоғим овор!
— Қаердан келгансиз, деб сўраяпман, бобой?
— Южний Казахстаннинг Кентов қалъасиндин! Олтин-ши увлим Жеттисойда “Алғабас” совхозинда малши бўлиб ишлайди. Ўси увлимни кўраен деб келиб эдим. Ипподромға барсам, бирови латарея сатиб жатқан экан. “Алинг ақсақал, машин жутасиз”, деди. Сасиб қалиб ўновини олиб эдим, бировини ўширсем, машина шигибтур.

— Эшитдингизми, дўстлар! Отахоннинг гапларини эшитдингизми? Бизнинг ўйинимизга фақат ҳамюртларимиз эмас, қардош қўшнилариимиз ҳам ишқибоз бўлмокда. Ишқибоз бўлибгина қолмай, ютмокда! Неча ёшдасиз, отахон?

— Не дейсин?
— Ёшингиз нечада?
— Жетмис жеттида! Ат жили тувғанмин.
— Қаранг, қадрли дўстлар. Ёши етмиш еттига чиққан, юзидан нур ёғилиб турган отахонни табрикланг! Машинанинг қанақасини танладингиз, отахон?

— Вовширағим, моған тўрт дўнгалеги бўлса бўлди.
— Айтинг-чи, отахон, оилангиз катта бўлса керак?
— Улкен. Уш қатин...
— Кечирасиз, отахон, нима учта?
— Уш аёлим бор. Ўзбек байиса том солади, қазақ байиса қатин олади, деган сўзни эсипегенмисин? Уш қатин, ўн жетти увил-қиз, қирқ уш невара, секкиз шўберам бор.

— Қойилман, отахон! Учала кампирингиз билан қўша қаринг! Невара-чевараларнинг роҳатини кўринг! Бўлди-ми, хайр, омадингизни берсин! Азиз томошабинлар! Ҳали айтганимиздек, бугун чиндан ҳам ғолиблар куни! Ана, тагин бир омадли йигит келмокда! Ўзингизни таништирсангиз?

— Отим Сардор. Фамилиям Рустамов.
— Сардоржон! Бошингизга бахт қуши қандай қўнганини батафсилроқ айтиб беролмайсизми?
— Этсам этвураман! Бувам раҳматли этганийдила. “Қиморри яқинига йўлама, бадбахт, қиморвоззи косаси

оқармийди”, диганла. Латарея-патареяга тоқатим йўқ. Од-
дих куни шошиб кетвоссам, бир бола “маши латареяни
олинг, ока, мошина ютасиз”. дийди. “Ютадиган латарея
бўса нега ўзинг омийсан?” дисам, “пулим йўғде, ока”,
дийди. “Неччи пул?” дисам, “беш юз”, дийди. Минг сўм
берсам, қўлимга иккита билет тиқиштирвотти. “Хов, бра-
тан, издачисини бермисан-ми, сани латареянг диб ўйимга
пияда кетаманми?” дисам, “иккита олавулинг”, раччўт
бўловуз”, дийди. Э, боре, нима бўса бўлди, диб, мундоқ
ўчирсам, мошина чиқди!

— Ана, кўрдингизми, азизлар! Омаднинг кулиб боқи-
шини қаранг! Ўзингиз қаерда яшайсиз, Сардоржон?

— Точний адресим керакми, пажалиста! Тошкент ша-
ҳар, Оқтепа массиви, Қўштерак кўчаси, ўн тўртинчи уй!

— Нима? Стоп! Калланг ишлайдими, ука! Точний ад-
ресга бало борми? Эртага бутун маҳалланг, қариндош-
уруғинг уйингга ёпирилиб кирса нима қиласан?

— Мани ахмо диб ўйлавоссизми, ока! Хич қанақа
“Оқтепа-моқтепа”ни билмийман! Адресим сапсем бо-
шқа. А вапше отимам Сардормас, Алибек! Ҳамма Аль-
берт дийди!

— Шунақа демайсизми, укажон! Внимание, запис!
Ҳурматли томошабинлар. Кулиб турган йигитнинг қувонч
тўла кўзларига қаранг! Мана, сизга машинанинг калити!
Яна бир нарса сўрасам, майлими, Сардоржон?

— Сурийвуринг!

— Уйланганмисиз?

— Велосипед олишга пул йўғу, хотинга бало борми?

— Шунинг учун сўрадим-да, укажон! Мана, сизга яна
тўрт миллион сўм пул! Каттакон тўй қилишга бемалол
етади! Танлаганингиз борми ўзи?

— Бор! Беш-олтитаси очирит бўптирипти!

— Тўйингизга бизни ҳам таклиф қилинг, Сардоржон!
Кўрдингизми, азизлар! Бугун Сардоржонга қўшалок бай-
рам! Бўлажак куёв гулзорга кирган боғбондек энг сара гул-
ни танлаб олади ва қарс-бадабанг тўй қилади! Сўнг Сар-
доржон келинни миниб, “Дамас”ни қўлтиқлаб... тойис...

“Дамас”ни миниб, келинни қўлтиқлаб никоҳ сайлига чиқади.

Азиз дўстлар! Шундай қилиб, бугун сиз бир эмас, тўрт нафар бахти кулган ғолибни кўрдингиз!.. Навбатдаги ютуқ сизники бўлиши мумкин. Шошилинг! Имкониятни бой берманг! Ўйнанг! Ютинг!

М у а л л и ф и з о ҳ и . Бу гапларнинг ҳаммаси ҳазил. Телевизорни бўкиртириб реклама қиладиган лотереячиларга ҳам, чипта сотиб олмаса, “аллергияси” кўзиб, кечаси билан “қашланиб” чиқадиган мухлисларга ҳам омад тилайман!

МЕҲМОН ОТАНГДАН УЛУҒ

Биз азалдан бой-бадавлатмиз. Давлатимиз мил-мил! Бой бўлмасак, оқпошшо ҳазрати олийларининг мўътабар назарлари Туркистонга тушармиди? Қайси аҳмоқ қашшоқ юртга аzza-баzza лашкар тортиб боради?

Ўшанда, бундан салкам юз эллик йил аввал десангиз, қудратли чор Русиясининг аскарлари Тошкентга “музди-ка” чалиб кирган экан. Ҳамма хурсанд! Ўйин-кулги... Буни қарангки, бир кампир тандирдан янги узилган иккита нон кўтариб, остонага чиқибди. Меҳмон — атойи Худо! Сийлаш керак! Шунда шоп-шалоп таққан аскар қилич билан бир уриб, кампирни икки нимтага бўлиб ташлабди. Қани, инсоф билан айтинг-чи, аскар болада нима гуноҳ? Ҳамма айб кампирнинг ўзида! “Ассалому алайкум, саллот болам, хуш кепсан, уруш қилавериб, одам ўлдиравериб силланг қуриб кетгандир, иссиғида еб олақол, болам”, демайдимми? Умрида патир нон кўрмаган саллот шўрлик қаёқдан билсин, бу хотин нон беряптими, заҳарми?

Оқпошшо олий ҳазратлари хўп инсонпарвар бўлган эканлар-да! Тошкент босқинини эшитиб, диллари оғрибди. Полковник Черняевни қаттиқ койибдилар ва унга “генераллик унвонини” бериб, бриллиант сопли олтин қилич ҳадя этибдилар. Шаҳримиз биқинидаги Черняевка деган ном ҳамон ўша “шонли ғалаба”дан дарак бериб турибди.

...Кейин “хуррият” бўлиб замонлар ўзгарди, ҳамма тенг бўлди. Ҳамма бир-бириникига меҳмонга борадиган одат чиқарди.

Йигирманчи йиллари Тошкентга Самара деган жойдан меҳмонлар келди. Минг-минг меҳмон... Тошкент — нон шаҳри, деганлари рост экан. Бозорлар тўлиб кетган. Бир томонда — ширмон бозор, бир томонда — қаймоқ бозор.

Фақат бу юртнинг одамлари ғалати. Новвой саватга нонини уюб кўяди-да, кўшниси билан гап сотади. Оғзида нос. Деҳқон қовун тўла аравасини қаровсиз ташлаб, чойхонада ёнбошла-аб, кўк чой ичади. Заргарни айтмайсизми, заргарни! Дўконига қулф осишга ақли етмайди, тентак! Эшигини ип билан боғлаб, пешинда мачитга югуради. Бу ёкда нима бўлаётганидан хабари йўқ, намоз ўқийди фанатик!

Йў-ўқ! Одам бир нарсани астойдил хоҳласа, тез ўрғанади. Меҳмонлар бир “шмон” қилган эди, мезбонлар кундуз куниям эшигига қулф солиб ўтирадиган бўлишди. Қўнғироғини боссанг, аввал дурбинда мўралаб қарайди. Кейин эринмасдан етти пуштингни суриштиради. Ундан кейин камида олтита қулфни шарақ-шуруқ қилиб очади. Ана ундан кейин эшигини қия қилади-ю, ичкаридан ўртачароқ бузоқдек ит югуриб чиқади-да, “қўлингни кўтар!” дейди. Мана буни чинакам “сивилизасия” деса бўлади!

Фалокатни қаранг! Тошкентда ер қимирлади. Ёмон қимирлади! Тошкентдай шаҳри азим ялписига қурилиш майдонига айланиб кетди. Кошоналар, осмонўпар иморатлар... Каллахонадаги овсар бўлса, тайёр уйга кўчмайди. “Ҳа, нима гап?” “Маҳалламдан чиқмайман, дўмингга кўчмайман. Тобуткашларимдан ажралмайман!” Э, ўргилдим димоғ-фироғингдан. Шундоқ уйлар бўш ётса-ю, сен ноз қилсанг?!

Нима? Участка керак? Марҳамат, хоҳласанг, Қурбақабодга кўч, хоҳласанг — Тошбақабодга! Лой теп, гишт қуй, сомон сувоқ қил... Битиб қолар ахир, ўша участканг! Беш йилдами, ўн йилдами, йигирма йилдами... Сенда нима кўп — бола кўп! Эрта-индин ёнингга кириб қолади.

Биргалашиб лой чангаллайди... Вой-бў! Шу чурвақаларнинг ҳаммаси сеникими? Қачон улгурдинг, хумпар?! Худо ҳаққи, ҳайронман! Қайси хонадонга кирсанг, атрофингда бола ўралашади. Тўртта, олтита, ўнта, ўн иккита. Биттасининг хотини ўн олтита туғибди-я, тавба! Бу юртнинг эркаклари белига матўр боғлаганми, нима бало?! Бир гап айтайми? Обке қулоғингни! Ажойиб мутахассислар келган. Ўшаларга хотинингни обор! Бор-йўғи икки марта учрашса бас. Матўринг қизимоқ тугул портлаб кетсаям, хотининг туғмайди. Тамом-вассалом! Тўғри-да, хотинни авайлаш керак. Уям дам олсин-да, феодал!

Қайси куни шу гапни айтиб, балога қолдим! Зўрға қочиб қутулсам, денг. Ерга ётқизиб савалардиям-да! Бўлмасам-ку, оддий калхўзчи экан ўша “қаҳрамон ота!” Э, қаҳрамон бўлмай, ҳар нима бўл! Салкам бир соат баҳслашиб, ниятимни тушунтиролмасам-а! Нима дейди денг? “Нега энди бошқа томонларда ўн болали оилани мақтаб, дунёга дoston қилади-ю, сен менинг ишимга аралашасан? Нега эр-хотиннинг тўшагини ҳидлайсан?” Э, тўшагинг бошингда қолсин-э! Ичим ачиганидан айтяпман-да, нодон! Ўн битта болани бошингга урасанми, шунча болани боқишнинг ўзи бўладими? Боланг кўпаймаса “порахўр” бўлмасдинг, “кўшиб ёзувчи” бўлмасдинг, “боқиманда” бўлмасдинг. Яхшиям Гдлян, Иванов деган “азаматлар” бор экан! Минглаб одамларни қамоққа тикди. Нима? Тухмат дейсанми? “Ўзбек иши” ҳақорат дейсанми? Тухматми, баломи-баттарми, ишқилиб, адолат ўрнатди-ку! Ҳа, энди, тўқайга ўт кетса, ҳўлу қуруқ баравар ёнади-да! Сен айтган бегуноҳлар беш йил ётар, ўн йил ётар... Жони соғ бўлса, чиқиб келади-да, бир кун... Оббо! Яна гапиради-я! Бошқа юртлар билан нима ишинг бор? Порахўрлик марказда ҳам бўлган бўлса, бўлгандир. Кўшиб ёзиш Ростовда бўлган бўлса, бўлгандир. Текинхўрлик Қовқоздаям бўлган бўлса, бўлгандир. Сенга нима? Марказдан ишнинг кўзини биладиган “раҳбар кадрлар” келди. Эшитяпсанми, марказдан! Ўзбекистонда “тартиб ўрнатиш” учун! Хўп, инженер пиллачига йўл-йўриқ кўрсатса нима бўпти?

Е ўзиям қуртга айланиб, пилла ўрасинми? Денгизчи, дейсанми? Авваламбор, денгизчи полизчига ақл ўргатаётгани йўқ. Иш талаб қиляпти. Қолаверса, қовун деган сабил сув ичадими? Ҳа, баракалла! Сувнинг қадрини аллақандай саводсиз деҳқон биладими ё ўн етти йил уммонда сузган денгизчими? Ўйлаш керак-да, дўстим!

Менга қара, ука! Сен-чи, ақлинг етмаган ишларга аралашма, маъқулми? Пахтангни суғор, узумингни хомток қил, томорқангдаги жўхорингни қайир... Кейин... хотинингни дўхтирга обор. Бола туғавериб, минорка товуққа ўхшаб қопти, шўрлик!

Э, биродарлар! Нимасини айтасиз! Ошкоралик, демократия деган гаплар чиқдию одамлар бузилди. Пўристой бир калхўзчига гап тушунтираман деб миям ачиб кетса-я! Ота-боболаримизнинг одатини унутдик. Тушунинглар, ахир. Меҳмон дегани отангдан улуғ бўлади! Менга қолса ҳалиям ўша гапим-гап: келаверинглар, азиз меҳмонлар! Марҳамат! Уйимизнинг тўри — сизники! Бизга остона ҳам бўлаверади. Агар остонага сиғмай қолсак, ҳовлига чиқамиз. Ҳовлига сиғмасак, кўчага чиқиб кетамиз. Бордию кўчага сиғмай қолсак, буниям йўли бор. Осмони фалакдан пайдар-пай учар ликопчалар тушиб турибди. Ўшанга ўтирамизу ҳайё-ҳайт деб, ўзга сайёраларга учиб кетамиз!

1985 йил.

САИД АҲМАД САФАРДА

* * *

Мен мактабда саводимни чиқарган, университетда ижод сирларини ўргатган, биринчи ҳикоямни чоп этган, бошимга булут келганда ҳимоя қилган барча устозларимни қаттиқ ҳурмат қиламан. Шундай устозлар орасида Саид Аҳмад ака мен учун алоҳида эъзозли! Ҳам ижоди билан, ҳам инсоний фазилатлари билан.

Саид Аҳмад кўрган андуҳларни филнинг устига ортса, бели синиб кетган бўларди. Қуруқ туҳматлар, ўн бир ой “одиночка” камерада ўтиришлар. Саида опанинг ҳаётдан эрта кетиши... Шунга қарамай устоз гулдек нафис асарлар яратди. Хушчақчақ феълени, қаерга борса давраларнинг гули бўлиб ўтиришни тарк этмади. Устоз билан Ўзбекистоннинг энг чекка қишлоқларигача борганмиз, десам ёлғон бўлмайди. Ўша сафар ҳангомаларидан баъзиларини қоғозга туширдим...

* * *

Наврўз — диний байрам, деган гап авж олган кезлар эди. Самарқандга бордик. Мезбонлар бизни Ургутга — Тўпхона деган жойга олиб боришди. Одамлар ҳашар қилиб тоғ устида Наврўз учун махсус қурган оромгоҳни кўрсатишди...

Тушдан кейин Самарқанд давлат университетида учрашув бўлди. Саид Аҳмад ака негадир менга меҳрибончилик қилиб, “аввал сен гапирасан”, деб туриб олди. Бунақа ғамхўрлик тагида нима маъно ётганини кейин тушундим. Ёзма саволлар орасида “Наврўз нега тақиқланди?” деган сўроқ бир неча марта такрорланган эди. Жавоб бермай қўя қолдим. Гапимни тугатай, деб турганимда бир киши ўрнидан туриб сўради:

— Битта савол жавобсиз қолди. Наврўз байрамнинг динга алоқаси йўқ. Нега шундоқ байрам бекор қилинди?

Нима дейман? Чиндан ҳам бу байрамнинг динга алоқаси йўқ, шу иш нотўғри қилинди, десам, балога қоламан, бу байрамнинг кераги йўқ, десам, виждонсизлик бўлади. Шумдик қилдим.

— Гап бундай, — дедим. — Орамизда кўпни кўрган устозимиз, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад ака ўтирибдилар. Бу саволга шу киши жавоб бермоқчилар.

Ёнига келиб ўтиришим билан Саид Аҳмад ака шивирлади:

— Ярамас! Шу саволга сени рўпара қилиш учун аввал сен гапиргин, дегандим.

У киши ҳам бошқа ҳамма саволларга жавоб берди-ю, Наврўзга йўламади. Шунда бояги одам тагин ўрнидан турди.

— Домла, бояги савол жавобсиз қолди-ку?

Саид Аҳмад ака ясама жаҳл билан жеркиб берди:

— Нима, мен сенларга авлиёманми? Анави редактор билмаган нарсани мен қаёқдан билай? Жудаям билгинг келса, бугунги кунни дафтарингга ёзиб қўй. Бу саволингга икки йилдан кейин жавоб оласан!..

Икки йил кутишга тўғри келмади. Оқсоқолнинг гапига фаришталар омин, деган экан. Мустақиллик шарофати билан Наврўз тикланди.

* * *

Фарғонада, Фафур Фулом номидаги хўжаликда катта учрашув бўлди. Залга одам сигмай кетган. Биринчи қаторда чолкампирлар, нарийёкда ёшлар... Негадир, асосан, аёллар йиғилган. Ҳаммасининг эғнида товланиб турган атлас кўйлак...

Саид Аҳмад ака минбарга чиқиши билан раисга ёпишиб кетди:

— Нима бало, раис бува, колхозингиздаги хотинлар нуқул қиз туғадими? Аъзоларингизни тузукроқ боқсангиз бўлмайдими?

Ҳаммаёқ қарсакбозлик бўлиб кетди. Оқсоқолга талай саволлар тушган экан. Биринчи саволни ўқиди:

— Келгуси режаларингиз қандай?

Узоқ ўйланиб қолди-да, салмоқланиб жавоб қилди:

— Келгуси режам... Шу... уйлансаммикан, деб турибман-да, — шундай деб биринчи қаторда чолининг ёнида ўтирган кампирга қаради. — Ҳа, сиз нега дока рўмолингизни у ёққа ташлаб, бу ёққа ташлаб ўзингизга оро беряпсиз! Мен уйлансам... (уч-тўртта энг юлдуз раққосаларнинг

номини санади) шулардан биттасига уйланаман. Ҳозирча қайси бирини танлашни билмай турибман!

Қарсақлар зарбидан залнинг шифти кўчиб тушгудек бўлди. Айниқса, бояги кампирнинг ёнида ўтирган чол кемшик тишларини кўрсатиб, маза қилиб кулди.

* * *

Ёз палласи Саид Аҳмад ака, Йўлдош Сулаймон яна бир-икки тошкентлик меҳмонлар Шоҳимардонга бордик. Айни сайил палласи эди: одам гавжум. Хира сураткашлар таниб қолиб, шовқин солди.

— Қани, ким ёзувчилар билан суратга тушади? Кепқолинглар!

Бирпасда тумонат одам тўпланди. Ҳали униси келади, “домла, биз ҳам тушайлик”, дейди, ҳали буниси келади, “энди менинг галим”, дейди... Суратга тушиш майли-ку, борадиган еримизга кечикиб кетяпмиз. Ярим соат ўтибдики, даврадан чиқиб кетолмаймиз. Саид Аҳмад акага қараган эдим, кўзини қисиб қўйди-да, сураткашга пул тўлаётган йигитга пўписа қилди:

— Манга қара, укам, пулни кимга тўлаяпсан?

— Сураткашга, — деди йигит ҳайрон бўлиб.

— Бизнинг ҳақимиз-чи? — Саид Аҳмад ака “жаҳл билан” қошини чимирди. — Манави бола менинг кассирим бўлади, — деди Йўлдош Сулаймонни кўрсатиб. — Нега анқайиб турибсан? Боягилардан пул олдингми? Менинг ҳар битта суратга тушишим қанча туришини биласанми? Қани, чўз бу ёққа!

Суратга тушадиган азаматлар бирпасда тумтарақай бўлиб, “озодлик”ка чиқдик.

* * *

“Худо урган” бир танқидчи бўларди. Шунақанги “зўр” эдики, ўзбек адабиётида ҳаммага ёққан асар пайдо бўлиши билан чангини чиқариб дўппосларди. Агар маҳаллий матбуотда унинг “фош қилувчи” мақолаларига жой беришмаса, Москва газеталарида “уриб чиқар”ди. Яна бир

одати — ҳазил, ҳажв, юмор деганининг кўчасидан ўтмагани учунми, ерга ётқизиб қўйиб бир ҳафта қитиқласангиз ҳам ўшшайиб тураверар, кулгига тоқати йўқ эди.

Хуллас, кунлардан бирида наҳорги ошга борадиган бўлди. Саид Аҳмад акага мен “шўпирлик” қилдим. Буни қаранг, меҳмонлар шу тартибда ўтириб қолдики, Саид Аҳмад ака билан бояги “зўр” танқидчи бир лагандан ош ейдиган бўлди.

— Менга қаранглар! — деди Саид Аҳмад ака овозини баралла қўйиб. — Ҳеч замонда ит билан мушук бир товоқдан овқат еганини кўрганмисизлар? Кўрмаган бўлсаларинг, энди кўрасизлар!

Худди шуни кутиб тургандек, ош тортилди. Икковларининг ўртасига лаган келтириб қўйишди. Танқидчи аланг-жаланг бўлиб қолди: қошиқ йўқ экан.

— Қошиқ борма? — деди танқидчи бўйнини чўзиб.

— Қошиқни нима қиласан? — деди Саид Аҳмад ака. — Ҳамма кўли билан оляпти, сен ҳам ошалаб еявер-да, ё кўлингни ювмаганмисан?

— Йўқ, — деди танқидчи. — Қошиқ билан еса “стерилний” бўлади.

— Ҳой, болам, — деди Саид Аҳмад ака, чой ташиб юрган йигитчага, — мана шу акангга битта қошиқ топиб кел. Чўмич бўлсаям майли...

Қошиқ келиб, танқидчи уч-тўрт луқма егунича Саид Аҳмад ака сабр қилиб турди. Кейин сўради:

— Қалай?

— Зўр! — деди танқидчи гўлдираб.

— Биласанми, — деди Саид Аҳмад ака салмоқлаб. — Сен ош еяётган қошиқ неча кишининг оғзига неча марта кириб-чиққанини билмайман-у, менинг кўлим ўзимдан бошқа ҳеч кимнинг оғзига кирмаган! Олавер, “стерилний”, олавер!

* * *

Дунёда маза қилиб куладиган одам иккита бўлса, биттаси Йўлдош Сулаймон эди! Агар дунёда мазза қилиб куладиган одам битта бўлса ҳам шу Йўлдош аканинг ўзи

эди! Кўп қаватли қилиб “во,-во,-во-о-о!” деб кулганида ҳар қандай “заҳар” одамнинг ҳам чехраси ёришиб кетарди. Ҳатто Саид Аҳмад ака “мен сенинг қаришингдан кўрқаман-да, укам, бир куни куламан, деб кучинг етмай қоладию, “пирт” этиб жонинг чиқиб кетади-да!” деб юрарди.

Айни баҳор кезлари Саид Аҳмад ака, Умарали Норматов, Йўлдош Сулаймон Сўх қишлоғига бордик. Мезбонлар орасида вилоят раҳбарларидан бири ҳам бор эди. Дастурхон устида Саид Аҳмад ака раҳбарга қараб жиддий оҳангда гап бошлади:

— Сизлар одамнинг қадрига етмайсизлар.

Ҳамма ҳайрон бўлиб қолди.

— Манави йигитни танийсизми? — деди Саид Аҳмад ака Йўлдош акани кўрсатиб.

— Албатта таниймиз, — раҳбар бош ирғади. — Йўлдош акани ҳаммамиз яхши кўрамыз.

— Яхши кўрасиз-а, яхши кўрасиз! — деди Саид Аҳмад ака қовоғини солиб. — Шундай бола хор бўлиб юрибди. Ойдек хотини бор. Бир-биридан ширин болалари бор....

Йўлдош ака эсанкираб қолди.

— Унақа деманг, устоз! Мен яхши юрибман.

— Катталарнинг гапига аралашмай тур! — деди Саид Аҳмад ака жеркиб. — Яхши юрганмиш. Оладиган маоши рўзғорига етмайдию, мақтанади. Нима, бутун бошли Фарғонада боғдорчилик калхозими, сапхозими йўқми?

— Бор! — деди раҳбар ҳайратланиб. — Бунақа хўжаликлар кўп.

— Ўша хўжаликларингда мевани чуғурчуқлардан кўриқлайдиган қоровуллар ҳам бордир?

— Албатта бор.

— Ана! — Саид Аҳмад ака тантана билан қўл силтади. — Ўзларинг ишнинг кўзини билмайсанлар! Бир хўжаликда ўнта қоровул бекорга ойлик олиб ётибди. Йўлдош Сулаймоннинг битта ўзи йигирмата қоровулнинг ишини уддалайди! Бир марта кулса ўнта хўжаликка ёпирилган чуғурчуқнинг юраги ёрилиб ўлади. Тирик қолганлари иккинчи бу ёқларга йўламайдиган бўлиб кетади!

Раҳбар тиззасига уриб хахолаб кулиб юборди. Йўлдош ака эса раҳбарнинг нақ қулоғига эгилиб, “воҳ-воҳ-воо-о-оҳ!” деган эди, раҳбар икки қўллаб қулоғини беркитиб олди.

— Жон ака! — деди ҳамон кулиб. — Майли, ҳамма узумзор сизники! Фақат нарироқда кулинг!

* * *

Тоғлик қишлоқларидан бирига бордик. Бир хонадонга меҳмонга таклиф қилишди. Уйнинг тўрида ўтирган тўрва-соқол одам ким кирса, узундан-узоқ дуо ўқийди, сўнг қироат билан тилак билдиради:

— Илоҳим, сен ҳам менинг ёшимга жетиб юргин, бачам!

Бир гап ҳадеб такрорланавергач, Саид Аҳмад аканинг гаши келди шекилли, сўради:

— Неча ёшга чиқдингиз, тақсир?

— Манба? — деди “дуогўй” салмоқлаб. — Шу жил иккам жетмишга кираман.

— Уни қара-я! — деди Саид Аҳмад ака. — Сенинг дуойинг мустажоб бўлса, мен саккиз йил аввал ўлиб кетишим керак экан-да! Мен етмиш олтига бордим! Қани, тур ўрнингдан укам, энди жой алмашамиз!

* * *

Саид Аҳмад акада пул кўп. Шунинг учун сафарга чиқсак, оқсоқолдан қарз сўрашни яхши кўрамиз. Берган пули вақтида қайтавермаганидан кейин устоз юрак олдириб қўйган.

Қўқонга борган эдик. Кечқурун меҳмонхонада ётиш олтидан оқсоқолдан илтимос қилдим:

— Иложи бўлса, менга беш-олти юз сўм қарз бериб турсангиз. Чеккароқ магазинларда дуруст нарса топилса, болаларга олиб кетардим. (У пайтда 500 сўмга катта қўй берарди.)

— Эллик сўмдан ортиқ пулим бўлса буюрмасин! — деди Саид Аҳмад ака ишонч билан.

Камида икки минг билан келганини билардим.

— Шу гапингиз гап-а? — дедим. — Эшитдингиз-а, Йўлдошали ака, оқсоқолнинг эллик сўмдан ортиқ пули буюрмайди.

Йўлдошали ака шу гапга гувоҳ бўладиган бўлди. Эндигина ечиниб ётган Саид Аҳмад ака ўрнидан туриб шимини қайтадан кия бошлади. “Ҳа” десак, “негадир этим увишиб турибди”, деб баҳона қилди.

Эртасига китобхонлар билан учрашув бўлди. Энди шу воқеани ҳикоя қила бошлаган эдим, оқсоқол ўрнидан туриб кетди.

— Шошма, сен эплаб айтолмайсан, — деди. — Яхши-си, ўзим гапириб бераман. Бу ярамаслар сафарга чиқса пул олиб юрмайди. Доим мендан сўрайди. Нима, мен етим-хонанинг директориманми? Кеча бергим келмади. Билмасдан онт ичиб қўйибман. Бу шум кечаси чўнтагимни қоқлаб қўйишдан ҳам тоймайди. Шунинг учун шимимни кийиб пулли чўнтагимга қўлимни тиқиб ўша ёнбошимни ерга босиб ётдим. Эрталаб туриб бир акса урган эдим, оғзимдан жиринг этиб битта сўлкавой отилиб кетди. Сўлкавойни оғзимга солиб ётган эканман. Эсимдан чиқиб кетибди. Яхшиям акса урганим, Худо кўрсатмасин, ҳиқичоқ тутса борми, лик этиб ичимга кетиб қоларди.

Ана унда кўрардинг томошани!

* * *

Паррандалардан энг кам уйқуси — хўроз. Ёзувчилардан — Саид Аҳмад ака! Фарқи шуки, хўроз ўзининг кўноғида туриб қичқиради. Саид Аҳмад ака тепангга келиб жаврайди.

Бир гал Асакада меҳмон бўлдик. Аллақайси колхоз боғида ярим кечагача гурунглашиб ўтирдик. Кун бўйи йўл юриб чарчаган эдик. Учта каравотга қатор қилиб жой солишган экан. Эркин Воҳидов билан мен ётиб дам олдик. Саид Аҳмад ака сигарет чекиб, кафтдек радиосини эшитиб ўтираверди.

Ухлаб қопман. Бир маҳал Саид Аҳмад ака елкамга туртиб уйғотди.

Нохуш хабар айтаётганим учун хафа бўлмайсан, болам, — деди маъюс оҳангда, — ҳозир радиода айтди: Англия қироличасининг ити ўлиб қопти.

— Суяк-пуяк тиқилгандир-да, — дедим энсам қотиб.

— Бутун дунёда таъзия эълон қилишибди, — деди Саид Аҳмад ака. — Кўнглим бузилиб кетаяпти.

— Боғдаги итингиз номидан ҳамдардлик билдириб, телеграмма юборинг, — дедим-да, бошимни буркаб олдим.

Мендан иш чиқмагандан кейин Саид Аҳмад ака Эркин Воҳидовнинг бошига борди.

— Эркин, болам, — деди ғўлдираб. — Сен эсли йигитсан. Ҳар балога ақлинг етади. Боядан бери бир нарсани билолмай бошим қотаяпти. Товуқнинг чап оёғидан қилинган табака яхши бўладими, ўнг оёғиданми?

Эркин ака “эй, қўйинг-э”, деган эди, оқсоқол шипшип юриб нари кетди.

Тагин кўзим илинибди. Бир маҳал Саид Аҳмад ака иккала каравот ўртасида туриб олиб қаттиқ-қаттиқ гапира бошлади:

— Билмаганни сўраб ўрганган олим, орланиб сўрамаган ўзига золим, деган гап бор. Сенлар университетни битирган бўлсанг, мен ўқимаган бўлсам, сўрасам нима қипти? Мен ҳам тарихни билгим келади. Клара Цеткин нечанчи йилда туғилган?

У ёқдан Эркин ака, бу ёқдан мен норози тўнғиллаган эдик, оқсоқол “биринг — шоир, биринг ёзувчиман”, деб мақтанасану илминг — капийка!” деб нари кетди.

Уйқум бутунлай ўчди. Клара Цеткин нечанчи йилда туғилганини шу ўйлайман, ҳеч эслолмайман. Эркин аканинг оромини бузмаслик учун нафасимни ичимга ютиб ётавердим. Ярим соатлар ўтди. Туйқус Эркин аканинг каравоти ғичирлади...

— Ўткиржон! — деди секин. — Уйғоқмисиз?

— Ҳа, — дедим. — Кўрмайсизми оқсоқолни, уйқунинг белига тепди!

Эркин ака хўрсинди.

— Ростдан ҳам Клара Цеткин нечанчи йилда туғилган эди? Боядан бери шуни ўйлаб ётибман.

Саид Аҳмад ака зипиллаб бошимизга келди.

— Мана энди бинойидек одам бўлдиларинг, болаларим! Ўзимнинг туғилган йилимни билмайману, Клара Цеткининг билан нима ишим бор! Турақолларинг! Ҳадемай тонг отади, чой иче-е-б, олди-қочди гаплардан гаплашиб ўтирамиз.

МЎМИНТОЙ

*“Поччалар Ача бўлди,
Ачалар Почча бўлди”.*

Халқ мақоли

Куала-лумпурдан учган “Боинг” ҳаво кемаси Тошкент аэропортига келиб кўнганида кун оған эди. Мўминтой халқаро залда интиқ бўлиб тагин бир соатча кутди. Ниҳоят залнинг нариги эшигида Маликаи Турондот кўринди. Ёнида тансоқчиси — “у-шу” бўйича Осиё чемпиони Барчиной.

Мўминтой ҳамма эркаklar қатори хотинини кўзи тўрт бўлиб кутган, соғинган эди. Кўлидаги гулдастани кўтариб истиқболига югурди. Маликахоннинг лабидан бўса олмоқчи эди, хотини юзини тутиб қўя қолди. Мўминтой кўнгли чўкса ҳам сездирмади.

— Ассалому алайкум, хоним, — деди одоб билан. — Зиёратлар қабул! Яхши келдингизми?

Маликахон аёлларга хос вазминлик билан “дуруст” де-дию, зина томон йўналди.

Учовлашиб пастга тушдилар. Яп-янги “БМВ”нинг эшиклари очик турар, ҳайдовчи белгиланган тартибга биноан рулда қилт этмай ўтирарди. Мўминтой Маликахоннинг ёнига ўтирмоқчи эди, хотини “шўпирнинг олдига ўтираверинг”, дегандек имо қилди. Ўзи тансоқчиси билан орқа ўриндиқдан жой олди.

Эркак кишининг кўнгли нозик бўлади. Айниқса, хотинини соғинган эркакнинг. Мўминтой аразлаганини бил-

дириш учун машина эшигини қарсиллатиб ёпди. Маликахон эрининг дили оғриганини сизди.

— Умидчик қалай? — деди жилмайиб.

Мўминтойнинг кўнгли ёришди.

— Юрибди чопқиллаб, — деди ортига ўгирилиб. Сўнгра бунақа пайтда аёлни “эритиш” учун барча эркаклар айтадиган гапни такрорлади. — Сизни шунақанги соғинган, шунақанги соғинган! Ҳар куни боғчадан келиши билан “аяжоним қанила?” деб хархаша қилади. Бола ичикиб қолмасайди, деб кўрқаман, хоним!

Уйга етгунча бошқа гаплашмадилар. Қўшқаватли дарвозадан кирдилар. Маликахон имо қилган эди. Барчиной ёнбошдаги хонага кириб кетди. Бу — тансоқчиларнинг хос хонаси бўлиб, тартибга кўра Маликахон таклиф қилмагунча улар хонадан чиқмасди.

Эр-хотин... кечирасиз, хотин-эр иккинчи қаватга чиқиб, арабий гиламлар тўшалган ётоққа кирдилар. Мўминтой Маликахонга соғинч тўла кўзлари билан мўлтираб термулди. Маликахон денгизда кўп чўмилган бўлса керак, юзлари тиниқлашиб, янаям очилиб кетган эди.

— Яхши келдингизми, хоним, чарчамадингизми? — деди эркакларча назокат билан.

— Чарчаганда нима? — деди Маликахон зардасиз оҳангда. — Самолётда саккиз соат учишнинг ўзи бўладими? Сауна тайёрни?

— Тайёр! — деди Мўминтой ҳозиржавоблик билан. — Тошпўлат пешинда ёқиб қўйган.

— Яхши. — Маликахон энди ечинаётган эди, йўлак томондан эркак кишининг ийманибгина йўталгани эшитилди. Мўминтой билди: бу — уй хизматчиси Тошпўлат эди.

— Нима гап? — деди йўлакка чиқиб.

— Умиджонни боғчадан обкелувдим, — деди Тошпўлат пичирлаб. — Кираверсинми?

Мўминтой хотинидан берухсат нима дейишини билмай турган эди, ичкаридан халат кийган Маликахоннинг ўзи чиқиб келди.

— Қани, Умидчик? — деди ҳаяжонланиб.

Тошпўлат лўмбиллаб зинадан тушиб кетди. Зум ўтмай уч яшар Умиджон узун йўлак бошида кўринди. Маликахон “болажоним, бормисан?” деб қучоқ очган эди, Умиджон негадир онасига эмас, “адажон-о-он” деб отасининг бағрига отилди. Мўминтой хотинининг олдида қаттиқ изза бўлди. Бу нимаси, худди ўргатиб қўйгандек.

— Аяжонингни ўпмайсанми, жиннивой! — деди болани эркалаб. — Ҳар куни “аяжоним қачон келадила” дердинг-ку!

— Мен сенга пульти самолёт обкелдим, Умидчик! — Маликахон шундай деб ётсираброқ турган болани бағрига босди. Икки юзидан ўпаётиб, бирдан жиддий тортди. — Пешанасига нима қилди? — деди гоҳ эрига, гоҳ Тошпўлатга қараб. — Нега ғурра бўлди?

— Ҳечқиси йўқ, — деди Мўминтой айбдор оҳангда. — Боғчада Жамила деган қиз билан уришибди. Бола-да, бола...

— Неча марта айтаман, Умид қиз болалар билан ўйнамасин, деб! Бу — ўғил бўлса... — Маликахон таҳдид билан Тошпўлатга қаради. — Ҳой, мўйлов! Болага қарасанг, ўласанми? Уч юз долларни бекорга олаяпсанми, тўнка!

— Узр, бекам! — деди Тошпўлат ерга қараб. — Иккинчи такрорланмайди!

— Агар шу боланинг бир жойи тирналса, мўйловингни узиб қўлингга тутқазаман, тушундингми?

Тошпўлат “Хўп бўлади, бекам, хўп бўлади”, деганча орқасига тисарилиб, зинадан тушиб кетди.

...Маликахон икки юзи шафтолидек қизариб саунадан чиққанида емакхонада кечки овқат тайёр эди.

— Чучвара қилдим, — деди Мўминтой мақтаниб. — Ўз қўлим билан! Холмат яхши ошпаз бўлгани билан хамир таомга уқуви йўқ.

Хотинини соғинган эркакнинг қўли ширин бўп кетарканми, Мўминтойнинг чучварасига гап йўқ эди! Ҳар биттаси нари борса данакдек! Бунақанги чучвара туғишга фақат эркак кишининг қўли келишади!

Мўминтой таомдан аввал буфетдаги шотланд вискисидан қадаҳга қуяётган Маликахонга “қўйинг, шуни ичма-

сангиз бир нима бўладими?” деб дашном бергиси келди-ю, тилини тийди. Ичгиси келган аёлнинг шаштини қайтариб бўларканми?

Эр-хотин... кечирасиз, хотин-эр иштаҳа билан овқатланишди.

— Ўзим ҳам сизнинг чучварангизни соғингандим, бегим, — деди Маликахон. — Нукул балиқ, криветка ейвериш жонга тегди.

Мўминтой, “бегим” деган эркаловчи сўзни эшитиб эриб кетди. Эркак кишига нима керак? Бир оғиз ширин сўз, бир оғиз мақтов...

— Хоним, — деди мулойим табассум билан. — Қанийди ҳеч қаёққа бормасангиз, ёнимда ўтирсангиз-да, ҳар куни оғзингизга ёқадиган таомлар пишириб берсам...

Мўминтой ҳарчанд эркаланиб гапирмасин, Маликахонга малол келгандек бўлди.

— Унда бизнесни ким юритади, оилага ким бош бўлади, хўжайин?

Хотини “хўжайин” деган сўзни истехзо билан айтганини Мўминтой тушунди. (Эркак киши сезгир бўлади.) Вазиятни юмшатиш учун гапни бурди.

— Хоним, — деди сирли қилиб. — Қаранг, баҳор ҳам келди...

— Шунақами? — Маликахон ипдек қошини чимирди. — Денгиз бўйидаги мамлакатларда баҳор, ёзнинг фарқи бўлмайди...

— Шунақасиз-да, хоним! — Мўминтой аразлаб лабини бурди. — Сиз баҳорниям билмайсиз...

— Ҳўп, баҳор келса нима бўпти? — сўради Маликахон.

Эркак кишининг хаёли камбағалнинг ҳовлисига ўхшайди. Камбағалнинг ҳеч вақоси йўқлиги учун ҳовлиси кенг кўрингандек, эркакнинг орзу-хаёллари ҳам чегара билмайди.

— Эсингиздами... — Мўминтой орзумандлик билан хўрсинди. — Тўрт йил олдин айни шунақа баҳор пайти, Умиджон туғилишидан олдин “Кўк сомса егим келяпти”, дегандингиз. “Жоним билан, пишириб бераман” де-

сам, “йўқ, ўзим қиламан”, деб “мадор сомса” пиширгандигиз... Бирам ажабтовур сомса бўлгандики! Ҳалиям мазаси оғзимда турибди!

Эри кўзларини сузиб, шу қадар эркаланиб гапирдики, Маликахоннинг меҳри товланди.

— Сиз “мадор сомса” ейман дейсизу, биз йўқ деймизми, бегим! — деди аёлларга хос қатъият билан. — Фақат ичига нима солишни эслатиб қўйсангиз бас! Эртагаёқ “телех”лар билан Олой бозорига тушиб ҳаммасини ест қиламан, эржон!

Мўминтой яйраб кетди.

— Бозорга бораси-и-з, — деди жилмайиб. — Кўкат растасига кирасиз. Бир боғ кўк пиёз, салапан халтачада ялпиз, бир боғ жағ-жағ...

— Ниманинг жағи? — деди Маликахон тушунмай.

— “Жағи” эмас, жағ-жағ! — деди Мўминтой. — Шунақа кўкат бор! Турган-битгани витамин! Кейин, жиндай йўнғичқа, яъни беда, икки боғ “мадор”... Паркентнинг “мадор ўти” бўлсин. Ҳушёр бўлинг, тагин чалғитиб, қўлингизга хрен-прен тутқазиб юборишмасин!

— Хренни сиздан яхши биламан! — деди Маликахон. — Аннақа... бодрингга ўхшаган нарсда! Жигарранг.

— Сиз бақлажонни айтаяпсиз. Хрен дегани эшакнинг қулоғига ўхшаган бўлади. Илдизи тузловга солинади. Мадор ўтнинг барги ингичка, узун бўлади...

Маликахоннинг уяли телефони жиринглаб, гапнинг белига тепди. Нариги томондан “Алё-ё-ё, Малика Турандатовна!” деган чийилдоқ овоз келиши билан Маликахоннинг юпқа лаби титраб кетди.

— Ҳой, мегажин! — деди паст, аммо таҳдидли оҳангда. — Эрталаб ровно соат ўнда банкка борасан! Лично ўзинг бориб, ўн саккиз миллионни менинг счётимга ўтказмасанг, малла сочингни битталаб юламан! Пулни ўтказиб, менинг и-мэйлимга поручение номерини юборасан! Хотин кишининг гапи битта бўлади, тушундингми?

Мўминтой хотинининг важоҳатини кўриб кўрқиб кетди. Эсли эр аччиғи чиққан аёлидан нарироқ юради, деган

қоидага амал қилиб, болани ухлатиш баҳонасида зипиллаб чиқиб кета қолди.

Қайтиб кирса, Маликахон сигарет тутатган кўйи тажанг бўлиб яна рақам тераётган экан. Охири телефон уланди шекилли, чехраси ёришди.

— Алло, Киото? — деди суҳбатдоши рўпарасида тургандек табассум билан. — “Самурай корпорейшн!” Алло, Такамури-сан?

Шу кўйи чорак соатча гаплашди. Ниҳоят “компаньони” билан бир тўхтамга келишди, чоғи, “О-кей! Сенкью. Байбай!” деб оромкурсига суянди.

Мўминтой аста келиб хотинининг елкасидан қучди. Бошига эгилиб, сочидан таралаётган муаттар бўйни ҳидлади. (Эркак қавми ҳидга ўч бўлади. Фақат бегона ҳидни тез пайқаши чатоқ.) Ҳозир ҳам Маликахондан ёт ис келгандек бўлдию, ҳушёр тортди. Маликахон ҳам чарчаб турганиданми, кайфияти йўқми, юзини ўгирди.

— Шу... эркак зоти қизиқ-да, — деди ижирғаниброқ. — Айни ишинг кўп пайтида мушукка ўхшаб оёғингга суйкалади!

— Доим шунақа қиласиз! — Мўминтойнинг кўзида ёш филтиллади. — Шуям умид билан бир ёстиққа бош қўйган, демайсиз! “Такамури”ми, “Эчкимури”ми ўшалардан қолманг, хўпми? Эркак экан, деб бир муштипарни эзаверасизми?

— Бўлмаса мен бола боқиб ўтирай-да, сиз кўчага чиқиб пул топиб келинг, — деди Маликахон зарда билан. — Дунёнинг у бурчидан бу бурчига бўзчининг моксидек қатнанг! Шартномалар тузинг! Банк билан ишланг! Божхона билан муомала қилинг! Тағин нима керак сизга, хўжайин! Еганингиз олдингизда, емаганингиз ортингизда бўлса. Тагингизга машина обериб қўйган бўлсам. Қиладиган ишингиз бир болага оталик қилиш экан. — У жаҳд билан юзини ўгирди. — Битта бола туғдириб қўйиб мақтанганига ўлайми? Қиз бола туғдирсаям майлийти.

Мўминтой аразлаб чиқиб кетаётган эди, телефон жонивор яна жиринглади. Гўшакдан эркак кишининг гўлдираган овози эшитилди:

— Салом алейкум, миссис Малейка!

— О-о-о, мистер Аҳмадий! — Маликахон бир зумда жаҳдан тушиб очилиб-сочилиб узоқ гаплашди. Айниқса, хайрлашар чоғида айтган гапи Мўминтойнинг жон-жонидан ўтиб кетди.

— Ай лавю, хабибий, мистер Аҳмадий! Ай лавю! Гуд бай!

Уйда ўтирган эркакнинг сериалдан бўлак нима эрмаги бор?

Мўминтой ҳам ярим йиллаб чўзиладиган ажнабий сериалларни кўравериб, инглизчани бинойидек тушунадиган бўлиб қолган, “ай лавю” — “мен сени севаман”, дегани эканини биларди. Устига-устак, бултур ётоқдаги гиламни келтирганида Маликахон “бу “Аҳмадий” фирмасининг гилами, уч минг доллар туради”, деб огоҳлантиргани эсида эди.

— Аҳмадийни “айлавю” қилсангиз, мени нега ушлаб турибсиз хотинхўжа?! — деди алам билан. — Мард бўлсангиз жавобимни беринг! Ҳали қарасанг, “Такамури”, ҳали “Арнольд”, ҳали “Аҳмадий”! Бўлди! Жонимдан тўйдим!

Маликахон баланд келди.

— Эркак кишига бало борми аёлларнинг ишига аралашиб, а? Бизнес дегани шунақа бўлади, эси паст одам! Бирини “жоним” дейсан, бирини “азизим” дейсан, бири билан ёқа бўғишасан. Бўлмаса, нон еёлмайсан!

— Нима, мени “лох” деб ўйлаяпсизми? — Мўминтой ҳиқиллаб йиглаб юборди. — Бўлди! Отамникига кетаман! Битта болам билан кўчада қолмасман! Отамнинг тор бағрига сиққан кенг уйига сиғмайманми?

— Отангизнинг кўзи учиб турибди! — Маликахон қўл силтади. — Икки хонали “хрущёвка”сига тўртта товуқ кирса, нафаси қайтиб учтаси ўлиб қоладию, нақдлаб қўйибдимиз сизга?! Пенсияси бир кун кечикса почтахонанинг эшигига бориб пойлаб ўтирадиган отангиз сўлақмондек қилиб боқсинми, сизни?! Кенг уйнинг куёвчаси бўлиб ўтиргангизга шукр қилсангиз-чи, бойвачча!

— Очимдан ўлмасман! — Мўминтой кўз ёшини рўмолчага артди. — Зўр келса мардикор бозорга чиқаман! Би-

ровнинг уйини супуарман, бировнинг кирини юварман, бир куним ўтар...

— Ўтадия-ўтади! — Маликахон асабий кулди. — Байтадек гижинглаган ҳар хотинлар борки, дераза тозалайсиз, деб обкетади-да, шунақанги “ишлатадики”, бир ойгача беланги бўлиб юрасиз!

Мўминтой мунғайиб қолди. Эркак барибир андишали бўлади-да! Ўзи-ку, майли, бир кунини кўрар, хотинидан ажраса боланинг ҳоли нима кечади? Умиджонни обкетса, таъминлаши керак. Ташлаб кетай деса, ўғлисиз бир кун яшолмайди. Шу ёғини ўйлаб бир гапдан қола қолди. Маликахон ҳам ошириб юборганини сизди чоғи, бир оздан кейин ёнига келиб, бошига эгилди.

— Менгаям осон тутманг, бегим, — деди қандайдир синиқ оҳангда. — Ҳамма нарсанинг тош-тарозуси бор. Пул топиш осонми?

— Пул ўлсин, аяси, пул ўлсин! — деди Мўминтой йиғламсираб.

Чамаси шу гапида ҳамма дарди мужассамдек эди. Маликахоннинг эрига раҳми келди. Аммамнинг бузоғига ўхшаган лалайган бўлса-да беозоргина, муштипаргина бўлиб, қўли косов, мўйлови супурги — хизматини қилиб юрибди-ку ахир! Шунини ўйлаб эрининг бошини силади.

— Ўзимнинг Мўминчигим! — деди эркалаб. — Мен сизни ҳеч кимга алишмайман, жоним!

Ана, бўларкан-ку! Мўминтойнинг чехраси баҳор қуёшидек чарақлаб кетди. Эркак киши шу-да! Ёлғонлигини билиб турсаям, ширин гапга ишонгиси келади. Начора, ишонмай иложи ҳам йўқ-да!

Эр-хотин... кечирасиз, хотин-эр энди бир-бировига қучоқ очишган эди, болалар хонасидан Умиджоннинг ғингшигани эшитилди. Зум ўтмай баралла овозда йиғлаб юборди.

— Адажо-о-он, гаршо-о-ок!

Мўминтой зипиллаб жўнаб қолди. Болани тўсиб келиб ётқизди шекилли, бўғиқ товушда айтаётган алласи эшитилди.

Алла, болам, аллаё, алла.
Тойчоқ болам, аллаё, алла.
Ғамга ботган бошима, алла,
Кўзим тўла ёшима, алла...

Бир оздан кейин у ёқда Умиджон, бу ёқда Маликахон мазза қилиб уйқуга кетишди...

... “Мадор сомса” ҳам насия бўлди. Эртаси пешинда бизнесмен Маликаи Турондот “Эмират”га учиб кетди...

БЎЛГАН ЁКИ БЎЛМАГАН ВОҚЕА

Бу ҳангомани қаердадир ўқиганмидим, эшитганмидим, эсимда йўқ. Аммо шахсан ўзим унга юз фоиз ишонаман.

Биласиз, америкаликлар бокс “жинниси” бўлади. “Жанг”-ни томоша қилиш учун минг чақирим нарига учиб боришдан эринмайди. Америкаликлар бойвачча бўлади. Ярим соатлик “муштлашув”ни кўришга минг доллар, икки минг долларни аяб ўтирмайди.

Кунларнинг бирида дунёга донғи кетган икки боксчи “жанг” қиладиган бўпти. Гумбурлаган рекламалар қилинган. Неча юз минг долларли патталар сотилган. Тағин неча миллионли гаровлар ўртага қўйилган. Буни қарангки, “жанг”га бир соат қолганда боксчилардан бири кўрқиб, жуфтакни ростлаб қолибди. Албатта, уни суд қиладилар, жарима соладилар. Лекин бу билан “жанг” ташкилотчиларининг дарди енгиллашиб қолмайди-ку. Ҳаммаёқ тўс-тўполон бўпкетади, “фирма”нинг обрўси уч пул бўлиб, банкротга учрайди!

Минг ёққа зир югуриб, боксчи излайдиларки, қани энди нақ юз йигирма килоли “дев” билан олишадиган мард топилса!

Бир маҳал қарашса, спорт саройи олдидан дўппи кийган, қорачадан келган чайиргина йигит ўтиб кетаётганмиш. “Ке, шунгаям бир ялиниб кўрайлик, шояд жонимизга оро кирса”, деб гапга солишибди. Йигит:

— Мен ўзбекман, меники инглизча “но!” — дебди.

Америкаликлар тадбирли одамлар эмасми, дарров ўзбекчани биладиган таржимон топиб келишибди. Маълум бўлишича, бояги йигит бу ерга сайёҳ сифатида келган, ҳозир шунчаки сайр қилиб, кўча айланиб юрган экан.

Худонинг зорини қилиб ялинишибди.

— Ёрдам бермасанг, ҳолимиз хароб. Рингга чиқиб, уч раунд туриб берсанг бас, юз минг доллар оласан! — дейишибди.

— Долларинг ўзингга сийлов! — дебди йигит. — Биз — ўзбеклар ҳожатбарор халқмиз. Кўрсат, ўша барзангингни!

“Жанг” айтилган вақтда бошланибди. Барзанги ўзбекни ураверибди, ураверибди! Бечоранинг соғ жойи қолмабди. Шундаям қилт этмасмиш.

Уч раунд ўтибди, тўрт раунд ўтибди... Бир дақиқали танаффусда секундантлар ўзбек йигитни елпиб ўтирган экан, таржимон ёнига келиб, маслаҳат берибди:

— Сен ҳам йўлига бўлсаям бир-икки мушт уриб қўй, ахир!

— Ие, мен ҳам урсам бўлаверадими? — дебди ўзбек.

— Албатта-да! — деган жавобни олибди-ю, кейинги раунд бошланиши билан барзангининг қоқ пешанасига чунонам мушт туширибдики, шўрлик шилқ этиб йиқилиб, ялпайиб қолибди. Қўли бу ёққа, оёғи у ёққа тарвақайлаб кетибди. Ҳакам унинг устига эгилиб, “бир”, “икки”, “уч”, “тўрт” деб санаётган экан, ўзбек пастда ўтирган таржимонга тушунтирибди.

— Санаб овора бўлмасин, барибир ўрнидан турмайди. Мен Зангиотадаги қассобхонада ишлайман.

Касбим — кушхонага кирган буқаларнинг бошига муштлаб, сулайтириш. Буям ҳаром ўлиб қолмасдан пичоқ тортиб юбораверинглар!

ЗИЛ — ҲАЗИЛ

Равшан янги ишга ўтди-ю, худди жаннатга тушиб қолгандай бўлди. Конструкторлик бюросида қирқ иккита лойиҳачи ишласа, шундан қирқтаси қизлар экан.

Равшан бола бўлиб бировни қизининг билагидан ушлаган эмасди. Институтда ҳам жуда тортинчоқ эди, ҳеч ким билан аҳду паймон қилмаганди. Бу ерда шунча қизнинг орасига тушиб эсанкираб қолди. Бунинг устига идоранинг бошлиғи заҳаргина Опа ишга олаётганида Равшанни огоҳлантириб қўйди.

— Ўнг қулоқ, чап қулоғингиз билан эшитиб олинг, йигитча! Ташкилотимизда нима кўп — қиз кўп. Биронтаси билан ғиринг деб гап чиқадиган бўлса, икковларинггаям катта кўчани кўрсатиб қўяман! Келишдикми?

Равшан, Опанинг ҳар сўзини чертиб-чертиб гапиришидан, ингичка гардишли кўзойнак орқасидаги кўзлари қисилиб кетишидан бу хотин ҳар балога қодир эканини тушунди.

— Хўп бўлади, опа, — деди довдираб.

Асли бу ерга ишга кирмоқчи эмасди-ку, ўзидан бир йил илгари институтни битирган Турсунбой қўймади. Бу йигит ўзи оқ кўнгил, хушчақчақ, фақат бир нуқсони бор. Юзи эринмай чакичланган патирга ўхшайди. Қачондир тошган чечак шўрликка шу тамғани босиб кетган. Равшан унинг нима учун шунчалик елиб-югурганини кейин билди. Илгари шунча қиз орасида битта ўзи ишларкан. Энди иккита бўлишди. Равшан Турсунбой билан бирга ишлай-вераман-да, деб ўзини юпатган эди. Аксига олиб, бошқа хонага жойлашди.

Ўртоғи уни ўн беш чоғли қизлар чизма чизаётган хонага олиб кирди-да, тантана билан таништирди:

— Ҳой, жононлар! Зерикдик деб, ҳадеб йиғлайверганларинг учун шу болани топиб келдим. Кўндиргунча она сутим оғзимдан келди. Энди маҳкам ушлайсизлар.

Қизлар қий-чув кўтаришди. Равшан уялганидан лавлагиси чиқиб тураверди. Уни сийлашди шекилли, энг тўрда, дераза рўпарасида жойлашган столни беришди. Тағин ёнида телефон ҳам бор.

Равшан аввалига хонада муттасил анқиб турадиган атир-упа, аллақанақа ислардан маст бўлиб юрди. Кейин-кейин кўникди. Янги ишхонанинг қонун-қоидаларини ўрганди.

Қизлар Турсунбойга “артист” деб лақаб қўйишган экан. Равшан шунисига тушунмади. Аммо “Опа”га лақабни бошлаб топишибди-да. “Кобра” келяпти, деса сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетади. Опа, умуман, эрга тегмаган экан. Шунинг учунми, қизларнинг биронтаси Равшаннинг олдидаги телефондан йигитига қўнғироқ қилса, бошқаси эшик олдида бориб “Кобра”ни пойлаб туради.

“Йигити” қўнғироқ қилган қизни чақириб бериш эса Равшаннинг зиммасида. Кунига камида йигирма марта бўлар-ов! Бир куни одатдагидек қўнғироқ жиринглади...

— Ким бу? — деди нозиккина овоз.

— Кимни чақириб берай? — деди Равшан ҳафсаласизлик билан.

— Ҳеч кимни. Сиз Авазовмисиз?

— Ҳа.

— Равшанжон акаммисиз?

Равшан ҳайратдан эсанкираб қолди.

— Ҳа, нимаиди? — деди дудуқланиб.

— Кечирасиз... — нотаниш овоз энтикли. -- Сиз мени танимайсиз. Мен сизни танийман.

— Кимсиз ўзингиз? — деди Равшан довдираб.

Нотаниш қиз бир лаҳза жим қолди. Равшан атрофига олазарак аланглади-ю, қизлар бир-бирига маъноли қараб қўйишаётганини кўриб, қулоғигача қизариб кетди.

— Равшан ака! — деди нотаниш овоз. — Мени одобсизлик қиляпти, деб ўйламанг. Троллейбус бекатига, газ сув дўкони олдида чиқсангиз... Гапим бор эди...

Равшаннинг юраги орзиқиб кетди. Мунча ширин овоз. Мунча маънос гапиради?

— Ҳозир, — деди товушини пасайтириб. — Лекин... — у дудуқланиб қўшиб қўйди. — Лекин қандоқ танийман сизни?

— Атлас қўйлак... Қўлимда оқ сумка... — нотаниш овоз бир лаҳза жимиб қолди. — Мен, танийман-ку сизни.

— Ҳозир...

— Кечирасиз, овора қилдим-да, Равшанжон ака! — Нотаниш овоз соҳибаси бу сўзларни шу қадар мулойим

қилиб айтдики, Равшан ўзидан-ўзи питирлаб қолди. Ҳовлиқиб йўлакка чиқса, Турсунбой сигарет тутатиб турибди.

— Ҳа, — деди тутун қайтариб. — Йўл бўлсин?

— Ўзим. — Равшан бепарволик билан қўл силтади. — Сув ичиб келай.

У энди зина томон юрган эди. Турсунбой ҳам эргашиди.

— Бормисан, оғайни! Кеча қиттай-қиттай бўлган эди, ичим ёниб кетай деяпти. Юр.

Равшан энсаси қотиб индамади. Кўчага чиққанларидан кейин баттар хуноб бўлди. У учгани қанот тополмайди. Турсунбой бўлса имиллайди. Ора-чора гап ҳам ташлаб кўяди:

— Поезддан қоляпсанми, нима бало?

Охири бекатга ҳам етиб келишди. Равшан сув ичаркан, атрофга аланглаб, атлас кўйлакли қизни қидирар, ҳар қултум сув томоғида тикилиб қолаётгандай бўларди. Ана, биттаси автобусга чиқиб кетди. Равшанга қараб майин жилмайиб қўйди. Ўша! Худди ўзи! Қўлида оқ сумкасиям бор.

— Нима бўлди сенга оғайни?!

Равшан Турсунбойнинг ўзига тикилиб турганини энди пайқади.

— Ўзим! — деди тўнғиллаб.

У тўрвасини йўқотган гадойдек қовоғи уюлиб қайтиб кетди. Кун бўйи чиройи очилмай юрди.

Эртасига худди ўша пайтда — соат ўн бирда яна телефон жиринглади.

— Лаббай, — деди Равшан овози титраб.

— Равшан ака, ўзингизмисиз? Салом, танидингизми? Равшаннинг ичида чироқ ёниб кетгандай бўлди.

— Танидим, сиз...

— Ҳа, Ферузаман. Кеча мендан хафа бўлдингизми?

Равшан бир лаҳза ишхонадаги ҳамма қизларни кўз ўнгидан ўтказди. Йўқ, Феруза деган қиз йўқ. Демак, кечаги автобусга чиқиб кетган атлас кўйлакли қиз шу — Феруза.

— Кеча нега кетиб қолдингиз Ферузахон? — деди Равшан овозини пасайтириб.

— Ўзингиз бировни бошлаб чиқдингиз-ку.

— Уми? — деди Равшан Турсунбойни эслаб. — Сув ичгани чиққан эди-да!

— Мен уялдим... — Феруза бир зум жимиб қолди-да, яна энтикди. — Майли, хайр.

— Шошманг! — деди Равшан жон ҳолатда. — Қаердан гапиряпсиз?

— Яқин... — Феруза хўрсинди. — Гастроном олдидан.

— Ҳозир чиқаман. Кетиб қолманг, илтимос.

Равшан гўшакни қўйди-ю, бир-бирига маъноли тикилиб қараётган қизлар орасидан ўтиб, йўлакка отилди.

Чиқиши билан яна Турсунбойга дуч келди. Индамай олдидан ўтиб кетаётган эди, Турсунбой гап отди.

— Ҳў, ака! Орқа-олдиларига қараб юрсинлар, мундай.

— Сигаретим тамом бўпти, обчиқай! — деди Равшан тезроқ қутулиш учун баҳона қилиб.

— Мундоқ демайсанми, оғайни! Мениям сигаретим тамом бўлди. Юр, биргалашиб бориб келамиз.

— Менга қара! — деди Равшан тўхтаб. — Қанақа сигарет чекасан?

Турсунбой кўзини пирпиратди.

— Нимагайди?

— Бир блок обкеб берсам қутуламанми сендан? Қўрқма, ўзимнинг ёнимдан оламан!

— Нима, мен сенга тиланчиманми? — Турсунбой ундан олдин йўлга тушди. — Дўқингни қараю! Мен сеникига ўхшаган қаланғи-қасанғи сигарет чекмайман! Қимматидан оламан!

Бугунги учрашув ҳам расво бўлди. Равшан гастроном атрофини уч марта айланиб қайтиб келди.

Эртасига худди ўша пайтда кўнғироқ жиринглади.

— Ўзингизмисиз, Равшан ака? — деди Феруза. — Нега кеча анави юзи ғалатироқ ўртоғингизни бошлаб чиқдингиз? Кечирасиз-ку, у кишини камситмоқчи эмасману...

— Чўтирни чўтир, дейди-да! Сиз эмас мен кечирим сўрашим керак, — деди Равшан астойдил куюниб. — Бир хил одамлар ўлгудай калтафаҳм бўлади-да. Менга қаранг, илтимос, ҳозир учрашайлик.

Феруза бир лаҳза жим қолди.

— Бугун зачѐтга боришим керак. ... Икки кундан кейин имтиҳонлар бошланади. Майли, Равшан ака, кейин кўришармиз.

— Йўқ, йўқ! — Равшан ўрнидан туриб кетди. — Мен ҳозир чиқаман. Қаердасиз?

— Бекатдаги автоматда.

— Ферузахон, илтимос, — деди Равшан ҳовлиқиб. — Кўчанинг у юзига ўтиб, юз қадамча юрсангиз сартарошхона бор. Шунинг олдига бориб туринг.

Феруза тушунмади шекилли, эсанкираб сўради.

— Вой, нега?

— Гап бор, кейин тушунтираман. Хўп денг, Ферузахон, илтимос.

Равшан гўшакни қўйди-ю, йўлакка отилди. Хайрият, бу сафар Турсунбой кўринмасди.

— Турқинг ўчгани рост бўлсин, — пичирлади у Турсунбой ўтирадиган хонанинг эшиги олдидан оёқ учида ўтар экан. Лекин ўн қадамча юрган эдики, зина панжарасига суяниб турган Турсунбойни кўриб, тўхтаб қолди.

— Сигаретга кетяпсанми? — деди Турсунбой.

— Йўқ! — деди Равшан тўнғиллаб. — Очиқ мозорга!

— Унақа бўлса, бу ёққа юр! — Турсунбой уни қўлтиқлаб олди. — Соқол-поқолингни олдириб борсанг, прямой жаннатга тушасан! — У бирдан жиддий тортди. — Бу соқол деган нарса мунча тез ўсади-я? Кунора олдириб турмасанг, маймунга айланиб кетасан. Қара, сеникиям тиканаклек бўлиб қопти. Юр, биргалашиб олдириб келамиз. Опани биласан-ку, ўзига қараб юрмаган ходимларни ёмон кўради.

— Ҳой, менга қара, тинч қўясанми-йўқми одамни? — деди Равшан йиғлагудек бўлиб. — Ўз ҳолимга қўясанми-йўқми!

— Ие, сенга нима қилдим, оғайни! — Турсунбой астойдил ҳайрон бўлди. Ўзи сенга жин тегибди.

— Ҳа! — деди Равшан бақириб. — Жин тегди. Ўша жин сенсан!

Бу сафар ҳам худди Равшан ўйлагандай бўлиб чиқди. У Турсунбой билан жигиллашиб бўлгунча, Феруза эркактарнинг сартарошхонаси ёнида ярим соат турармиди?

Эртасига Равшан телефон ёнидан жилмади. Тушликка ҳам чиқмади. Феруза кечкурун телефон қидди.

— Кеча нега келмадингиз?

Равшан қизнинг овозидаги ўкинчни сезиб, кўрқиб кетди.

— Кечирасиз, — деди ялингудек бўлиб. — Анави шилқим тагин эргашиб чиққанини кўрмайсизми?

— Қайси шилқим? — деди Феруза.

— Анави чўтир-да! — деди Равшан алам билан. — Фаросат йўқ-да, фаросат.

Феруза бир зум жим қолди.

— Анави ўртоғингизни айтаяпсизми? — деди. — Қўйинг, дўстингизни унақа деманг. Яхши одамга ўхшайди-ку!

— Э, нимаси яхши! — Равшан баттар тутоқди. — Сиз уни узокдан кўргансиз. Яқинрокдан кўрсангиз, қочиб кетасиз.

— Унчаликка ўхшамайди шекилли, — деди Феруза.

— Юришини кўрдингизми, юришини? Худди бузоққа ўхшаб юради. Қаердасиз, Ферузахон?

Яна бир зум сукут чўкди.

— Майли, қўя қолинг, — деди қиз ниҳоят. — Тагин ўртоғингиз эргашса...

— Эндиям эргашсин-чи, чўтир башарасини текислаб қўяман!

— Равшан ака, — деди Феруза унинг гапини бўлиб. — Сизга биринчи бўлиб кўнғироқ қилганимни нотўғри тушундингиз шекилли. Майли, узр.

— Ферузахон! — Равшан жон ҳолатда гўшакни чангаллаб олди.

— Хайр, кечирасиз...

Телефонда қисқа-қисқа сигнал эшитилди. Равшан шалвираб ўтириб қолди.

Муҳаббат одамни девона қилиб қўяди, деганлари рост экан. Равшан йигирма кун ичида озиб кетди. Телефон жиринг этса, гўшакка ёпишади. Турсунбойни кўрса, кўнгли

айнийди. Кечалари Феруза тушларига кириб чиқади. Сарик атлас кўйлак, кўлидаги оппоқ сумкача... Бу орада Опа, ишни эплай олмаяпсиз, деб икки марта дакки берди.

Ниҳоят, йигирма биринчи куни телефонда қадрдон овоз эшитилди.

— Равшан ака!

— Қаердасиз? — деди Равшан энтикиб.

— Бекатда...

— Кетдим!

Равшан хонадан отилиб чиқди. Ҳар вақтидагидек йўлида пайдо бўлган Турсунбойни шундай туртиб юбордики, шўрлик гандираклаб деворга урилди. “Етиб бўпсан чўтир!” — деб кўйди ичида Равшан зиналарнинг учтасини бир қилиб тушиб бораркан. Машина йўлини кесиб ўтдию, бекатга қараса, телефон будкаси олдида худди ўша кечалари тушини, кундузлари ҳушини ўғирлаган Феруза жилмайиб турибди. Эгнида атлас кўйлак.

— Ферузахон! — Равшан югуриб бораркан, беш қадамча беридан қичқириб юборди. Яна икки қадам кўйган эди, забардаст бир кўл билагини омбурдай сиқиб ўзига қаратди.

— Кимга хиралик қилаяпсан, ўв, фраер! — деди шопмўйлов йигит кўзидан ўт чақнаб.

— Кўйинг, ўзингизни босинг. — Қиз Равшанга жирканиб қаради. — Жинни шекилли бу.

Шу пайт ортидан етиб келган Турсунбой Равшанни четга тортди.

— Тинчликми? — деди меҳрибонлик қилиб.

Равшан ўриндиқнинг бир чеккасига, Турсунбой иккинчи чеккасига ўтирди. Сўнг юпатди.

— Аҳволингни қара! Бир йил қилтомоқ бўлиб ётган одамга ўхшайсан-а! Э, сендақа ошиқдан ўргилдим. — У бир лаҳза ўйлаб турди-да сўради. — Пулинг борми?

— Бор, — деди Равшан талмовсираб. — Нимайди?

— Юравер!

Турсунбой Равшанни магазинга бошлаб борди. Икки шиша шампан, икки плитка шоколад олди. Кейин ишхонага қайтишди.

— Қизлар! — деди Турсунбой шампан шишаларини баланд кўтариб. — Бугун биз янги томоша премьерасини ювамиз. Шишалар очилсин! Асосий ролларни ижро этганлар шарафига ичилсин.

Қизлардан бири қиқир-қиқир кулиб, стакан топиб келди. Яна бири эшик олдига бориб, “Кобра инига кириб кетди”, деб хабар қилди. Равшан бир чеккада анграйиб турарди.

— Равшан акажон!

Равшан таниш овозни эшитди-ю, сесканиб бошини кўтарди. Овоз эгасини қидириб аланглар экан, Турсунбой стаканни унинг қўлига узатди.

— Равшан акажоним! — деди Турсунбой қизларникидай майин, ингичка товушда. — Кўришадиган кунимиз бор экан-ку, бирам соғиниб кетдимки!

Қизларнинг қаҳқаҳасидан Равшан ёниб кетди. Турсунбой бўлса ҳамон ўша товушда давом этарди:

— Чўтирни чўтир дейдими-а? Юриши бузоққа ўхшайдими? Ўша бузоққа ўхшаган чўтир ўртоғингизни эргаштириб чиққанингиз учун сиздан аразладим. Майли, энди ярашамиз. Ҳи-ҳи-ҳи... Келинг, шуни ичиб юборинг, жо-о-он Равшан ака!

Равшан бирдан ҳаммасига тушунди. Қизлар нима учун Турсунбойни “артист” деб аташини ҳам, нима учун телефонда Феруза билан гаплашганда, қизлар бир-бирига маъноли қарашини ҳам, нима учун Турсунбой доим унга эргашиб юрганини ҳам... Равшаннинг важоҳати ўзгариб, мушти тугилди. Турсунбой бу ёғини ҳам ҳисобга олиб қўйган экан шекилли, лапанглаб қочиб қолди. Равшан унинг кетидан отилган эди, қизлар қий-чув қилиб йўлини тўсишди.

Шу кун кечгача Равшан ўшшайиб, қизлар ҳиринглаб, Турсунбой илжайиб юрди. Иш кун охирлаб қолганида “чўтир” аллақаяёққа даф бўлди. Кўп ўтмай палакат телефон тағин жиринглади.

— Ким бу? — деди яна ўша майин товуш.

— Ким керак? — деди Равшан жеркиб.

— Авазовмисиз?

— Ҳа-а-а-а, Авазовман! — деди Равшан алам билан. — Хўш, нима дардинг бор?

— Менга Авазов керак! — деди телефондаги овоз анчайин қатъият билан.

— Шунақами? — Равшан ҳузур қилиб кулди. — Зато сен менга керакмассан! Эринг йўқлигини биламан. Аммо сенга эр бўлолмайман, тушундингми? Эр керак бўлса, кўчадан қидир!

— Нима? Менинг эрим бор-йўқлиги билан нима ишинг бор?!

Равшан чўтирнинг нозик жойига текканини билиб қувониб кетди.

— Эр керак бўлса-чи, газетага эълон бер! Менга эр керак, дегин! Бўйи фалон метр бўлсин, оғирлиги фалон кило, бўйнининг йўғонлиги фалонча бўлсин, дегин, хўпми?

— Нима-нима?! — телефондаги овоз чийиллаб кетди. — Нима дединг?!

— Битта эълон берсанг, йигирмата эр югуриб келади! — Равшан маза қилиб кулди. — Иложи бўлса-чи, жинниҳонада ётиб чиққан эр топ, хўпми. Худди мис қозонга лой тувоқдек бир-бирингга мос тушасанлар!

— Ўчир, ярамас! — деди овоз дағдаға билан.

— Ҳа-а-а! Алам қилдими? — Равшан баттар завқланиб кулди. — Эрга тегсанг-чи, аламинг уч кунда босили-и-иб қолади!

— Урр-р-руғингни ўйнатиб юбораман! — Телефон гўшаги ёрилиб кетай деди.

Равшан баралла хахолади.

— Ўйнатасан-а, ўйнатасан! — Директор Опа бор-ку, Кобра! Ўша “Кобра”га қизлар бир оғиз айтса, ўзингни уруғинг ўйнаб кетади! Кўзойнагини ечиб туриб битта чақса борми, тил тортмай ўласан!

Равшан ўзини шунча калака қилган чўтирни яна анча тузламоқчи эди-ку, гўшакдан қисқа-қисқа гудок эшитилди.

— Шунақа бўлади! — деди Равшан ўзига тикилиб қолган қизларга қараб. — Бировни масхара қилиш шунақа бўлади! Ярамас, чўтир! Аҳмоқ!

Шу гапни айтиши билан хона эшиги шарақлаб очилди. Ҳамма ўша томонга бурилиб қаради. Остонада Опа турар, ранги докадай оқариб, лаблари гезариб кетган эди. Ҳозиргина чангаллаган бўлса керак, сочлари тўзиб алвастиги чиқиб кетган. Ҳатто кўзойнаги ҳам бир томонга қийшайиб қолган эди.

— Авазов! — бақирди у оғзидан кўпик сачратиб. — Ҳозир телефонда гаплашган сизми?

Равшан ранги ўчиб, ўрнига ўтириб қолди.

— Жавоб бер! — деди Опа қўлини пахса қилиб.

Равшан Турсунбойни Феруза деб қанақа алданган бўлса, Опани Турсунбой деб ўйлаб баттар адашганини, энди ҳаммаси тамом бўлганини тушунди-ю, индамай қўл силкиди.

— Қани, бу ёққа! — деди Опа лаблари титраб.

Равшан унинг олдига тушиб йўлакка чиқди. Опа сўзида турадиган хотин экан. Чиндан ҳам унга "катта кўчани кўрсатиб қўйди".

“БУТИЛКА” ҳожи

(Бошқа ҳожиларга дахли йўқ)

Дўстим ўғлини уйлантираётган эди. Энди... тўй бўлганидан кейин... ўзингиз биласиз... Ҳалиги қургурдан жиндай-жиндай қилиб ўтирсак, даврамизга оқ яктак, оқ дўппи кийган кетмонсоқол йигит келиб қўшилди. Келин-куёвга бахт-саодат тилаб, фотиҳа тортди.

— Яратганга шукроналар бўлсин! — деди қироат билан. — Муқаддас сафар шарафи каминага ҳам насиб айлади!

“Қуллуқ бўлсин”, дедик. Дастурхонда анави “шайтон суви” турганидан хижолат чекдик.

— Минг бор узр, Ҳожи ака. — Косагул шундай деб, шишаларни ими-жимида стол тагига олиб қўяётган эди, Ҳожи ака секин бош чайқади.

— Йўқ, йў-йў, тақсир! — деди далда бериб. — Сизлар баҳузур, тақсир, баҳузур. Тўйда хурсандчилик қилишнинг айби йўқ.

Косагул иккиланиб қолди.

— Сиздек мўътабар одамнинг олдида...

— Безиён, тақсир, безиён... Биз ҳам бундан бисёр нўш айлаганмиз. — Ҳожи ака жиндай-жиндай ичкилик қуйилаётган пиёлалардан кўз узмай таъкидлади. — Нўш айлаганмиз, бисёр нўш айлаганмиз.

Косагул шумгина йигит экан, Ҳожи аканинг кўзлари сувга тушган мунчокдек йилтираб турганини пайқаб қолди.

— Сўраганнинг айби йўқ, Ҳожи ака. Мабодо ўзлариям...

— Йў-йў-йў! — Ҳожи ака кескин бош чайқади. — Биз ҳам нўш айлаганмиз... Айлаганмиз.

— Кўп эмас, жиччагина, — деди косагул илжайиб.

Ҳожи ака оғир муаммо қаршисида қолгандек бир зум ўйга толди.

— Каминани кўп хижолатли аҳволга сопқўйдилар-да, — деди хўрсиниб. — Келинг, йигитнинг сазаси ўлгунча шайтоннинг бўйни узилсин!

— Қайси биридан?

— Каминага “қизили”ям бўлаверади, — деди Ҳожи ака камтарлик билан.

Косагул пиёлага бир қултум коньяк қуйиб узатган эди, Ҳожи ака янаям синикроқ оҳангда қўшиб қўйди:

— Жонлироқ бўлаверсин, тақсир.

“Жонлигина” қуйилган пиёлани олиб, қисқа нутқ ирод этди:

— Ёшлар қўша қарисин. Ували-жували бўлсин!

Баайни совуқ чой ичаётгандек, қоп-қора соқолининг биттаям туки қилт этмади. Бодринг билан газак қилиб, “яратган неъматингга шукр”, деб қўйди.

— Охиригача олмабсиз-ку, Ҳожи ака? — деди косагул пиёла тагида қолган жиндай коньякка қараб.

— Ҳар нарсанинг қонун-қоидаси бор, укам! — деди Ҳожи ака виқор билан. — Ичкилик хамр, яъниким макруҳ нимарса. Аммо унинг ичида сув ҳам бор. Сув — энг покиза неъмат. Шундайми? Камина сувини ичдим. Макруҳи тагида қолди. Айтаяпман-ку, камина ҳам бундан бисёр нўш айлаганмиз. — У қиқирлаб кулди. — Бир улфатимиз бўлар-

ди. Ғалати гапларни топиб юрарди. Бир гапи ҳеч эсимдан чиқмайди. “Биринчи қадах билан иккинчисининг орасига қил ҳам сиғмаслиги керак”, дерди. Топган гапини қаранг, баттолнинг! Қил сиғмасин, дейди-я!

Косагул Ҳожи аканинг шамасини дарров тушунди. Пайсалга солмай, пиёлани тўлдириб узатди.

— Йў-йў-йў! Ундоқ қилмасинлар-да укам! — Ҳожи ака шундай дедию коньякни сипқорди. “Яратган неъматингга шукр”, деб пиёлани косагулга узатди. — Кўрдиларми, укам, макруҳи яна тагида қолди. Ўзлариям ўргансинлар!

Даврадагилардан бири сафар таассуротларини сўраган эди, Ҳожи ака яйраб кетди.

— Э, нимасини сўрайсан, ука! — деди шанғиллаб. — У ёқлар Хизр назар солган юрт! Ҳар қадамда магазин! Ҳар қадамда дўкон. Жамийки нимарса муҳайё! Апелсинларни текинга тарқатади-ей! Хоҳла — бир яшик ол! Хоҳла — бир тонна ол! Буни қаранг, ҳамма нарса бор-ку, термос йўқ экан. Учтагинасини обкетувдим, олам-жаҳон пул бўлди! Улфатим, шуни менга айтсанг, ўлармидинг, деб ёмон хапа бўлди.

— Кечирасиз, қайси улфатингиз? — дедим тушунмай.

— Ҳалиги баттол-да! Биринчи қадах билан иккинчисининг орасига қил сиғмасин, дейдиган. Шу баттолнинг яна бир гапи бор. “Иккинчи қадах билан учинчисининг орасига қил сиғмасин, демайман-ку, аммо ип сиғмаслиги керак”, дейди.

Косагул яна пиёлани тўлдирди. Ҳожи тагида озгина қолдириб, пиёлани қайтарди.

— Яратган неъматингга шукр, — деди виқор билан. — Кўриб қўй, укам! Тагида ҳар гал бир хил макруҳи қоляпти! У ёқда-чи, вей, видик, телевизор, камера деганлари капийка! “Сони” дейсанми, “Панасоник” дейсанми, “Плипс” дейсанми. Иккита “видик” олсанг, биттаси текин!

— Нега, Ҳожи ака? — дедим ҳайратланиб. — Биттасини пулга, биттасини текинга берадими?

Ҳожи ака ҳе-ҳелаб кулди.

— Нега текинга бўларкан? Икки ҳисса арзон бўлганидан кейин биттаси ёнга қоладими, ахир? Тижоратнинг айби йўқ-ку, тўғрими? Биз тижорат қилавериbmиз, қилавериb-

миз, қарасам, юким кўпайиб кетибди. Икки кўлимда ик-кита чамадон. Орқамда сандиқек сумка. Салапан халтанинг боғичини тишимга тишлаб олганман. Кетаяпсам, биттаси йўлимни тўсди. Ўзининг тилида важир-важир қилади, тушунсам ўлай! Таржимон келди. “Нима деб алжираяпти бу?” десам, тушунтирди. “Юкинғиз юз килодан ошиб кетибди-ку”, дейди. “Юкимни оғирлиги унга тушибдими, ўзим кўтариб кетяпман-ку”, десам яна важир-важир қилди. “Нима деяпти?” десам, “Жаноб зиёратчимилар, ё отмилар?” деб сўраяпти, дейди. “Мен от бўлсам, бу эшшак”, дедим-да, амаллаб самолётга чиқиб олдим. — Ҳожи ака хахолаб кулди. Косагулга қараб маъноли томоқ қириб қўйди. — Тўртта видик обкелгандим, иккитаси ёнга қолди. Ўғилчаям қизикади-да техникага. — Шундай деб яна косагулга қараб қўйди. — У ёқда-чи, дазмол пул экан. Янаги гал дазмол обораман. Баттол иккаламиз ўнта-ўнтадан олволсак, о-кей бўлади! Баттолнинг яна бир гапи бор. Учинчи қадаҳ билан тўртинчисининг орасига қил сиғмасин демайман, ип сиғмасин демайман, аммо-лекин арқон сиғадиган бўпкетса, юрак сиқилади-да, дейди. Топган гапини қаранг! Вой баттол-ей!

Косагул шишадаги охирги коньякни силқитиб қўйиб узатди. Шишани ерга ташлади. Ҳожи ака тагида озгина қолдириб, пиёлани қайтарди.

— Яратган неъматингга шукур! Кўриб қўй, братан! Макруҳи тагида қолди!

— У ёқда манави масалага қандоқ қарайдилар, тақсир, — деди косагул.

— Унақанги бетамиз гапларни гапирма, братан! — деди Ҳожи ака аччиқланиб. — Ичкилик ичган одам ўлимга маҳкум қилинади!

— Вой-бў, бир ўлимдан қопсиз-да, тақсир! — деди косагул. — Тақсир ўн бешинчи бўчка билан ўн олтинчи бўчка орасидан самосвал ўтмагунча қўймайдилар шекилли!

Ҳожи ака тутақиб кетди.

— Кароче, ов! — деди кўлини паҳса қилиб, — оғзингга қараб гапир, братан! Мен сувини ичдим, билдингми? Макруҳи тагида қолди, билдингми?! Аввал ўрганиб олгин-да, кейин виступат қил, билдингми?

Қарасам, жанжал чиқадиган. Секин туриб кета қолдим.

УСТА КЎРГАН ШОГИРД

Турсунбой мундоқ ўйлаб қараса, олим бўлишдан осон нарса йўқ экан. Институтда ўзи билан ўқиган пачоқ-пачоқ болалар икки-уч йилда диссертация ёқлаб бинойидек катта маош олиб юрибди. “Хўш, мулла Турсун, — деди ўзига ўзи, — ўшалардан қаеринг кам? Худога шукр, танишинг бўлса бор. Жуда бўлмаса домла Ободийга шогирд тушарсан”. Домла Ободий бир замонлар “Халқ оғзаки ижодида мақол-маталлар ишлатиш”, деган мавзуда диссертация ёқлаган, икки гапнинг бирида мақол ишлатмаса тутолмасди.

Турсунбой домланинг олдига бориши билан гапни мақолдан бошлади.

— Ассалому алайкум, домлажон, — деди таъзим қилиб. — Устоз отангдек улуғ, деган гап бор. Сиздек устозимни бир зиёрат қилгани келувдим, домлажон.

Домла суюниб кетди.

— Баракалла, ука! Олтин олма, дуо ол, деганлар.

Турсунбой гапнинг мавриди келганини сезиб, илиб кетди.

— Ўзингиз биласиз, домлажон, уста кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалайди. Мен сиздан кўп миннатдорман. Катта дарахтнинг сояси ҳам катта бўлади, деб паноҳингизга келдим. Биласиз, домлажон, катта арава қайси издан борса... — у бирдан ошириб юборганини тушуниб қолди. “Мақол ишлатмай ўл”, деди ичида сўкиниб. Аравага бало бормиди? Аммо ўзини йўқотиб қўймади. — Кечирасиз, — деди мингиллаб, — яхшидан етар шарофат деганларидай... илм қилмоқчи эдик, домлажон.

Домла Ободий чуқур ўйга толди.

— Энди, ука, олим бўлсанг, олам сеники, — деди сенсирашга ўтиб. — Бу ёғини яхши ўйлабсан. Шундоқ-ку, лекин илм нина билан қудуқ қазишдай гап-да!

— Тушунаман, домлажон, ҳаммасини тушунаман. Чумчуқдан кўрққан тариқ экмайди, дейдилар. Аравасига тушгандан кейин ашуласини ҳам айтамин-да.

Устоз билан шогирд бир тўхтама келишди. Турсунбой қалин қилиб тариқ сепди. Сепди-ю, тариқ жонивор икки

йил деганда ҳам униб чиқа қолмади. Ё деҳқоннинг мазаси йўқ, ё томорқанинг. У икки йил чўзиб-чўзиб ашула айтса ҳам арава қуриб кетгур ҳеч жойидан жилмади.

Домла Ободий участка қураётган экан. “Ҳайт деган туяга мадор бўлади”, деб бир шама қилган эди. Турсунбой том тунукасини ўз зиммасига олди. Тагин домланинг кўнглини кўтариб ҳам қўйди.

— Қўйнидан тўкилса, қўнжига-да, домлажон. Арзимаган тунукани сиз олдингиз нима-ю, мен олдим нима?

Яна бир сафар домла уйда келим-кетим кўплигидан нолиди.

— Рўзгор — гор дейдилар. Бунинг устига кунора меҳмон, ўзинг биласан, ука, бир товукқа ҳам сув керак, ҳам дон.

— Ҳа, энди домлажон! Меҳмон келар эшикдан, насибаси тешикдан.

— Қани ўша тешик! — деди домла қўл силтаб.

— Биз-да, домла, биз-да, ўша “тешик!”

Турсунбой шундай деди-ю, ўша кундан бошлаб қачон домла Ободийнинг уйига меҳмон келса ичкилигини кўтарадиган бўлди.

Кеч кузда домла тагин ҳасрат қилди.

— Кенгашли тўй тарқамас, деган гап бор, ука. Шу десаңг қизимизни узатмоқчимиз. Тенг-тенги билан, деганларидай қуда бўлмишимиз катта профессор. Олинг қуда, беринг қуда деганлар...

Турсунбой тўёнанинг каттаси бўйнига шилқ этиб тушай, деб турганини пайқади-ю, финшиди:

— Энди, домлажон, тенги чиқса текин бер, деганлари жуда тўғри. Уйку жой танламас, муҳаббат чирой деганларидек, синглимизга шундай одам харидор бўпти, бо-рига барака қилиб тўйни ўтказиб юбораверинг.

— Йўқ, ука, бошқа гап бор. — Домла Ободий хўрсинди. — Осилсанг баланд дорга осил, дебмизу, бу ёғини ўйламабмиз. Бор товоғим, кел товоғим, деб бежиз айтишмаган. Гарнитур қилиш келин томоннинг вазифаси. Руминский гарнитур бор экан. Ҳали куёв хафа бўладими, итальянскидан олмабсизлар деб. Ўзинг биласан, куёвни пайғамбарлар ҳам сийлаган.

Турсунбойнинг ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. “Ўзинг ҳам ўл, куёвинг ҳам! — деди ичида. — Сепкилли қизинг билан қўшмозор бўл! Қизингни қучоқлаб ётадиган биров-ку, калавотини мен олиб беришим керакми?” Хаёлида шундай деса ҳам, сиртида илжайди.

— Албатта, домлажон, албатта! Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр, деб турганлар бордир.

— Баракалла! Қуш тилини қуш билади-да! — Домла маъқуллаб бош силкиди. — Қаторда норинг бўлса юкинг ерда қолмайди, деб шуни айтади-да! Яхшиям сендек норим бор!

Домла адашмади. Турсунбой нортую бўлиб юкнинг энг оғирини кўтарди. Аммо ҳарчанд лўкиллаган билан манзилга етолмади. Ҳар гал ишини суриштириб келганда домласи бир нимани баҳона қилади-ю, пайсалга солади. Ҳар гал Турсунбой гапини бошидан бошлайди.

— Энди домлажон, чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин, дегандек ўзингиз бош бўлиб...

— Шошма, ука, — дейди домла салмоқланиб. — Сабр таги сара олтин деганлар.

— Шунақа-ю домлажон, қолган ишга қор ёғар деган гап ҳам бор. Бу ёғи туя гўшги егандек жуда чўзилиб кетди ўзи...

— Ойнинг ўн беши қоронғу бўлса, ўн беши ёруғ бўлади, ука. Мана, кўпи кетиб, ози қолди. Қирқига чидаган, қирқ биригаям чидаш керак-да!

Бора-бора домла янги одат чиқарди. Турсунбой қачон ишни суриштириб келса, домла касаллигини баҳона қиладиган бўлди. Аввалига Турсунбой домлам кексалиги учун мазаси қочаётгандир, деб юрди-ю, кейин Ободий ўзининг ишига ҳеч қизиқмаётганини, уни олим қилиш нияти ҳам йўқлигини тушунди. Бир куни у яна домланинг олдига келди. Энди тахта-ўқловини йиғиштиришга ўзининг ҳам ақли етиб қолган эди. Қараса, домла Ободий одатдагидек ёнбошлаб ётибди.

— Ассалому алайкум, домла! — деди Турсунбой янгича шиддат билан. — Нима, яна бурга тепдими?!

— Э, нимасини айтасан, ука. — Домла мингиллади, — касалнинг келиши осон, кетиши қийин экан-да.

— Шунақа, домла, дард дегани ботмонлаб келиб, мис-қоллаб кетади, — Турсунбой унинг гапини маъқуллади. — Ранг кўр — ҳол сўра, деганлар. Қирқ кун ерга ёпишиб ётган одамдай рангингиз тамом бўпти ўзи!

Домла Ободий кўзини юмди.

— Ҳа, энди иссиқ жон иситмасиз бўлмайди. Аҳволим кўпам оғирмас, ука.

— Шунақа дейсизу домла, дард келганда дармон кетаркан-да, — деди Турсунбой салмоқланиб. — Касаллик филни пашша қилади, деганлари бежиз эмас экан. Аҳволингизни қаранг. Бай-бай-бай! Дардингиз нима ўзи?

Домла яна инқиллади.

— Нима бўларди, гастрит-да!

— Энди, домла, кўзинг оғриса қўлингни тий, қорнинг оғриса нафсингни тий деганлар Сал қараш керак-да, бу ёғигаям.

Домла Ободийнинг кўзи ярқ этиб очилиб кетди.

— Ўйнаб гапирсанг ҳам ўйлаб гапир, деганлар. Оғзингга қараб гапир, ука!

Турсунбой парво қилмай давом этди:

— Дард бир тикилса қўймайди, деганлари тўғрига ўхшайди. Аҳволингиз чатоқ, домла. Соғ танда соғ ақл, дейдилар. Мазангиз қочгандан бери ўзиям... Бир оёғингиз тўрда, бир оёғингиз...

— Нафасингни иссиқ қил-э! — Домла ўрнидан туриб кетди. — Дард бошқа, ажал бошқа. Шуниям билмайсанми, галварс!

Турсунбой пинагини бузмади.

— Энди, домла, тўғри гап туққанингга ёқмас экан-да, — деди бидирлаб. — Ўйламай еган, оғримаё ўлар, деганлари тўппа-тўғри. Бу ёғи яқинлашиб қолганга ўхшайди ўзи.

— Йўқол-э! — қичқирди домла кўзини ола-кула қилиб. — Йўқол кўзимдан, кўрнамак!

— Албатта, албатта! — Турсунбой шошилмай ўрнидан турди. — Ёмон касал юқумли бўлади. Мен ҳам ўлганнынг кетидан шаҳид бўп кетмай тагин. — У эшик олдида етганда бурилиб қаради. — Домлажон, — деди илжайиб, — бу ёғидан ташвиш қилманг, иззат-икром билан жойингизга

элтиб қўямиз. Ўлдинг — азиз бўлдинг, шишдинг — семиз бўлдинг, деганлар!

Домла турган жойида оғзини каппа-каппа очар, чама-си бирон мақол излар, аммо тополмас эди...

ЖИННИ БЎЛИШ ОСОН ЭКАН

Биродарлар! Одам-чи, вей, хоҳласа бир кунда телба бўлиши мумкин экан, қандоқ жинни бўлганини ўзи билмас экан. Касалхонага қачон келдим, ким опкелди, эсимда йўқ. Аммо биринчи қор ёғиб турган ўша қуриб кетгур оқшом аниқ ёдимда.

Шундай қилиб десангиз, ишдан чиқдиг-у, панжара девор олдида гижинглаб турган яп-янги “жийронтой”-нинг эшигини очдик. Ойнани қор босиб қолган экан, аввал артдик, кейин ойна тозалагични ўрнатдик. Шиғиллатиб ҳайдаб кетдик. Троллейбус бекатида турган одамлардан камида ўнтаси қўл кўтарди. Тўхтатмадик! Эсимни ебманми тўхтаб! Сен-ку, савоб бўлар деб тўхтайсан, ДАН ходими кўриб қолса, киракашлик қиялпсан, деб талонингни тешиб беради.

Бекатдан элик қадамча ўтганимда бир жонон шундай ҳимо билан қўл кўтардики, тормозни қандай босганимни ўзим билмай қолдим. Машина янги қор тушган асфальтда сирғаниб бориб, шундоққина жононнинг оёғи олдида тўхтади. Эшикни очишим билан жонон лип этиб, ёнимга ўтириб олди. Димоғимга ширин атир иси кирди. Ўзиям оппоққина, дўмбоққина. Плашининг елкасига қор қўниб, жиққа ҳўл бўлиб кетибди.

Қаёққа боришини сўрамасимдан ўзи гапириб қолди:

— Печкангизни ёқинг, совуқ қотдим.

Печкани варанглатиб қўйиб юбордик.

— Поччамлар эрталаб пальто кийгизиб юбормабдиларда?! — дедим илжайиб.

“Жонон” очикқина экан.

— Поччангиз аввал ўзларини эпласинлар! — деди таманно билан. — Машичангиз янги экан, ҳиди келиб турибди. Маркаси қанақа?

Машина маркасини айтдик. Кейин одоб билан сўрадик:

— Сиз-ку, машинамнинг отини билиб олдингиз. Энди машинам ҳам сизнинг отингизни билсин-да.

“Жонон” ширин жилмайди.

— Лёля!

— Лолахон экансиз-да. Ўзингиз ҳам худди лолага ўхшаб...

— Лолахонмас, Лёля! — деди у гапимни кесиб.

— Э, Лаълихон денг?!

— Қанақа Лаъли? — у аразлаб лабини чўччайтирди. — Лёля!

Ҳай Лёля бўлса, Лёля-да! Йўлимиз бир экан. Гаплашиб кетдик. Лёляхон ательеда дизайнер бўлиб ишларканлар. Поччамиз “предприниматель” экан. Уйга ҳафтада бир келаркан. Шу гапни эшитганимдан кейин шайтон йўлдан оздирдими, бошқами, билмайман. Хуллас, машинани қандай қилиб гараж томонга бурганимни ўзим ҳам билмай қолдим. Ўлай агар, кўнглимда ёмон ният йўқ эди. Шунчаки, Лёляхон билан бирпас ҳангомалашиб ўтиргим келди. Домимиздан юз қадамча наридаги темир гараж олдида тўхтаганимизни кўриб Лёляхон ипдек қошини чимирди.

— Ҳорманг!

— Биласизми... — дедим чайналиб. — Машина олганимга энди уч кун бўлди. Ҳали “ювганимча” йўқ... Шу... сиз билан... Илтимос, мени тўғри тушунинг...

Лёляхонга гапиряпман-у, икки кўзим домимизнинг бешинчи қаватида. Машинада бегона жувон билан келганимни хотинбой деразадан кўриб қолса борми?!

Хайрият, Лёляхон замонавий аёл эмасми, мени тўғри тушунди. Машина гаражга кириши билан бу эшикдан мен тушдим, у эшикдан — у.

— Сиз ўтираверинг! — дедим машинага имо қилиб. — Иссиққина... Мен физиллаб бориб битта шампан олиб келаман.

Лёляхон аввалига ним қоронғу гаражнинг бурчак-бурчагига хавотирланиброқ қараб қўйди-ю, кейин хотиржам бўлди. Негадир темир-терсак асбоблар солинган тахта яшикдан болғача олди.

— Майли... — деди болғачани саланглатиб. — Буквально беш минут. Бўлмаса... — У қўлидаги болғача билан ширигина таҳдид қилиб қўйди.

— Уч минутда келаман.

Ҳовлиқиб гараждан чиқдим-у, ўйлаб қолдим. Хотинбой бешинчи қават деразасидан қараб турган бўлса... Гаражни очиқ ташлаб, аллақаяққа гумдон бўлганимни кўрса. Пастга тушса...

Яна қайтиб келдим.

— Лёляхон! — дедим гараж эшигидан мўралаб. — Кечирасиз, уч минутга устингиздан қулфлаб кетаман. Тагин биров обқочиб кетмасин сизни...

У оғзини очишга улгурмай гараж илгагига отнинг калласидек қулфни солиб шарақ-шуруқ қулфладим-да, чорраҳадаги магазинга қараб чопдим.

Кечадан бери эзилиб ёққан ёмғирдан кейин қор тушгани учунми, ер ўлгудек сирпанчиқ. Ҳарсиллаб чопиб бора-япман-у, ичимда ўзимга қойил қоламан. Гапниям жа оламан-да, “Сизни ўғирлаб кетишмасин!” дедимми? Лёляхон билмайдик, хотинбойдан кўрққанам учун устидан қулфлаб келяпман. Майли, мана ҳозир битта шампан, бир плитка шоколад оламиз. Уч минутда қайтиб борамиз...

Қўлтиқда шампан, чўнтакда шоколад. Магазиннинг ойнаванд эшигидан отилиб чиққанганимни биламан... Бир маҳал кўзимни очсам, оппоқ шифтли уйда ётибман. Ўрнимдан турмоқчи эдим, чап қўлим чунонам зирқираб оғридики, жоним чиқиб кетай деди. Ён томонимдан гўлдираган овоз келди.

— Бахтинг бор экан, йигит, қўлинг синибди. Менга ўхшаб оёғинг синса нима бўларди?!

Мундай қарасам, олти кишилик палатада ётибман. Ҳаммаси менга ўхшаб, сирпанчиқда йиқилган майиб-мажруҳлар... Гастрономга борганим, шампан олганим эсимга тушди. Ўша заҳоти гаражга қамалиб қолган Лёляхон лоп этиб кўз ўнгимга келди-ю, қўлимнинг оғриғини ҳам унутиб, сакраб туриб кетдим.

— Калит қани?

— Нега бақирасан?! — деб ҳалиги киши яна гўлдиради. —

Калитни бошингга урасанми? Бир ўлимдан қолганингга шукур қилмайсанми, хумпар?

Чўнтагимни ковласам, ҳеч вақо йўқ! Шундагина шифохона халатини кийгизиб қўйишганини пайқадим.

— Калит қани? Соат неча бўлди? — дедим йиғламоқдан бери бўлиб.

Палатадаги ҳамдардлар тонг отиб қолгани, соат етти бўлгани, кийим-кечагу калит-малитлар приёмний покойда бўлишини тушунтиришди. Гипсланган қўлимни чангаллаб, приёмний покойга югурдим. Искаладчи хотин соат тўққизда келаркан. Дод деб юборай дедим. Нима қилай? Уйга телефон қилсам, хотинбойдан балога қоламан. Майли, йиқилдим, қўлим синиб, баннисага тушдим, дейишга дерман. Лекин тезроқ бориб гаражни оч, бир бечора қамалиб ётибди, кечаси билан совукда тиришиб қолгандир, деёлмайман-ку!

Ақлимга балли! Ўйлаб-ўйлаб йўлини топдим. Ҳамшира қизга дўхтирнинг эшигини очтириб, тўртинчи подъездда турадиган Марат деган ўртоғимга кўнғироқ қилдим.

— Жон дўстим, тезроқ кел! — дедим ялиниб. — Аммо баннисага тушганимни хотинимга айта кўрма.

Ҳақиқий дўст шунақа пайтда билинаркан. Марат ярим соатда етиб келди. Эгнида пальто, бошида телпак.

— Совуқми? — десам, қўлларини ишқалаб дийдиради:

— Эшак ўлдиралиган совуқ бўляпти.

Дўстимга аҳволни тушунтирдим. Искаладчи хотин келиши билан калитни олдик.

— Лёляхондан узр сўра! — дедим эшикка йўналган Маратга. — Шундоқ-шундоқ бўп қолди, кечираркансиз, дегин.

— Хотиржам бўл. Ҳаммасини ест қиламиз.

— Шошма! Аввал Лёляхонни кузатиб қўйгин-да, кейин хотинбойга бу ёқда ётганимни айт. Телефон қилса банд экан, дегин...

Дўстим ҳовлига отилди.

Кўнглим анча жойига тушиб, палатага кириб ётдим. Обход бўлди. Навбатчи дўхтир суягим икки жойдан сингани, камида бир ҳафта ётишим кераклигини айтди. Жаҳ-

ли тез бўлсаям, ўзимизнинг хотинбой яхши-да! Кўрасиз, ҳализамон товук шўрва кўтариб кепқолади. Чўлоқ бўлган кўлимни силайди, Ўзингизни эҳтиёт қилсангиз бўлмай-дими, дейди. Кўз ёши ҳам қилиб олади. Меҳрибон-да!

Ширин хаёл суриб ётган эканман, палата эшиги гий-қиллаб очилди. Семиз санитар хотин — тарақ-туруқ қилиб, эски кушетка судраб кирди.

— Жинни бўлганми булар ҳаммаси! — деди норози тўнғиллаб. — Бири йиқилади, бири муштлашади. Банни-сада бўш жой қолмади. Пиёнисталар!

Ўша заҳоти гавдали бир беморни икки кўлтиғидаи суяб олиб киришди. Касал бечоранинг боши дока билан қалин ўралган, рангида ранг қолмаган, мўйлови шалпайиб турарди.

Кушеткага жой солишлари билан бемор шилқ этиб ўзини ташлади. Тепасига борсам... Мўйлови танишдек кўринди. Синчиклаброқ қарасам, ўзимнинг қадрдон дўстим — Марат!..

— Нима бўлди?! — жон ҳолатда қичқариб юбордим шекилли, Марат амаллаб кўзини очди.

— Дард бўлди! — деди инқиллаб. — Бало бўлди! Гаражингни эшигини очганимни биламан, ичкаридан бир алвасти югуриб чиқиб, болға билан қоқ пешанамга чунонам туширди, чунонам туширди... — У гапиришга мадори қолмади шекилли, юзини девор томонга ўтириб олди.

Эгнимда банниса халати, оёғимда шиппак, кўчага отилдим. Таксичи дийдираб турганимни кўриб раҳми келди шекилли, гап-сўзсиз тўхтади-ю, машинасини айтган томонимга гириллатди. Йўқ, уйгамас, ўзимнинг темир гаражимга.

Шуниси эсимдаки, гараж ланг очиқ турарди. Энг аввал орқа капот устида ётган болғага кўзим тушди. Кейин... Нима десам экан?.. Дўлда қолган таппини кўрганмисиз? Менинг машинам — уч кунгина минган машинам худди ўшанақа аҳволга тушган эди. Ойналари чил-чил синган, томию капотлари, орқа-олдию ёнбошлари болға билан пачоқланган, шу қадар ҳафсала билан, шу қадар эринмай, тартиб билан пачоқланган эдики, ақалли номига бир қарич соғ жойи қолмаганди. Гаражга қамалиб қолган

Лёляхон кечаси совқотиб тарашага айланмаслик учун хўп ғайрат қилгани кўриниб турарди.

...Одам қандоқ жинни бўлганини билмас экан. Касалхонага қачон келдим, қандоқ келдим, ким обкелди, эсимда йўқ. Кейин, сал ўзимга келганимда айтиб беришди. Аввал гипсланган қўлимни тишлаб ириллабман. Кейин болға билан машинамни қайтадан савалабман. Ундан кейин шиппак билан қор тепиниб хумордан чиққунча ўйнабман... Бу ёққа хотинбой билан ўша инсофли таксичи олиб келибди.

Мана, ётибмиз, энди. Хотинбой ҳар куни товук шўрва олиб келади. “Кўяверинг, жинни бўлган битта сизми”, деб юпатади. Айтмоқчи, кеча хушхабар топиб келди. Учинчи синфда ўқийдиган ўғилчамиз темир-терсак топширишда шаҳар биринчилигини олибди.

ОСМОНДАН ТУШГАН ПУЛ

Бозор иқтисоди деган гаплар пайдо бўлган, пуллар ўзгариб турган пайтлар эди. Бир куни ишлаб ўтирсам, Ёзувчилар уюшмасидан кўнғироқ қилиб қолишди.

— Сизга пулқоғоз кепти. Уюшманинг почта кутисида экан. Саид Аҳмад ака менга ташлаб кетдилар.

— Қанча экан?

— Ўн мингдан ортиқ!

У пайтда ўн минг сўм катта пул эди. Ишонқирамаган эдим, уюшма ходими астойдил ранжиди:

— Сизни алдайманми, ака? Мана, қоғоз қўлимда турибди-ку!

— Майли, эртага бориб оларман, — дедим ҳамон шубҳаланиб. Ростдан, шунча пул қаердан келиши мумкин?

Бир соатчадан кейин Саид Аҳмад ака кўнғироқ қилди:

— Пулингни олдингми, болам?

— Эртага олмоқчиман. Шунча пул қаердан келишига ақлим етмай турибди.

Саид Аҳмад аканинг аччиғи чикди:

— Шу сенга проблема бўлдимми?! Худо берганига шукр қилмайсанми? Мен қанақа сигарет чекишимни биласан-а?

— Биламан. “Родопи”.

— Маладес! Пулингни олсанг, менга сигарет олиш эсингдан чиқмасин.

— Хўп. Бир блок.

— Бекор айтибсан! Икки блок! Осмондан ўн минг тушиб турибдию зиқналик қилади. Қурумсоқ!

Оқсоқол тўғри айтади. Ўн минг кичкина пулми? Балки бирон ерда китобим чиққандир. Ҳозир нима кўп, нашриёт кўп...

Кечкурун янгангиз ётиғи билан гап очди:

— Куз келиб қолди. Невараларга иссиқ кийим олмасак бўлмайди.

Ўн минг лоп этиб хаёлимга келди.

— Оламиниз! — дедим ҳозиржавоблик билан.

— Дилишкага этикча...

— Оламиниз!

— Шоҳруҳга пальто...

— Оламиниз!

— Ҳумоюнга...

— Оламиниз!

— Қудангиз тўй қияпти. Қудачилик — минг йилчилик...

— Тўёна берамиз! Беш-олти минг етар,

Янгангиз кўзимга хавотирланиб тикилди:

— Қарз оласизми?

— Нега қарз оларканман?

— Китобингиз чиқдими? — деди у қувониб.

— Шунақа шекилли...

Эртасига паспортни кассага солиб, уюшмага бордим. Қўнғироқ қилган ходим қўлимга пулқоғоз тутқазди. Ўн минг тўққиз юз саксон беш сўм! Ҳаммаси законний! Муҳриям бор!

— “Ювамиз!” — дедим ваъда бериб. Шўпирга машинани Главпочтага ҳайдашни буюрдим.

— Маҳкамжон, — дедим ҳайдовчига, — анчадан бери Чақарнинг лағмонига бормай қўйдик-а?

— Ҳа, — деди ҳайдовчи. — Лағмонни боғлайди!

— Бугун борамиз! Жигар кабобниям сайратворади, азамат!

...Почтанинг бешинчи дарчасига бориб, пулқоғозни тўлдирдим. Почтачи қоғозга қаради, паспортга қаради. Кейин стол тортмасидан гиштга ўхшатиб тахламланган пулларни олиб, шундоқ бурнимнинг тагига, пештахтага териб қўйди. Ундан кейин чаққонлик билан эллик сўмликларни санай бошлади. У пул санаяптию менинг хаёлим бошқа ёқда. Қудамизга тўёна — беш-олти минг. Саид Аҳмад акага сигарет. Икки блок. Дилишкага этикча. Таги қалинидан. Шохруҳга пальто... ичи мўйнализидан. Ҳумоюнга кўйлакча. Ўнта. Уюшма ходимига ароқ. Иккита. Чет элникидан...

— Ўн беш сўмингиз борми? — деди почтачи пулни санаб бўлиб.

— Саксон беш сўм қолаверсин! — дедим сахийлик билан. Тўғри-да, шуларгаям қийин. Кун бўйи бировнинг пулини санайди. Бизга саксон беш сўм нима бўпти! Яна иккита эллик сўмлик бераман. Болаларига ширинлик олиб берсин. “Сникерс” дейдими, ана ўшандан!

— Энди бланканинг иккинчи қисмига ҳам қўл қўясиз. — Почтачи шундай деди-да, стол четида турган қутичадаги қоғозларни титкилашга тушди. Узоқ титкилади. Қайтиб келиб, гоҳ мен тўлдирган пулқоғозга, гоҳ менга тикилиб қолди. Бирдан ранги ўчди. Пештахтага териб қўйилган тахламларни юлқиб олди-ю шоша-пиша тортмага тикди.

— Бу нима? — деди пулқоғозни пештахтага қўйиб.

— Пулқоғоз, — дедим ҳайрон бўлиб.

— Қачон олдингиз?

— Бугун.

— Бу — сўм эмас, сўм-купон-ку! Мана, қаранг, — у пулқоғознинг муҳрини кўрсатди. — Тўқсон тўртинчи йил биринчи мартда юборилган. Ҳозир бу — ўн сўм тўқсон тийин бўлади!

...Почтахонадан қандай чиққанимни билмайман. Машинага ўтиришим билан Маҳкамжон сўради:

— Лағмонга ҳайдайми? Абед ҳам бўпқолди ўзи.

— Ишхонага! — дедим зарда билан. — Бугун обед қилмаймиз. Эртагаям!

Пешиндан кейин Саид Аҳмад ака қўнғироқ қилди:

— Менга сигарет обқўйдингми, икки блок?

— Обқўйдим! — дедим тўнғиллаб. — Икки отим нос!

Оқсоқол негадир қиқирлаб кулди.

— Раҳмат! Шунақа бўлишини билардим. Ўтган ҳафта мен ҳам Главпочтага борганман. Битта мен аҳмоқ бўлавераманми, сен ҳам аҳмоқ бўлгин, дедим-да, болам! — Бир зум жим қолди-да, қўшиб қўйди. — Хафа бўлма, болам, меники ўн етти минг эди!

ЎЛДИ — АЗИЗ БЎЛДИ

Ҳар ҳафта бўлиб турадиган, “қатъий”, “охирги” чоралар кўриладиган одатдаги мажлис эди.

— Маҳкамов қани? — бошлиқ кўзойнагини бурнининг учига тушириб, тўпланганларга таҳдидли қараб чиқди. — Мажлис тўққизда бошланишини билармиди?

Маҳаллий қўмита раиси ранги ўчиброқ ўрнидан турди.

— Ўтган жума куни йўлакка эълон осиб қўйганмиз, — деди минғирлаб. — Меҳнат интизоми муҳокама қилинади, деганмиз. Ўқиган бўлиши керак. Ҳар нечук саводи бор-ку...

— Саводи бормиш! — бурчакда ўтирган бошбух тўнғиллади. — Саводи борлиги учун келмаган. Аслида, худди ўша Маҳкамовнинг интизомини муҳокама қилиш керак! Худони берган куни кечикади, мукофотдан маҳрум қилайлик десак, жонларинг ачийди.

— Ай, ҳаммаси бепользно! — деди фаррош кампир шарттакилик билан. — Пьянство юқ бўлди деймиз, арақ соғлиққа вредний, деймиз... Азизнинг кабинетидан каждий день бутилка шиғади! Қаёкдан пул топади, арақ паразитга!

— Э, содда хотин! — қоровул тоға носини бурчакдаги симсаватга туфлаб, тўнининг енги билан мўйловини артди. — Ичаман, деган одам ўғирлик қилиб бўлсаям пул топади, арақ палакатга! Бир қўшним бор, ғирт пиёниста! Қайси куни хотини айтибди. Шу арақ ўлгурни тилла баҳоси қилиб қўйса ичишни ташлармидинг, деса эри айтармиш: “Арақ тилла баҳоси бўлса, мен-ку ичишни ташламасдим, лекин сен бола-чақанг билан оч қолардинг”,

дермиш! Азиз деганларингам париштамас. Кечаям ҳам-хонаси билан алламаҳал чиқиб кетувди. Баданида бор эдиёв...

— Шухрат биланми? — деди бошлиқ қовоғини солиб.

— Э, отини қаттан биламан! — Қоровул тоға кўлини силтади. — Шухратми, Шовкатми?! Гапнинг очигини айттайми? Манга қолса шу идорага ҳар куни ўттиз тўққиз одам кириб, ўттиз тўққиз одам чиқиб кетса бўлди. Қачон келади, қачон кетади, ишим нима? Ман ўн беш ёшимда ишга кирганман. Зовутга. Уруш охирлаб қолган эди. Ўртоқ Исталингга қойилман. Ишга етти минут кечикдингми, онангни Учқўрғондан кўрдим деявер! — Қоровул тоға аразлагандек юз ўтирди. — Аммо-лекин, худойлигимни айтаман: кечаям бор эди, Азизнинг баданида. Биламан-да, бу зорманда дарров одамни юзини қизартириб юборади. Иккаласини юзи-ям мош еган хўрознинг тожисига ўхшаб турувди.

Ҳар томондан ҳайратомуз хитоблар янгради.

— Ие, Шухратнинг ўзи қани? Уям кўринмайди-ку?

— Ҳамтовоқлар!

— Ҳаммаҳалла денг! Бир кўчада туради. Мохов мохов билан қоронғида топишади-да

Шу пайт эшик журъатсизгина гийқиллади. Остонада кичик ходим Шухрат Эминов пайдо бўлди.

— Мумкинми? — деди мунғайиб.

— Келардингиз-да! — Маҳаллий қўмита раиси чимирилди. — Юқорига ўтинг! Ҳар нечук ёш ходимсиз.

Шухрат ўрнидан жилмади. Ҳаммага бирма-бир мўлтираб қараб чиқди-да, тўсатдан ҳиқиллаб йиғлаб юборди.

— Айрилиб қолдик, — деди бурнини тортиб. — Азиз акамдан айрилиб қолдик!

Хонага оғир, узоқ сукунат чўкди. Кейин кичик ходимни ўкинч, меҳр, ҳайрат, ҳатто қизиқиш аралаш саволларга кўмиб ташлашди.

— Ие?

— А?

— Маҳкамов-а?

— Азизжонни айтаяпсизми?

— Вой бечора-а-а! Ёшгина эди-я!

— Қачон?

Биринчи бўлиб қоровул тоға ўзини босиб олди. “Худо раҳмат қилсин”, деб юзига фотиҳа тортди.

— Тушунтириброқ гапиринг, укажон! — деди бошлиқ овози титраб. — Нима бўлди ўзи?

— Ҳар куни бирга кетиб, бирга келардик, — деди Шухратжон ҳиқиллаб. — Кечаям биргалашиб кетдик. Бекатга борсак 63-автобус турган экан. Бўш жойлар ҳам бор эди. “Азиз ака, автобусга минамизми?” десам, “Йўқ, юрагим сиқилиброқ турибди, пиёда кета қолайлик”, дедилар. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб кетдик. Кўчаларининг бошига борганда, Азиз акам айтдилар: “Шухратжон”, дедилар, “укажон”, дедилар. — Шу ерга етганда Шухрат Эминов ўпкасини тутолмай баралла йиғлаб юборди. “Укажоним”, дедилар. “Мен ўлиб қолсам, йиғлайсизми?” дедилар. Юрагим шув этди. “Унақа деманг, акажон!” дедим. Шунда кулдилар. Бирам чиройли, бирам мулойим кулдиларки... — Шухрат киссасидан рўмолча чиқариб кўз ёшини артди. “Ҳазиллашдим”, дедилар.

“Эрта билан саккиздан кечикмай етиб келинг, мажлис бор”, дедилар. “Хўп” дедим. Эрталаб... эрталаб... — Шухратжон тагин ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди. — Келсам, Азиз акам кўринмайдилар. Ўн минут кутдим. Йигирма минут кутдим. Ўзидан-ўзи юрагимга ғулғула тушди. Уйларига борақолай деб шундоқ кўчага кирсам, эшикларини олдида тумонат одам. Опалари — Ҳанифа холам “Вой жигарим”, деб дод соляптилар. Тўртта ўғиллари... — Шухрат рўмолчасига бурнини қоқди. — Тўртта ўғиллари тўн кийиб, белига белбоғ боғлаб турибди. “Отажоним, отажоним”, деб чунонам йиғлаяпти, чунонам йиғлаяптики, самандар чидамайди...

Мажлис тўхтади.

— Та-а-ак... — деди бошлиқ ғуссага ботиб. — Чатоқ бўпти! Яхши йигит эди... Хўп, ўзаро ёрдам кассасида қанча пул бор?

Кассир келинчак дик этиб ўрнидан турди.

— Ҳаммасини олиб келинг! Сиз... — бошлиқ маҳаллий кўмита раисига буюрди. — Местком қарорини чиқаринг.

Бундан ташқари, марҳум дўстимизнинг бир ойлик тўлиқ маошини бериш керак.

— Укалар.... — деди қоровул тоға салмоқланиб. — Ёшим иккам саксонга чиқиб, ўн битта ўлик кўмдим. Тўй — мас-лаҳат билан бўлади. Ўлим бехосдан келади. Ўлик кўмиш-нинг ўзи бўларканми? Гўрков, юғучи, бало-баттар... — у тўнининг этагини қайириб, эски шимининг пистон чўнта-гидан пул чиқарди. — Мана! Азизжоннинг сағир болала-рига... пийсабилло. Ҳаммамизнинг борадиган жойимиз икки қулоч ер!

Бошлиқ кассасидаги бор пулни стол устига ташлади. Бирпасда аллақанча пул тўпланди.

Кассир пулларни санаб, қанчалигини айтди.

— Ёрдам кассасидан ҳам кўшинг, — деди бошлиқ бую-риб. — Кейин кичик ходимга юзланди. — Авазжон! Фирил-лаб боринг. Пулни Азизжоннинг опаларига берасиз. Жа-моа номидан. Раччўтини тагин олиб келаман денг... Кейин... қачон чиқаришларини аниқ билиб келинг. Пастга тушиб, Боряга айтинг. Хўжайин буюрдилар тез борарканмиз, денг.

Шуҳрат бурнини тортганча хонадан чиқиб кетди.

— Сиз, — деди бошлиқ боядан бери бир нуқтадан кўз узмай мунгайиб ўтирган бўлим мудирига, — газетага таъ-зиянома тайёрланг! Жамоа номидан. Эртагаёқ чиқаришсин!

Бўлим мудирини индамай бош ирғаб чиқиб кетди.

— Одамшанавандалигини айтинг... — Котиба боя узи-либ қолган гапини давом эттирди. — Азиз акам баъзан кириб қолардилар. Бошқаларга ўхшаб “чой қани?” деб дағ-даға қилмасдилар. Чойниям ҳазил қилиб сўрардилар. “Эй тавариш бўлса гар, юз грамм чойдан налей”, дердилар. Яна бошқа гаплариям бор эди. — Котиба пешанасини ти-риштириб узоқ ўйлади. Эслади шекилли, юзига маъюс табассум ёйилди. — “Ҳазратим, чанқовдан ўлдим, ичгали чой бер менга”, дердилар...

— Желудочник — вообще опасный касал, — фаррош кампир оғир бош чайқади. — Миним куёвим-да желудка билан китти. Ҳозир мин неудобный положенияда қолдим. Может бит Азизжон арақмас, минералний сув ичган чи-қар... Аллах, ўзинг прости ит!

— Э, фалак! — деди қоровул тоға оҳ чекиб. — Одамзотнинг ҳоли шу-ку, беш кунлик дунёда қадри йўқ. Ман-ку, саводсиз, оми бир одамман. Аммо-локигин Худонинг бе-гуноҳ бандасини шунчалик хўрлаш инсофданмиди? Аввалги майлисдаям ҳаммамиз Азизжонни ўртага олиб та-лагандик. Ишга икки соат кеч келса осмон узилиб ерга тушибдими? — қоровул тоға бошлиққа надомат аралаш қараб қўйди. — Мени айтди дерсизлар. Азизжон борганда жаннатнинг эшиги ланг очилиб туради! Пропуска сўра-масдан қўйиб юборади, фаришталар... Ўтган чоршанба куни десангиз, соат ўнлардами-ей, ўнбирлардами-ей, хуллас, хуфтонни ўқиб бўлгандим. Мундай қарасам, зинадан се-кин тушиб келяпти. “Баҳай, Азизжон, кеч қопсиз?” де-сам, кулади. “Тоға, — дейди, — бир топишмоқ айтсам, топасизми?” дейди. “Қани эшитайлик!” десам, нима дей-ди денг? “Борида кўролмайсиз, йўғида тополмайсиз, нима бу?” дейди. Гапнинг очигини айтсам, ўйлаб-ўйлаб топол-мадим. “Ҳай, шаҳар бердик, укажон”, десам у юзимдан ўпади, бу юзимдан ўпади, нуқул кулади. “Оббо, тоға-жон-ей! Одамни айтяпман, тоғажон, одамни!” дейди. Шундоқ деди-ю йўлига кетаверди. Вақти қазоси етганини билган экан-да, шўрлик. Авлиё эди, Азизжон, авлиё эди! Илоё жойи жаннатда бўлсин!

Қоровул тоға қизил белбоғини ечиб, мижжаларини артди.

— Ҳар нечук мукофотдан маҳрум қилмаганимиз яхши бўлган экан, — маҳаллий қўмита раиси маъюс хўрсин-ди. — Биласизларми, мен Азизжон билан бир курсда ўқиганман. Ичимизда энг қобилиятли студент — Азиз Маҳкамов эди! Круглий бешга ўқирди. Бирон марта дарс қолдирмасди. Ҳашарга чиқсак, ҳаммадан кўп пахта те-рарди...

— Азиз акам жўн одам эмас, фаришта эдилар, — деди котиба хўрсиниб. — Шухратта айтган гапини эшитдинг-ларми, “Мен ўлсам, йиғлайсанми”, дебдиларми?

Бўлим мудири қоғоз кўтариб кирди.

— Таъзияномани ўқиб берайми? — деди савол назари билан қараган бошлиққа. Сўнг тутилиб ўқий бошлади:

“...ташкилоти собиқ ходим, ҳалол меҳнаткаш, камтарин инсон...”

— Улуғ! — деди бошлиқ ердан кўз узмай. — “Улуғ” деган сўзни ҳам қўшиб қўйинг. — Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ, дегани тўғри. Азизжон ҳақиқатан ҳам улуғ инсон эди!

Яна чорак соатча ҳамма ўз хаёли билан банд бўлиб ўтирди.

— Хўп, ўртоқлар! — деди бошлиқ маъюс суҳбатга айланиб кетган мажлисга якун ясаб, — Шухратжон келсин, ҳаммамиз марҳумни чиқаришга борамиз. Аёллар ҳам. Ҳарна, оиласига руҳий мадад бўлади.

Ходимлар энди ўрнидан турган эди, эшик яна журъатсиз ғийқиллади. Остонада Шухрат Эминов пайдо бўлди.

— Хўш? — деди бошлиқ. — Соат нечада?

— Кечаси узилган бўлса, пешинга чиқаради-да! — қоровул тоға девордаги соатга қараб қўйди. — Масжиддан мўйсафидлар чиқишига мўлжаллашса, икки соат қопти.

Шухратжон хонадагиларга тагин бирма-бир мўлтираб қаради.

— Биласизларми? — деди каловланиб. — Жиндай англашилмовчилик бўпти...

Ўрнидан турганлар қайтиб жойига ўтирди. Ўттиз етти жуфт кўз кичик ходимга қадалган, ҳеч кимдан садо чиқмас эди. Шухрат Эминов бутунлай довдираб қолди.

— Биласизларми? — деди овози қалтираб. — Ўлган Азиз ака эмас... поччаси экан.

— Қанақасига? — бу сафар биринчи бўлиб бошлиқ тилга кирди. — Сиз... сиз Азиз Маҳкамов ўлибди деб...

— Қаёқдан билай? — Шухратжон қочиб қолишни мўлжаллагандек эшик тутқичини ушлади... — Бир ёқда опаси, бир ёқда хотини “вой жигаримлаб” турган бўлса, болалари “отажоним” деб додлаётган бўлса...

— Хўш! — деди бошлиқ қовоғини солиб.

Кичик ходим нажот кутгандек атрофга олазарак қаради.

— Поччаси касал эди ўзи, — деди бурнини тортиб. — Ярим йилдан бери... Азиз акам опасининг уйида турар эди.

— Унисини сўраётганим йўқ! — бошлиқнинг қон босими кўтарилди чоғи, икки юзи қизариб кетди. — Сиз бўлган гапни айтинг!

— Пастга тушдим, — деди Шухратжон тушунтириб. — Шопирингиз папирос чекиб ўтирган экан. Айтдим. “Боряжон”, дедим. “Шундоқ, шундоқ, Азиз акам ўлиб қоптилар”, дедим. Боряжон дарров папиросни ташлади. “Ўтиринг, ака”, деди. Учиб бордик. Борсак, Азиз аканинг болалари “отажон”, деб изиллаб йиғлаяпти. Ҳовлига кирдик. Ханифа холамдан кўнгил сўрадим... Бир маҳал бундоқ қарасам... бурчакдаги уйдан Азиз ака чиқиб келяпти... — Кичик ходим бир зум жим қолди! — Кўрқиб кетдим! Ўлай агар, кўркдим. “Келдингизми, укажон”, дейди. “Поччажонимдан айрилиб қолдик-ку, Шухратжон, поччам эмас, туғишган отажоним эди”, дейди.

— Пул-чи? — кассир келин нажот кутгандек илтижо қилди. — Пул нима бўлди?

— Қанақа пул? — Шухрат кўзларини пирпиратди.

— Марҳумга ажратилган пул. Ёрдам кассасининг пули! — деди кассир йиғламоқдан бери бўлиб. — Эртага камиссия текширса нима дейман?

— Қаёқдан билай? — кичик ходим ҳар эҳтимолга қарши эшикни каттароқ очди. — Ўзларинг Ханифа холага бергин, дединглар-ку! Бердим.

— Ҳаммасини-я?!

— Эсингиз жойидами, Шухрат?! — деди котиба жиғибийрони чиқиб. — Эрим налугга тўлайсан, деб берган пул эди. Иситмаган “доми” ўлгурга ойига ўн икки мингдан “атапления” налуги келади! У ёқда электр, бу ёқда ахлат пули! Шўрим қурсин, эримга нима дейман энди!

— Сизларни билмадим-ку, шахсан мен янги ходимман! — деди кассир келин ўрнидан туриб. — Биз бюджетдаги ташкилотмиз. Давлат пулини аллакимнинг ўлган поччасига сарфладим, деб ҳужжат қилолмайман! Бунақа атчўт ўтмайди!

— У-бу дейсизлар-ку, Азиз аканинг ўзидаям, бор-да, — деди котиба. — Бирам бачкана! Бирам бачкана! Ёшига ярашмаган қилиқлар қиладими-ей, шиғир тўқийдими-ей! Чой

ичгинг келса кир, ич заҳарингга! Шоирликни ким қўйибди сенга, одамни ишдан қолдириб... Вой, худойим. Шунча налугни қандоқ тўлайман энди?

— А вообше, — фаррош кампир қўлини пахса қилди. — Точна биламан! Азизнинг кабинетидан каждай день арақ бутилкаси шиғади. Этикеткасини олиб ташласа-да, запахидан биламан! Точний “Необикновенний” арақ!

Маҳаллий қўмита раиси мажлис давом этяпти, деб ўйлади шекилли, қўл кўтарди.

— Мумкинми? — деди минғиллаб. — Азиз Маҳкамов билан бир курсда ўқиганимиз рост. Ҳар нечук биринчи курсда ёмон ўқимади. Аммо иккинчи курсдан айниди. Дарсга арақ ичиб келадими-ей! Курс ишларини нуқул мендан кўчирган. Учинчи курсдан у ёғига пахтага ваабше борманган!

Мажлис аллақачон тутаган бўлса ҳам ҳеч ким жойидан жилгиси келмас эди.

— Гапнинг очигини айтайми? — қоровул тоға ўрнидан туриб, тўнининг барини қайирди. Киссасини кавлаб, чап кафтига мўлгина нос солиб отди. — Гапни осигини этсам, Азиз диганинг қип-қизил зинни! Қип-қизил пияниста! Исга келаётганда босини сангаллаб келади-да, исдан кетаётганда басараси хўзозни тозисидай қиззазиб қайтади! Мен ҳайлонман, мунақа аҳмони нимага ислатиб юзибсила? — У эшик олдида мўлтираб турган кичик ходимга қўлини бигиз қилди. — Манаву Суҳратми, Совкатми отини билмиман, буям ўсани ҳамтовоғи!

Эшик олдида шумшайиб турган Шуҳратни нари суриб, бўлим мудири кирди.

— Таъзияномани редакцияга ким олиб боради?

— Анавинга беринг! — деди бошлиқ тўнғиллаб. — Таъзияномани ўликнинг ўзига обориб беради!

Шу куни навбатдаги мажлис навбатдаги қарорни қабул қилди.

...Мажлис қароридан кўчирма: “Меҳнат интизомини муттасил бузиб келгани, ичкиликбозлик қилгани учун Азиз Маҳкамовга охирги марта қатъий огоҳлантириш эълон қилинсин! Маҳкамов билан ҳамтовоқлик қилган Шуҳрат

Эминов жамоани алдагани учун сўнгги марта огоҳлантирилсин! Марҳум Маҳкамовга адашиб бериб юборилган пул жойига қайтарилсин!”

Қарор бир овоздан қабул қилинди.

Тўрт кундан кейин Маҳкамов билан Эминовни Чиғатойдаги лағмонхонада кўрганлар бор. Икковлари жиндай-жиндай “нўш айлаб” меҳнат интизоми масаласидаги янгиликлардан гурунглашиб ўтиришган эмиш.

ТУҒМА ИСТЕЪДОД

Унинг бошпуртдаги фамилияси — Бердиқулов. Бир эмас, учта институтни битирган... “Пачти” битирган. Му-тахассислиги нима экани ўзидан бошқа ҳеч кимга аён эмас. Аммо ишнинг кўзини билади. Томдан эмас, самолётдан ташлаб юборсангиз ҳам оёғи билан тушади! Яна битта ҳунари бор. Ҳунар эмас-ку, “хобби!” У — туғма истеъдод. Ўзининг тили билан айтганда “оёғининг тирноғидан сочининг учигача талант”. Биринчидан — “шоир”. Иккинчидан — “кампазитр”. Учинчидан — “созанда”. Тўртинчидан — “хонанда”. Ўзи ёзган “шиғир”га ўзи “муждика” басталайди. Ўзи ёзган “муждика”га ўзи жўр бўлиб, тор чертади. Ўзи ижро этган “муждика”га ўзи қўшиқ айтади! Бир сўз билан айтганда “саҳна юлдузи!” Афсуски, ҳанузгача унга “хизмат кўрсатган” унвонини беришмаяпти.

Бердиқулов унвон масаласини ҳал қилиш учун калаванинг учини топганида бошқа юмуш чиқиб қолди.

Бундан ўттиз йилми-ўттиз беш йилми аввал у Тошкентга келиб институтга “заушний” кирганида Эски шаҳарнинг бир чеккасидаги ҳалимдеккина сўққабош кампирникида “кавартир” турган эди. Кампир уни ўғлим деб бағрига босди. “Праписка”дан ўтказди. Орадан икки йилча ўтиб, бандаликни бажо келтирди-ю, бўйрадеккина ҳовли билан каталакдек иккита хона Бердиқуловники бўлиб қолди. Буни қарангки, яқинда худди ўша ҳовлининг устидан йўл ўтиб, кўприк қуриладиган бўпти.

Бузиладиган хонадонларга хоҳласа, кўп қаватли уйдан хоналар, хоҳласа, ер майдони билан пул бериладиган бўлди.

Бердиқулов “туғма талант” эмасми? Бор истеъдодини ишга солиб, шаҳар ҳокимиятига ариза ёзди. “Шиғирли” ариза.

*“Менинг на кулбам бор, на айвоним бор.
На эшак аравам, на файтоним бор.
Фақат талантим бор, соф виждоним бор.
Санъатга бахшида битта жоним бор!”*

“Тўғри” ёзади, хумпар! Кулбаси йўқ. Ўттиз беш минг “бакс”га олган “банковский” уйда туради. Аммо уй ўзиники эмас, бизнесмен қайнисининг номида. Тошкентнинг шимол томонидаги ўн икки сўтихли ҳовли-жой, девори-га мрамор билан ишлов берилган икки қаватли уй ҳам ўзиники эмас: “предпринимател” божасининг номида. Ишонмасангиз, нотариусдан суриштиринг!

Айвони ҳам йўқ. Тўғри-да! Уйи йўқ одамда айвон нима қилсин?! Шаҳарнинг машриқ томонида, тоғ этагидаги дачаси оддийгина. Атиги олти хонали. Саунаси қайноққина. Фонтани ихчамгина. Бассейни чуқургина. Шу арзимаган дача ҳам ўзиники эмас. Ўша қишлоқда турадиган қудаваччасининг номида.

Эшак араваси ҳам, фозтони ҳам йўқ. Атиги биттагина “БМВ”си билан яна битта “Нексия”си бор. Биттаси қайнукасиники. Биттаси қудахоланики.

Ана энди инсоф юзасидан айтинглар-чи! Шундоқ туғма талант эски шаҳардаги аллақандай маҳалланинг аллақандай гадои топмас кулбасида яшаса алам қиладими-йўқми?

Бердиқулов ҳоким номига ёзган аризасига қўшиб тубандаги далолатнома, яъни “испаравка”ни ҳам жўнатди.

“Берилди ушбу далолатнома шу ҳақдаким, мазкур қоғозни элтувчи фуқаронинг хонадонида қуйидаги фақирлар истиқомат қиладурлар:

1. Ўзи.
2. Хотини.

3. Ўғли.

4. Келини. Аввалги эридан учта боласи бор. (Туғилганлик тўғрисидаги гувоҳномалар илова этилмоқда.)

5. Қизи. Турмуши бузилган. Бир яримта боласи бор — ёлғиз она. Мать — одиночка. Қорнидаги гумонаси олти ойлик (Гинекологдан қўшимча далолатнома бор.)

6. Бўлажак куёв. Ҳозирча бўлажак қайнотасининг уйида ғайрат билан “стажировка” ўтаб турибди. Уй масаласи ҳал бўлса, ЗАГС дан ўтишга рози (Тилхати илова этилпти.)

7. Бувиси. 97 ёшда. Олтмиш йил комфирқа аъзоси бўлган. Бир пайтлар Амир Олимхоннинг ҳарамиди бўлиб кўп жабр чеккан. “Золим амир чангалида” деган ҳужжатли қисса муаллифи (Китобчанинг бир нусхаси илова этилмоқда). Шу кунларда бир оз шошилиброқ чоп этиб юборилган китобни чеварасига айтиб, қайтадан ёздиряпти. “Менинг севикли Амиргинам” деб номланган китоб нашриёт режасига киритилган. (Далолатнома илова қилиняпти.) Ўзи Тошкентга келмаган, минг чақирим нарида туради. Аммо паспорти шу хонадонда рўйхат қилинган.

8. Тоғаси. 81 ёшда. Меҳнат фахрийси. Уруш бошланган кезлари ўнг қўлининг учта бармоғини “тасодифан” ўроқ кесиб кетган. Аммо фронт орқасида алоҳида жонбозлик кўрсатган. Биринчи бўлиб “Хизмат кўрсатган чўчқабоқар” деган унвон олган. Бир кўзи кўрмайди. Бир қулоғи вазмин. Бир қўли ишламайди. Тилининг ярми гапиреди. Ярми гапирмайди. (Шифокор далолатномаси илова қилинмоқда.) Тошкентдан тўққиз юз чақирим нарида туради, шу ерда “праписка” қилинган.

9. Аммаси. 80 ёшда. “Ҳужум” кампаниясининг фаолларидан бўлган. Биринчилар қатори паранжисини оловга ташлаб, сочини қирқтирган. Олти марта эрга теккан. “Женсовет” раиси, “худосизлар” жамиятининг аъзоси бўлган... Ҳозир қишлоқнинг нафаси ўткир отини. “Иброҳим Адҳам”ни ёддан қироат билан ўқиганда хотинлар ҳўнг-ҳўнг йиғлайди. (Овози ёзилган аудио тасма илова қилинмоқда.) Саккиз юз чақирим нарида туради, “праписка”си шу хонадонда.

Ю Поччаси. 67 ёшда. Руҳий касал. (Жиннихонадан далолатнома илова қилиняпти.) Етти юз чақирим нарида яшайди, шу хонадонда рўйхатдан ўтган.

11. Қайнсинглиси. Тўртта норасида боласи бор. Эри одам ўлдириб, ўн беш йилга кесилиб кетган. (Суд ҳукмидан кўчирма илова этилмоқда). Қайнсингилнинг неча чақирим нарида туриши номаълум. Умуман, Ўзбекистонда яшаш-яшамаслиги ҳам маъхум. Касби — “челночник-тадбиркор”. Ярим йил Туркияда, бир йил “Южный Карей”да юради. Аммо шу хонадонга “праписка” қилинган.

12. Куёви. Лична ўзининг куёви эмас-ку, кенжа қайнсинглисининг законний эри. Қассоб. Туни билан пичоғини қайраб чиқади. Наркология диспансерида ҳисобда туради. (Далолатнома илова қилиняпти.)

Беш юз чақирим нарида туради, “праписка”си шу хонадонда.

13. Жияни (ота томондан). Касбининг тайини йўқ. Қиморда беш минг доллар ютқазиб, қочиб кетган. Ҳозир қидирувда. (Ички ишлар бўлиmidан далолатнома илова қилинмоқда.) Кунора қиморбоз ҳамкасblари “жиянингни топ” деб бостириб келади. “Праписка”си шу ерда.

14. Яна битта жияни (она томондан). Ноёб талант соҳиб. Консерваториянинг миллий чолғу бўлими битирувчиси. Ҳар куни кечқурун уч соатдан карнай чалиб “репетиция” қилиши шарт. (Далолатнома илова қилиняпти.)

15. Холасининг ўғай набираси. Санъат коллежининг собиқ ўқувчиси. Бу ҳам ноёб истеъдод эгаси. “Бераман деса қулига, чиқариб кўяр йўлига”, деганлари тўғри. Ўн етти ёшида Ҳасан-Ҳусан туғди. Эгизакларнинг отаси ҳозирча номаълум бўлгани учун болалар “детский приют”га топширилди. (Далолатнома илова қилинмоқда.) Коллежнинг ноинсоф раҳбарлари бир эмас, паҳлавондек иккита ўғилга ҳаёт ато этган истеъдодли талабани ҳар томонлама рағбатлантириш ўрнига ўқишдан ҳайдаб юборибди. Уй масаласи ҳал бўлса, эгизаклар ёш онанинг иссиқ бағрига қайтади. Биологик отаси топилиб қолса ҳам эҳтимол. Бўла-

жак раққоса ўқишни давом эттирмаса, ўзбек балети ёрқин сахна юлдузидан жудо бўлади!

Шундай қилиб, икки хонали каталакда йигирма уч яримта жон истиқомат қилади. “Туғма истеъдод” эгаси, беқиёс созанда, беназир бастакор, булбулнафас хонанда Бердиқуловнинг ижод қилиши учун ҳеч қандай шароит йўқ! Нима қилсин, шўрлик? “Шифир”га солиб ёзган аризаси тўғри-да!

*“Менинг на кулбам бор, на айвоним бор.
На эшак аравам, на файтоним бор!
Фақат талантим бор, соф виждоним бор,
Санъатга бахшида битта жоним бор!”*

Муаллиф изоҳи: Ҳикоя қаҳрамони ким деб сўраманг! Ҳаммасини “ичимдан чиқариб” ёздим. Башарти кўча-кўйдами, мажлис-пажлисдами, кимдир “фалончи бизга туҳмат қипти” деса, ҳикоянинг қаҳрамони ўша бўлади!

ЧОЛ

Қашқадарёга борганимизда фалон қишлоқда табаррук ёшга кирган бова бор, бир зиёрат қилсак, деб қолишди.

Бордик. Унниқиб кетган дарвозадан кирдик. Саҳни кенг ҳовли. Атрофи пастак девор билан ўралган: ёлғондан сакрасангиз, ростдан ошиб тушасиз. Ҳовлида товуқлар изғиб юрибди. Эски чорпоя соясида қулоқ-думи кесилган ҳайбатли ит тўрттала оёғини чўзиб мудраб ётибди. Ким келди, деб қайрилиб ҳам қарамади.

Кўрпабоп матодан этаги узун, кенг кўйлак кийган кампир очиқ чеҳра билан кутиб олди.

Пастак, салқин уйга кирдик. Сўзана осилган девор тагида ўтирган чол билан қўшқўллаб кўришдик. Эгнида йўл-йўл ятак, бошида ихчам мисқоли салла. Соч-соқоли, ҳатто киприкларигача оппоқ.

Негадир қариянинг қулоғи оғир бўлса керак, деган хаёлда овозимни баландлатиб аҳвол сўрадим:

— Бардаммисиз, отахон?

— Худойға шукр, тетикман, — деди бамайлихотир. — Насибамизди жеб журиббиз, болам. Лелинния кўрдиқ. Кал лелинния кўрдиқ... — Устихонипчи бўлдиқ.

— Сиз Ленинни кўрганмисиз? — деб сўради мезбонлар орасидаги ёш мухбир ҳовлиқиб.

— Ўзини кўрмаган чиқарман-ов, — деди чол. — Аммо Лелин деган калхўзда ишладиқ. Кал лелин деган калхўзда ишладиқ. Сўгин яна бирови бор эди. Темирниёзип...

— Тимирязев, — деди мухбир аниқлик киритиб.

— Бўлса-бордир, — деди чол. — Ўша Темирниёзипда ҳам ишладиқ.

Мухбир бола маҳмадонагина экан. Чолни гапга солди.

— Бова, сиз мўътабар одамсиз. Кўп жойларда бўлгандирсиз?

— Менми? — Чол қаддини ростлади. — Бўғанда қандоқ! Чияли бозорди кўрдим. Чироқчини кўрдим. Улим матакесилда Косонға довур оббориб келди. Э, болам, бу дунёда мен кўрмаган журт қолмади!

Мухбир бола «Медицина энциклопедияси»ни хўп ҳижжалаган шекилли, чолни тагин сўроққа тутди:

— Узоқ умр кўришингизнинг сири нимада, деб ўйлайсиз? Зелинни кўп истеъмол қилгандирсиз? Сут-қатик ичгандирсиз?

— Зилин-пилинингни билмадимку, қатикди кўп ичган чиқарман. Чаккини кўп жеган чиқарман...

— Гўштдан парҳез қилганмисиз?

— Ўттама! — Чол астойдил ҳайрон бўлди. — Эт жемаган жигит жигитба? Дўсвойи қўйди қўйриғини жеганман!

— Кечирасизку, ичкилик масаласи...

— Бўған! — деди чол қувлик билан бош ирғаб. — Аммо бу укағардан наф кўрган одам жўқ. Овзимга олмай қўйганимга уш жил бўлди!

— Мухбир бир зум довдираб қолди.

— Қанча дейсиз?

— Уш жил!

Мухбир бошқа гап тополмади чоғи, «оилавий аҳвол»дан келди.

— Момо билан тотувмисизлар, бова?

— Тотув, болам, тотув, — деди чол энсаси қотиброқ.

— Ҳеч «сан-ман»га бормаганмисизлар?

— Бўган. Унисиям бўган... Нега кеч келдинг, деган, қай гўрда қолдинг деган... Қизғонган-да! Ман борсам беганага бориппанба? Шу ўзимизди Жумагул сатангга борганман-да!

— Узр, отахон, — дедим гапга аралашиб. — Неча ёшга чиқдингиз?

— Менма? Энам айтиб эдики, сен от жили тут пишиғида тувилгансан, ўша жили кофирлар Бухорои шарифни ололмай, қиличи синган, деб эди... Сўгин ўша жили тут пишиғида қаттиқ жомғир жовиб, тутларди тўкиб жуборган экан... — Ўйлаб туриб кўшиб қўйди. — Бошпуртда тўқсон жетти. Энамди айтишига қараганда жуз турт.

— Кўз тегмасин, бардамсиз, — дедим далда бериб. — Насиб этса, яна юз йил умр кўрасиз.

— Билмадим-ов, болам, — чол маҳсили оёғини силаб қўйди. — Аяқ жаман оврийди. Шу ёшдан мунай бўлсак, хайронман, қартайганда не қилабиз...

У деразага қараб, овоз берди.

— Ҳой, Норбиби, чай келтирмайсанба? — Кейин ҳасрат қилди. — Қулови том битган! Эшитмайди. Чай десам тоҳарат суви келтиради!.. Шуйтиб бошқа аёл олсамба-а? — гапи ўзига нашъа қилиб ҳе-ҳелаб кулди. — Аёлди жомони бўлмайди, болам! Вақтида желкасини қашлаб турсанг бас!

Кампир нон-чой олиб кирди. Дастурхон ёзди.

— Эваралар жўғида ҳалиям желкасини қашлаб тураман, — деди чол. — Туврима, Норбиби?

— Туври, — деди кампир ҳеч балони эшитмай. — Норқулингизди келини кўзилабди... Қиз...

— Ана! — деди чол. — Мен буни желкасини қашлайман, буни чевара келини қиз тувади. Яхши қашламаган чиқарман-ов...

МУНДАРИЖА

УНУТИЛАЁЗГАН ҚИССА	3
Квазарлар.....	4
УРУШ ЖАРОҲАТИ	39
Урушнинг сўнгги қурбони.....	40
Хуркитилган туш.....	48
Нега? Нега?.....	53
Ҳотам хасиснинг хазинаси.....	63
ОНАИЗОР	73
Ўзбеклар.....	74
Янга.....	93
Нурли ҳалқачалар.....	101
Тарнов.....	113
Лайлак.....	114
ҲАЛОЛ ВА ҲАРОМ	117
Сирли юлдуз.....	118
Тасодиф.....	123
ИШҚ ОТАШИ	133
Муҳаббат.....	134
Оқ булут, оппоқ булут.....	144
Бахт.....	156
ТУРМУШНИНГ ТҶРТ ТИРГАГИ	163
Умр савдоси.....	164
Нимадир бўлди.....	176
ЎЗБЕК ДЕҲҚОНИНИНГ ЗАҲМАТИ	188
Деҳқоннинг бир куни.....	189
Деҳқоннинг бир туни.....	196
Ўзбек иши.....	205

ВАСВАСА	238
Жинтепа.....	239
Уч хил одам.....	247
Дард.....	257
Туя ва эшак.....	267
 ҲАЖВ ТИФИ	271
Сўққабош бевагина.....	272
Юбилей.....	275
“Кўкийўтал”.....	279
Жазо.....	289
“Аждар”нинг тавбаси.....	291
Соат.....	297
Қулоққа айтиладиган гап.....	300
Шаҳарлик куёв.....	304
Маълумотнома.....	309
Соқов лайча.....	317
Мен, бувам ва рангли телевизор.....	319
Бўйдоққа маслаҳат.....	329
Қизил қарға.....	333
Ош.....	339
Одам нимадан пайдо бўлган.....	345
Омадли жентельменлар.....	348
Меҳмон отангдан улуғ.....	352
Саид Аҳмад сафарда.....	356
Мўминтой.....	364
Бўлган ва бўлмаган воқеа.....	372
Зил-ҳазил.....	373
“Бутилка” ҳожи.....	383
Уста кўрган шогирд.....	387
Жинни бўлиш осон экан.....	391
Осмондан тушган пул.....	396
Ўлди — азиз бўлди.....	399
Туғма истеъдод.....	407
Чол.....	411

Адабий-бадний нашр

Ўткир Ҳошимов

ТУРМУШНИНГ ТЎРТ ТИРГАГИ

(қисса ва ҳикоялар)

Муҳаррир Ҳикоят Маҳмудова

Рассом Уйғун Солиҳов

Мусаҳҳиҳа Нилуфар Мавлонова

Нашр. лиц. АИ № 104, 15.07.2008. Босишга 22.12.2017 йилда рухс
этилди. TimesUz гарнитураси. Қоғоз ўлчами 84x108 1/32.
Офсет босма усулида газета қоғозига босилди. Шартли босм
тобоғи 26,0. Адади 2000 нусха. Буюртма №03.

Баҳоси келишув асосида.

“PERFECT PRINT SERVICE” МЧЖ босмахонасида чоп этил
Манзил: Тошкент, Кичик халқа йўли кўчаси, 2 «А»-уй.

Ўткир ҲОШИМОВ

Турмушнинг
тўрт тиргаги

ISBN 978-9943-4352-9-2

9 789943 435292